

A scenic view of a traditional Chinese garden. In the foreground, a dark, still pond reflects the surrounding greenery. A red wooden bridge with a curved roof spans across the pond. In the background, a red pavilion with a white roof sits on a stone platform. The garden is filled with lush green trees and plants, creating a peaceful and serene atmosphere.

LIN YUTANG

A
BÖLCES
MOSOLY

A bölcs mosoly

Lin Yutang

Urbis (2020)

Címke: regény, Kultúrtörténet, Kína

Lin Yutang az Amerikában élt kínai származású szerző „nyugati” szemmel mutatja be a rejtélyes kínai kultúrát az olvasóinak.

LIN YUTANG

A BÖLCS MOSOLY

*Nem az igazság teszi naggyá az embert,
hanem az ember teszi naggyá az igazságot*

Konfucius

*Csak aki könnyedén fogja fel azt, amivel a világ törődik,
törődhetik azzal, amit a világ könnyedén fog fel.*

Csang Cs'ao

ELŐSZÓ

Személyes tanúságtétel ez a könyv, gondolatról és életről szerzett tapasztalásom tanúságtétele. Nem szándékozik tárgyilagos lenni és nem támaszt igényt arra, hogy örök igazságokat állapítson meg. Ami igaz, igaz: filozófiában meglehetősen lenézem a tárgyilagosságra támasztott, igényeket: a szempont a földolog. Szerettem volna könyvemet „Lírai filozófiának” címezni, a „lírai” szót abban az értelemben használva, hogy egészen személyes, egyéni szemléletet fejezek ki vele. De hát ez túlságosan szép cím lett volna s le kell mondanom róla, nehogy túlságosan magasra tűzzem ki a célt és túlságosan várakozásokat ébresszek az olvasóban – meg azért is, mert gondolkozásom legfőbb alkotórésze a földhözragadt próza: ezt a színvonalat könnyebb megtartani, mert természetesebb. Végtelenül szeretek a földön heverni, hozzátapadni a talajhoz, eggyé válni a gyepes hanttal. Lelkem kényelmesen és boldogan evickél a homokban. Néemlykor, ha az ember megrészegedett ettől a földtől, oly könnyűnek érzi lelkét, hogy az égben képzeli magát. De valójában ritkán emelkedik hat lábnyira a föld színe, fölé.

Hasonlóképpen szerettem volna az egész könyvet plátói párbeszéd alakjában megírni. Igen megfelelő forma ez személyes, hanyag megnyilatkozások számára s arra is, hogy mindennapi életünk fontos apróságait belevigyük, mindenekfölött pedig, hogy kényelmesen kószáljunk az édes, csöndes gondolat mezőin. De valahogy nem tettem meg ezt sem. Nem tudom, miért. Talán attól féltem, hogy mert az irodalomnak ez a formája manapság éppenséggel nem divatos, valószínűleg senki sem fogja elolvasni, – már pedig az író mégiscsak azt szeretné, ha olvasnák. S amikor én párbeszédéről szólok, nem olyan kérdésekre és válaszokra gondolok, mint az újságokban megjelenő interjúk, vagy rövid bekezdésekre fölszabdalt vezércikkek, hanem jó hosszú, kiadós beszédekre, amelyek egyfolytában néhány oldalra terjednek, tele vannak kitérésekkel s kurta átvágással a legváratlanabb helyen térnek vissza a vita kiindulópontjára, – mint hogyha valaki sétáló társának nagy meglepetésére, egy sövényen keresztül átmászva térne haza. Óh, hogy szeretek a hátsó kerítésen keresztül átmászva hazatérni s

mellékösvényeken járkalni! Sétáló társam annyit legalább elismerhet, hogy ismerem a hazafelé vezető utat, meg az egész környéket ... De hát nem merem megtenni.

Nem vagyok eredeti. Az itt kifejezett gondolatokat számos keleti és nyugati gondolkozó újra meg újra elgondolta és kifejezte már; amit a Kelettől, vettem kölcsön, az ott már mind elkoptatott igazság. De mégis az én gondolataim ezek; részévé váltak a lényemnek. Csak azért gyökerezhetek meg bennem, mert olyasmit fejeznek ki, ami bennem eredeti s a szívem ösztönösen igent mondott, amikor először találkoztam velük. Mint gondolatokat szeretem őket s nem azért, mintha fontosnak tartanám a személyt, aki kifejezte. Az igazság az, hogy olvasmányaimban éppen úgy, mint írásomban, mellékösvényeken jártam. Sok író, akit itt idézek, ismeretlen név és elképesztheti a kínai irodalom professzorát. Ha valamelyiknek véletlenül közismert neve van, a gondolatait akkor is csak azért fogadom el, mert ösztönszerűen helyeslem s nem azért, mert a szerző neve közismert. Szokásom, hogy megveszem holmi régi, ismeretlen könyvek olcsó kiadását s megnézem, mit tudok fölfedezni benne. Ha az irodalomtanárok ismernék a gondolataim forrásait, elcsodálkoznának, hogy milyen nyárspolgároktól szedtem össze. Tehát nagyobb élvezet egy kis gyöngyszemet kihalászni egy hamusvödörből mint egy nagyot elnézegetni az ékszerész kirakatában.

Nem vagyok mély és nincs nagy olvasottságom. Akinek túlságosan nagy olvasottsága van, nem tudja mi a helyes, mi a helytelen. Nem olvastam Locke, Hume vagy Berkeley műveit és nem hallgattam filozófiát az egyetemen. Szakszerűen szólva, módszerem és előképzettségem egészen hibás, mert nem olvasok filozófiát, hanem közvetlenül magát az életet olvasom. Szokatlan és helytelen módja ez a filozófia tanulásának. Íme egyik másik forrásom: Mrs. Huang, egy családban szolgáló amah, aki mindent tud, ami egy derék kínai asszony neveléséhez tartozik; egy szucsai csónakosasszony, aki bőségesen használ henye szavakat; egy sanghai-i villamoskalauz; a szakácsom felesége; egy oroszlánkölyök az állatkertben; egy mókus a newyorki Central-parkban; egy hajópincér, aki egyszer egy jó megjegyzést tett; egy bizonyos csillagászati cikk írója (vagy tíz évvel ezelőtt meghalt); az újságok

kifüggesztett hírei és minden író, aki nem öli meg az élet iránt való érdeklődésünket, vagy nem ölte meg önmagában ... de hogy is sorolhatnám fel valamennyit?

Mivel nem tanultam egyetemen a filozófiát, kevésbé félek könyvet írni róla. Világosabbnak és egyszerűbbnek látok mindent, ha ugyan ez kárpótlás lehet az ortodox filozófia szemében. Nem hiszem. Tudom, panaszkodni fognak, hogy a szavaim nem elég hosszúak, hogy túlságos érthetően fejezem ki a dolgokat, hogy nincs bennem semmi óvatosság, nem suttogok halkán s nem járok lábujjhegyen a filozófia szentelt hajlékában, illő módon megrémülve. A bátorság, úgy látszik, a legritkább erény a modern filozófusok között. De hát én mindig kívül jártam a filozófia övezetén s ez bátorsággal tölt el. Van olyan módszer is, hogy az ember saját ösztönös ítélőképességére támaszkodik, saját gondolatait gondolja, saját független ítéletét gyermeki szemérmertlenséggel megvallja a nyilvánosság előtt – s igen valószínű, hogy akadnak rokonlelkek a világ másik végén, akik egyetértenek vele. Aki így formálja meg a gondolatait, gyakran csodálkozva fedezi föl, hogy másvalaki pontosan ugyanezt mondta és pontosan ugyanígy érzett, de talán könnyedebb és kecsesebb módon fejezte ki ezeket a gondolatokat. Ilyenkor fedezi föl a régi író – a régi író pedig tanúságot tesz mellette s mindörökre lelki barátokká válnak.

Ezért vagyok lekötözve ezeknek az íróknak, különösen kínai lelki barátaimnak. E könyv írása közben egész sereg jóindulatú szellem volt a munkatársam s remélem, éppen úgy szeretnek engem, mint én őket. Ezek a szellemek a szónak valóságos értelmében jelen voltak, a szellemi egyesülés egyetlen formájában, amelyet valóságosnak ismerek el, – amikor két ember, akit emberöltők választanak el egymástól, ugyanazt gondolja, ugyanazt érzi s mindegyik tökéletesen megérti a másikat. Minél régiebb velük a barátságom, annál valószínűbb, hogy gondolataink közt afféle családi, megfoghatatlan és láthatatlan hasonlóság van, aminő a szülők hatása a jó családi nevelésben. Az ember nem teheti rá az ujját a hasonlóságnak valami meghatározott pontjára. Amellett elhatároztam, hogy modern ember módjára beszélek, aki részt vesz a modern életben, még pedig nemcsak, mint kínai; hogy csak azt adom, amit személyesen felszívtam a magam modern lényébe s

nem leszek pusztán alázatos fordítója a régieknek. Ennek a módszernek megvannak a maga hátrányai, de egészben véve őszintébb munkát végez így az ember. Tökéletesen egyéni módon választom ki és vetem el a dolgokat. Nem törekszem egyetlen költő vagy filozófus teljes bemutatására sem s nem lehet megítélni őket abból, amit ebben a könyvben elmondok róluk. Befejezésül tehát, mint rendesen, ki kell jelentenem, hogyha könyvemnek van valami érdeme, az nagyrészből munkatársaim gyümölcsöző sugallatainak köszönhető, ellenben a pontatlanságokért, hiányokért és éretlen ítéletekért egyedül én vagyok felelős.

NewYork City

Lin Yutang

ELSŐ FEJEZET – ÉBREDÉS

I. Közeledés az élethez

Az itt következőkben a kínai álláspontot fejezem ki, mert nem is tehetek másként. Az életnek és a dolgoknak képét úgy akarom bemutatni, ahogy a legjobb és legbölcsebb kínai elmék látják s ahogy népi bölcsességükkel és irodalmukban kifejezték. Igen jól tudom, hogy lusta filozófia ez, lusta életből született és más időkben fejlődött ki. De akarva, nem akarva úgy érzem, hogy az életnek ez a szemlélete lényegében helyes s mert bőrünk alatt mindnyájan hasonlítunk egymáshoz, ami az egyik országban hat az emberi szívre, az mindenütt hat rá. Olyan életszemléletet szeretnék bemutatni, aminőt a kínai költők és tudósok józan esze, realizmusa és költői érzéke alakított ki. Igyekszem feltárni a pogány világnak egynémely szépségét, az élet pátosza, szépsége, réműlete és komédiája iránt való érzéket, olyan emberek szemével nézve, akik erősen érzik életünk korlátait s valahogy mégis megőrzik érzéküket az emberi élet méltósága iránt.

A kínai filozófus olyan ember, aki félig nyitott szemmel álmodik, szeretettel és szelíd iróniával nézi az életet, cinizmusát gyöngéd elnézéssel keveri, föl-fölbred az élet álmából és újra elbóbiskol, elevenebbnek érzi magát álmában, mint ébren s ezért éber életét az álmovilág tulajdonságaival ruházza fel. Félszemét behunyja, a másikkal látja sok mindennek hiábavalóságát, ami körülötte folyik s amit ő maga cselekszik, de éppen elég érzéke marad a realitás iránt, hogy elszántan folytassa munkáját. Ritkán ábrándul ki, mert nincsenek ábrándjai és ritkán csalódik, mert sohasem is voltak túlságos reményei. Szelleme ebben a tekintetben tökéletesen szabad.

Mert a kínai irodalom és filozófia területének áttekintése után arra a meggyőződésre jutottam, hogy a kínai kultúra legfőbb ideálja mindig a bölcs kiábrándulásra alapozott *közöny* volt. Az élettől szemben tanúsított közönyből származik az a *fölnény*, amely képessé teszi az embert, hogy elnéző iróniával haladjon át az életen, elkerülje

a hírnév, gazdagság és érvényesülés kísértéseit s elfogadja, amit a sors rá mér. Ebből a közönyből származik szabadságérzete, kóbor hajlandósága, büszkesége és nemtörődömsége. Csak ezzel a szabadságérzettel és nemtörődömséggel juthat el az ember az élet erős és mély élvezéséig.

Hiába is beszélnek arról, vajon az én filozófiám érvényes-e vagy sem nyugati emberek számára. Hogy a nyugati életet megértse valaki, Nyugat szülöttének szemével, temperamentumával, testi sajátosságaival és idegrendszerével kellene néznie. Kétségtelennek tartom, hogy az amerikai idegek sok mindent kibírnak, amit a kínai idegek nem bírnak el és *vice versa*. Jó, hogy így van – hogy mindnyájan különbözőnek születünk. És mégis relativitás dolga az egész. Bizonyos vagyok abban, hogy a nyüzsgő, siető amerikai életben is gyakori dolog a mélázó sóvárgás s az az isteni vágy, hogy az ember a gyepen heverésszen szép nagy fák alatt, tétlenül töltsen a délutánját és egyszerűen *ne csináljon semmit*. Az, hogy szükség van ilyen kiáltásokra: „Ébredj föl és élj!” – az én szememben jó jel s azt bizonyítja, hogy vannak bölcs emberek Amerikában, akik szeretik elálmodozni az időt. Végül is az amerikai nem olyan rossz, mint a híre. Csak az a kérdés, több vagy kevesebb része van-e az ilyesmiben s hogyan tudja elérni. Lehet, hogy az amerikai egyszerűen szégyell „lógni” abban a világban, ahol mindenki csinál valamit, de mert bizonyos vagyok abban, hogy ő is csak állat: némelykor szereti, ha izmai elernyednek, elterülhet a homokon vagy csöndesen fekkent, fállábát kényelmesen fölhúzva s félkarját párnául feje alá téve. Ha pedig így van, akkor nem különbözhet túlságosan Yen Huei-től, aki pontosan ezzel az erénnyel dicsekedhetik s akit Konfucius reménytelen csodálata tárgyául választott ki összes tanítványai közül. Egyetlen kívánságom, hogy őszintén vallja be a dolgot, kiáltsa világgá, hogy szereti, ha csakugyan szereti s vallja meg, hogy lelke mélyén nem akkor tartja szépnek az életet, amikor irodában dolgozik, hanem amikor tétlenül heverész a homokban.

Úgy akarjuk tehát felfogni a filozófiát és az élet művészetét, ahogy a kínai nép lelke a maga egészében felfogta. Hajlandó vagyok azt hinni, hogy ez a felfogás – jó vagy rossz értelemben – páratlan az egész világon. Mert ez egy egészen eltérő szellemi alkatnak

egészen újszerű életszemlélete. Közhely azt mondani, hogy valamely nemzet kultúrája szellemének terméke. Ha tehát egy nemzet szelleme fajilag annyira különböző és történelmileg annyira külön áll a nyugati kultúra világától: joggal várhatjuk, hogy új válaszokat ad az élet problémáira, vagy ami még jobb, új módszereket talál a problémák megközelítésére, vagy ami legeslegjobb, újonnan teszi föl magukat a kérdéseket. Ismerjük ennek a szellemnek bizonyos erényeit és hibáit, legalább is, ahogy ezeket a történelmi múlt feltárja előttünk. Nagyszerű művészet, silány tudomány, pompás, józan ész és gyermekes logika, finom, nőies csevegés az életről, semmi skolasztikus filozófia. Általában ismeretes, hogy a kínai szellem rendkívül gyakorlati és keményfejű – s a kínai művészet kedvelői azt is tudják, hogy ez a szellem mélységesen érzékeny; kevesebben bár, de elismerik azt is, hogy mélységesen költői és filozófus szellem. Legalább is följegyzik a kínaiakról, hogy filozófus módjára fogják fel a dolgokat s ez többet mond annál az állításnál, hogy a kínaiaknak nagy filozófiájuk van, vagy van néhány nagy filozófusuk. Nem valami szokatlan dolog, hogy egy nemzetnek van néhány nagy filozófusa, de irtózatos, hogy egy nemzet filozófus módjára fogja fel a dolgokat. Mindenesetre nyilvánvaló, hogy a kínai, mint nemzet, inkább filozófus, mint tevékeny s ha ez másként lenne, semmiféle, nemzet nem bírhatta volna ki a tevékeny élet magas vérnyomását négyezer esztendőn keresztül. Négyezer esztendei tevékeny élet minden nemzetet tönkretenne. Fontos következménye ennek, hogy míg Nyugaton annyi az örült, hogy elmegyógyintézetekbe rakják, Kínában oly szokatlan az örült ember, hogy nagy tiszteletben részesítik, – amint ezt a kínai irodalom minden ismerője tanúsíthatja. És végeredményben ezt akarom kimutatni. Igenis, Kínának van egy könnyed, szinte vidám filozófiája s filozofikus természetének legjobb bizonyítéka ez a bölcs és vidám életfilozófia.

II. Áltudományos formula

Kezdjük a kínai szellemi alkat vizsgálatával, amely ezt az életfilozófiát létrehozta: nagy realizmus, elégtelen idealizmus, nagy humorérzék és mély költői érzékenység az élettal és a természettel szemben.

Úgy látszik, az emberiség idealistákra és realistákra van fölosztva s idealizmus és realizmus az a két nagy erő, amely az emberi haladást formálja. Az emberiség agyagát az idealizmus vize teszi puhává és gyúrhatóvá, de az anyag, amely összetartja, mégis csak maga az agyag, mert különben valamennyien Arielekké párolognánk el. Az idealizmus és realizmus erői huzakodnak minden egyéni, társadalmi és nemzeti emberi tevékenységben s az igazi haladást ennek a két alkotórésznek, kellő keveredése teszi lehetővé, úgy, hogy az agyag megmarad ideális gyúrható, plasztikus állapotában, félig nedvesen és félig szárazan, nem keményen és gyúrhatatlanul, de nem is olvadva szét sárrá. A legegészségesebb nemzeteknél – például az angoloknál –kellő arányokban keveredik a realizmus és idealizmus, éppen mint az agyag, amely nem keményszik meg, s nem kerül olyan állapotba, hogy a művész ne gyúrhatta tovább, de nem is olyan vizenyős, hogy formáját ne tudja megőrizni. Némely ország azért él állandó forradalmak között, mert agyagjába valami idegen ideálok folyadéka került, amely még nem asszimilálódott kellőképpen s az agyag ennél fogva nem tudja alakját megőrizni.

A határozatlan, kritikátlan idealizmus mindig nevetségessé válik s ha sok van belőle, az veszedelem lehet az emberiségre nézve, mert hiábavaló hajszára indítja, képzelt ideálok után. Ha túlságosan sok ilyen vizionárius idealista lenne akármilyen társadalomban vagy népben, a forradalmak napirenden lennének. Az emberi társadalom hasonlítana egy idealista házaspárhoz, amely örökösen megunja és negyedévenként szabályosan változtatja lakóhelyét, abból az egyszerű okból, mert semmiféle hely nem ideális s az a hely, ahol éppen nincs az ember, mindig különbnek látszik, csak azért, mert az ember nincs ott. Áldott szerencséje van az embernek humorérzéke is s ennek szerepe, felfogásom szerint, hogy megbírálja az álmait s kapcsolatba hozza a realitások világával. Fontos, hogy az ember

álmodják, de talán éppen olyan fontos, hogy nevetni tudjon tulajdon álmain. Nagy tehetség ez s a kínaiak bőségesen meg vannak áldva vele.

A humorérzék, amellyel egy későbbi fejezetben bővebben foglalkozom majd, igen szoros kapcsolatban van a valóság érzékével, a realizmussal. Ha a tréfálkozó gyakran kegyetlen is, amikor az idealistát kiábrándítja, azért mégis igen fontos hivatást tölt be, mert nem engedi, hogy az idealista fejjel rohanjon a valóság kőfalának és sokkal keményebb ütést kapjon. Szeretetreméltóan könnyít a forrófejű lelkesedőnek feszültségén is s meghosszabbítja az életét. Amikor előkészíti a kiábrándulásra, valószínűleg csökkenti a végső összeütközés fájdalmát, mert a humorista mindig hasonlít ahhoz az emberhez, akit megbíztak, hogy szomorú híreket kíméletesen közöljön egy haldokló beteggel. Néha a humorista gyöngéd figyelmeztetése megmenti a haldokló beteg életét. Ha már idealizmusnak és kiábrándulásnak szükségképpen együtt kell járni ebben a világban, akkor inkább az életet kell kegyetlennek neveznünk, mint a tréfálkozót, aki emlékeztet bennünket az élet kegyetlenségére.

Gyakran gondolkoztam olyan formulákon, amelyek kifejezhetnék az emberi haladás és történelmi változás mechanizmusát. Ilyenek képzelem ezeket a formulákat: Realitás – Álmok = Állati lény.

Realitás+Álmok = Szívfájás (szokásos nevén: Idealizmus).

Realitás+Humor = Realizmus (más néven Konzervativizmus).

Álmok – Humor = Fanatizmus.

Álmok + Humor = Fantázia.

Realitás + Álmok + Humor = Bölcsesség.

Eszerint a bölcsesség, vagyis a gondolkozás legmagasabbrendű típusa az, ha álmainkat vagy idealizmusunkat jó humorérzékkel enyhítjük, amelyet maga a realitás támogat.

Pusztá hozzávetések áltudományos formulázásával elemezhetjük a nemzeti jellemeket is. „Áltudományosnak” nevezem ezt a formulázást, mert nem hiszem, hogy bármiféle halott és gépies formula kifejezhetne valamit, ami emberi dolgokkal, emberi egyéniségekkel függ össze. Hogy valaki emberi dolgokat szigorú formulákba önt, ez magában is a humorérzék, tehát a bölcsesség hiányát mutatja. Nem mondom, hogy ez nem történik meg: igenis,

megtörténik. Ezért van részünk manapság annyi áltudományban. Ha a pszichológus megmérheti valakinek intelligencia- vagy fantáziaquotienseit, akkor nagyon szegény ez a mi világunk. De amíg elismerjük, hogy ezek a formulák nem egyebek kényelmes szemléltető módszereknél, bizonyos vélemények kifejezésére s amíg a dologba nem vonjuk bele a tudomány szent nevét a portékánk reklámozására, addig nincs semmi baj. Alább következnek az én formuláim bizonyos nemzetek jellemzésére, – tisztára egyéni formulák, amelyeket sem megvizsgálni, sem igazolni nem lehet. Akárki szabadon vitathatja, változtathatja vagy megtoldhatja, ha nem hirdeti azt, hogy magánvélekedését a statisztikai tények és számok tömegével tudja bebizonyítani. Legyen „R” a realitás érzéke (vagy realizmus), „Á” az álmodozás (vagy idealizmus), „H” a humorérzék s hogy mindehhez egy fontos alkatrészt adjunk hozzá, „É” az érzékenység. Legyen továbbá „4” a „rendkívül nagy”, „3” a „nagy”, „2” a „meglehető” és „1” a „csekély” s akkor megkapjuk a következő álkémiai formulákat az alább következő nemzeti jellemek számára. Emberi lények és közösségek oly különböző módon viselkednek különböző összetételük szerint, mint ahogy szulfátok és szulfidok vagy szénmonoxid és széndioxid egymástól különbözőképpen viselkednek. Engem mindig az érdekelt, hogy emberi közösségek vagy nemzetek mily különbözőképpen viselkednek azonos körülmények között. Minthogy nem találhatunk ki a kémikusok módjára olyan szavakat, mint „humorid” és „humorát”, tehát így fejezhetjük ki a dolgot: „3 alkatrész Realizmus, 2 alkatrész Álmodozás, 2 alkatrész Humor és 1 alkatrész Érzékenység, összesen: angol ember.”

$R_3A_2H_2 \cdot \acute{E}_1 =$ angol $R_2\acute{A}_3H_3\acute{E}_3 =$ francia $R_3\acute{A}_3H_2\acute{E}_2 =$ amerikai
 $R_3\acute{A}_4H_1\acute{E}_2 =$ német $R_2\acute{A}_4H_1\acute{E}_1 =$ orosz $R_2\acute{A}_3H_1\acute{E}_1 =$ japán $R_4\acute{A}_1H_3\acute{E}_3 =$ kínai
 Nem ismerem eléggé az olaszokat, spanyolokat, hindukat és a többieket, hogy róluk is formulát próbáljak szerkeszteni, mert tudom, hogy a főttebbiek is elég bizonytalanul állnak a lábukon s mindenesetre elegendők arra, hogy a kritika viharát zúdítsák rám. Valószínű, hogy ezek a formulák inkább kihívók, mint meggyőzők. Ígérem, hogy fokozatosan módosítom őket saját használatomra,, mihelyt új tényeket tudok meg, vagy új benyomásaim alakulnak ki.

Mindössze ennyit érnek ma, – számot adnak tudásom haladásáról és tudatlanságom tátongó szakadékairól.

Itt néhány megjegyzést kell tennem. Könnyen észrevehető, hogy szerintem a kínai igen közel áll a franciához humorérzék és érzékenység dolgában, ami egészen nyilvánvaló abból, ahogy a franciák könyveiket írják és ételüket eszik, míg a francia jellem erősebb változékonysága a franciák nagyobb idealizmusából származik, amely elvont eszmék kedvelésének alakját ölti fel (gondoljunk irodalmi manifesztumaikra, művészeti és politikai mozgalmakra). A kínai realizmust jellemző „R₄” a legrealisztikusabb népnek mutatja a kínaiakat; „Á₁” azt magyarázza, hogy valami akadályozza őket életmódjuk vagy életideáljuk megváltoztatásában. A kínai humor és érzékenység, valamint realizmus jelzése mellett talán azért szerepelnek nagy számok, mert én nagyon is szorosan hozzájuk tartozom s a benyomásaim elevenek. A kínai érzékenység nem sok igazolásra szorul; a kínai próza, költészet, és festőművészet egész története hangosan hirdeti ... Japánok és németek erősen hasonlítanak egymáshoz viszonylagos humortalanságukban (az, ember ezt az általános benyomást nyeri róluk), de valóban lehetetlen bármelyik jellemvonást illetően „zérust” adni bármelyik nemzetnek, akár a kínainak is idealizmusból. Ez mind csak fokozat kérdése; aki olyasmit állít, hogy ez vagy az a tulajdonság tökéletesen hiányzik valamelyik nemzetből, az nem ismeri egészen közletről. Ezért a japánoknak meg a németeknek „H₁”-et adok „H₀” helyett és ösztönszerűen érzem, hogy igazam van, De hiszem, hogy japánok és németek ma is és a múltban is politikailag megszenvedik és megszenvedték azt, hogy nincs több humorérzékük. Mennyire szereti egy porosz *Geheimrat*, hogy Geheimratnak szólítsák s hogy szereti gombjait és érdemrendjeit! Bizonyosfajta hit a „logikai szükségességben” (amelyet gyakran, szentnek is neveznek), meg az a hajlandóság, hogy az ember ne keringjen a cél körül, hanem egyenesen föléje röpüljön: gyakran túlságosan messzire visz. Nem annyira az a fontos; hogy miben hisz az ember, mint inkább az: hogyan hisz és hogyan formálja cselekvéssé a hitét. A japánok „Á₃” jelzésével a császárhoz és az államhoz való fanatikus hűségükre utalok, amit csak viszonylagos humortalanságuk tesz lehetővé. Mert az idealizmus

különböző országokban különböző dolgokat képvisel, mint ahogy az úgynevezett humorérzék is valójában a dolgok változatos sokaságát foglalja magában ... Amerikában érdekes huzakodás folyik idealizmus és realizmus között; mind a kettő nagy számokkal szerepel s ez a magyarázata az amerikaiakat jellemző energiának. Hogy mi az amerikai idealizmus, annak kibogozását inkább az amerikaiakra bízom; de annyi szent, hogy ők mindig lelkesednek valamiért. Ez az idealizmus nagyrészt nemes dolog, abban az értelemben, hogy az amerikaiakra könnyűszerrel hatnak nemes ideálok vagy nemes szavak; de egy része nem más pusztán hiszékenység. Az amerikai humorérzék ismét mást jelent, mint a kontinentális, de igazában azt hiszem, hogy úgy, amint van (a tréfa kedvelése s az emberekkel veleszületett nyílt józan ész) legnagyobb kincse az amerikai nemzetnek. Az elkövetkező válságos esztendőben nagy szükségük lesz arra a nyílt józan észre, amelyről James Bryce beszél s remélem, át is segíti őket a válságos időközön. Az amerikai érzékenységnek alacsony számot adok, mert benyomásom az, hogy nagyon sok mindent kibírnak. Ezen kár veszekedni, hiszen csak szavakon veszekednének ... Az angol nagyjában a legegészségesebb fajnak látszik; állítsuk szembe az ő „R₃Á₂” osztályzatukat a francia „R₂Á₃” osztályzattal. Én az „R₃Á₂”-t szeretem. Állandóságra vall. Az ideális formula az én szememben R₃Á₂H₃É₂, lenne, mert sem a túlságos idealizmus, sem a túlságos érzékenység nem jó. És ha az angol érzékenységet „É₁”-gyel jelölöm s ez túlságosan alacsony szám, kit vádolhatunk emiatt, ha nem magukat az angolokat? Hogy mondhassam meg én, vajon az angol egyáltalán érez-e valamit, – örömet, boldogságot, haragot, elégedettséget – amikor köti magát ahhoz, hogy minden alkalommal érzéketlennek mutassa magát?

Ugyanezt a formulát alkalmazhatjuk írókra és költőkre is. Hogy néhány jól ismert típust válasszunk ki: Shakespeare R₄Á₄H₃É₄

Heine R₃Á₃H₄É₃

Shelley R₁Á₄H₁É₄

Poe R₃Á₄H₁É₄

Li Po R₁Á₃H₂É₄

Tu Fu R₃Á₃H₂É₄

Szu Tunp'o $R_3\dot{A}_2H_4\dot{E}_3$

Ez csak néhány rögtönzött hozzászólás. De világos, hogy minden költőben nagy érzékenység lakik, különben egyáltalán nem lenne költő. Poe, úgy érzem, igen egészséges lángelme, noha súlyos képzelőtehetsége van. Nem szereti-e az „okoskodást”?

A kínai nemzeti lélek formulája szerintem: $R_4A_1H_3\dot{E}_3$

Itt a legfontosabb az „ \dot{E}_3 ”, ami nagyfokú érzékenységet jelent, kezessége az élet megfelelő művészi megközelítésének s megfelel annak a kínai meggyőződésnek, hogy ez a földi élet szép, – meg az ebből következő mélységes életszeretnek. De többet is jelent ennél: jelenti a filozófia művészi megközelítését is. Magyarázata annak a ténynek, hogy a kínai filozófus életfelfogása lényegében megegyezik a költőével s hogy Kínában a filozófia a költészettel rokon és nem a tudománnyal, mint Nyugaton. A következőkből teljesen ki fog világosodni, hogy ez a nagyfokú érzékenység az élet gyönyörűségei, fájdalmai és színváltásai iránt az az alap, amely a könnyű filozófiát lehetővé teszi. Az élet tragikumára iránt való érzék abból származik, hogy az ember érzékenyen fogja fel az elmúló tavasz tragédiáját, az élet iránt érzett finom gyöngédség pedig abból a gyöngédségből, amelyet a, tegnap még nyíló s mára elhervadt virág iránt érzünk. Először jön a szomorúság és a vereség átélése; aztán következik a fölébredés s a vén huncut filozófus nevetése.

Másfelől „ R_4 ” jelzi az erős realizmust, vagyis azt az állásfoglalást, amely olyannak fogadja el az életet, amilyen s amely szerint jobb ma egy veréb, mint holnap egy túzok. Ez a realizmus tehát megerősíti és kiegészíti a művész állítását az élet mulékony szépségéről s éppen csak hogy megmenti a művészt meg a költőt attól, hogy egészen elszakadjon az élettől. Az Álmodozó azt mondja: „Az élet csak álom”, a Realista pedig azt feleli: „Nagyon helyes. Éljük át azt az álmot, oly szépen, ahogy lehet.” De a fölébredt ember realizmusa a költő realizmusa, nem pedig az üzletemberé s a vén huncut kacagása már nem az ifjú törtető kacagása, aki énekelve, magasan tartott fejjel, előreszegett állal halad a siker felé, hanem egy öreg emberé, aki ujjával barázdálja hosszú szakállát és megnyugtató, lassú hangon beszél. Az ilyen álmodozó szereti a békességet, mert senki sem tud keményen harcolni egy álomért. Inkább értelmesen és

jól akar élni álmodó társaival együtt. Ez csökkenti az élet magas feszültségét.

De ennek a realizmus iránt való érzéknek főfeladata az, hogy kiküszöböljön az élet filozófiájából mindent, ami lényegtelen s úgyszólván nyakánál fogva szorítsa le az életet, attól tartva, hogy a képzelet szárnyai elvihetik valami képzelt s talán szép, de valótlan világba. És az élet bölcsessége végre is éppen az, hogy kiküszöböltük azt, ami lényegtelen, minél kisebb számra redukáljuk az élet problémáit: az otthon élvezése (férfi, asszony és gyermek viszonya), élet, természet és kultúra –s ajtót mutatunk minden más jelentéktelen tudománynak és hiábavaló tudás-hajszolásnak. A kínai filozófus ilyenformán bámulatosan kevés és egyszerű életproblémával áll szemközt. Ez annyit is jelent, hogy türelmetlen a metafizikával és az olyan tudomány művelésével szemben, amely semmi gyakorlati kapcsolatban nincs magával az élettel. És jelenti azt is, hogy minden emberi tevékenységet, akár tudásnak, akár dolgoknak megszerzéséről van szó, közvetlenül az élet próbájának kell alávetni s megállapítani, hogy mennyiben szolgálja az élet célját. Az élet célja pedig – és ez jelentős eredmény – nem valami metafizikai fogalom, hanem az élet maga.

Minthogy a kínai meg van áldva ezzel a realizmussal s mélységesen bizalmatlan a logikával és magával az értelemmel szemben, az ő számára a filozófia magának az életnek közvetlen és bensőséges érzésévé válik, amelyet semmiféle rendszerbe nem lehet beskatulyázni. Mert a kínaiban van valami erős érzék a realitás iránt, valami tisztán állati érzék, az észszerűség szelleme, amely összemorzsolja magát az ész is és lehetetlenné teszi minden szilárd filozófiai rendszer keletkezését. Itt van Kína három vallása, a Konfucianizmus, Taoizmus és Buddhizmus: magában véve mindegyik nagyszerű rendszer, de az erős, józan ész mindegyiket szétbomlasztja és visszavezeti a boldog emberi élet keresésének közösleges problémájára. Az érett kínai mindig olyan ember, aki nem hajlandó túlságos erősen gondolkozni, vagy egész lelkével hinni bármilyen eszmében, hitben, vagy filozófiai iskolában. Amikor Konfuciusnak egy barátja azt mondta, hogy ő mindig háromszor is meggondolja, mielőtt cselekszik valamit, Konfucius elmésen ezt válaszolta: „Éppen elég kétszer meggondolni”. A filozófiai iskola

követője csak a filozófia tanulója, de az ember az életnek tanulója, vagy talán tanítómestere.

Ennek a kultúrának és filozófiának végső produktuma a következő: Kínában – a Nyugattal összehasonlítva – az ember közelebb él a természethez és a gyermekkorhoz. Ösztöneinek és érzelmeinek szabad tere van s ezek hangsúlyozott jelentőséget kapnak az értelmi élettal szemben; az élet sajátos keveréke a test imádásának és a szellem követelődésének, a mély bölcsességnek és bolondos vidámságnak, nagy kitanultságnak és gyermeki naivságnak. Azt mondhatnám tehát, hogy ennek a filozófiának jellemző vonásai: először az a tehetség, hogy az egész életet a művészet szemével nézze; másodsor, hogy a filozófiában tudatosan visszatér az egyszerűséghez; és harmadszor, hogy eléri az észszerűség ideálját az életben. A végeredmény, sajátos módon, a költő, a paraszt és a csavargó tisztelete.

III. A csavargó, mint ideál

Én szellemileg Kelet és Nyugat gyermeke vagyok, szerintem tehát az emberi méltóság a következő tényekben rejlik, amelyek az embert megkülönböztetik az állattól. Először: hogy játékos kíváncsiság van benne s természetes tehetség a tudományos kutatásra; másodsor, hogy álmai vannak és emelkedett idealizmusa (igaz, hogy gyakran határozatlan, zavaros vagy elbizakodott, de mégsem értéktelen); harmadszor – és ez még fontosabb – hogy álmait ki tudja korigálni humorérzékével s így idealizmusát egy izmosabb és egészségesebb realizmussal tartja féken; végül pedig, hogy nem gépiesen és egyformán hat vissza a környezetére, mint az állat, hanem megvan az a képessége és szabadsága, hogy akarata szerint szabja meg a maga reakcióit s változtassa meg a környezetét. Ez utóbbi ugyanannyit jelent, mintha azt mondanók, hogy az ember egyéniségét nem vonhatjuk gépies törvények alá; az emberi szellem valahogy mindig megfoghatatlanul és megjósolhatatlanul kisiklik a kezünkből s ki tud szabadulni azokból a gépies törvényekből, vagy abból a materialista dialektikából is, amelyet őrült pszichológusok és agglegény közgazdászok igyekeznek rákényszeríteni. Az ember tehát érdekes, álmodozó, humoros és bogaras teremtés.

Röviden szólva, az én hitem az emberi méltóságban azon a meggyőződésen épül, hogy az ember a legnagyobb csavargó a földön. Az emberi méltóságot a csavargó fogalmával kell összekapcsolni nem pedig az engedelmes, fegyelmezett, ezredbe osztott katonáéval. A csavargó alighanem legdicsőségesebb típusa az embernek, aminthogy e fölfogás szerint a katona a legalacsonyabb. *Mi kínaiak* című könyvem olvasóinak, úgy látszik, az volt a benyomása, hogy én dicsőíteni akarom a „vén huncutot”. Azt hiszem, mostani könyvem azt a benyomást kelti majd, hogy tőlem telhetően dicsőíteni igyekszem a csavargót. Remélem, sikerülni is fog. Mert a dolgok nem oly egyszerűek, aminőnek némelykor látszanak. A mai korban, amikor állandóan fenyegetik a demokráciát meg az egyéni szabadságot, alighanem egyedül a csavargó és a csavargók szelleme menthet meg bennünket attól,

hogy sorozatosan megszámozott egységek módjára vesszünk el a fegyelmezett, engedelmes, ezredbe osztott és egyenruhába bujztatott kulik tömegében. A csavargó lesz utolsó és legfélelmesebb ellensége a diktatúrának. Bajnoka lesz az emberi méltóságnak és egyéni szabadságnak s az utolsó lesz, akit a diktatúra meghódít. Az egész modern civilizáció egyes-egyedül az ő vállán nyugszik.

A Teremtő valószínűleg igen jól tudta, hogy amikor embert teremtett ezen a földön, csavargót teremtett, nagyszerű csavargót, az igaz, de mégis csak csavargót. Az ember csavargó-tulajdonságai végeredményben a legreménykeltőbb tulajdonságok. Ez a csavargó, akit a Teremtő létrehozott, kétségtelenül nagyszerű csavargó. Ma még féktelen és ügyetlen kamasz, aki nagyobbak és bölcsőbbnek hiszi magát, mint amilyen valójában; még tele van gonoszkodással, neveltlenséggel és szabadossággal. De azért annyi jó van benne, hogy a Teremtő még mindig hajlandó lehet hozzáfűzni a reményeit, mint ahogy az apa némelykor a maga húszesztendős, tehetséges, de kissé még tévelygő fiában reménykedik. Vajon hajlandó lesz valamikor visszavonulni s átadni a világegyetem kormányzását ennek a tévelygő fiúnak? Kíváncsi vagyok ...

Mint kínai, nem hiszem, hogy bármely civilizációt tökéletesnek nevezhetnénk, amíg a bonyolultságból el nem jutott az egyszerűséghez, tudatosan vissza nem tért az egyszerű gondolkozáshoz és élethez – és senkit nem tartok bölcsnek, amíg a tudás bölcsességétől el nem jutott a bolondság bölcsességéig és nem vált nevető filozófussá, aki előbb az élet tragédiáját, aztán az élet komédiáját érzi át. Mert sírnunk kell, mielőtt nevetni megtanulunk. A szomorúságból származik az ébredés s az ébredésből a filozófus kacagása, amelyhez ráadásul szelídség és elnézés járul.

Azt hiszem, a világ túlságosan komoly s mert túlságosan komoly, szüksége van egy bölcs és vidám filozófiára. A kínai életművészet filozófiáját kétségtelenül elnevezhetjük „vidám tudománynak”, ha ez a Nietzsche használta kifejezés egyáltalán ráillik valamire. Végére is csak a vidám filozófia a mély filozófia; a Nyugat komoly filozófiái még csak érteni sem kezdik, hogy mi az élet. Szerintem a filozófia egyetlen célja, hogy megtanítson bennünket: hogyan kell az életet könnyebben és vidámabban felfogni, mint az átlagos üzletember

szokta, mert az én szememben nem filozófus az az üzletember, aki ötvenéves korban nem vonul vissza, ha megteheti. Ez nem afféle véletlen ötlet, hanem gondolkozásom alapvető pontja. A világ csak akkor válhatik békés és értelmes lakóhellyé, ha az emberek teleszívták magukat ennek a szellemnek könnyű vidámságával. A modern ember túlságos komolyan fogja fel az életet s ezért van tele bajjal a világ. Éppen ezért időt kellene szánunk arra, hogy megvizsgáljuk az eredetét annak az állásfoglalásnak, amely lehetővé akarja tenni az élet teljes élvezését s az emberi vérmérséklet ésszerűbb, békésebb és kevésbé vérmes alakulását.

Talán van jogcímem arra, hogy ezt inkább a kínai nép, mint valamilyen iskola filozófiájának nevezzem. Ez a filozófia nagyobb, mint Konfucius és nagyobb, mint Laotsze, mert fölébe emelkedik ezeknek és a többi régi filozófusoknak; merít ezekből a gondolatforrásokból s egészzé hangolja össze őket, bölcsességük elvont körvonalait pedig húsból, vérből való életművészetté formálja, amely látható, tapintható és érthető a közönséges ember számára is. Amikor a kínai irodalmat, művészetet és filozófiát egészében tekintetem át, világossá vált előttem, hogy közös mondanivalójuk és tanításuk a bölcs kiábrándulásnak s az élet derűs élvezésének filozófiája – legállandóbb, legjellemzőbb és legkitartóbb refrainje a kínai gondolatnak.

MÁSODIK FEJEZET – FELFOGÁSOK AZ EMBERISÉGRŐL

I. Keresztény, görög és kínai

Különböző felfogások vannak az emberiségről a hagyományos keresztény teológiai felfogás, a görög pogány felfogás és a kínai taoista-konfuciánus felfogás. (A buddhistát nem számítom ide, mert túlságosan szomorú.) Ezek a felfogások mélyebb allegorikus értelmükben nem is különböznek nagyon egymástól, különösen, ha a modern ember a maga fejlettebb biológiai és antropológiai tudásával tágabban értelmezi őket. De eredeti alakjukban megvannak ezek a különbségek.

A hagyományos, ortodox keresztény felfogás szerint az ember kezdetben tökéletes, ártatlan, bolondos és boldog volt s meztelenül élt a paradicsomkertben. Aztán következett a tudás, a bölcsesség – és az ember bukása, amiből az emberi szenvedések következnek, még pedig: 1. a férfi kénytelen arcának verejtékével dolgozni, 2. az asszony fájdalommal szüli az ő gyermekét. Az ember eredeti ártatlanságával és tökéletességével ellentétben egy új elemet vontak be mostani tökéletlenségének magyarázatául, ez pedig természetesen az ördög, aki főként a test útján működik, míg az ember magasabbrendű természete a lélek útján érvényesül. Hogy a keresztény teológia történetében mikor találták fel a „lelket”, azt nem tudom, de ez a „lélek” inkább *valami* lett, mint funkció, inkább entitás, mint állapot és élesen elválasztotta az embert az állattól, amelynek nincs megváltásra érdemes lelke. Itt aztán megáll a logika, mert meg kellett magyarázni az ördög eredetét s amikor a középkori teológusok szokásos skolasztikus logikájukkal akarták a problémát megoldani, nagy zavarba jutottak. Nem igen ismerhették el, hogy az ördög, aki Nem-Isten, magától Istentől származott s abba se igen nyugodhattak bele, hogy az eredeti világegyetemben az ördög, a Nem-Isten, együttesen örökkévaló lehetett Istennel. Így hát kétségbeesésükben elfogadták azt, hogy az ördög bukott angyal lehetett, ami ismét felidézi a rossz eredetének kérdését (mert

szükség volt egy másik ördögre, aki ezt a bukott angyalt megkísértse) s ennél fogva nem kielégítő megoldás – de kénytelenek voltak annyiba hagyni a dolgot. Mégis csak ebből következett a lélek és a test sajátos kettéválasztása, egy mitikus felfogás, amely még ma is uralkodik és hatalmasan befolyásolja az életről és boldogságról alkotott filozófiánkat.¹

Aztán következett a Megváltás, az áldozati bárány közismert fogalmából kölcsönkérve, amely viszont egy olyan Isten fogalmához vezetett vissza, aki szereti a sült hús szagát és semmit nem tud megbocsátani. Ezzel a Megváltással egy csapásra megtalálták azt az eszközt, amelynek segítségével minden bűnre bocsánatot lehet nyerni s újra megtalálták a tökéletesség útját. A keresztény gondolatnak legsajátosabb oldala a tökéletesség fogalma. Minthogy ez az antik világ hanyatlásának idején történt, megerősödött az az irányzat, amely a halál után való életet hangsúlyozta, s a Megváltás kérdése elfoglalta a boldogság vagy akár az élet kérdésének helyét. A probléma az volt: hogyan kerüljünk ki élve ebből a világból, amely szemmel láthatóan romlásba, zűrzavarba és kárhozatba süllyed. Innen ered az a túlságos fontosság, amit a halhatatlanságnak tulajdonítanak. Ez ellentétben van a Genesis eredeti előadásával, amely szerint Isten nem akarta, hogy az ember örökké éljen. Az ótestamentum szerint Ádámot és Évát nem azért űzték ki a paradicsomból, mert a Tudás Fájának gyümölcsét megkóstolták (ahogy általában hiszik), hanem azért, nehogy másodszor is engedetlenséget kövessenek el, egyenek az Élet Fájának gyümölcséből és örökké éljenek:

„Monda az Úr Isten: imé az ember olyanná lett, mint miközülünk egy, jót és gonoszt tudván. Mostan annak okáért reá kell gondolnunk, hogy az ő kezeit kinyújtván, ne vegyen az életnek fájának gyümölcsében, és abban ne egyék, hogy mind örökké éljen.

Kiküldé azért őtet az Úr Isten az Édennek kertéből, hogy mívelné a földet, amelyből vétetett vala.

És minekutána kiűzte volna az embert, helyeztete az Éden kertének bemenetele felől Kérubimokat és villogó kétélű fegyvert, az Élet Fája útjának őrizetére”.

A Tudás Fája valahol a kert közepén lehetett, de az Élet Fája közel volt a keleti bejáratához, ahol tudomásunk szerint még most is

Kérubimok állnak, hogy az embereket be ne bocsássák.

Mindent összevéve, máig is él a hit a teljes romlottságban: hogy ennek az életnek élvezése bűn és gonoszság, hogy kényelmetlenül élni erényes dolog s hogy általában az ember nem válthatja meg önmagát, csupán egy magasabb külső hatalom segítségével. A bűn tana máig is alapvető a kereszténységben, ahogy ma általában felfogják, s a keresztény hittérítők rendszerint azzal kezdik, hogy a megtérítendő pogányban föl akarják ébreszteni a bűnnek és az emberi természet gonoszságának tudatát (e nélkül természetesen nincs szükség arra a kész orvosságra, amelyet a hittérítő a kabátja ujjában tartogat). Egyszóval nem tehetünk valakit keresztényé, amíg, el nem hitetjük vele, hogy bűnös. Ezt valaki meglehetősen kegyetlenül így fejezte ki „Hazánkban a vallás annyira a bűn szemlélésére szorítkozik, hogy tisztességes ember nem is meri már a templomban mutogatni magát.”

A pogány görög világ egészen más volt és más volt az emberről alkotott felfogása is. Az én szememben az a legfeltűnőbb sajátossága, hogy a görög emberformára alkotta isteneit, míg a keresztény az embert szerette volna Istenhez hasonlatossá tenni. Az olimpusi istenek társasága kétségtelenül kedélyes, szerelmes és szeretkező, hazudozó, veszekedő és szószegő szeszélyes banda; szeret vadászni, harci kocsin nyargalni, dárdát hajítani, mint maga a görög ember – szeret házasodni is, s azonfelül hihetetlen számú törvénytelen gyermeke van. Ami az istenek és emberek közt lévő különbséget illeti, az előbbieket isteni hatalma csupán annyi volt, hogy mennyköveket tudtak hajigálni az égből, növényzetet teremtettek a földön, halhatatlanok voltak és nektárt ittak bor helyett – az eredményekben nem volt nagy különbség. Az ember úgy érzi, hogy meghitt viszonyba kerülhet ezzel a társasággal, vadászni indulhat, hátára tegzet akasztva, Apollóval vagy Athenevel, vagy megállíthatja útjában Merkurt és cseveghet vele, mint egy messenger boy-jal s ha a beszélgetés túlságosan érdekessé válik, elképzeltük, amint Merkur így szól: „Igenis, kemásson. Sajnálom, de rohannom kell, hogy átadjam ezt a levelet a 72. utcában.” A görög ember nem volt isteni, de a görög istenek emberiek voltak. Mennyire mások, mint a tökéletes keresztény Isten! Az istenek egyszerűen másik emberfaj voltak, halhatatlansággal felruházott óriások faja, míg a földi

emberek nem voltak halhatatlanok. Ebből a háttérből emelkedett ki számos kimondhatatlanul szép történet, Demeterről, Proserpináról és Orpheusról. Az istenekben szentül hittek, mert még Sokrates is, amikor a bürök poharat készült kiüríteni, áldozatot mutatott be az isteneknek, hogy segítsék másvilágra vivő útján. Ez a viselkedés nagyon hasonló volt Konfuciuséhoz. Szükségképpen így volt ez ebben a korszakban; hogy a modern világban milyen álláspontot foglalt volna el a görög szellem emberrel és Istennel szemben – azt, sajnos, semmiképpen nem tudhatjuk meg. A pogány görög világ nem volt modern s a modern keresztény világ nem görög. Nagy kár.

Egészben véve a görög belenyugodott abba, hogy az ember halandó fajzat s némelykor kegyetlen végzetnek van alávetve. Ha egyszer ebbe belenyugodott az ember, egészen boldog volt úgy, ahogy volt, mert a görög szerette ezt az életet és ezt a világot, szerette megérteni, ami jó, igaz és szép az életben s közben erősen foglalkozott azzal, hogy tudományosan megértse a fizikai világot. Nem ismert mitikus „Aranykort”, a paradicsom értelmében és semmiféle allegóriát, az ember bukásáról; maguk a hellének csak emberi teremtmények voltak: kavicsokból formálva, amelyeket Deukalion és Pyrrha dobáltak a hátuk mögé, amikor a vízözön után lejötték a síkságra. A járványokat és egyéb bajokat komikusan magyarázták meg: mindezeket egy fiatal nő ellenállhatatlan vágya idézte elő, hogy kinyisson és belülről megtekintsen egy ékszeres dobozt – Pandora szelencéjét. A görög képzelet szép volt. Nagyjában olyannak fogta föl az emberi természetet, amilyen a valóságban: ezt a keresztények úgy fejezik ki, hogy a görögök „beletörődtek” a halandók sorsába. De oly szép dolog volt halandónak lenni: az ember szabadon gyakorolhatta értelmét és spekulatív szellemét. Némelyik szofista úgy vélekedett, hogy az emberi természet jó, némelyik meg úgy, hogy rossz, de nem volt meg köztük Hobbes és Rousseau erős ellentéte. Végül Platon meglátta, hogy az ember össze van téve vágyból, érzelemből és gondolatból s az ideális emberi élet ennek a három alkotórésznek harmonikus együvé tartozása, a bölcsesség vagy az igazi értelem vezérelte alatt. Platon úgy gondolta, hogy az „ideák” halhatatlanok, de az egyéni lelkek vagy aljasak, vagy nemesek, aszerint, hogy szeretik-e vagy sem az igazságot, tudást, mértékletességet és

szépséget. Sokratesnél a lélek független és halhatatlan létet is nyer, ahogy Phaidonban mondják: „Ha a lélek magában is létezik és megszabadul a testtől, a test pedig megszabadul a lélektől, mi egyéb ez, mint halál?” Az emberi lélek halhatatlanságába vetett hit nyilvánvalóan olyasmi, ami közös a keresztény, görög, taoista és konfuciánus felfogásban. Természetesen a lélek halhatatlanságának modern hívői mindegyike nem kapaszkodhatnak bele. Sokrates halhatatlanság-hite valószínűleg semmit sem jelentene a modern ember számára, mert számos premisszáját – például az újjászületés hitét – nem fogadhatja el.

A kínai ember-felfogás is eljutott ahhoz a gondolathoz, hogy az ember a teremtés ura („A Tízezer Dolog Szelleme”) s a konfuciánus nézet szerint az ember egyenrangú az éggel és a földdel, a „Géniuszok Triászában”. Ennek háttere animisztikus jellegű volt: minden élt, mindenben szellem lakott – hegyekben, folyókban és mindabban, ami késő öregséget ért meg. A szél és a villám maga is szellem volt, minden nagy hegyen és minden folyón egy szellem uralkodott, amely valójában tulajdonosa volt; mindenfajta virágnak volt az égben egy tündére, aki gondoskodott nyílásáról és jóllétéről s volt egy Minden Virágok Királynője, akinek születésnapja a második hónap tizenkettedik napjára esett; minden fűzfa, fenyő, ciprus, róka vagy teknősbéka, amely magas kort ért el – mondjuk néhány száz esztendő – ezzel a pusztá ténnyel megszerezte a halhatatlanságot és „Géniusz”-szá vált.

Ilyen animisztikus alapon természetes, hogy az embert is a szellem megnyilatkozásának tekintik. Ezt a szellemet, mint minden életet az egész világegyetemben, a hímnemű aktív, pozitív vagy *yang* princípium és a nőstény, passzív, negatív vagy *yin* princípium egyesülése hozza létre, ami valójában nem egyéb, mint szerencsés és ravasz megsejtése a pozitív és negatív elektromosságnak. Ha ez a szellem emberi testet ölt, *p'o*-nak nevezik; ha nincs testhez kötve és mint szellem lebeg a világban, akkor *hven* a neve. A halál után ez a *hven* tovább jár a földön. Rendes körülmények közt nem zavar senkit, de ha a halottat senki sem temeti el és nem mutat be neki áldozatot, a szellem „vándor kísértetté” válik, s ezért a hetedik hónap tizenötödik napját Minden Lelkeknek szentelik s általános áldozatot hoznak azoknak, akik vízbefulladtak vagy idegen földön haltak meg

és nem temették el őket. Ha az elhunytat meggyilkolták vagy ha igazságtalanul halt meg, az elszenvedett igazságtalanság érzete kényszeríti szellemét, hogy kísértsen és zavarokat okozzon, amíg az igazságtalanságot meg nem bosszulják s a szellem elégtételt nem kapott. Akkor minden zavar megszűnik.

Az élő embernek, aki nem más, mint testet öltött szellem, természetesen vannak szenvedélyei, vágyai és „életerő” árad benne. Önmagában mindez nem jó és nem rossz, csupán adottság, amely elválaszthatatlan a jellegzetes emberi világtól. Minden embernek vannak szenvedélyei, természetes vágyai és nemes törekvései s van lelkiismerete is; nemi vágyat, éhséget, félelmet, haragot érez s betegséget, fájdalmat, szenvedést és halált kell eltűrnie. A kultúra ezeknek a szenvedélyeknek és vágyaknak harmonikus kifejezése. Ez a konfuciánus nézet, amely szerint éggel és földdel egyenlővé válhatunk, ha harmóniában élünk ezzel az emberi természettel. A buddhisták azonban a test halandó vágyait nagyjában úgy tekintik, mint a középkori keresztények: ártalmas dolgoknak, amelyektől meg kell szabadulni. Túlságosan intelligens vagy gondolkozásra túlságosan hajlamos emberek némelykor elfogadják ezt a nézetet s szerzetesnek vagy apácának mennek; de ez ellen általában tiltakozik a konfuciánus józan ész.

Az emberi értelmet energia-áradatnak fogják föl. Minden ember, aki erre a világra születik, bizonyos szenvedélyekkel és vágyakkal meg ezzel az élet-energiával indul meg útján s ezek különböző ciklusokat futnak meg: gyermekkor, ifjúság, érettség, öregkor, halál. Konfucius azt mondta: „Ifjú korodban óvakodjál a harctól; erős korodban óvakodjál a nemiségtől; öreg korodban óvakodjál a birtoklástól” – ami egyszerűen annyit jelent, hogy a fiú szeret verekedni, a fiatalember szereti az asszonyokat, az öreg ember meg szereti a pénzt.

Ezeknek a testi, szellemi és erkölcsi javaknak keverékével szembeállva, a kínai úgy nézi magát az embert, mint minden más problémát s felfogását ebben a mondatban foglalhatjuk össze: „legyen józan eszünk”. Ez a felfogás nem vár sem túlságosan sokat, sem túlságosan keveset. Az ember úgyszólván össze van préselve ég és föld, idealizmus és realizmus, emelkedett gondolatok és alacsony szenvedélyek között. Ez a helyzet a lényege az emberi

mivoltnak; emberi tulajdonság, hogy szomjazzunk tudomány és víz után, szeressünk egy jó gondolatot meg egy jó tál disznóhúst bambuszsarjakkal s csodáljunk egy szép mondást meg egy szép asszonyt. Mivel pedig így áll a dolog, a világunk szükségképpen tökéletlen világ. Természetesen van lehetősége annak, hogy valaki kezébe vegye és megjavítsa az emberi társadalmat, de a kínai nem reménykedik sem tökéletes békességben, sem tökéletes boldogságban. Van egy történet, amely ezt a nézetet illusztrálja. Volt egyszer egy ember, aki a pokolban éppen újjászületés előtt állt s így szólt az Újjászületés Királyához: „Ha azt akarod, hogy mint ember visszatérjek a földre, teljesítsd két föltételemet.” „Mi az?” – kérdezte a király. Az ember így felelt: Úgy akarok megszületni, mint egy miniszter fia s egy leendő első díjnyertes diák apja. Legyen tízezer hold földem, a házam körül halastavam, gyümölcsfám, szép feleségem, csinos ágyasaim, akik mind jók és szeretnek engem, a szobáim mennyezetig tele legyenek arannyal és gyönggyel, a pincéim telis-tele gabonával, a ládáim színültig pénzzel, magam pedig legyek Nagy Tanácsos vagy Elsőosztályú Herceg, élvezzek tisztességet és jólétet és éljek száz esztendő koromig.” Az Újjászületés Királya azt felelte erre: „Ha lenne ilyen sors a földön, magam születnék újjá, nem neked adnám ezt a sorsot!”

Az észszerű felfogás az, hogyha már ilyen az emberi természet, igyekezzünk boldogulni vele. Különben sem bújhatunk ki belőle sehogyan. A szenvedélyek és ösztönök eredendően jók vagy eredendően rosszak, de mi haszna beszélni róluk? Másrészt veszedelmes, ha rabszolgájukká válunk. Csak álljunk meg az út közepén. Ez az észszerű magatartás olyan *megbocsátó* filozófiát teremt, hogy legalább is egy művelt, széleslátókörű tudós, aki az észszerűség szellemének megfelelően él, megbocsáthatónak tart minden emberi tévedést vagy helytelen viselkedést, akár a törvény, akár az erkölcs, akár a politika területén, amelyről el lehet mondani, hogy „hozzátartozik a közös emberi természethez”. A kínai még azt is fölteszi, hogy az ég vagy maga Isten is észszerű lény – hogy aki észszerűen, legbölcsebb belátása szerint él, annak nincs mitől félnie; hogy a lelkiismeret nyugalma a legnagyobb adomány s hogy akinek tiszta a lelkiismerete, annak még kísértetektől sem kell félnie. Ha van egy észszerű Isten, aki fölügyel az észszerű és nem

észszerű lények dolgaira, akkor minden rendben van ezen a világon. Zsarnokok meghalnak; árulói öngyilkosságot követnek el; a kapzsi kénytelen eladni birtokát egy hatalmas és gazdag ritkasággyűjtőnek (akinek kapzsiságáról és erőszakos harácsolásairól mesék keringenek), fiai eladják azt a gyűjteményt, amelyre apjuk annyi gondot és fáradságot fordított s a ritkaságok most más családok közt szóródnak szét: gyilkosokat fölfedeznek és kivégeznek, erőszakot szenvedett nőket megbosszulnak. Néha, de igen ritkán felkiált egy-egy megkínzott ember: „Az égnek nincs szeme!” (Az igazság vak.) Úgy a taoizmusban, mint a konfucianizmusban ennek a filozófiának végső eredménye és legfőbb célja a természet teljes megértése s az összhang a természettel, amit én „észszerű naturalizmusnak” neveznék, ha mindenáron szükségünk van egy osztályozó elnevezésre. Az észszerű naturalista aztán valami állati elégedettséggel lát neki ennek az életnek. Ahogy analfabéta, kínai asszonyok mondják: „Mások szültek bennünket és mi szülünk másokat. Mi egyéb tennivalónk van?”

Rettenetes filozófia van ebben a mondásban. Az élet biológiai folyamattá válik s a halhatatlanság pusztá kérdését is félretolják. Mert pontosan ezt érzi egy kínai nagyapa, aki unokáját kézenfogva a boltba megy vele cukrot vásárolni, azzal a gondolattal, hogy öt vagy tíz esztendő múlva sírjába fekszik és visszatér őseihez. A legjobb, amit ebben az életben remélhetünk, hogy nem lesznek olyan fiaink és unokáink, akikért szégyellnünk kell magunkat. A kínai élet egész formáját, ennek az egy eszmének alapján szervezték meg.

II. Földhözkööttség

A helyzet tehát ez: az ember élni akar, de ezen a földön kell élnie. Arról, hogy az égben éljen, szó sem lehet. Nehogy szellemünk szárnyra keljen s az Istenek tanyája felé röpülve meg találjon feledkezni a földről. Nem vagyunk-e halálraítélt halandók? Életünk valószínű tartama hetven esztendő, elég rövid, ha a szellem túlságosan gögössé válik és örökké akar élni, de viszont elég hosszú is, ha a szellemünkben van egy kis alázat. Az ember annyi mindent tanulhat és élvezhet hetven esztendő alatt s három emberöltő bőségesen elég, hogy meglássuk, az emberi bolondságokat és megszerezzük az emberi bölcsességet. Mindenki aki elég bölcs és elég soká élt, hogy tanúja legyen a divat, az erkölcs és a politika változásainak három emberöltő születése és halála alatt: elégedetten kelhet föl székéről s távozzhatik a függöny legördülte után, ezzel a szóval: „Szép előadás volt”.

Mert a földről valók vagyunk, földhözköötött szülöttei a földnek. Nem kell szerencsétlennek éreznünk magunkat, amiért úgyszólván átmeneti vendégek módjára tetek le bennünket erre a szépséges földre. Még ha sötét börtön volna, akkor is be kellene érünk vele; hálátlanság volna elégedetlenkedni, amikor börtön helyett ilyen szépséges földön élhetünk egy évszázad jó részén keresztül. Néha túlságos becsvágy vesz erőt rajtunk s lenézzük az alázatos és mégis nagylelkű földet. De az embernek igaz szeretetet és ragaszkodást kell éreznie testünk és lelkünk ideiglenes tanyája, az Anyaföld iránt, hogy a lelki összhang kifejlődhessék bennünk.

Így hát egyszerre van szükségünk valami állati szkepticizmusra és állati hitre, ha ezt a földi életet egész nagyságában fogjuk fel. A föld végtére éppoly reális, amily irreális az ég: boldog az ember, aki a reális föld és az irreális ég közt született.

Minden jó gyakorlati filozófiának abból a felismerésből kell kiindulnia, hogy van testünk. Legfőbb ideje, hogy valaki nyíltan elismerje, hogy állatok vagyunk – ennek elismerése pedig elkerülhetetlen, a Darwin-elmélet alapvető igazságának megállapítása és a biológia, de különösen a biokémia nagy haladása óta. Nagy kár volt, hogy tanítóink és filozófusaink az úgynevezett

intellektuális osztályhoz tartoztak s meg volt bennük az intellektus jellegzetes szakmai büszkesége. A szellem emberei oly büszkék voltak a szellemre, mint a szűter a bőrre, amellyel dolgozik. Némelykor még a szellem sem volt elég távoli és elvont fogalom nekik s kénytelenek voltak a „lényeg” vagy „lélek” vagy „idea” szavakat használni, még pedig nagy betűvel, hogy megijesszenek bennünket. Az emberi testet ez a szkolasztikus gépezet szellemmé szűrte le s a szellemet tovább sűrítették valami esszenciává, megfélekedzván arról, hogy a szeszitalnak is szüksége van „testre”, vagyis közönséges vízzel kell keverni az alkoholt, hogy élvezhetővé váljék. Rólunk, szegény laikusokról pedig fölteszik, hogy meg tudjuk inni a szellemnek ezt a sűrített esszenciáját. A szellemnek ez a túlságos hangsúlyozása végzetes volt. Harcba vitt bennünket természetes ösztöneink ellen s legfőbb kifogásom, hogy lehetetlenné tette az emberi természet teljes áttekintését. Hiányosan ismerte a biológiát és pszichológiát s azt a helyet, amelyet az érzékek, érzelmek és mindenekfölött az ösztönök elfoglalnak az életünkben. Az ember testből és szellemből áll s a filozófia dolga lenne arról gondoskodni, hogy test és szellem harmonikusan éljen együtt – hogy megbékéljenek egymással.

III. Szellem és test

A legnyilvánvalóbb tény, amelyet a filozófusok nem hajlandók látni: az, hogy van testünk. Prédikátoraink elunták nézni emberi tökéletlenségeinket és vad ösztöneinket – némelykor azt szeretnék, ha olyanok lennénk, mint az angyalok, már pedig sehogysen tudjuk elképzelni, milyen lehet az angyalok élete. Vagy adunk testet az angyaloknak – a szárnyakat nem számítva hasonlót a magunkéhoz vagy nem adunk. Érdekes, hogy az általános felfogás az angyalról még mindig ez: szárnyakkal ellátott emberi test. Némelykor azt gondolom: még az angyalok szempontjából is előny, ha testük és öt érzékük van. Ha angyalnak kellene lennem, szeretném, ha olyan arcszínem volna, mint egy iskoláslánynak, de hogy legyen olyan arcszínem, ha nincs bőröm?

Akkor is szeretnék meginni egy pohár málnaszörpöt, vagy jégbehűtött narancslevet, de hogy élvezzem a jégbehűtött narancslevet, ha nem szomjazom? És hogy élvezzem az ételt, ha nem tudok éhséget érezni? Hogy tudjon festeni egy angyal festőanyag nélkül, énekelni hallás nélkül, szagolni a pompás reggeli levegőt orr nélkül? Hogy élvezze a vakaródzás roppant gyönyörűségét, ha nem viszket a bőre? Pedig milyen szörnyű veszteség lenne ez! Vagy legyen testünk és elégüljön ki minden testi szükségletünk, vagy legyünk tiszta szellemek, minden kielégülés nélkül. Szükséglet nélkül nincs kielégülés.

Elgondolom néha, milyen szörnyű büntetés lenne egy kísértet vagy angyal számára, hogy nincs teste – elnézi a hűvösen csobogó vizet és nincs lába, hogy belemártsa és megérezze gyönyörűséges hűvösségét; lát egy tál kacsasültet és nincs nyelve, hogy megízlelje, ropogós süteményt lát és nincs foga, hogy megrágja, látja kedveseinek szeretett arcát és nincs, amit érezzen irántuk. Szörnyen szomorú lenne, ha egy napon vissza kellene térnünk erre a földre kísértet képében, némán behatolni gyermekeink hálószobájába, látni egy ágyban fekvő gyermeket – amikor nincs kezünk, hogy megsimogassuk, nincs karunk, hogy magunkhoz öleljük, nincs mellünk, amelybe testének melegsége behatoljon, nincs hely a vállunkon, ahová odabújjon s nincs fülünk, hogy a hangját halljuk.

A testetlen angyal elméletének védelme nagyon is határozatlan és csöppet sem kielégítő. Az elmélet védelmezője azt mondhatja: „Az ám, csak hogy a szellem világában nincs szükségünk ilyen kielégülésekre”. „De hát mit kaptok helyette?” Teljes csönd; vagy talán ez a válasz: „Ürességet – Békét – Nyugalmat”. „És mit nyertek ezzel?” „A munka, a fájdalom és a gond hiányát.” Elismerem, hogy az ilyen mennyország rendkívül vonzó lehet gályarabok számára. Az ilyen negatív ideál, a boldogságnak ilyen felfogása, veszedelmesen közel jár a buddhizmushoz s végeredményben inkább Ázsiából (ez esetben Kis-Ázsiából) származhatik, mint Európából.

Az efféle spekulációk szükségképpen hiábavalók, de legalább arra szeretnék rámutatni, hogy az „érzék nélküli szellem” fogalma teljesen valószínűtlen, mivel egyre inkább érezzük, hogy maga a világegyetem is érző lény. Lehet, hogy a mozgás inkább jellemzi a szellemet, mint az állás s a testetlen angyal egyik élvezete az lehet, hogy protonként forog egy középpont körül, másodpercenként húsz- vagy harmincezer fordulatnyi sebességgel. Ez nagy gyönyörűség lehet, izgatóbb, mint egy utazás a szibériai hullámvasúton. Kétségtelenül valami fajta szenzáció. Vagy esetleg a testetlen angyal fény vagy kozmikus sugarak alakjában, éterhullámokban száguld a görbe tér körül, másodpercenként 183.000 mérföld sebességgel. Azután bizonyára van valami szellemi festőanyag az angyalok használatára, hogy festhessenek és élvezzék *valamilyen* formáját a teremtésnek – vannak éterrezgések az angyalok számára, amiket mint hangot és színt érezhessenek, és éterszellők, amik az arcukat simogassák. Máskülönben maga a szellem úgy stagnálna, mint a pocsolyavíz, vagy úgy érezné magát, mint az ember egy forró, fullasztó nyári délutánon, amikor meg sem libben a levegő. Kell valami mozgásnak és érzésnek lenni valamilyen formában, ahol élet van, a teljes nyugalom és érzéketlenség semmiesetre sem élet.

IV. Biológiai felfogás

Testi funkcióink és szellemi folyamataink alaposabb ismerete útján hívebb és nagyobbszabású képet nyerünk önmagunkról s mindez egyúttal elvesz valamit az „állat” szó régi rossz ízéből is. Azt az ősi közmondást, hogy „megérteni annyi, mint megbocsátani”, a magunk testi és szellemi folyamataira is alkalmazhatjuk. Különösnek látszhatik, de igaz, hogy mihelyt jobban megértjük testi funkciónkat, már nem is nézhetünk rájuk megvetéssel. Nem az a fontos, hogy az emésztés folyamata nemes-e, vagy nemtelen, fontos az, hogy megértjük s akkor valahogy végtelenül nemessé válik. Így van ez testünknek minden biológiai funkciójával vagy folyamatával, az izzadástól és a felesleges anyagok kiválasztásától a hasnyálmirigyváladék, az epe, a belső kiválasztómirigyek funkciójáig s a finomabb, érzelmi és gondolkozási folyamatokig. Nem nézzük le többé a vesét, csak igyekszünk megérteni; a rossz fogat nem tekintjük többé testi leromlásunk szimbólumának s emlékeztetőnek, hogy lelkünk üdvösségével törődjünk, hanem egyszerűen fogorvoshoz megyünk, megvizsgáltatjuk, megmagyaráztatjuk és meggyógyíttatjuk a bajt. A fogorvostól kilépő ember nem nézi le többé a fogait, hanem fokozott tisztelettel viseltetik irántuk – mert fokozott gyönyörűséggel fog almát és csirkecsontot rágcsálni. Ami a túlfinomult metafizikust illeti, aki azt mondja, hogy a fog legyen az ördögé, vagy a neoplatonikust, aki tagadja az egyéni fog létezését: mindig szatirikus gyönyörűséggel látom, ha egy filozófus fogfájásban szenved, vagy egy optimista költő dyspepsiában. Miért nem folytatja filozófiai vizsgálódásait s miért szorítja arcára a kezét, éppen mint én, vagy a szomszédasszonyom? S miért nem hisz többé az optimizmusban a dyspepsiás költő? Miért nem dalol tovább? És mily hálátlanság tőle, hogy megfeledkezik beleiről és a szellemről dalol, amikor belei jól viselkednek és nem zavarják!

A tudomány mindenesetre megtanított bennünket, hogy fokozott tisztelettel viseltessünk a testünk iránt, amikor elmélyítette, érzékünket működésének csodáival és titokzatosságával szemben. Mindenekelőtt genetikus módon azt kezdjük megérteni, hogy miként keletkeztünk – s látjuk, hogy nem agyagból lettünk, hanem

ellenkezőleg, az állatvilág családfájának tetején ülünk. Nagyszerű érzés lehet ez s teljesen kielégíthet mindenkit, aki nem részegült meg tulajdon szellemétől. Nem mintha azt hinném, hogy a dinosaurusok millió meg millió évvel ezelőtt *azért* éltek, hogy mi most két lábon, egyenesen járjunk ezen a földön. A biológia ilyen önkényes föltevések nélkül sem rombolt le semmit az emberi méltóságból s nem ingatta meg azt a felfogást, hogy valószínűleg a legnagyobb állatok vagyunk, e földön valaha is kifejlődtek. Ez tehát teljesen kielégíthet mindenkit, akinek az emberi méltóság fontos. Azután: a test titokzatossága és szépsége nagyobb hatással van reánk, mint valaha. Testünk belső részeinek működése és a köztük lévő csodálatos kapcsolat kényszerít arra, hogy felfogjuk azt a végtelen nehézséget, amellyel ezeket a kapcsolatokat létre lehetett hozni, s azt a végtelen egyszerűséget és célszerűséget, amellyel mégis létrejöttek. A tudomány nemhogy egyszerűsítene magyarázataival ezeket a belső kémiai folyamatokat, ellenkezőleg: annál nehezebben megmagyarázhatóvá teszi. Sokkal, de sokkal nehezebbek ezek a folyamatok, mint a fiziológiához nem is konyító laikus rendszerint elképzei. A külső világegyetem nagy misztériuma minőségben hasonló a belső világegyetem misztériumához.

Minél tovább elemzi és tanulmányozza a fiziológus az emberi fiziológia biofizikai és biokémiai folyamatait, annál jobban nő a csodálkozása. Van testünk, egy önmagát tápláló, szabályozó, helyrehozó, elindító és reprodukáló gép, amely születésünkkel kezd s mint egy jó családi óra, eltart háromnegyed évszázadig, anélkül, hogy valami különös gondozást kívánna. Ez a gép föl van szerelve drótnélküli látással és drótnélküli hallással, sokkal bonyolultabb ideg-és nyirokrendszerrel, mint a világ legbonyolultabb telefon-és távírórendszere. Hatalmas ideghálózat lajstromozza a beérkezett jelentéseket s oly eredményesen rendezi el, hogy a kevésbé fontos jelentések fölkerülnek a padlásra, mások valami megfelelőbb asztalfiókba, de azért a padláson tartott, jelentések, amelyek esetleg már harminc esztendeje hevernek ott és ritkán kerültek elő, mégis csak megvannak s némelykor villámgyorsan és eredményesen kereshetjük meg őket. Aztán a test úgy jár, mint egy tökéletesen szabályozható és zajtalan motorú autó, ha pedig az autót baleset éri, eltörik az ablaka vagy a

kormánykereke, automatikusan kiválaszt vagy készít egy anyagot, amely az üveget pótolja s tőle telhetően növeszt egy kormánykereket, vagy legalább is elvégzi a kormányzást a kerék rúdjának megdagadt végével mert jusson eszünkbe, hogy amikor fél vesénket kivágják, a másik fél vese megdagad és funkciója megnövekszik, hogy a vizelet normális mennyiségének útját biztosítsa. Aztán fenntart egy tizedfoknyi pontosságú normális hőmérsékletet s maga gyártja a vegyi szereket ahhoz a folyamathoz, amely a táplálékot élő sejtekké alakítja át.

Mindenekelőtt pedig van érzéke az élet ritmusa iránt s olyan időérzéke, amely nemcsak órákra és napokra, hanem évtizedekre is vonatkozik: a test szabályozza a maga gyermekségét, serdülő és érett korát, megáll a növésben, amikor nem szabad tovább nőnie s kibújtat egy bölcsességfogot, amikor egyikünk sem, gondolna rá. Tudatos bölcsességünknek semmi köze a bölcsességfogunkhoz. Készít sajátos ellenmérgeket is, általában bámulatos sikerrel s mindezt tökéletes csöndben cselekszi, a gyárak megszokott lárma nélkül, úgy, hogy a mi elfinomult metafizikusunk zavartalanul gondolkozhassék a maga szelleméről vagy esszenciájáról.

V. Az emberi élet: költemény

Azt hiszem, biológiai szempontból az emberi életet majdnem úgy lehet olvasni, mint egy költeményt. Megvan a maga ritmusa és lüktetése, megvannak benne a növekvés és hanyatlás ciklusai. Kezdődik az ártatlan gyermekséggel, folytatódik az ügyetlen serdülőkorral, amely ügyetlenül igyekszik az érett társadalomhoz alkalmazkodni ifjú szenvedélyeivel és bolondságaival, ideáljaival és becsvágyaival; aztán eléri a fokozottan tevékeny férfikort, amely hasznát veszi a tapasztalásnak és többet tanul meg a társadalomról és az emberi természetről; az érettebb korban kissé enyhül a feszültség s kiéri a jellem, akárcsak a gyümölcs vagy a jó bor s az ember fokozatosan türelmesebb, cinikusabb és ugyanakkor gyöngédebb életfelfogásra tesz szert; aztán életünk alkonyán a belső kiválasztó mirigyek tevékenysége csökken s ha igazi öregkori filozófiára tettünk szert és életmódunkat ehhez alkalmaztuk, akkor ez a béke, a biztonság, a pihenés és megelégedettség kora; végül az élet kilobban és örök álmra hajtjuk fejünket, hogy ne ébredjünk fel soha többé. Az embernek éreznie kellene ennek az életritmusnak szépségét – méltányolnia, akárcsak a nagy szimfóniákban, főtémáját, összeütközéseit és végső megoldását. Ezeknek a ciklusoknak tempója körülbelül egyforma a normális életben, de a zenét magának az egyénnek kell szerezni hozzá. Némely lelkekben a disszonáns hang egyre élesebbé válik s végül túlharsogja vagy elnémítja a fődallamot. A disszonáns hang némelykor akkora erőre kap, hogy a zene nem is folyhat tovább s az egyén agyonlövi magát vagy a vízbe ugrik. De ez azért van, mert eredeti *leitmotiv*-ját reménytelenül árnyékba borította a megfelelő önnevelés hiánya. Máskülönben a normális emberi élet valami méltóságos tempóban és egymásutánban halad normális vége felé. Sokunknál előfordulhatnak *staccato*-k és *impetuoso*-k s a helytelen tempó miatt a zene nem kellemes a fülnek; jó volna, ha többet vennénk át a Ganges hatalmas ritmusából és fenséges tempójából, amint lassan és örökkévalóan hömpölyög a tenger felé.

Senki se mondhatja, hogy egy élet, amely gyermekorból, férfikorból és öregorból áll, nincs szépen elrendezve; a napnak is

megvan reggele, dele és alkonya, az évnek a maga szakai – és jó, hogy így van. Nincs jó vagy rossz az életben, kivéve azt, ami a maga évszakához képest jó. S ha ebből a biológiai szempontból nézzük az életet s igyekszünk az évszakoknak megfelelően élni: akkor csak egy önhitt bolond vagy lehetetlen idealista tagadhatja, hogy az emberi életet költemény módjára élhetjük. Shakespeare szemléltetőbben fejezte ki ezt a gondolatot, amikor az élet hét stádiumáról beszélt s jó egynéhány kínai író körülbelül ugyanezt mondotta. Érdekes, hogy Shakespeare sohasem volt különösebben vallásos s nem is sokat törődött a vallással. Azt hiszem, ez volt a nagysága; nagyjában olyannak fogta fel az emberi életet, amilyen s a dolgok általános tervébe épp oly kevésbé szólt bele, mint darabjainak jellemeibe. Shakespeare olyan volt, mint maga a természet s ez a legnagyobb dicséret, amit íróról vagy gondolkozóról elmondhatunk. Csak élt, figyelte az életet és – elment.

HARMADIK FEJEZET – ÁLLATI ÖRÖKSÉGÜNK

I. A majom-eposz

De hogyha ez a biológiai felfogás segítségünkre van, hogy az élet szépségét és ritmusát méltányoljuk: egyben megmutatta nevetséges korlátainkat is. Amikor pontosabb képet ad arról, hogy mik vagyunk mink állatok, módot ad arra, hogy jobban megértsük önmagunkat és az emberi dolgok menetét. Nagylelkűbb együttérzés, sőt talán elnéző cinizmus származik abból, ha hívebben és mélyebben megértjük az emberi természetet, amelynek gyökerei állati őseinkben vannak. Ha gyöngéden figyelmeztetjük magunkat, hogy a neandervölgyi vagy pekingi ember gyermekei vagyunk s még messzebb visszamenve, az emberszabású majmok gyermekei, akkor megszerezünk azt a képességet, hogy ne vessünk bűneinken és korlátainkon s megcsodáljuk majom-okosságunkat, amit mi az emberi komédia iránt való érzéknek nevezünk.

Ebben az értelemben egyre jobban becsülöm a nagy kínai majom-eposz, a *Hsziyucsi* bölcsességét és belátását. Az emberi történelem menetét jobban meg lehet érteni ebből a szempontból, annyira hasonlít azoknak a tökéletlen félig emberi teremtményeknek zarándokútjához a nyugati mennyország felé – Vuk'ung, a majom képviseli az emberi értelmet, Pacsieh, a disznó képviseli alacsonyabbrendű természetünket, Szarid, a szerzetes a józan észt, Hszüantszang apát pedig a bölcséget és a Szent Utat. Az apát ennek a furcsa kíséretnek védelme alatt útnak indul Kínából Indiába, hogy buddhista szent könyveket szerezzen. Az ember fejlődésének története lényegében hasonlít e nagyon is tökéletlen teremtetek tarka társaságának zarándokútjához, akik állandóan veszedelmes vagy nevetséges helyzetekbe kerülnek tulajdon bolondságuk és gonoszságuk miatt. Hányszor nem kénytelen az apát megbüntetni a gonosz majmot és az érzéki disznót, amelyeket szomorúan tökéletlen elméjük és alantas szenvedélyeik mindenféle bajokba sodornak! Az ember gyarló ösztönei, a harag, bosszúállás, hirtelenkedés, érzékiség, a megbocsátás hiánya s mindenekfölött az

önhittség, állandóan felburjánzának az emberiségnek a szentség felé való zarándoklása folyamán. A romboló hajlam növekedése párhuzamosan halad az emberi ügyesség növekedésével, mert – akár csak a varázserővel felruházott majom – mi is képesek vagyunk ma a felhők fölött járni és bukfenceket vetni a levegőben (amit modern nyelven „*looping the loop*”-nak neveznek), majomszőrt húzni ki majomlábunkból s apró majmokat formálni belőle ellenségeink szorongatására, kopogtatni az ég kapuján, nyersen félretolni a mennyei kapust és helyet követelni az istenek társaságában.

A majom okos volt, de önhitt is; elegendő majom-mágiával rendelkezett, hogy utat törjön az égig, de nem volt benne elég józanság, egyensúly és mértéktartás, hogy békében élhessen ott. Lehet, hogy túlságosan jó volt erre a földre és a halandó életre, de nem volt elég jó az ég és a halhatatlanok társasága számára. Volt benne valami nyers, gonosz és lázadó elem, valami üledék, ami tisztítatlanul került az aranyba s ezért aztán amikor bejutott az égbe, rettenetes ijedelmet okozott, akár a vad oroszlán, amely az állatsereglet ketrecéből kikerül a város utcáira – abban az epizódban, amely megelőzi a zarándoktársasághoz való csatlakozását. Vele született javíthatatlan gonoszságával elrontotta azt az ebédet, amelyet az Ég Nyugati Anyakirálynője minden évben rendez a mennyei istenek, szentek és halhatatlanok számára. Dühében, hogy nem hívták meg, Isten küldöttjének adta ki magát s az útjába került Mezítlábas Tündért, aki az ebédre igyekezett, rossz irányba küldte, azzal a hazugsággal, hogy az ebédet másutt rendezik – aztán felöltötte a Mezítlábas Tündér alakját és maga ment el a lakomára. Egész sereg más tündért is tévútra vezetett így. Aztán belépett az udvarba s látta, hogy ő érkezett elsőnek. Nem volt ott senki, csak a szolgák, akik a tündérborral megtöltött kancsókat őrizték a folyosón. Ekkor átváltozott álmokórt okozó bogárrá, csípésével elaltatta a szolgákat s megitta az, egész bort. Félig részegen támoltygott be a csarnokba s megette az asztalra kirakott mennyei őszibarackokat. Amikor a vendégek megérkeztek s látták a tönkretett ebédet, már más kalandokra indult s Laotsze otthonában próbálta megenni annak halhatatlanná tevő piruláit. Végül, még mindig álöltözetben, távozott az égből, azért is, mert félt részegségében végrehajtott hőstetteinek következményeitől, de

legfőképpen haragjában, amiért az égi ebédre nem hívták meg. Visszatért Majomországba, amelynek királya volt s kitűzte a lázadás zászlaját az ég ellen, e szavakat írva a zászlóra: „A Nagy Bölcs, Aki Egyenlő Az Éggel.” Ezek után szörnyű csaták következtek majom és a mennyei harcosok közt, s csak akkor tudták foglyul ejteni, amikor az Irgalom Istennője leütötte a felhők közül reádobott kis virágszállal.

Így lázadozunk örökösen mi is, akárcsak a majom s nem lesz békesség, és alázat bennünk, amíg le nem győz az Irgalom Istennője, akinek égből dobott gyöngéd virágszállai levernek a lábunkról. Az igazi alázatosság leckéjét pedig nem tanuljuk meg, amíg a tudomány ki nem kutatta a világegyetem határait. Mert az eposzban a majom még elfogatása után is lázadozott s megkérdezte a mennyei császártól, miért nem kapott nagyobb címet az istenek között s az alázatosság leckéjére egy végső fogadás tanította meg, amelyet Buddhával, vagy magával Istennel kötött. Fogadott, hogy bűvös hatalmával el tud jutni a világ végére s a tét „A Nagy Bölcs, Aki Egyenlő Az Éggel” cím vagy a tökéletes meghódolás volt. Felszökött a levegőbe és villámgyorsan repült világrészeken át, amíg el nem ért egy ötcsúcsú hegyre, amelyről azt gondolta, hogy ennél tovább halandó ember lába nem jutott. Hogy itt jártának nyoma legyen, egy kis majomvizeletet bocsátott ki magából a középső csúcs lábánál, aztán hőstettével megelégedve visszatért s elmondta Buddhának az utazását. Buddha ekkor kinyitotta egyik kezét s felszólította, hogy szagolja meg saját vizeletét a középső ujj tövéénél, tudtára adván, hogy egész idő alatt nem hagyta el az ő tenyerét. Csak ekkor tanulta meg a majom az alázatosságot s minekutána ötszáz esztendőre egy sziklához láncolták, csatlakozott a zarándokúton lévő apáthoz, aki kiszabadította.

Végeredményben ez a majom, aki saját magunk képe, rendkívül szeretetreméltó teremtés, minden önhittsége és gonoszsága ellenére. Meg kellene hát tanulnunk, hogy szeressük az emberiséget, minden gyöngesége és hibája ellenére is.

II. A majom képére

Így tehát ellentétben azzal a bibliai felfogással, hogy Isten képére vagyunk teremtve, rájövünk, hogy a majom képére teremtettünk s olyan messze vagyunk a tökéletes Istentől, mint például tőlünk a hangyák. Nagyon okosak vagyunk, erről meg vagyunk győződve; gyakran hetykélkedünk is kissé az okosságunkkal, amiért elmével rendelkezünk. De közbeszól a biológus és azt mondja, hogy végre is a rendszeres gondolkozás igen későre fejlődött ki, erkölcsi alkatunkban pedig az elmén kívül van egy sereg állati vagy vad ösztön, amely sokkal hatalmasabb, s amely lényegében megmagyarázza, miért vétkezünk egyénileg és csoportos életünkben. Annál jobban megérthetjük annak az emberi elmének természetét, amelyre olyan büszkék vagyunk. Először is azt látjuk, hogy ez az elme, bár viszonylag okos, nem felel meg teljesen a céljának. Az emberi koponya fejlődése megmutatja, hogy a koponya semmi más, mint az egyik gerinccsigolya megnövekedése s így a funkciója, éppen mint a gerinchúré, lényegében a veszély megérezése, érintkezés a külső környezettel s az élet megőrzése – de nem a gondolkozás. A gondolkozás általában igen szegényes művelet. Lord Balfour halhatatlanná válhatik ezzel az egy mondásával: „Az emberi agy éppen úgy táplálékkereső szerv, mint a disznó ormánya. Én nem nevezem ezt igazi cinizmusnak, egyszerűen csak önmagunk bátor megérezésének.

Kezdjük genetikusan megérteni emberi tökéletlenségeinket. Tökéletlenek vagyunk? Hát Istenem, igen, de Isten nem is teremtett másnak. Nem erről van szó. Azon fordul meg minden, hogy távoli őseink úsztak, másztak, ágról-ágra ugráltak az ősvilági erdőkben, Tarzan módjára s karjuknál vagy farkuknál fogva lógtak le a fákról. Felfogásom szerint mindegyik stádium önmagában nézve csodálatosan tökéletes volt. De most az a feladatunk, hogy sokkal nehezebb alkalmazkodó munkát végezzünk.

Amikor az ember megteremti saját civilizációját, olyan fejlődési folyamatnak indul neki, amely biológiailag magát a Teremtőt is megrémíthetné. Ami a természethez való alkalmazkodást illeti, a természet minden alkotása csodálatosan tökéletes, mert amelyik

nem alkalmazkodik tökéletesen, azt kiírtja. De most már nem az a feladatunk, hogy a természethez alkalmazkodjunk, hanem, hogy alkalmazkodjunk önmagunkhoz, az úgynevezett civilizációhoz. A természetben mindenöztön jó és egészséges volt, ellenben a társadalomban minden ösztönt vadnak nevezünk, Minden egér lop – és nem erkölcstelenebb vagy erkölcsösebb azért, mert lop – minden kutya ugat, minden macska elmászkál éjszaka és összetép mindent, amit a körme közé kaphat, minden oroszlán gyilkol, minden ló elszalad, ha veszedelmet lát, minden teknősbéka elalussza a nap legnagyobb részét, és minden rovar, hüllő, madár és négy lábú állat nyilvánosság előtt végzi fajfenntartó munkáját. Már most a civilizáció nyelvén minden egér tolvaj, minden kutya túlságosan lármás, minden macska hűtlen férj vagy pusztító kis vandál, minden oroszlán vagy tigris gyilkos, minden ló gyáva, minden teknősbéka lusta dög és végül minden rovar, hüllő, madár és négy lábú szemérmetlen, amikor természetes életfunkcióit végzi. Micsoda teljes átalakulása az értékeknek! S ez az oka annak, hogy hátradőlünk ültünkben és csodálkozunk, amiért az Úr oly tökéletlennek alkotott bennünket.

III. Halandó mivoltunkról

Komoly következmények származnak abból, hogy halandó testünk van: először is halandók vagyunk, aztán gyomrunk van, erős izmaink vannak, és kíváncsi elménk. Ezek az alapvető tények erősen befolyásolják az emberi civilizáció jellegét. A dolog túlságosan nyilvánvaló, tehát sohasem gondolkozunk rajta. De nem érthetjük meg önmagunkat és civilizációnkat, amíg ezeket a következményeket világosan nem látjuk.

Gyanítom, hogy minden demokrácia, minden költészet és minden filozófia abból az Isten adta tényből indul ki, hogy mind ahányan vagyunk, uralkodók és koldusok egyformán, öt vagy hat láb magas test és ötven vagy hatvan esztendei élet korlátai közé vagyunk beszorítva. Ez az elrendezés nagyjában egészen ügyes. Nem vagyunk sem túlságosan hosszúak, sem túlságosan kurták. Én legalább egészen meg vagyok elégedve öt láb és négy hüvelyknyi magassággal. És ötven vagy hatvan esztendőt iszonyúan hosszú időnek látok, ez valójában két vagy három emberöltő. A dolog úgy van rendezve, hogy amikor megszületünk, látunk öreg nagyapákat, akik idővel meghalnak s amikor magunk is nagyapák leszünk, látjuk más apróságok születését. Szerintem éppen ez teszi tökéletessé a dolgot. Egész filozófiája benne van ebben a kínai mondásban: „Lehet az embernek ezer hold földje is, akkor is öt láb hosszú ágyban alszik”. Nem valószínű, hogy egy királynak hét lábnál sokkal hosszabb ágyra lenne szüksége. Ennélfogva érek annyit, mint egy király. Aztán akármilyen gazdag is az ember, kevesen élnek túl a bibliában kiszabott hetven éves határt. Aki hetvennél idősebb, azt Kínában „ősritkának” nevezik, annak a kínai mondásnak értelmében, hogy „ősidők óta ritka eset, hogy az ember hetvennél tovább éljen”.

És így áll a dolog a gazdagsággal is. Az életből mindenkinek meg van a maga része, de ez csak zálog, nem tulajdona senkinek. Ilyenformán könnyebben foghatjuk fel az életet; nem vagyunk állandó bérlők ezen a földön, hanem átmeneti vendégek, – vendégek vagyunk valamennyien, a föld birtokosai éppen úgy, mint a részes aratók. Ez bizony megfosztja kissé jelentőségétől a „földesúr”

szót. A ház és a föld igazában senkié sem. Mint egy kínai költő mondja:

*„Szép aranytáblák a domboldalon!
Jövevény arat, ahol más vetett.
Ne örvendj, amíg aratsz, jövevény.
Más jövevény vár a hátad megett.”*

A halál demokráciáját ritkán méltányolják. Ha nincs halál, még Szent Ilona szigete sem jelentett volna semmit Napóleonnak s nem tudom, milyen lenne ma Európa. Nem lennének hősookról vagy hódítókról írt életrajzok s még ha lennének is, az életrajzírók bizonyára nem lennének olyan megbocsátók és megértők. Azért bocsátunk meg e világ nagyjainak, mert meghaltak. Haláluk miatt érezzük, hogy egyenlővé váltunk velük. Minden gyászmenet fölött lebeg egy zászló, amelyre ezek a szavak vannak írva: „Emberi Egyenlőség”. Micsoda életöröm sugárzik az alább következő balladából, amelyet Kína elnyomott népe költött Cs'in Si-Huang, a Nagy Fal építője, a híres zsarnok haláláról, aki életében halálbüntetést érdemlő „bűnös gondolatokat hordozott a hasában”, elégette a konfuciánus könyveket és százával égettette meg elevenen a konfuciánus tudósokat:

*Cs'in Si-Huang meghal!
Kinyitotta ajtóm,
Leült a padlómra,
Megitta a zsírom,
Még több kellett néki.
Boromat szürcsölte,
Azt sem tudta, miért;
Meghajlítom íjjam,
Hogy falhoz szögezzem.
Ha Sacs'iuba ér,
Elbukik a zsarnok!*

Ebből származik aztán az érzék az emberi komédia iránt s innen ered az emberi költészet és filozófia anyaga. Aki megérzi a halált, megérzi az emberi komédiát is és hamarosan költő lesz belőle. Shakespeare mély költővé lett, amikor Hamlettel végignyomoztatta Nagy Sándor nemes porait, amíg „végre mint hordóakna tapasztát leli meg”: „Sándor meghalt; Sándort eltemették; porrá vált; a por föld;

földből sárt csinálnak: és így azzal a sárral, mely őbelőle tett, miért ne dughatnák be a söröshordót?” Sehol sincs fölényesebb átérzése a komédiának Shakespeare-ben, mint amikor II. Richard királyt sírokról, férgokról, sírfeliratokról beszélgeti, meg a pojácáról, aki udvart tart az üres koronában, amely a király halandó halántékát veszi körül, vagy amikor „a nagy birtokszerzőről” beszél, aki „csupa telektörvény, nyugta, százalék, kettős tanú, térítvény volt s most ... agya százalék helyett ázalékkal van tele” (Arany ford.) Omar Kháyyám és kínai megfelelője, Csia Fuhszi (*alias* Mup’itsze, obskurus kínai költő) egész komikus szellemüket és komikus történelem-magyarázatukat magának a halálnak megérzéséből merítették, rámutatva a rókára, amely királyok sírján üti fel tanyáját. A kínai filozófia pedig Csuangtsze-vel érte el mélységét és humorát, aki egész filozófiáját ugyancsak egy koponya láttán ébredt gondolataira alapította: Csuangtsze elment Cs’uba és látott egy kiszáradt, üres koponyát. Megütötte lovaglóostorával és megkérdezte: „Azért jutottál-e idáig, mert a gyönyört szeretted és rendetlenül éltél? Menekült voltál-e, aki a törvény elől futott? Tettél-e valami rosszat, hogy szégyent hozz szüleidre és családodra? Vagy pedig éhen haltál? Vagy öregkort értél és természetes halállal haltál meg?” Ezeket elmondván, Csuangtsze fogta a koponyát s rajta aludt, mint valami párnán ...

Amikor Csuangtsze felesége meghalt, Hueitsze elment hozzá, hogy kifejezze részvétét, de Csuangtsze, amikor rátalált, a földön guggolt, énekelt s egy agyagüstön ütötte a taktust. „Hogyan! Ez az asszony együtt élt veled és gyermekeket szült neked. Legrosszabb esetben is csak sírásodat fojthatnád vissza, mikor öreg teste meghalt. Nem túlságosan sok az, hogy az üstöt döngeted és énekelsz?”

Csuangtsze így felelt: „Tévedsz. Amikor meghalt, akaratlanul is szomorú voltam, de meggondoltam, hogy kezdetben nem élt, sőt nemcsak nem élt, hanem testi alakja sem volt; nemcsak testi alakja, de kísértete sem. Amikor belékerült a dolgok örökké változó áradatába, kísértetté vált, a kísértet testté s a test megelevenedett. Most ismét megváltozott és halott lett belőle s ezzel csatlakozott a tavasz, nyár, ősz és tél örök folyamatához. Miért lármáznék, sírnék és jajveszékelnék miatta, amikor teste nyugodtan fekszik itt, a nagy

házban? Akkor nem érteném meg a dolgok folyását. Ezért hagytam abba a sírást”.

Úgy látom tehát, hogy költészet is, filozófia is halandó voltunk fölismerésével s az idő múlékonyságának megérzésével kezdődik. Ez a megérzés ott van az egész kínai költészet s a nyugati költészet legnagyobb részének mélyén – az az érzés, hogy az élet lényegében csak álom, mi pedig csónakunkon evezünk, evezünk, lefelé a folyón, egy szép délutánon, napnyugta felé; hogy a virágok nem nyílnak örökké, a hold megnő és elfogy s maga az emberi élet követi a növényi és állati világ örökös útját: születik, megéri és meghal, hogy másoknak helyet adjon. Az ember csak akkor kezdett filozofálni, amikor a földi élet hiúságát észrevette. Csuangtsze azt mondta, hogy egyszer pillangónak álmodta magát s álmában úgy érezte, hogy csapkodni tud a szárnyaival s valóság körülötte minden, de amint fölébredt, észrevette, hogy ő Csuangtsze és Csuangtsze – valódi. Aztán gondolkozni kezdett és eltűnődött, hogy a kettő közül igazában melyik a valódi: igazán Csuangtsze ő, aki pillangónak álmodja magát, vagy pillangó, aki azt álmodja, hogy ő Csuangtsze. Az élet tehát valóban álom s mi emberek olyanok vagyunk, mint az utasok, akik lefelé siklanak az idő örök folyamán, bizonyos ponton csónakra szállnak, egy másik ponton kiszállnak belőle, hogy helyet adjanak másoknak, akik lentebb a folyam partján várakoznak, hogy a csónakba beülhessenek. Az élet fele költészete odaveszne, ha nem éreznők, hogy az élet vagy álom, vagy utazás váltakozó utasokkal, vagy egyszerűen színpad, ahol a színészek ritkán veszik észre, hogy csak szerepet játszanak.

IV. Arról, hogy gyomrunk van

Állat voltunknak egyik legfontosabb következménye a gyomornak nevezett feneketlen verem. Az a tény, hogy gyomrunk van, jellegzetes színt adott egész civilizációnknak. A kínai epikureus, Li Liveng, az élet általános művészetéről írt könyvének az evésről szóló részét bevezető jegyzetben panaszkodik e feneketlen verem ellen.

„Látom, hogy az emberi test szervei: a fül, a szem, az orr, a nyelv, a kéz, a láb és a törzs, mind szükséges funkciókat végeznek, de van két szerv, amely tökéletesen fölösleges és mégis el vagyunk látva vele: a száj meg a gyomor – s ezek okozzák ősidők óta minden gondját-baját az emberiségnek. A száj és a gyomor miatt válik oly bonyolulttá a megélhetés kérdése s mert ez a kérdés oly bonyolult, azért van minden ravaszság, álnokság és becstelenség az emberi dolgokban. A ravaszság, álnokság és becstelenség következménye a büntetőtörvény s ez az oka annak, hogy a király nem lehet irgalmas, a szülők nem elégíthetik ki szeretetüket s még a jóságos Teremtő is kénytelen saját akarata ellen cselekedni. Mindez pedig onnan ered, hogy nem kellő előrelátással tervezte meg az emberi testet a teremtés idején s ellátott bennünket ezzel a két szervvel. A növények megélnék száj és gyomor nélkül s a sziklák és a föld is megvannak minden táplálék nélkül. Miért kell hát nekünk ez a két külön szerv, a száj meg a gyomor? És ha már felruházott is ezekkel a szervekkel, lehetővé tette volna számukra, hogy úgy szerezzük meg táplálékunkat, mint a hal a vízből, vagy a tücsök a harmatból – ezek mind felnőnek és megerősödnek ezen a módon s úsznak, ugranak, vagy ciripelnek. Ha így lett volna, nem kellett volna küszködnünk ebben az életben, s az emberiség bajai eltűntek volna. Másrészt a Teremtő nemcsak ezzel a két szervvel ruházott fel bennünket, hanem sokféle kívánsággal és vágygal is, mellesleg pedig feneketlenné tette ezt a vermet; olyan, mint a völgy vagy a tenger: sohasem lehet betömni. Ennek következménye, hogy egész életünkben többi szerveink teljes energiájával azért dolgozunk, hogy valamennyire kielégítsük ennek a kettőnek szükségleteit. Újra meg újra gondolkoztam ezen a tárgyon s akaratlanul is gáncsolnom kell a

Teremtőt. Tudom persze, hogy bizonyosan megbánta ő is a tévedését, de egyszerűen úgy érzi, hogy most már nem segíthet rajta, mert a mintát egyszer s mindenkorra megállapította. Mily fontos, hogy az ember rendkívül óvatos legyen, amikor törvényt hoz vagy valamilyen intézményt alapít!”

Annyi bizonyos, hogy most már nem segíthetünk a dolgon, meg kell töltenünk ezt a feneketlen vermet s az a tény, hogy gyomrunk van, legalább is megadta jellemző színét az emberi történelemnek. Konfucius, az emberi természet nagylelkű megértésével, két pontban állapította meg az emberek nagy vágyait: egyik a táplálkozás, másik a faj fenntartása – vagy egyszerűbb szavakkal: étel, ital és asszony. Sok ember meg tudta kerülni a nemiséget, de az ételt és italt eddig semmiféle szent nem tudta megkerülni. Vannak aszkéták, akik megtanultak tartózkodóan élni, de a legszellemibb ember sem feledkezhetik meg az ételről négy-öt óránál tovább. Gondolkozásunk legállandóbb refrainje, amely néhány óránként okvetlenül visszatér: „Mikor eszünk?” Ez legalább háromszor megtörténik napjában, de némelykor négyszer vagy ötször is. Nemzetközi konferenciákat a legválságosabb politikai helyzetek megvitatása közben is fel kell függeszteni az ebéd miatt. Parlamentek ülésrendjét az étkezés idejéhez kell alkalmazni. Egy koronázószertartás, amely öt vagy hat óránál tovább tart, vagy összeütközik az ebéddel, valóságos közveszedelemnek számít. És mint gyomortulajdonosok, ha összegyűlünk, hogy nyilvánosan megtiszteljünk egy nagyapát: nem tudunk okosabbat kitalálni egy születésnap lakománál.

Ennek is megvan a maga oka. A barátok étkezés közben békésen ülnek együtt. Egy jó madárfészekleves lehűti a heves érveket s tompítja az összeütköző szempontok élességét. Hozd össze a két legjobb barátot, amikor éhesek s a dolog vége okvetlenül veszekedés lesz. Egy jó ebéd hatása nem néhány óráig, de hetekig és hónapokig is eltart. Rendszerint habozunk kedvezőtlen kritikát írni olyan könyvről, amelynek szerzője háromnegy hónappal ezelőtt jól megebédeltetett bennünket. Ezért van az, hogy a kínaiak, akik mélyen megértik az emberi természetet, minden veszekedést és vitát az ebédlőasztal mellett intéznek el, nem pedig a törvényszéken. A kínai élet formája olyan, hogy nemcsak a fennforgó vitákat

intézzük el ebédnél, hanem ugyanezen a módon vágunk elébe a viták keletkezésének is. Mi kínaiak mindenkinek a jóakarátát gyakori ebédekkel vásároljuk meg. Valójában ez az egyetlen biztos út, amely a politikában sikerre vezet. Ha valaki nem röstellné a fáradságot, hogy statisztikai adatokat szedjen össze, pontos megfelelést állapíthatna meg barátainknak rendezett ebédek száma s hivatalos előhaladásunk gyorsasága közt.

De mit is tehetnénk egyebet, ha egyszer a Teremtő ilyenek alkotott? Nem hiszem, hogy mindez sajátosan kínai jellemvonás lenne. Hogy tagadhatna meg egy amerikai főpostamester vagy hivatalfőnök valami személyes kegyet egy barátjától, akinek házánál öt vagy hat jó ebédet megevett. Fogadni mernék, hogy az amerikai éppen annyira ember, mint a kínai. Az egyetlen különbség, hogy az amerikaiak nem ismerik az emberi természetet, vagy nem vonják le belőle a logikus következtetéseket, hogy politikai életüket ennek megfelelően szervezzék meg. Sejttem, hogy az amerikai politika világában is van valami hasonló ehhez a kínai módszerhez, mert kénytelen vagyok azt hinni, hogy az emberi természet nagyjában mindenütt ugyanaz s a bőrünk alatt nagyon hasonlítunk egymáshoz. Csak nem veszem észre, hogy a dolgot oly általánosan gyakorolnák, mint Kínában. Az egyetlen, amit hallottam, hogy azok, akiket valami közhivatalra jelölnek, kirándulásokat rendeznek a kerületbeli családok számára s azzal vesztegetik meg az anyákat, hogy fagyaltot és szódavizet adnak a gyermekeiknek. Ilyen nyilvános etetések után okvetlenül feltámad a népben az a meggyőződés, hogy „derék, vidám fickó az öreg” – s ez rendszerint ének alakjában tör ki a lelkekből. Egyszerűen új formája ez a középkori európai földesurak szokásának, akik egy-egy lakodalom vagy születésnap alkalmából bőséges étel-itallal vendégelték meg bérlőiket.

Az étel és ital kérdése olyan mélységes hatással van ránk, hogy forradalmak, béke, háború, hazafiság, nemzetközi megértés, mindennapi életünk s a társadalmi élet egész építménye ettől függ. Mi volt az oka a francia forradalomnak? Rousseau, Voltaire, meg Diderot? Nem – csak az étel. Mi az oka az orosz forradalomnak és a szovjet-kísérletnek? Megint csak az étel. Ami a háborút illeti, Napóleon megmutatta mélységes bölcsességét ezzel a mondásával: „A hadsereg a gyomrával harcol!” És mire való a békét emlegetni, ha

a rekeszizmunk alatt nincs békesség? Ez nemzetekre éppen úgy vonatkozik, mint egyénekre. Birodalmak omlottak össze s a leghatalmasabb terror-rendszerek dőltek meg, amikor a nép éhezett. Az emberek nem dolgoznak, a katonák nem harcolnak, a primadonnák nem énekelnek, a szenátorok nem vitatkoznak, sőt az elnökök sem hajlandók az országot kormányozni, ha éhesek. És miért dolgozik és izzad a férj egész nap az irodájában, ha nem azért, mert jó ebédre számít odahaza? Innen ered az a közmondás, hogy a legjobb út a férfi szívéhez a gyomrán keresztül vezet. Ha teste ki van elégítve, lelke nyugodtabb és jobban érzi magát, szerelmesebbé válik és jobban megbecsüli az asszonyt. Feleségek panaszkodnak néha, hogy az uruk nem veszi észre új ruhájukat, új cipőjüket, új szemöldöküket vagy új székhuzataikat. De panaszoztak-e csak egy asszony is, hogy az ura nem vett észre egy jó sültet vagy jó omlettet?

Hogy fellángol a kínai lélek egy jó lakomától! Mily szívesen kikiáltja, hogy az élet szép, ha gyomra és belei tele vannak! Ebből a teli gyomorból szellemi természetű boldogság sugárzik szét. A kínai bízik az ösztönben s ösztöne mondja azt neki, hogyha a gyomor rendben van, akkor rendben van minden. Ezért hangoztatom, hogy a kínai élet közelebb van az ösztönhöz s a kínai filozófia lehetővé teszi ennek nyíltabb elismerését. A kínai fogalma a boldogságról ezekben a szavakban foglalható össze: „meleg, tele, sötét és édes” – mindez arra az állapotra vonatkozik, hogy az ember lefekszik egy jó vacsora után. Ezért mondja egy kínai költő: „A jól megtöltött gyomor valóban nagy dolog minden egyéb fényűzés.”

Ilyen filozófia mellett a kínai nem szégyelli az ételt vagy a jó étvágyú evést. Ha a kínai nagyot kortyint egy jó levesből, hangosat cuppant az ajkával. Ez természetesen neveletlenség számba menne Nyugaton. Viszont erősen gyanítom, hogy a nyugatiak illedelmes étkezése, amely arra kényszerít bennünket, hogy zajtalanul kanalazzuk a levest és csöndesen együnk, a gyönyörűségnek minél kevesebb kifejezésével: ez az igazi oka annak, hogy a konyhaművészet megállt fejlődésében. Miért van az, hogy a nyugatiak oly halkán beszélnek, oly szomorúan, illedelmesen és tiszteletreméltóan viselkednek evés közben? A legtöbb amerikaiak nincs annyi józan esze, hogy a csirke mellcsontját kezébe vegye és

tisztára rágja, hanem piszkálgatja késsel-villával, szerencsétlennek érzi magát s egy szót sem mer szólni. Bűnös dolog ez, ha a csirke igazán jó. Ami az úgynevezett illedelmes étkezést illeti, bizonyos, hogy a gyermek akkor ismerkedik meg e földi élet szomorúságaival, amikor anyja megtiltja neki, hogy csámcsogjon. Az emberi lélek olyan, hogyha örömeinket nem fejezzük ki, hamarosan nem is érezzük többé, s aztán következik a dyspepsia, melankólia, neuraszténia s az a sok lelki baj, ami a felnőttek életéhez hozzátartozik. Utánozni kellene a franciákat s felsóhajtani: „Ah!”, amikor a pincér egy jó borjúkotletet hoz és állati morgást hallatni az első falás megkóstolása után: „Ummm!”. Mi szégyellni való van abban, ha az ember élvezzi az ételt, ha normális, egészséges étvágya van? Nem, a kínai nem szégyelli. Illetlen módon eszik, de nagy élvezettel.

Igazán azt hiszem: azért nem fejlődött ki nálunk Kínában a növény-és állattan, mert a kínai tudós nem tud hidegen, érzéketlenül rábámulni egy halra: tüstént arra gondol, milyen lehet az íze s szeretné megenni. Azért nem bízom a kínai sebészekben, mert félek, hogyha valamelyikük epekövet keresve felvágja a májamat, meg talál feledkezni az epekőről s a májamat serpenyőbe rakja. Ha a kínai ránéz egy sündisznóra, tüstént azon kezdi törni a tejét, hogy lehetne megfőzni és megenni a húsát, mérgezés veszedelme nélkül. Az egyetlen gyakorlati, fontos szempont a kínai számára az, hogy meg ne mérgezzék. Igen fontos a sündisznó húsának íze is, ha szaporíthatja eggyel az ínyünknek ismerős ízek számát. A sündisznó tüskéi nem érdekelnek bennünket. Hogyan keletkeztek, mi a funkciójuk, hogyan függnek össze a sündisznó bőrével, hogy tudnak fölmeredni az ellenség láttára – mindezek a kérdések egészen fölöslegesek a kínai szemében. És így tovább, akármilyen állatról vagy növényről van szó, a főszempont az, hogy mi emberek hogyan élvezhetjük s nem az, hogy önmagában micsoda Minket a madár dala, a virág színe, az orchidea szirma, a csirkehús puhasága érdekel. Kelet teljes egészében Nyugattól kénytelen megtanulni a növénytant meg az állattant, de Nyugat viszont Kelettől tanulhatja meg, hogyan élvezze a fákat, virágokat, halakat, madarakat és egyéb állatokat, hogyan értékelte a különböző fajok körvonalait és

mozdulatait s hogyan hozza ezeket kapcsolatba különböző hangulatokkal vagy érzésekkel.

Az étel tehát az emberi élet csekély számú, megbízható örömei közé tartozik. Szerencse, hogy az éhség ösztöne nincs annyi tabuval és társadalmi törvénnyel körülkerítve, mint a másik ösztön, a nemiség s hogy általánosságban semmi erkölcsi kérdés nem merül föl az étellel kapcsolatban. Az étel körül sokkal kevesebb a prudéria, mint a nemiség körül. Szerencse, hogy filozófusok, költők, kereskedők és művészek leülhetnek egymással ebédelni s pirulás nélkül végezhetik a táplálkozás funkcióját a nyilvánosság előtt, bár tudunk bizonyos vad törzsekről, amelyek kifejlesztették az étkezés szeméremérzetét s csak magukban esznek. A nemiség kérdésével később foglalkozunk, de ez itt legalább olyan ösztön, amely kevésbé lévén korlátozva, kevesebb fajta perverzitást, örültséget és bűnös viselkedést hoz létre. Ez a különbség az éhség és a nemiség ösztöneinek társadalmi vonatkozásaiban egészen természetes. De megmarad az a tény, hogy van egy ösztön, amely nem teszi bonyolultabbá életünket, hanem tiszta java az emberiségnek. Ennek oka az, hogy ez az egyetlen ösztön, amellyel szemben az emberiség nagyjában őszinte. Minthogy a szemérem kérdése nem merül föl, nem kapcsolódik hozzá semmiféle pszichózis, neurózis vagy perverzitás. Sok kisiklás lehetséges a serleg és az ajak közt, de ha egyszer az étel bekerül a szájba, viszonylag kevés módja van, hogy félrecsússzon. Mindenki nyíltan elismeri, hogy ennünk kell, de a nemi ösztönrel nem így áll a dolog. Ha ez az ösztön kielégül, abból semmi baj nem lesz. Legrosszabb esetben némely ember annyit eszik, hogy dyspepsiát vagy gyomorfekélyt kap, vagy megkeményszik a mája s egyesek fogukkal ássák meg sírjukat – kortársaink közt akadnak ilyen kínai dignitáriusok – de még akkor sem szégyellik a dolgot.

Ugyanebből az okból kevesebb társadalmi bünt hoz létre az étel, mint a nemiség. A büntetőtörvénykönyvnek aránylag kevés dolga akad a törvénytelen, erkölcstelen vagy hitszegő evés bűneivel, ellenben nagy része szól házasságtörésről, válásról és erőszakról. A férjek legrosszabb esetben kifosztják a jégszekrényt, de ilyesmiért ritkán akasztanak föl valakit. Ha ilyen eset valaha törvény elé kerülne, a bíró teljes részvéte a vádlott mellett volna. Ez azért

lehetséges, mert a táplálkozás általános szükségességét nyíltan elismerjük. Szívünk együtt érez az éhezőkkel, de a kolostorba zárt apácákkal nem.

Ez az elmélkedés távolról sem fölösleges, mert a közönség tudatlansága az étel dolgában össze sem hasonlítható a nemiség kérdésében való elképesztő tudatlanságával. Vannak mandzsu családok, amelyek leányaikat férjhezmenetelük előtt éppen úgy megtanítatják a szerelem, mint a főzés művészetére, de hol cselekszik még ezt a világon? Az étel kérdése a tudomány napos oldalán sütkérezik, de a nemiség még mindig tündérmesékkal, mítoszokkal és babonákkal van körülvéve.

Másfelől nagy baj, hogy nincs zúzánk, vagy begyünk, vagy marhagyomrunk. Ez felismerhetetlenül megváltoztatná az emberi társadalmat; valójában egészen más emberfajjává változnánk. A bárzsinggal vagy zúzával rendelkező emberi faj olyan békés, elégedett és szelíd természetű lenne, mint a csirke vagy a bárány. Csórt növeszthetnénk s ez megváltoztatná szépérezékünket, vagy egyszerűen beérnők örlőfogakkal. Megelégednénk magvakkal és gyümölcscsel, vagy legelésznénk zöld hegyoldalakon, hiszen a természet oly gazdag! Minthogy nem kellene harcolnunk az ételünkért, s fogunkat belevájnunk legyőzött ellenségünk húsába, nem lennénk oly rettentően harcias teremtések, mint most vagyunk.

A természetben közelebbi kapcsolat van a táplálék és a temperamentum közt, mint hinnők. Minden fűevő állat békés természetű: a bárány, a ló, a tehén, az elefánt stb; minden húsevő állat harcos: a farkas, az oroszlán, a tigris, a keselyű stb. Ha fűevő faj lennénk, kétségtelenül elefántszerűbb lenne a természetünk. A természet nem produkál harcias temperamentumot ott, ahol harcra nincs szükség. Kakasok verekedhetnek egymással, de nem az étel, hanem a tyúkok miatt. Egy kis ilyenfajta küzdelem megmaradna a hímek között az emberi társadalomban is, de erősen különböznék az exportált konzervekért vívott küzdelemtől, amit a mai Európában látunk.

Nem tudok arról, hogy majmok majomhúst ennének, de tudok emberevő emberekről, mert az antropológia minden tanúsága arra mutat, hogy a kannibalizmus meglehetősen általános. Ilyenek voltak a mi húsevő őseink. Csoda-e hát, ha még ma is esszük egymást,

többféle értelemben – egyénileg, társadalmilag és nemzetközileg? A kannibálok javára annyit mondhatunk, hogy érzékenyek gyilkolás dolgában. Elismerik, hogy a gyilkolás nem kívánatos, de elkerülhetetlen baj s megpróbálják felhasználni valamire, amikor megeszik halott ellenségeik jóízű vesepecsenyójét, bordaszeleteit és máját. Kannibálok és civilizált emberek közt az a különbség, hogy a kannibálok megölik ellenségeiket és megeszik, míg a civilizált emberek megölik és eltemetik, keresztet állítanak testük fölé és imádkoznak lelkük üdvösségéért. Így toldjuk meg az elbizakodottságot és haragot ostobasággal.

Tudom, hogy a tökéletesedés útján járunk, ami annyit jelent, hogy ezidőszerint megbocsátható módon tökéletlenek vagyunk. Hát igen, azt hiszem, azok vagyunk. Amíg zúzás temperamentumot nem fejlesztünk ki magunkban, nem nevezhetjük magunkat igazán civilizált embereknek. Az emberek mai nemzedékében húsevő és növényevő állatokat látunk – egyiknek szelíd a temperamentuma, a másoknak nem. A fűevő ember úgy járja végig az életét, hogy a maga dolgával törődik, a húsevő pedig abból él, hogy a másokéval törődik. Én tíz esztendeje búcsút mondtam a politikának, minekutána négy hónapig élveztem az előízét, mert idejekorán rájöttem, hogy természettől fogva nem vagyok húsevő állat, bár szívesen megeszem egy jó sültet. A világ egyik fele azzal tölti idejét, hogy csinál valamit, a másik azzal, hogy másokat dolgoztat maga helyett, vagy pedig lehetetlenné teszi, hogy mások bármit is csináljanak. Az emberiség igazi fejlődése a *növényevő homo sapiens* elszaporodása a húsevő változattal szemben. Egyelőre azonban még a húsevők uralkodnak rajtunk. Így is kell ennek lenni olyan világban, amely az erős izmokban hisz.

V. Arról, hogy erős izmaink vannak

Másik fontos következménye állat-voltunknak és halandó testünknek az, hogy meg lehet gyilkolni bennünket, már pedig az átlagember nem szereti, ha meggyilkolják. Igaz, hogy isteni vágy él bennünk tudomány és bölcsesség után, de a tudománnyal együtt jár a szempontok különbsége s ennél fogva a vitatkozás is. Már most: halhatatlanok világában a vitatkozás örökké tartana, mert semmi módját nem tudom elképzelni egy vita eldöntésének, ha a vitatkozó halhatatlanok közül egyik sem hajlandó elismerni a tévedését. A halandók világában más a helyzet. A vitatkozó fél rendszerint oly gyűlöletessé válik ellenfelének szemében (s annál gyűlöletesebb, minél zavarba hozóbban helyesek az érvei), hogy az utóbbi egyszerűen megöli s ez eldönti a vitát. Ha A megöli B-t, A-nak van igaza ha pedig B öli meg A-t, B-nek van igaza. Alig szükséges emlékeztetnem az olvasót, hogy vadállatok között ősrégi módja ez a vita eldöntésének. Az állatvilágban az oroszlánnak mindig igaza volt.

Oly alapvetően igaz ez az emberi társadalomra nézve, hogy igen jól megmagyarázza az emberi történelmet egészen a mai időkig. Végtére is Galilei fölfedezett és vissza is vont bizonyos eszméket a föld gömbölyűségéről és a naprendszeréről. Visszavonta, mert halandó teste volt, amelyet meg lehetett ölni vagy kínozni. Végtelenül nehéz lett volna Galileivel vitatkoznunk s ha Galilei teste nem halandó, sohasem lehetett volna meggyőzni arról, hogy téved, ebből pedig örökös baj származott volna. Így azonban a kínzókamra vagy börtöncella, nem is beszélve akasztófáról vagy karóba-húzásról, elég volt arra, hogy tévedéséről meggyőzze. Az akkori papság és nemesség elhatározta, hogy végez Galileivel. Az a tény, hogy Galilei meggyőződött tévedéséről, megerősítette az akkori papság hitét a maga igazában. Ez igen egyszerű elintézés volt a dolognak.

A veszekedések elintézésének ez a módja igen kényelmes, ügyes és eredményes. Rablőháborúk, vallásháborúk, Szaladin és a keresztények konfliktusa, az inkvizíció, a boszorkányégetés, a keresztény evangélium modernebb prédikálása és pogányok térítése ágyúnaszádok segítségével – mindez abból az állati logikából folyik,

amelyet az egész emberiség örökölt. Van bennünk valami a nemes oroszlanból, ami megveti az érveket. Azért dicsőítjük a katonát, mert röviden végez a másként gondolkozókkal. Leggyorsabb módja annak, hogy elhallgattassunk valakit, aki hisz az igazában és hajlandóságot mutat a vitatkozásra – az, hogyha fölakasztjuk. Az ember csak akkor fanyalodik a beszédre, ha nincs hatalma, hogy a többiekre ráerőszakolja meggyőzését. Viszont az olyan emberek, akik cselekszenek és van hatalmuk cselekedni, ritkán beszélnek. Ezek lenézik az érveket. Végtére is azért beszélünk, hogy hassunk az emberekre, ha pedig tudjuk, hogy hathatunk rájuk vagy parancsolhatunk nekik, mi szükség van a beszédre? S ha már erről van szó: nem csüggesztő gondolat-e, hogy a Népszövetség annyit beszélt az utolsó mandzsúriai és etiópiai háborúk alatt? Sírnivaló volt. Van valami baljóslatú a Népszövetségnek ebben a tulajdonságában. Viszont némelykor abszurdumig lehet vinni azt a módszert is, hogy a vitát az erő segítségével döntsük el: ha semmi humorérzék nincs bennünk – amikor például a japánok határozottan azt hiszik, hogy kiirthatják a kínaiakból a japánellenes érzést, bombákkal és gépfegyverekkel. Ez az, amiért mindig vonakodom elismerni, hogy értelmes állatok vagyunk.

Mindig is úgy gondolkoztam, hogy a Népszövetség kitűnő modern nyelviskola, amelynek specialitása a fordítás modern nyelvekből s hallgatóit nagyszerű gyakorlattal ajándékozza meg, amikor előbb elmondhat egy tökéletes szónokkal egy tökéletes szónoklatot angolul s aztán folyékony, hibátlan klasszikus franciára fordíttatja le egy hivatalos fordítóval. Valóban különb ez, mint a Berlitz-iskola; nemcsak modern nyelveket tanít, hanem nyilvános szónoklást is. Hanem a dologban az a megdöbbenő, hogy még a Népszövetségben is, amelynek célja a vélemények kicserélése – egy olyan intézményben, amelynek érthető módon nincs más célja, mint a beszéd – különbséget tesznek Nagy Beszélők és Kis Beszélők közt; Nagy Beszélők azok, akiknek Nagy Öklük van, Kis Beszélők, akiknek Kis Öklük van, ami arra vall, hogy az egész dolog rendkívül ostoba, ha ugyan nem komédia. Mintha bizony a Kis Öklű nemzetek nem tudnának éppoly folyékonyan beszélni, mint a többiek! Azaz, ha már éppen beszédéről van szó ... Kénytelen vagyok azt gondolni, hogy a bennünk rejlő hit a Nagy Ököl ékesszólásában

az imént említett állati örökséghez tartozik. (Nem szeretném itt „a vadállat” szót használni, pedig ebben a kapcsolatban ez látszanék megfelelőnek.)

Természetesen a dolog veleje az, hogy az emberiségben van egy fecsegő és egy harcoló ösztön. A nyelv, történelmileg szólva, éppen olyan régi, mint az ököl vagy az erős kar. A beszéd képessége különbözteti meg az embert az állattól s a fecsegés és elhallgattatás keveréke sajátosan emberi vonás. Ez támogatja az olyan intézmények állandóságát, mint a Népszövetség, vagy az amerikai szenátus, vagy egy kereskedői összejövétel – akármi, ami alkalmat ad az embereknek, hogy beszéljenek. Úgy látszik, nekünk embereknek fecsegnünk kell, hogy megtudhassuk, kinek van igaza. Ez igen helyes; a fecsegés az angyalok jellemvonása. A sajátosan emberi vonás abban rejlik, hogy fecsegünk egy bizonyos pontig, amíg csak az egyik vitatkozó fél, akinek erősebb a karja, annyira megzavarodik vagy megharagszik – a kínai mondás szerint a „zavar mindig haragot szül” –amíg, mondom, a megzavarodott, ennél fogva haragos fél azt nem gondolja, hogy eleget fecsegett már s ekkor az asztalra csap, nyakon ragadja ellenfelét, eldöngeti, aztán körül néz és megkérdezi a hallgatóságot, amely egyben esküdtszék is: „Igazam van vagy nincs igazam?” És mint minden korcsmában megtanulhatjuk, a hallgatóság mindig ezt feleli: „Igazad van!” Csak emberek intézik el így a dolgokat. Az angyalok csupa fecsegéssel döntenek el a vitát; a vadállatok csak izmaikkal és karmaikkal; egyedül az ember dönti el az izmok és a fecsegés sajátos összekeverése útján. Az angyalok csak az igazságban hisznek; a vadállatok csak az erőben; egyedül az ember hiszi, hogy az erő egyben igazság is. A kettő közül természetesen a fecsegő ösztön a nemesebbik, vagyis az az erőfeszítés, hogy megtudjuk, kinek van igaza. Valamikor mindnyájan csak fecsegni fogunk. Ez lesz az emberiség megváltása. Egyelőre be kell érnünk a korcsma módszerével és lélektanával. Mindegy, hogy egy vitát a korcsmában vagy a Népszövetségben döntünk-e el; mindkét helyen mélységesen és jellegzetesen emberek vagyunk.

VI. Az emberi elméről

Azt mondják, hogy az emberi elme alighanem a teremtés legnemesebb alkotása. Ezt a tételt általában elismerik, különösen olyan elmére vonatkoztatva, mint Einsteiné, aki hosszú matematikai egyenlettel tudja bebizonyítani a tér görbeségét, vagy Edisoné, aki fel tudja találni a gramofont és a mozgóképet, vagy más fizikusoké, akik meg tudják mérni egy közeledő vagy távolodó csillag sugarait, vagy láthatatlan atomok szerkezetével foglalkoznak, vagy feltalálják a színes mozgófényképet. Ha összehasonlítjuk a majmok céltalan, ugráló és matató kíváncsiságával, el kell ismernünk, hogy nemes és dicső értelmünk van, amely fel tudja fogni a bennünket körülvevő világegyetemet.

Az átlagos elme azonban inkább csak bájos, mint nemes. Ha az átlagos elme nemes lenne, tökéletesen racionális lények lennénk, bűnök, gyöngeségek és tévelygések nélkül – s milyen ízetlen lenne akkor ez a világ! Sokkal kevésbé elbájoló teremtések lennénk. Én annyira humanista vagyok, hogy büntelen szentek egyáltalán nem érdekelnek. De bájosak vagyunk irracionalitásunkban, következtelenségünkben, bolondságainkban, tréfáinkban és ünnepi mulatozásainkban, előítéleteinkben, vakbuzgóságainkban és feledékenységünkben. Ha mindnyájunknak tökéletes agya lenne, nem kellene minden új esztendőben új fogadalmakat tennünk. Az emberi életben éppen az a szép, hogy amikor új esztendő napján végiggondoljuk tavalyi fogadalmainkat, kiderül, hogy egyharmad részüket megvalósítottuk, másik harmadrészüket nem, a harmadik harmadra pedig vissza sem tudunk emlékezni. Engem egyáltalán nem érdekel az olyan terv, amelyről bizonyos, hogy utolsó részletéig megvalósul. Az a tábornok, aki csatába indul s már előre tökéletesen bizonyos a győzelmében, sőt a veszteségek pontos számát is előre meg tudja mondani, nem fog érdeklődni többé a csata iránt s akár oda is vághatja az egész dolgot. Senki sem ülne le sakkozni, ha tudná, hogy ellenfelének elméje csalhatatlan, akár jó, akár, rossz, akár közömbös. Minden regény olvashatatlanná válnék, ha pontosan tudnók, hogyan fog működni minden egyes alak elméje, s ennél fogva pontosan meg tudnók jósolni a regény végét. A

regényolvasás nem egyéb, mint egy szeszélyes, kiszámíthatatlan járású elme hajszolása megszámlálhatatlan elhatározásokon és ezekből folyó körülményeken keresztül. A szigorú, megbocsátani nem tudó atya, aki egy pillanatra sem enyhül meg, már nem tesz ránk emberi hatást s még a hűtlen férj is hamar eljártssza az olvasó érdeklődését, ha folytonosan hűtlenkedik.

Az emberi elme bájos a maga oktalanságában, megrögzött előítéleteiben, szeszélyes kiszámíthatatlanságában. Ha ezt az igazságot meg nem tanultuk, semmi hasznunk nem volt az emberi lélektan évszázados tanulmányozásából. Más szóval: elménk mindmáig megőrzött valamit a majom-értelem céltalan, matató jellegéből.

Vegyük szemügyre az emberi elme fejlődését. Elménk eredetileg a veszélyt megérző és az életet oltalmazó szerv volt. Pusztán véletlennek tekintem, hogy ez az elme később méltányolni tudta a logikát és egy hibátlan matematikai egyenletet. Bizonyos, hogy nem erre a célra teremtődött. Arra teremtődött, hogy megszimatozza a táplálékot s tiszta haszon, hogy ezenkívül meg tud szimatolni egy elvont matematikai formulát is. Az én felfogásom szerint az emberi agy (és minden állati agy) olyan, mint egy tapogatókkal ellátott polip vagy csillagféreg – tapogatói megérik az igazságot és megeszik. Még ma is inkább az igazság „megéréséről” beszélünk, mint „gondolásáról”. Az agy a többi érzékszervvel együtt csupa tapogató csáp. Hogy ezek a tapogatók hogyan érzik meg az igazságot, az éppen olyan rejtély a fizikában, mint a szem renehártyájának fényérzékenysége. Valahányszor az agy elszakad a vele együttműködő érzékelő apparátustól és úgynevezett „elvont gondolkozást” folytat, valahányszor eltér attól, amit William James perceptuális valóságnak nevez és kiszökik a konceptuális valóság világába: mindig veszít életerejéből és emberi mivoltából, tehát degenerálódik. Mindnyájan abban a hamis föltevésben élünk, hogy az elme igazi funkciója a gondolkozás – ez a hamis föltevés pedig okvetlenül komoly hibákat okoz a filozófiában, ha csak magának a „gondolkozásnak” fogalmát nem revideáljuk. A filozófus tüstént kiábrándulhat ebből a hamis föltevésből, mihelyt dolgozószobájából kilép és megfigyeli a piacon nyüzsgő tömeget. Mintha bizony a

gondolkozásnak olyan sok köze volna mindennapi viselkedésünkhöz!

J. R. Robinson igyekezett kimutatni, hogy elménk fokozatosan bontakozott ki négy mélyebben fekvő rétegből s máig is ezek segítségével működik: az állati elme, a vadember elméje, a gyermeki elme s a hagyományos civilizált elme; kimutatta továbbá, hogy kritikusabb elmét kell kifejlesztenünk, ha azt akarjuk, hogy mai civilizációnk tovább is fennállhasson. Tudományos pillanataimban hajlandó vagyok egyetérteni vele, de bölcsebb pillanataimban nem hiszem, hogy az általános haladásnak ez a lépése lehetséges vagy akár kívánatos lenne. Jobban szeretem, ha elménk oly bájosan oktalan marad, amilyen most. Nem szeretnék olyan világot látni, amelyben mindnyájan tökéletesen racionális lények vagyunk. Hogy nem bízom a tudományos haladásban? Nem: a szentségben nem bízom. Anti-intellektualista vagyok? Talán igen, talán nem. Egyszerűen csak szeretem az életet s mert az életet szeretem, mélységes bizalmatlansággal viseltetem az értelem iránt. Képzeljünk el egy olyan világot, amelyben az újságok nem közölnek gyilkosságokat, mindenki olyan mindenttudó, hogy egyetlen ház sem gyullad ki soha, egy repülőgéppel sem történik baleset, egy férj sem hagyja el a feleségét, egy lelkész sem szökik meg kóristánéval, egy király sem mond le trónjáról szerelemből, senki sem változtatja meg elhatározását s mindenki logikus pontossággal futja meg azt a pályát amelyet tíz esztendőskorában tűzött ki céljául – Isten veled boldog emberi világ! Vége lenne az élet mindet izgalmának és bizonytalanságának. Nem lenne irodalom, mert nem lenne bűn, helytelen viselkedés, emberi gyöngeség, felforgató szenvedély, előítélet, szabálytalanság, s ami legrosszabb: nem lenne meglepetés. Ez az élet olyan lóversenyhez hasonlítana, ahol mind a negyven-vagy ötvenezer néző előre tudja, hogy melyik ló lesz a győztes. Ha mindnyájan tökéletesen racionális lények lennénk, akkor nemhogy tökéletes bölcsekké fejlődnénk ki, hanem automatákká fajulnánk s az emberi elme csak arra szolgálna, hogy följegyezzen bizonyos impulzusokat, oly csalhatatlanul, mint egy gázóra. Emberietlen állapot volna ez, már pedig minden rossz, ami emberietlen.

Olvasóim azzal gyanúsíthatnak, hogy kétségbeesetten védeni próbálom az emberi gyarlóságokat s erényeket akarok csinálni a bűneikből – pedig ez nem igaz. Amit kifogástalan viselkedésben nyernénk a teljesen racionális elme kifejlődésével, azt elveszítenők az élet mulatságos és színes voltában. Semmi sem olyan unalmas, mint olyan férjjel vagy feleséggel tölteni az életet, aki mintaképe az erénynek. Nem kételkedem abban, hogy az ilyen tökéletesen racionális lényekből álló társadalom életben tudna maradni, de nem tudom, érdemes volna-e életben maradni ilyen föltételek mellett. Mindenesetre legyen rend a társadalomban – de ne túlságos nagy rend! Emlékeztetem az olvasót a hangyákra – ezek szerintem talán a legtökéletesebben racionális teremtetek a földön. A hangyák kétségtelenül olyan tökéletes szocialista államot fejlesztettek ki, hogy alighanem ebben a formában élnek már egymillió esztendő óta. Ami a viselkedés tökéletes észszerűségét illeti, ebben azt hiszem, a hangyáké az elsőség, s mi emberek legföljebb utánuk következünk (erősen kétlem, hogy megérdemeljük-e a második helyet). A hangya keményen dolgozó, józan, takarékos, gondos állat. Társadalmi szervezettségével, egyéni fegyelmezettségével nem vehetjük fel a versenyt. Szívesen dolgozik napi tizennégy-órát az állam vagy a közösség érdekében; van benne kötelességérzet és jogokról úgyszólván fogalma sincs; van benne kitartás, rendszeretet, udvariasság és bátorság s mindenekfölött önfegyelmezés. Mi emberek gyöngye példái vagyunk az önfegyelmezésnek, még múzeumi példánynak sem vagyunk jók.

Fussunk végig akármilyen díszcsarnokon, ahol a történelmi nagyságok szobrai sorakoznak, s rájövünk, hogy az észszerű viselkedés alighanem az utolsó dolog, ami az életükből eszünkbe jut. Ez itt Julius Caesar, aki beleszeretett Cleopatrába – a nemes Julius Caesar, aki oly tökéletesen oktan volt, hogy szinte megfélekedett egy birodalomról egy asszony kedvéért (aminthogy Antonius meg is feledkezett tökéletesen). Az ott Mózes, aki dührohamban összetörte a szent kőtáblákat, amelyeket negyven napig írt a Sinai hegyen Isten társaságában – s ebben éppoly kevésbé viselkedett észszerűen, mint az izraeliták, akik távollétében megfélekeztek Istenről s az aranyborjút kezdték imádni. És Dávid király, aki felváltva volt kegyetlen és nagylelkű, felváltva vallásos és hitetlen, aki imádtá

Istent és vétkezett és bűnbánó zsoltárokat írt és újra imádta Istent. Salamon király, a bölcsesség mintaképe, aki sehogy sem boldogult a fiával ... Konfucius, aki letagadtatta magát egy látogatója előtt s amikor a látogató éppen kilépett az ajtón, énekelni kezdett az emeleten, hogy tudtára adja otthonlétét ... Jézus, aki sírt a Gecsemáné-kertben és kételkedett a kereszten ... Shakespeare, aki „rosszabbik ágyát” hagyta végrendeletében a feleségére, Goethe, aki templomban esküdött meg a feleségével s tizenkilenc esztendő fiuk ott állt mellettük ... Jonathan Swift és Stella ... Ibsen és Emilie Bardach (ő megőrizte józanságát – szerencséjére).

Nem világos-e, hogy a világot inkább a szenvedély vezeti, mint az ész? S hogy ami ezeket a nagy embereket szeretetreméltóvá, emberivé tette, az nem az észszerű gondolkodás volt, hanem az észszerű gondolkodás hiánya? A kínai gyászjelentések s a szülőkről írt életrajzi vázlatok azért oly olvashatatlanok, érdektelenek és hazugok, mert minden őst abnormálisan, tökéletesen erényes lénynek tüntetnek fel ... Honfitársaim legfőbb kifogása Kínáról írott könyvem ellen az, hogy túlságosan emberinek rajzolom a kínaiakat s gyöngéiket éppen úgy lefestettem, mint erejüket. Honfitársaim (legalább is a kis bürokraták) azt hiszik, hogyha Kínát paradicsomnak festettem volna, ahol csupa konfuciánus szent lakik s ezer esztendeje békésen és okosan él, akkor eredményesebb propagandát csinálhattam volna a hazámnak! A bürokraták ostobaságának valóban nincs határa ... De hiszen az életrajz igazi varázsa, sőt olvashatósága is azon fordul meg, hogy megmutassuk a nagy jellemnek azt az emberi oldalát, amely annyira hasonlít a miénkhez. Az életrajzban minden irracionális vonás a, valóság meggyőző erejével hat.

A tökéletesen egészséges elme kitűnő példáját mutatja az angol. Az angolnak rossz a logikája, de igen jó csápok vannak az agyában, hogy megérezze a veszélyt és megoltalmazza az életét. Nemzeti viselkedésükben vagy racionális történelmükben semmi logikát nem tudtam fölfedezni. Egyetemeik, alkotmányuk, anglikán egyházuk csupa dirib-darab munka, a történelmi fejlődés folyamán állandóan hozzáadó valami. A brit birodalom igazi ereje éppen az, hogy az angol nem gondolkozik, teljességgel képtelen megérteni a másik ember álláspontját s szent meggyőződése, hogy az angol viselkedés az

egyetlen helyes viselkedés s az angol étel az egyetlen jó étel. Mihelyt az angol megtanul okoskodni és elveszti erős önbizalmát, a brit birodalom összeomlik. Mert senki sem hódíthatja meg a világot, ha kételkedik önmagában. Anglia minden korban a megfelelő háborút tudta vívni, a megfelelő ellenség ellen, a megfelelő szövetségessel, a megfelelő oldalon, a megfelelő időben –és helytelen néven nevezte el. Ezt ugyebár nem logikájával cselekedte? Nem, hanem a csápjaival.

Az angolnak vöröses arcbőre van, nyilván a londoni köd és a krikett-játék miatt. Ez az egészséges bőr akaratlanul is jelentős szerepet játszik a gondolkozásában, vagyis abban, ahogy kitapogatja útját az életen keresztül. És ahogy az angol egészséges bőrével gondolkodik, úgy gondolkodik a kínai a beleivel. Ez általánosan elismert dolog Kínában. Szigorúan tudományos és bebizonyítható dolog – különösen, ha a modern pszichológusok jobban megértik gondolkozásunk érzelmi jellegét és alkatát. De a kínainak nincs szüksége semmi tudományos bizonyítékra. Egyszerűen így érzi. A kínai zene mély érzelmi színezetét csak az értheti meg, aki tudomásul veszi, hogy a kínai dallamok érzelmessége az énekesek rekeszizma alól tör ki.

Nem szabad lebecsülni az emberi elme képességeit, amikor a természeti világgal vagy bármi mással foglalkozik, ami kívül esik az emberi viszonylatokon. A tudomány hódításai dolgában optimista vagyok, de kevésbé hiszem, hogy az emberi dolgokkal kapcsolatban általánosan ki fog fejlődni a kritikai elme, vagy hogy az emberiség valaha is elérkezik a nyugalom és megértés állapotába s fölé tud emelkedni a szenvedélyeknek. Az ember mint egyén komoly magasságokba emelkedhetett, de mint társadalmi csoport még mindig rabja primitív szenvedélyeknek, vad ösztönök feltámadásának és kinövéseinek s a fanatizmus és tömeghisztéria hullámainak.

Ismerve emberi gyarlóságainkat, annál több okunk, van, hogy gyűlöljük azt az alávaló nyomorultat, aki demagóg módon felhasználja ezt a gyöngeségünket, hogy újabb világháborúra uszítson; aki gyűlöletet olt belénk, pedig anélkül is éppen elég van bennünk; aki dicsőíti az önimádatot és az önérdet, amiben pedig nincs hiány; aki állati vakbuzgóságunkra és faji előítéleteinkre

apellál; aki eltörli az ötödik parancsolatot az ifjúság nevelésében és nemes színben tünteti fel a gyilkolást és háborút, mintha nem volnánk amúgy is elég harcias teremtések; s aki felkorbácsolja és szítja emberi szenvedélyeinket, mintha amúgy is nem állnánk elég közel a vadállatokhoz. Az ilyen nyomorultnak elméje, bármily ravasz, bármily okos, bármily világismerő is, magában is a vadállat megnyilatkozása. A bölcsesség kecses szelleme egy vadállat vagy egy démon mellé van lekötve bennünk, amely – ezt ma már megértettük – nem egyéb, mint állati örökségünk; vagy talán ő köti le ezt a démont, egy ócska, kopott pórázzal, s kényszeríti ideiglenes engedelmességre. A póráz minden percben elszakadhat, a démon felszabadulhat s a Dzsaggernaut szekere hozsánna kiáltások közt tipor végig rajtunk, hogy újra eszünkbe juttassa: mily szörnyen közel maradtunk egész idő alatt a vademberhez s mily felületes egész civilizációnk. Nagyszerű állapotba kerül akkor a civilizáció: mórok gyilkolnak keresztényeket, keresztények gyilkolnak mórokat, négerek támadnak fehérekre, fehérek döfnek le négereket, patkányok bukkannak elő kanálisokból, hogy emberi hullákat rágcsáljanak, keselyük keringenek a levegőben, bőséges emberi lakoma fölött – s mindez azért, hogy eszünkbe juttassa az állatokkal való testvériségünket. A természet képes ilyen kísérletekre.

Pszichoanalitikusok gyakran gyógyítanak lelki betegeket azzal, hogy tárgyilagosan végignézetik velük múltjukat és életüket. Talán, ha az emberiség többet fog gondolni a múltjára, jobban tud majd uralkodni magán. Az a tudat, hogy van bennünk állati örökség és igen közel vagyunk a vadállatokhoz, segítségünkre lehet abban, hogy ne viselkedjünk többé vadállatok módjára. Állati örökségünk megkönnyíti számunkra, hogy olyannak lássuk magunkat, amilyenek vagyunk, ha állatmeséket és szatírákat olvasunk, mint például Aesopus *Meséi*, Chaucer *Baromfi-parlamentje*, Swift *Gulliverje* és Anatole France műve, a *Pinguinek szigete*. Ezek az állatmesék jók voltak Aesopus korában s jók lesznek még Kr. u. 4000-ben is.

Hogyan segíthetünk a helyzeten? A kritikai elme túlságosan sovány és hideg, a gondolkozás maga nem sokat segít, az ész keveset ér; csak az észszerűség szelleme, valami meleg, izzó, érzelmi és megérző gondolkozás, amely részvétellel párosul, biztosíthat bennünket az ellen, hogy visszatérjünk az ősi típushoz.

Csak az válthat meg bennünket, ha életünket úgy fejlesztjük ki, hogy összhangba hozzuk ösztöneinkkel. Azt hiszem, hogy érzékeink és érzelmeink nevelése sokkal fontosabb az eszméink nevelésénél.

NEGYEDIK FEJEZET – EMBERI VOLTUNKRÓL

I. Az emberi méltóságról

Az előző fejezetben láttuk az ember halandó örökségét, azt a részt, amelyet megoszt az állatvilággal is, ennek következményeit az emberi civilizáció jellegének kialakulásában. De úgy találjuk, hogy a kép még mindig nem teljes. Még mindig hiányzik valami ahhoz, hogy egészében láthassuk az emberi természetet és emberi méltóságot. Óh, emberi méltóság – ez a megfelelő szó! Hangsúlyozni kell és tudni, hogy miből áll ez a méltóság, nehogy összezavarjuk a dolgokat és elveszítsük azt, amiről beszélünk. Mert nyilvánvaló a veszedelem, hogy elveszítjük ezt a méltóságot a huszadik században és különösen a mostani és a közvetlenül következő évtizedekben.

„Ha már mindenáron állatnak tekintesz bennünket, nem gondolod, hogy az ember a legcsodálatosabb állat?” Ezt elismerem. Egyedül az ember teremtett civilizációt és ez nem olyasmi, amit könnyedén mellőzni lehetne. Akad talán szebb állat, amelynek jobbak a formái és nemesebb az alkata – például a ló; akad izmosabb – például az oroszlán; akad, amelyiknek finomabb szaglóérzéke van, tanulékonyabb és hűségesebb – például a kutya; amelyik élesebben lát – például a sas; jobban tájékozódik – például a postagalamb; több benne a gazdálkodóképesség, fegyelem, készség, a kemény munkára – ilyen a hangya; jobban énekel – például a pacsirta; jobban ki van cicomázva – például a papagáj meg a páva. De azért van valami a majomban, amiért mindezeknél az állatoknál jobban szeretem, az emberben pedig van valami a majom kíváncsiságából és okosságából, amiért jobb szeretem, hogy ember vagyok. Még ha elismerjük is, hogy a hangya racionálisabb és fegyelmezettebb lény az embernél – amint már rámutattam – és elismerjük, hogy állandóbb kormányformát teremtett, mint a mai Spanyolország: de azért könyvtára vagy múzeuma nincs; ugyebár? Mihelyt a hangya, vagy az elefánt fel tud találni egy óriás távcsövet, vagy fölfedez egy új változó csillagot, vagy megjósol egy napfogyatkozást – vagy a foka

fölfedezi a számtant, vagy a hód átvágja a Panama-szorost: én átadom nekik a bajnokságot, mint a világ és a teremtés urainak. Igen, büszkék lehetünk magunkra, de nem árt, ha megállapítjuk, mi az, amire büszkék lehetünk, mi a lényege az emberi méltóságnak.

Ez az emberi méltóság, amint már e könyv elején céloztam rá, a kínai irodalom felmagasztalt hősének, a csavargónak négy jellemvonásából áll. Ez a négy jellemvonás: a játszi kíváncsiság, az álmodóképesség, a humorérzék, amely ezeket az álmokat helyreigazítja és végül a viselkedésnek bizonyos szeszélyessége és kiszámíthatatlansága. Ezek együtt képviselik az amerikai egyéniség-elmélet kínai változatát. Lehetetlen izzóbb képet festeni az individualistáról, mint aminőt a kínai irodalom a csavargóról festett s nyilván nem véletlen, hogy magát Walt Whitmant, az amerikai individualizmus legnagyobb irodalmi bajnokát „Nagyszerű Csavargónak” nevezik.

II. A játssi kíváncsiság: az emberi civilizáció kezdete

Hogyan kezdett az emberi csavargó a civilizáció fölé emelkedni? Mik voltak fejlődő értelmének első biztató jelei? A választ kétségtelenül az ember játssi kíváncsiságában találjuk meg, első erőfeszítéseiben, hogy kezével matasson, kiforgasson és megvizsgáljon mindent, mint ahogy a majom játsskos perceiben kifordítja majomtársának szemhéját vagy fülcimpáját, tetűt keresve, vagy nem keresve semmit – csak kifordítja a kifordítás kedvéért. Menj el az állatkertbe s figyelj meg egy pár majmot, amint egymás fülét csipkedik: ott rejlik bennük egy Newton vagy egy Einstein ígérete.

A kutató emberi kéz játssi matató tevékenységének ez a képe több, mint pusztá kép. Tudományos igazság. Az emberi civilizáció alapját a kéz felszabadulása vetette meg: az, hogy az ember főlegyenesedett és két lábon kezdett járni. Ilyen játssi kíváncsiságot látunk macskákban is, mihelyt elülső lábuk megszabadul a járásnak és a test fenntartásának munkájától. A civilizáció ugyanúgy kifejlődhetett volna macskákból, mint majmokból, azzal a különbséggel, hogy a majom esetében az ujjakat már jól kifejlesztette az ágakba kapaszkodás, míg a macska lába megmaradt lábnek – alaktalan hús-és porcogótömegnek.

Hadd feledjem el egy pillanatra, hogy nem vagyok képzett biológus s elmélkedjem az emberi civilizáció keletkezéséről a kéz felszabadulásával kapcsolatban, mert van itt egy-két mondanivalóm, amit mások vagy megfigyeltek, vagy sem. Az egyenes állásnak s a kéz ebből következő felszabadulásának rendkívül messzeható következményei lettek. Ez hozta magával a szerszámok használatát, a szeméremérzetet, a nők alárendeltségét s ebben a kapcsolatban valószínűleg a nyelv kifejlődését is, végül pedig a játssi kíváncsiságnak és a kutatóösztönnek csodálatos megnövekedését. Ismeretes, hogy az emberi civilizáció a szerszámok fölfedezésével kezdődött, ez pedig az emberi kéz kifejlődéséből eredt. Amikor a nagy emberszabású majom részben leköltözött a fáról –

valószínűleg azért, mert túlságosan nehéz volt a teste – két út állt előtte: vagy az, hogy négy lábon járjon, mint a pávián, vagy hogy megtanuljon hátsó lábain járni, mint az orángután. Az ember őse semmiesetre sem lehetett volna a pávián, egy négylábú (vagy négykezű) állat, mert a pávián elülső mancsai túlságosan el voltak foglalva. Viszont mihelyt az orángután többé-kevésbé sikeresen elsajátította az egyenes állást, keze felszabadult s mily jelentőssé vált ez a szabadság az egész civilizáció szempontjából. Ugyanakkor az emberszabású majom bizonyára megtanulta már, hogy a gyümölcsöt kezével szedje, ne pedig nagy állkapcsával. Innen már egyszerű lépés volt akkor, amikor barlangban vagy magas sziklán kezdett lakni, hogy köveket és kavicsokat szedjen föl s legörgesse a szikláról ellenségeire. Ez volt az első szerszám, amit az ember használt. Itt most el kell képzelnünk kezének állandó matatását, amint valamilyen célból vagy akár céltalanul is megfogja a dolgokat. Éles kovakövekről vagy letört szikladarabokról véletlenül kiderült, ilyen céltalan matatás közben, hogy alkalmasabbak a gyilkolásra, mint a gömbölyű kődarabok. A dolgok pusztá kiforgatása – például az, hogy egy fülcimpát hátulról éppen úgy megnézett, mint előlről – már megnövelhette azt a képességét, hogy a dolgokat a maguk egészében fogja föl, ennél fogva megnőtt az agyában hordozott képek száma is, ez pedig ösztönzően hatott a frontális agytekervények fejlődésére.

Azt hiszem, hogy az ember titokzatos eredetű nemi szemérme, ami az állatból tökéletesen hiányzik, ugyancsak álló helyzetéből ered. Mert ezzel az új állással, amelyre a természet a maga tervében valószínűleg sohasem gondolt, a test bizonyos hátsó részei egyszerre középső helyet foglaltak el, s ami természettől fogva hátul volt, előre került. Ezzel a félelmes új helyzettel más kellemetlenségek is jártak együtt, különösen a nőkre nézve, gyakori elvetéléseket és menstruációs zavarokat okozva. Izmaink anatómiailag a négylábú helyzetnek megfelelően alakultak és fejlődtek. Az anyakoca például a maga rengeteg malacembrióját logikusan fölaggatva hordja vízszintes hátgerincén, hasonlóan a kötélre kiaggatott fehérneműhöz, amelynek súlya megfelelően eloszlik. Amikor a terhes ember-anya egyenesen áll, az olyan, mintha a szárítókötelet függőlegesen akasztjuk fel s azt várjuk, hogy

a száradó ruha megmaradjon előbbi helyzetében. Peritoneális izmaink nem alkalmasak erre: ha kezdettől fogva kétlábúak lettünk volna, ezek az izmok szépen a vállhoz lennének erősítve és sokkal könnyebb lenne az egész dolog. Aki ismeri az emberi méh és petefészek anatómiáját, meglepődhetik azon, hogy egyáltalán megőrzi helyzetét és működik s hogy a méhen kívüli terhesség meg a menstruációs zavarok nem gyakoribbak. A menstruáció egész titkát még sohasem magyarázták meg kielégítően, de egészen bizonyos vagyok abban, hogy még ha szükség van is az ovum időszaki megújulására, ez a funkció igen kevésbé eredményes, fölöslegesen hosszú és szükségtelenül fájdalmas módon megy végbe s kétségtelennek tartom, hogy mindennek oka a kétlábon állás.

Ez idézte aztán elő az asszonyok alárendelt helyzetét s valószínűleg azt is, hogy az emberi társadalom mai jellegzetes vonásaival fejlődött ki. Nem hiszem, hogyha az ember-anya négylábon tudott volna járni, egyáltalán alárendelt helyzetbe jutott volna a férjhez szemben. Két erő kezdett egyidejűleg működni. Egyfelől férfi és asszony már akkor henyélő, kíváncsi és játékos teremtés volt. A szerelmi ösztön új kifejezéseket fejlesztett ki. A csókolódzás nem volt még egészen kellemes vagy sikeres – láthatjuk ezt, amikor két csimpánz kemény, koppanó, előreálló állkapcsával megcsókolja egymást. Hanem a kéz új, érzékenyebb és lágyabb mozdulatokat fejlesztett ki, a tapogatás, simogatás, csiklandozás és ölelés mozdulatait, amelyek mind véletlen eredményei voltak az egymás testén folytatott tetűvadászatnak. Kétségtelennek tartom, hogy a lírai költészet nem fejlődött volna ki, ha szőrös emberi őseink testén nem lett volna tetű. Ez tehát nagy mértékben hozzájárult a szerelmi ösztön kifejléséhez.

Másfelől a kétlábú emberi terhes anya most jóval hosszabb ideig leledzett a keserves gyámoltalanság állapotában. Az álló helyzethez való tökéletlen alkalmazkodás korábbi időszakában el tudom képzelni, hogy még nehezebb volt viselő anyának terhével járni-kelni, különösen, amíg lábszára és talpa nem módosult megfelelően s a pelvis hátra nem került, hogy az elől viselt terhet ellensúlyozza. A legrégebb korszakokban a kétlábon állás oly nehézkes volt, hogy a pleistocén korbéli anya alighanem szégyenkezve négylábra

ereszkedett, amikor nem látta senki, hogy fájó hátgerincén könnyítsen. E kellemetlenségek és egyéb női zavarok miatt az ember-anya új taktikát kezdett használni és keltette magát, ezzel is elveszítvén valamit lelki függetlenségéből. Uram Isten, bizony nagy szüksége volt a simogatásra, terhessége ideje alatt! Az álló helyzet meghosszabbította a gyermekség első korszakát is, mert a kis ember nehezen tanult meg járni. Míg a szopós borjú vagy elefánt úgyszólván születése pillanatától fogva jár, a kis ember két vagy három esztendő alatt tanult bele ebbe a munkába s természetes, hogy ezalatt csak az anyja törődhetett vele.

Az ember egészen új útján indult meg a fejlődésnek. Az emberi társadalom abból az egyszerű tényből fejlődött ki, hogy a nemiség a szó legtagabb értelmében színt kezdett adni az ember mindennapi életének. Az ember nőténye tudatosabban és állandóbban nőtény volt, mint a nőtény állat – a néger asszony inkább, mint a nőténytigris, s a grófnő inkább, mint a nőtényoroszlán. Kezdett kifejlődni a megkülönböztetés férfi és asszony közt, a szó civilizált értelmében s a nőtény a hím helyett (ami az addigi hagyománynak megfelelt volna) maga kezdte ékesíteni magát, valószínűleg úgy, hogy arca és melle szőrét kitépde. Mindez taktika volt az életben maradás érdekében. Ezt a taktikát világosan látjuk az állatoknál. A tigris támad, a teknősbéka elrejtőzik, a ló elszalad – mind azért, hogy életben maradjon. A szerelemnek, a szépségnek, a gyöngéd asszonyi ravaszságnak akkor életben-tartó értéke volt. A férfinak bizonyára erősebb volt a karja, az asszony hiába próbált volna megküzdeni vele; igyekezett hát megvesztegetni, hízelegni és tetszeni neki. Még mai civilizációnknak is ez az igazi jellege. Az asszony, ahelyett, hogy védekezni és támadni tanult volna, megtanulta a vonzás művészetét s célját nem erővel próbálta elérni, hanem enyhébb eszközökkel. Végeredményben pedig ez az enyheség a civilizáció. Hajlandó vagyok tehát azt hinni, hogy az emberi civilizáció inkább az asszonnyal, mint a férfival kezdődött.

Aztán meg akaratlanul is azt kell hinnem, hogy az asszony a férfinál nagyobb szerepet játszott a fecsegés kifejlesztésében, amit ma nyelvnek nevezünk. A fecsegés ösztöne olyan mély az asszonyban, hogy hitem szerint jelentősebb része van az emberi nyelv megteremtésében mint a férfinak. Az első férfiak, úgy

képzelem, komor és hallgatag teremtések voltak. Az emberi nyelv alighanem akkor kezdődött, amikor az első hím ősemberek vadászni mentek barlangjukból s két szomszédasszony megtárgyalta a barlang előtt, vajon Fülöp derekabb fickó-e, mint Samu, vagy Samu derekabb fickó-e, mint Fülöp, meg hogy Fülöp mily utálatosan szerelmes kedvében volt az éjszaka s mily könnyen megsértődik. Valahogy ilyenformán kellett kezdődnie az emberi nyelvnek. Nem lehetett másként. Természetesen az, hogy az ételt kezükkel szerezték s így könnyítettek az állkapocs eredetileg kettős feladatán, hogy letépje és megegye az ételt, lehetővé tette azt is, hogy az állkapocs fokozatosan hátrább húzódjék és megkisebbedjék s ezzel is segítségére volt az emberi nyelv kifejlődésének.

De, amint már rámutattam, az új helyzet legfontosabb következménye az volt, hogy felszabadította a kezét s az kiforgathatta és belülről is megvizsgálhatta a dolgokat, amint ezt a majmok szórakozásból való tetvészkedése szimbolizálja. Ebből a tetvészkedésből indult ki a szabad vizsgálódás szellemének kifejlődése tudománnyá. Ma az emberi haladásnak jelentős része még mindig valamilyenfajta tetű hajszolása, amely az emberi társadalmat bosszantja. Kifejlődött a kíváncsiság ösztöne, amely arra kényszeríti az emberi elmét, hogy szabadon és játékosan vizsgálgasson mindenféle tárgyat és társadalmi bajt. Ennek a szellemi tevékenységnek semmi köze a táplálék kereséséhez; ez tisztán és egyszerűen az emberi szellem gyakorlása. A majom nem azért vadászik a tetűre, hogy megegye, hanem csak a multság kedvéért. S ez a jellemző vonása minden valamirevaló emberi tanulásnak és tudománynak: hogy az embert maga a dolog érdekli s játékos vágy él benne, hogy a maga mivoltában megismerje, de nem azért, mintha a tudás közvetlenül segítségünkre lenne a gyomrunk megtöltésében. (Ha itt ellentmondok magamnak, mint kínai: mint kínai örülök ennek az ellentmondásnak.) Szerintem jellegzetesen emberi vonás ez s nagy mértékben hozzájárul az emberi méltósághoz. A tudás vagy a tudás keresésének folyamata egyik formája a játéknak; bizonyára az minden valamirevaló tudósnál és feltalálónál, aki igazán értékes eredményeket ér el. A jó kutatóorvost inkább érdeklik a mikrobák, mint az emberek, a csillagászok pedig igyekeznek kiszámítani egy olyan csillag mozgását, amely száz meg

száz millió mérföldnyire van tőlünk, ámbár ez a csillag semmi közvetlen kapcsolatban nem lehet e földi élettel. Majdnem minden állatban megvan a játékos ösztön, különösen kölyökkorában, de ez a játszói kíváncsiság egyedül az emberben fejlődött jelentékennyé.

Ezért gyűlölök minden cenzort s minden olyan intézményt és kormányformát, amely gondolatainkat ellenőrizni próbálja. Kénytelen vagyok azt hinni, hogy az ilyen cenzor vagy uralkodó akarva, nem akarva megsérti az emberi elmét. Ha a szabad gondolkodás az emberi elme legmagasabbrendű tevékenysége, akkor ennek a szabadságnak elnyomása a lelealacsonyítóbb dolog reánk emberekre nézve. Euripides úgy határozta meg a rabszolgát, mint olyan embert, aki a gondolkodás vagy a vélemény szabadságát elvesztette. Minden autokrácia olyan gyár, amely tömegesen ontja az euripidesi rabszolgákat. Nem látjuk-e szép példáit ennek Keleten és Nyugaton, a huszadik században s éppen a kultúra otthonában? Minden autokratikus kormány, akármilyen formában is, szellemileg retrográd. Láttuk ezt a középkorban és a spanyol inkvizíció idején. Rövidlátó politikusok vagy papok gondolhatják azt, hogy a hit és gondolat egyformasága hozzájárul a béke és a rend fenntartásához, de a történelem tanúsága szerint ennek következménye mindig az emberi jellem lealacsonyítása. Az ilyen autokraták nagyon megvethetik a népet, amikor nem elégszenek meg azzal, hogy a nemzet külső viselkedését irányítják, hanem uralkodni akarnak a nép gondolkodásán és hitén is. Abban a naiv meggyőződésben élnek, hogy az emberi elme megalkuszik ezzel az egyformasággal s pontosan úgy szeret vagy nem szeret egy könyvet, hangversenyt vagy mozidarabot, ahogy a hivatalos propagandista vagy sajtófőnök parancsolja. Minden autokrata kormány megpróbálta összezavarni az irodalmat a propagandával, a művészetet a politikával, az antropológiát a hazafisággal, s a vallást az élő uralkodó imádásával.

Ez egyszerűen lehetetlenség s ha a gondolkodás irányítói túlságosan messzire mennek az emberi természet megtámadásában, ezzel a maguk bukásának magvait hintik el. Mint Mencius mondotta: „Ha az uralkodó úgy tekinti a népet, mint megannyi fűszálat, akkor a nép rablónak vagy ellenségnek tekinti uralkodóját”. Nincs nagyobb rabló a világon, mint aki a gondolat szabadságától foszt meg bennünket. Ha ettől megfosztanak, akár

vissza is ereszkedhetünk négylábra, tévedésnek minősíthetjük a kétlábon járás egész kísérletét s visszatérhetünk legalább harmincezer esztendővel ezelőtti elfoglalt régebbi helyzetünkbe. Tehát Mencius szavai szerint a nép annál jobban fogja gyűlölni a rablót, minél jobban megveti az a népet s pontosan ugyanabban az arányban. Minél többet vesz el a rabló, annál jobban gyűlöli a nép. És mert nincs drágább, egyénibb és bensőségesebb kincsünk, mint szellemi, erkölcsi, vagy vallási meggyőződéseink: senki sem ébreszthet bennünk nagyobb gyűlöletet, mint az az ember, aki megfoszt jogunktól, hogy azt higgyük, amit hiszünk. De az ilyen rövidlátó ostobaság természetes egy autokráciában, mert azt hiszem, hogy az ilyen autokraták mindig szellemileg elmaradott emberek. Az emberi jellem rugalmassága s az emberi öntudat legyőzhetetlen szabadsága mindig visszapattan és bosszút áll az autokrata uralkodón.

III. Az álomról

Azt mondják, az elégedetlenség isteni dolog; szent meggyőződésem szerint igenis emberi. A majom volt az első kedvetlen állat, mert igazán szomorú állati arcot csak a csimpánzon figyeltek meg. És sokszor gondoltam a csimpánzról, hogy filozófus, mert szomorúság és elgondolkozás közel rokonai egymásnak. Van az ilyen arcban valami, ami azt mondja nekem, hogy ez az állat gondolkodik. A tehénen nem látszik, hogy gondolkoznék, vagy legalább is aligha filozofál, mert mindig olyan elégedett a képe, az elefánt pedig félelmes dühöt tud ugyan felhalmozni magában, de ormányának örökös lóbálása mintha elfoglalná a gondolkozás helyét s elűzne minden morfondírozó elégedetlenséget. Csak a majom tud olyan arcot vágni, mintha nagyon unná az életet. Ez a majom nagysága.

Végre is meglehet, hogy a filozófia az unalom érzésével kezdődik. Mindenesetre jellemző vonása az embernek, hogy valami szomorú, homályos és tűnődő sóvárgás él benne egy ideál után. Az ember reális világban él, de megvan az a képessége és hajlandósága, hogy egy másik világról álmodjék. Ember és majom közt alighanem az a különbség, hogy a majom csak unatkozik, míg az embernél az unalomhoz képzelőtehetség is járul. Mindnyájan kikívánkozunk a régi kerékvágásból, mindnyájan szeretnénk valami mássá válni és mindnyájan álmodunk. A közlegény káplárnak, a káplár kapitánynak álmodja magát, a kapitány őrnagynak vagy ezredesnek. Az ezredes, ha ér valamit, nincs nagyra az ezredességével. Szebben kifejezve egyszerűen alkalomnak tekinti ezt, hogy embertársait szolgálja. S valóban alig is egyéb. Az egyszerű igazság az, hogy Joan Crawford kisebb véleményel van Joan Crawfordról és Janet Gaynor Janet Gaynorról, mint a világ akármelyikükről. „Kiváló ember vagy!” – így szól a világ minden nagy emberhez, az pedig, ha igazán nagy ember, mindig ezt feleli: „Mi az a kiválóság?” A világ ennélfogva meglehetősen hasonlít egy *à la carte* vendéglőhöz, ahol mindenki azt gondolja, hogy a szomszéd asztalnál megrendelt étel sokkal étvágygerjesztőbb és ízesebb, mint az övé. Egy ma élő kínai professzor elmésen jegyezte meg, hogy ami a kívánatosságot illeti:

„Asszonyban mindig a másé, írásban mindig különb a magunké”. Ebben az értelemben tehát nincs tökéletesen elégedett ember a világon. Mindenki szeretne valaki lenni, aki – nem ő.

Ezt az emberi vonást kétségtelenül képzelőerőnknek és álmodóképességünknek köszönhetjük. Minél nagyobb valakinek képzelőereje, annál állandóbb az elégületlensége. Ezért nyugösebb mindig az erős képzeletű gyermek; többnyire szomorú, kedvetlen, mint a majom s csak ritkán boldog és elégedett, mint a tehén. A válás is szükségképpen gyakoribb idealisták és erős képzeletű emberek közt, mint a fantáziátlanok közt. A kívánatos, ideális élettárs elképzelésének ellenállhatatlan ereje van, de ezt a kisebb fantáziájú és kevésbé idealista gondolkozású ember sohasem érzi. Ez az idealizmus egészben véve éppen annyiszor félrevezeti, mint ahányszor fölfelé irányítja az emberiséget, de maga az emberi haladás képzelőtehetség nélkül elgondolhatatlan lenne.

Azt mondják, az embernek vannak törekvései. Ez igen dicséretes dolog, mert a törekvéseket általában nemesnek szokták tekinteni. És miért ne? Akár mint egyének, akár mint nemzetek, mindnyájan álmodunk s többé-kevésbé álmainknak megfelelően cselekszünk. Némely ember valamivel többet álmodik, mint a másik, mint ahogy minden családban van olyan gyerek, aki többet álmodik s olyan, aki kevesebbet. Meg kell vallanom, titokban elfogult vagyok az álmodó javára. Rendszerint ez a szomorúbbik, de nem baj: nagyobb örömökre, izgalmakra és elragadtatásokra is képes. Mert azt hiszem, olyanformán vagyunk alkotva, mint valami eszme-vevőkészülék – mint ahogy rádiókészülékeket arra szerelnek föl, hogy kifogják a muzsikát a levegőből. A finomabban reagáló készülék venni tudja azokat a finomabb rövidhullámokat, amelyek más készülékek számára elvesznek – s természetes, hogy ez a finomabb, távolabbi muzsika már azért is értékesebb, mert nehezebben fogható.

És azok a gyermekkori álmok nem is olyan irreálisak, mint hinnők. Valahogy velünk maradnak egész életünkön át. És ezért, ha választhatnék a világ írói közt, inkább lennék Andersen, mint akárki más. Megírni a *Vízitündér* történetét, vagy átváltozni vízitündérré, gondolni a gondolatait s vágyakozni, hogy elég idősek legyünk és feljöhessünk a víz felszínére: ez annyi, mint átérezni az egyik legerősebb és legszebb gyönyörűséget, amire az emberiség képes.

Igen, a gyermek mindig álmodik – künn egy fasorban, fönn a padláson, lenn a pajtában, vagy a víz partján heverészve – s az álma mindig igaz.

És így van ez a nemzetekkel is. Megvannak a maguk álmai s ilyen álmok emléke fennmarad emberöltőkön és évszázadokon át. Ezek közül némelyik nemes álom, másik gonosz és nemtelen. A hódítás álmai meg, hogy a nemzet nagyobb és erősebb legyen mind a többinél, mindig rossz álmok s ilyen nemzeteknek mindig több bajuk van, mint azoknak, amelyek békésebb álmokat látnak. De vannak más és jobb álmok is, egy jobb világról, békességről, egymással békében élő nemzetekről, kevesebb kegyetlenségről, igaztalanságról, szegénységről és szenvedésről. A rossz álmok el akarják pusztítani az emberiség jó álmait s harc és küzdelem van a jó és rossz álmok között. A népek éppen úgy harcolnak álmaikért, mint földi birtokaikért. Így aztán az álmok leszállnak a hiú látomások világából, belépnek a valóság világába s valóságos erőkké válnak az életünkben. Az álom nagyon is reális dolog.

Veszedelem is rejlik abban, hogy vannak zavaros és a valóságnak meg nem felelő álmaink. Mert az álom menekülés is s az álmodó gyakran hiszi, hogy menekül ebből a világból, maga sem tudja, hova. A Kék Madár mindig vonzza a regényes képzeletet. Nagyon is emberi vágy az, hogy mások legyünk, mint amik vagyunk s kikerüljünk mostani kerékvágásunkból: tehát minden, ami változást ígér, roppant csábító hatással van az átlagos emberre. A háború mindig vonzó, mert a városi hivatalnoknak alkalmat ad, hogy egyenruhát öltjön, lábszárvédőt viseljen és ingyen utazzék – míg a fegyverszünet vagy a béke mindig kívánatos a lövészárookban töltött három vagy négy esztendő után, mert alkalmat ad a katonának, hogy hazatérjen s ismét polgári ruhát és vörös nyakkendőt viseljen. Az emberiségnek nyilván szüksége van valami ilyen izgalomra s ha a háborút el akarjuk kerülni, a kormányok jól teszik, ha húsz és negyvenöt közt besorozzák az embereket s minden tíz esztendőben európai útra küldik őket, hogy valami kiállítást vagy egyebet megnézzenek. A brit kormány öt milliárd fontot költ fegyverkezési programjára s ebből az összegből minden angolt a Riviérára lehetne küldeni. Erre természetesen az a válasz, hogy a háborús kiadások

szükségesek, az utazás pedig fényűzés. Bátorodom ellentmondani: az utazás szükséges, a háború pedig fényűzés.

Vannak más álmok is. Álmok utópiáról és halhatatlanságról. A halhatatlanság álma egészen emberi – figyeljük meg általános elterjedtségét – ámbár éppoly határozatlan, mint a többi s kevesen tudják, mihez fognak majd, ha belécsöppennek az örökkévalóságba. Végeredményben a halhatatlanság vágya közel rokonságban van az öngyilkosság lélektanával, ami pedig tökéletes ellentéte. Mind a kettő abból indul ki, hogy ez a világ nem elég jó nekünk. Miért nem elég jó nekünk ez a világ? Maga a kérdés jobban meglepne bennünket, mint akármilyen válasz, amit adni lehet rá – csak ki kellene mennünk a mezőre egy tavaszi napon.

Így áll a dolog az utópisztikus álmokkal is. Az idealizmus egyszerűen az a szellemi állapot, amely hisz egy másik világrendben, bármilyen legyen is az, ha más, mint a mostani. Az idealista liberális mindig olyan ember, aki a maga hazáját a lehető legrosszabb országnak hiszi s a társadalmat, amelyben él, a társadalom lehető legrosszabb formájának. Megint csak az a vendég az *à la carte* vendéglőben, aki azt hiszi, hogy a szomszéd asztalnál jobb ételt rendeltek, mint az övé. Mint a *New York Times* egyik elmefuttatása mondja: ezeknek a liberálisoknak szemében csak az orosz Dnyeper-gát az igazi gát s a demokráciák sohasem építettek gátat. És természetesen földalatti villamost is csak a Szovjet épített. A reakciós országok sajtója pedig azt meséli olvasóinak, hogy az emberiség csak az ő országukban fedezte föl az egyetlen értelmes, helyes és munkaképes kormányformát. Ezért veszedelmesek az utópista liberálisok és a reakciós propagandafőnökök egyaránt – s a fölöttébb szükséges korrektívum semmi más nem lehet, mint a humorérzék.

IV. A humorérzékről

Nem hiszem, hogy valaha is kellőképpen méltányolták a humor jelentőségét vagy azt a lehetőséget, hogy felhasználjuk egész kulturális életünk minőségének és jellemének megváltoztatására – szóval a humor helyét a politikában, a tudományban és az életben. Minthogy funkciója inkább kémiai, mint fizikai, tehát megváltoztatja gondolkozásunk és tapasztalásunk egész szövetét. Jelentőségét a nemzeti életben bebizonyítottak tekinthetjük. Vilmos volt német császárnak birodalmába került, hogy nem tudott nevetni (az amerikai úgy mondaná, hogy a német népnek került ez sok milliárd dollárjába). Hohenzollern Vilmos valószínűleg tudott nevetni a magánéletben, de a nyilvánosság előtt mindig olyan ijesztő képet vágott fölfelé pödrött bajuszával, mintha örökösen haragudnék valakire. Meg aztán az, hogy hogyan és min nevetett – győzelmeken, sikereken, mások lebirkózásán – éppoly jelentős tényező volt élete sorsának megszabásában. Németország azért vesztette el a háborút, mert Hohenzollern Vilmos nem tudta, mikor és min nevéssen. Álmaikat nem korlátozta a nevetés.

Rettentően komoly dolog az, ha uralkodóink nem mosolyognak, mert minden fegyver az ő kezükben van. Másrészt a humor roppant fontosságát a politikában csak akkor állapíthatjuk meg, ha elképzelünk egy világot (ama bizonyos Á betűvel jelzett álmodóképességgel), amelyen tréfálkozó emberek uralkodnak. Küldjük el például a világ öt-hat legjobb humoristáját egy nemzetközi konferenciára, ruházzuk fel őket az autokraták teljhatalmával – s a világ meg van mentve. Minthogy a humor szükségképpen együtt jár a józan ésszel és racionális elmével, meg valami kivételesen finom szellemi erővel, amely a következetlenségeket, bolondságokat és logikai hibákat leleplezi s minthogy ez az emberi értelem legmagasabbrendű formája: bizonyosra vehetjük, hogy ebben az esetben valamennyi nemzetet legjózanabb, legegészségesebb elméi képviselnék a konferencián. Küldjük ezeket az embereket konferenciára egy nagy háború előestéjén, hadd lássák: meg tudnak-e indítani egy európai háborút, akárhogy akarják is. El tudja valaki képzelni, hogy a nemzetközi diplomatáknak egy ilyen

csoportja megindít vagy akárcsak ki is tervel egy háborút? A humorérzék tiltja ezt. Mindenki túlságosan komoly és félig örült, amikor háborút üzen egy másik nép ellen. Túlságosan bizonyos abban, hogy igaza van és hogy Isten az ő oldalán van. A humoristák jobb ösztönnel vannak megáldva és nem hiszik ezt.

Kik indítottak helyettünk háborúkat? A becsvágyók, a tehetségesek, az okosak, a ravaszkodók, az óvatosak, a bölcsek, a gőgösek, a sovíniszták – olyan emberek, akik „szolgálni” szeretnék az emberiséget, akik karriert akarnak csinálni, akik „imponálni” akarnak a világnak, akik azt várják és remélik, hogy valami köztéren, bronzlovon ülve, egy bronzszobor szemével néznek majd le az utókorra. Sajátságos módon a tehetségesek, az okosak, a becsvágyók és a gőgösek egyúttal a leggyávábbak és legtökfejűbbek is – hiányzik belőlük a humoristák bátorsága, mélysége és finom elméje. Örökösen hétköznapi dolgokkal foglalkoznak, míg a humoristák magasabban szárnyaló elméjükkel nagyobb dolgokra, tudnak tekinteni. Ezidőszerint, az olyan diplomata, aki nem suttog elég halkán s nem látszik elég ijedtnek, korrektnek és óvatosnak: egyáltalán nem is diplomata ... De nincs is szükségünk nemzetközi humorista-konferenciára, hogy a világot megmentjük. A humorérzéknek nevezett kívánatos dologból kellő mennyiség van mindnyájunkban. Ha úgy látjuk, hogy Európa egy katasztrofális háború szélére jutott, akkor is elküldhetjük a konferenciákra legrosszabb diplomatáinkat, a „legtapasztaltabb” és legönhittebb, legbecsvágyóbb, legsuttogóbb, legijedtebb és legkorrektebb diplomatákat, sőt azokat is, akik leghevesebben vágyakoznak „szolgálni” az emberiséget. Ha elrendeljük, hogy minden délelőtti és délutáni ülés megnyitásakor tíz percet egy Mikiegér-film bemutatására kell szentelni, az összes diplomaták kötelező jelenlétével: akkor még el lehet hátrítani minden háborút.

Felfogásom szerint ez a humor kémiai funkciója: hogy megváltoztatja gondolkozásunk jellegét. Hiszem, hogy a humor gyökeréig hat a kultúrának s utat nyit az Értelmes Korszak eljövételének a jövőbeni emberi világban. Az emberiség számára nem látok magasabbrendű ideált, mint az Értelmes Korszak ideálját. Mert végre is ez az egyetlen fontos dolog: olyan emberfaj elkövetkezése, amely több józan ésszel, egyszerű gondolkozással,

békés természettel és kulturált szemlélettel van átítatva. Az emberiség ideális világa nem lesz racionális világ, tökéletes világ sem lesz semmiféle értelemben, de olyan világ lesz, amelyben a tökéletlenségeket készséggel észreveszik s a vizsályokat észszerűen intézik el. Ez igazán a legjobb, amit az emberiség számára remélhetünk s a legnemesebb álmom, amelynek megvalósulását józan ésszel elvárhatjuk. Különböző dolgok foglalhatnak benne: egyszerű gondolkozás, vidám filozófia és finom józan ész, – ezek teszik lehetővé ezt az észszerű kultúrát. Már most véletlenül úgy áll a dolog, hogy a finom józan ész, a vidám filozófia és az egyszerű gondolkozás mind a humor jellemvonásai és csak abból származhatnak.

Nehéz elképzelni ezt az új világot, hiszen mostani világunk annyira más. Egészben véve az életünk túlságosan bonyolult, tudományunk túlságosan komoly, filozófiánk túlságosan sötét, gondolataink túlságosan elfogultak. Ez a komolyság s gondolkozásunk és tudományunk bonyolultsága teszi oly boldogtalanná ezt a mai világot.

Kétségtelennek kell tartanunk, hogy az egyszerű élet és gondolkozás a civilizációnak és kultúrának legmagasabbrendű és legjózanabb ideálja; hogy amikor a civilizáció elveszti egyszerűségét és nem tud visszatérni hozzá, akkor egyre több zavar támad benne és el kell fajulnia. Az ember rabszolgájává válik saját gyártmányú eszméinek, gondolatainak, becsvágyainak és társadalmi rendszereinek. Az emberiség összegörnyed az eszmék, becsvágyak és társadalmi rendszerek terhe alatt s nem tud fölkelni alóla. Szerencsére van egy erő az emberi elmében, amely túl tud emelkedni mindezek az eszméken, gondolatokon és becsvágyakon s mosolyogni tud rajtuk, – ez az erő pedig a humorista finom elméje.

Paradox módon az egyszerűség a gondolat mélységének külső jele és szimbóluma. Azt hiszem, tudományban és írásban az egyszerűség a legnehezebben elérhető dolog. Mily nehéz világosan gondolkozni – már pedig az egyszerűség csak akkor lehetséges, amikor a gondolat világossá válik. Az egyszerűség előfeltétele a dolgok megemésztése, az érettség: amint idősebbek leszünk, gondolataink világosabbá válnak, a kérdés jelentéktelen és talán

hamis oldalai eltűnnek és nem zavarnak többé, az eszmék határozottabb alakot öltenek s hosszú gondolatláncolatok fokozatosan megfelelő formulává alakulnak, amely egy szép reggelen magától jelentkezik –s mi eljutunk a tudásnak ahhoz az igazi ragyogásához, amit bölcsességnek nevezünk. Nincs többé erőlködés, az igazság egyszerűen érthetővé válik, mert megvilágosodik s az olvasó azt a felsőbbrendű gyönyörűséget érzi, hogy maga az igazság egyszerű és megformulázása természetes. A gondolatnak és stílusnak erről a természetességéről, amelyet a kínai költők és kritikusok annyira csodálnak, gyakran úgy beszélnek, mint a fokozatosan érlelődő fejlődés folyamatáról.

Már most: természetes, hogy a humorérzék táplálja a gondolkodás egyszerűségét. Általában a humorista szorosabb kapcsolatban van a ténnyel, míg a teoretikus inkább eszmékkal foglalkozik s az ember gondolatai csak akkor válnak hihetetlenül bonyolulttá, amikor a szigorúan vett eszmékkal van dolga. A humoristában viszont felvillan a józan ész vagy szellemesség, amely villámgyorsan rámutat, az eszmék és a valóság ellentmondásaira s ezzel nagy mértékben egyszerűsíti a dolgokat. Az állandó kapcsolat a realitással valami rugalmasságot, könnyűséget és finomságot kölcsönöz a humoristának. Mindenféle póz, mesterkélttség, tudós ostobaság, iskolás hülyeség és társadalmi humbug udvarias, de határozott hangon meghallja, hogy hol az ajtó. A finom és elmés gondolkodás bölccsé teszi az embert. Minden egyszerű. Minden világos. Ezért hiszem azt, hogy józan és észszerű szellemre, amelyet az élet és a gondolkodás egyszerűsége jellemez, csak úgy tehetünk szert, ha a humoros gondolkodás a mainál sokkal nagyobb mértékben érvényesül.

V. A szeszélyességről és kiszámíthatatlanságról

Úgy látszik, manapság a csavargó helyét elfoglalta a katona, mint az ember legfőbb ideálja. Szeszéyes, kiszámíthatatlan, megjósolhatatlan viselkedésű szabad egyének helyett racionalizált, fegyelmezett, besorozott és egyenruhába bújtatott hazafias kulikat kapunk, akiket oly hathatósan ellenőriznek és megszerveznek, hogy egy ötven-hatvanmilliós nemzet ugyanazt a hitet vallhatja, ugyanazokat a gondolatokat gondolhatja és ugyanazt az ételt kedvelheti. Az emberi méltóságnak két határozottan ellentétes felfogása képzelhető el: egyik a csavargót, másik a katonát tekinti ideálnak; egyik azt hiszi, hogy az az ember a legnemesebb, aki szabadságát és egyéniségét megőrzi, – a másik, hogy az a legkülönb, legnemesebb lény a földön, aki független ítélőképességét tökéletesen elvesztette s a magánvélemény és meggyőződés minden jogáról lemondott az uralkodó vagy az állam javára. Mindkét felfogás védelmezhető: az egyik józan ésszel, a másik logikával. Nem lehet nehéz dolog logikusan megvédelmezni a hazafias automata ideálját, a mintapolgárt, aki hasznos eszköz egy külső cél szolgálatában, amely nem más, mint az állam ereje, ennek létalapja pedig ismét egy másik cél: más államok összemorzsolása.

Világos, hogy én minden logika ellenére a csavargóval és az ellentmondó szellemű emberrel tartok. Az ellentmondó szellem a civilizáció egyetlen reménysége. Az ok, amelyet felhozhatok, igen egyszerű: a majomtól származunk és nem a tehéntől, tehát külön és nemesebb majmok vagyunk, ha él bennünk az ellentmondás szelleme. Elég önző vagyok mint ember, hogy gyöngéd és elégedett természetet kívánjak a teheneknek, amelyek emberi parancsra változatlan nemeslelkűséggel engedik magukat legelőre vagy vágóhídra hajtani s egyetlen vágyuk, hogy gazdáikért feláldozhassák magukat. De ugyanakkor annyira szeretem az emberiséget, hogy nem örvidenék, ha magunk is tehenekké válnánk. Mihelyt a tehenek fellázadnak, megmakacsolják magukat vagy személyesen és kevésbé gépiesen kezdenek cselekedni: emberinek nevezem őket. Az ok, amiért minden diktatúrát rossznak tartok, biológiai

jellegű. Diktátorok és tehenek jól megférnek egymással, de diktátorok és majmok nem.

Ami igaz, igaz: a nyugati civilizáció iránt táplált tisztelem jelentékenyen csökkent az 1920-as esztendőktől. Valamikor szégyenkeztem a kínai civilizáció miatt s tiszteltem a Nyugatot, mert a kínai civilizáció szégyenfoltjának tekintettem, hogy nálunk nem fejlődött ki alkotmány s hiányzik a polgári jog eszméje: határozottan azt gondoltam, hogy az alkotmányos kormányzat – akár köztársasági, akár monarchikus – előrehaladást jelent az emberi kultúrában. Most pedig a nyugati civilizáció otthonában örömmel és elégtétellel láthatom, hogy az emberi jogokat és egyéni szabadságot, sőt az egyéni vélekedés szabadságának magától értetődő jogát is, amelyet mi kínaiak élvezünk és mindig is élveztünk, lábbal lehet tiporni; hogy az alkotmányos kormányzatot nem tekintik többé a legmagasabbrendű kormányformának; hogy Közép-Európában több euripidesi rabszolga van, mint a feudális Kínában s hogy némely nyugati nemzet több logikával és kevesebb józan ésszel rendelkezik, mint mi kínaiak. Mi sem könnyebb tehát, mint előrántani kabátom ujjából a tromfot, a boldog, gondtalan csavargó kínai ideálját, ami kínai felfogás szerint az emberi lény legmagasabbrendű kulturális ideálja. Van-e a Nyugatnak olyan kártyája, amellyel ezt letromfolja, – valami, amivel bebizonyíthatja, hogy az ő tanítása egyéni szabadságról és polgárjogokról komoly és mélyen gyökeredző hit vagy ösztön s elég életerő van benne, hogy vissza tudjon térni és a másik irányba lódítsa ki a gondolat ingáját, amikor majd a felmagasztalt, egyenruhába bújtatott kulik mai divatja elmúlt? Várom, hogy meglássam.

Könnyű meglátni, hogyan felejtették el az egyéni szabadság európai hagyományát s miért leng ma rossz irányba az inga. Két oka van ennek: egyik a kollektívizmus felé haladó jelenlegi közgazdasági mozgalom következménye, másik a közép-viktoriánus, korszak mechanisztikus szemléletének öröksége. Úgy látszik, hogy a mai korban, amikor a kollektívizmus minden fajtája – társadalmi, közgazdasági és politikai – egyaránt növekvőben van, az emberiség természetesen elfelejti és eljuttatja az emberi ellenszegülés jogát s elveszti szem elől az egyén méltóságát. A közgazdasági problémák és közgazdasági gondolkodás uralomra jutásával, amely

az emberi gondolkodásnak minden más formáját árnyékba borítja, tökéletesen tudatlanok és közömbösek maradunk az emberibb tudománnyal és emberibb filozófiával szemben, amely az egyéni élet problémáival foglalkozik. Ez természetes. Mint ahogy a gyomorfekélyben szenvedő ember csak a gyomrára gondol, a beteg és fájó közgazdasággal megvert társadalom is örökösen közgazdasági gondolatokkal foglalkozik. Az eredmény mégiscsak az, hogy tökéletesen közömbösek vagyunk az egyén iránt s jóformán arról is megfeledkeztünk, hogy a világon van. Az ember eddig mindennek ellenére ember volt. Manapság általában úgy fogják fel, mint automatát, amely vakon engedelmeskedik materiális vagy közgazdasági törvényeknek. Nem gondolunk már az emberre, mint emberre, hanem mint egy kerék küllőjére, egy szervezet vagy egy osztály tagjára, mint külföldre, akit kvóta szerint lehet importálni, mint kispolgárra, akiről megvetően lehet beszélni, mint kapitalistára, akit vádolni kell, vagy mint munkásra, akit elvtársnak kell tekinteni, mert munkás. Azt hisszük, hogyha megcédulázunk egy embert, mint kispolgárt, kapitalistát vagy munkást, már tökéletesen meg is értettük s a cédulának megfelelően gyűlölhethetjük vagy üdvözölhetjük, mint elvtársat. Nem vagyunk többé egyének, nem vagyunk többé emberek, csak osztályok. Szabad megjegyezni, hogy ez túlságos egyszerűsítése a dolgoknak? A csavargó, mint ideál tökéletesen eltűnt s eltűnt az ember is, dicsőséges csavargó-tulajdonságával: hogy szabadon és kiszámíthatatlanul hat vissza környezetére. Emberek helyett osztályok tagjaival állunk szemben: eszmék, egyéni előítéletek és sajtóságok helyett ideológiákkal vagy osztálygondolatokkal; egyéniségek helyett vak erőkkkel – Marx dialektikájával, amely csalhatalanul pontosan szabályoz és jósol meg minden emberi tevékenységet. Mind, ahányan vagyunk, boldogan és lelkesen haladunk a hangyáktól kapott minta felé.

Természetesen jól látom, hogy amit most mondok, az csak afféle régimódi, demokratikus individualizmus. De szabad-e eszébe juttatnom a marxistáknak, hogy maga Karl Marx is a száz évvel ezelőtti hegelianus logikának s a közép-viktoriánus korszak klasszikus angol közgazdasági iskolájának produktuma volt? És nincs ma elavultabb dolog, mint a hegelianus logika, vagy a közép-viktoriánus kori közgazdasági gondolkodás –nincs ezeknél

valószínűtlenebb, hamisabb, a józan észről távolabb eső dolog, a kínai humanista szempontjából. De meg tudjuk érteni, hogyan jött létre ez a mechanisztikus emberszemlélet, olyan időben, amikor a mechanisztikus tudomány büszke volt teljesítményeire és a természetben aratott győzelmeire. Ezt a tudományt kifosztották, mechanisztikus logikáját az emberi társadalomra alkalmazták s az emberi dolgok tanulmányozói sokat emlegették a „természeti törvények” mindig imponáló nevét. Innen származott az az uralkodó elmélet, hogy a környezet fontosabb az embernél s az emberi egyéniséget jóformán egyenletekre lehet redukálni. Ez lehet jó közgazdaságtan, de rossz biológia. A jó biológia az egyén reagáló képességét éppoly jelentős tényezőnek ismeri el az élet fejlődésében, mint a fizikai környezetet, – amint ahogy minden bölcs orvos elismeri, hogy a beteg temperamentuma és egyéni visszahatásai mindenható tényezők a betegség ellen vívott harcban. A mai orvos egyre inkább elismeri az egyéniség kiszámíthatatlan tényezőjét. Sok beteg, akinek a logika és a precedensek szerint meg kellene halnia, egyszerűen nem hajlandó meghalni s meghökkenti az orvost kigyógyulásával. Az olyan orvost, aki hasonló betegségben hasonló kezelést ír elő két egyénnek s a betegség hasonló lefolyását várja: nyugodtan társadalmi veszedelemnek lehet tekinteni. Hasonló társadalmi veszedelem az a társadalomfilozófus, aki megfeledkezik az egyénnek másokétól különböző reagálóképességéről s általában szeszélyes és kiszámíthatatlan viselkedéséről.

VI. Az egyéniség tana

Az ember élhet manapság demokratikus országban, amelyet többé-kevésbé nagy társadalmi változások fenyegetnek, vagy kommunisztikus országban, amely egyre inkább igyekszik közeledni és visszatérni a demokratikus ideálhoz, – vagy élhet végül diktatúrában, amely túléli őt, vagy amelyet valószínűleg ő fog túlélni. Egyéni élete mindegyik esetben teljes egészé maradjon, amelyet a kor áramlatai formálnak, de azért egyéniségét megőrzi.

A filozófia nemcsak kezdődik, de végződik is az egyénnel. Mert az egyén: végső ténye az életnek. Önmagában is cél s nem eszköze az emberi elme más alkotásainak. A világ legnagyobb birodalma, az angol birodalom, azért van a világon, hogy a sussexi angol ember nagyjában boldog és értelmes életet élhessen; hamis filozófia volna azt állítani, hogy a sussexi angol él a nagy brit birodalom kedvéért. A legjobb társadalomfilozófiák nem tűznek nagyobb célt maguk elé annál, hogy bizonyos uralom alatt élő emberi egyének boldog egyéni életet éljenek. Ha van olyan társadalomfilozófia, amely tagadja, hogy az egyéni élet boldogsága a civilizáció végcélja: az ilyen filozófia beteg és egyensúlyát veszített elméből származik.

Ami a kultúrát illeti, hajlandó vagyok azt hinni, hogy a kultúrának minden egyes típusát végeredményben abból ítélni lehet meg, milyen típusú embereket produkál. Ebben az értelemben harcol Walt Whitman, a legbölcsebb és legszélesebb látókörű amerikaiak egyike, *Democratic Vistas* című tanulmányában az egyéniség elvéért, vagy „perszonalizmusért”, mint minden civilizáció végcéljáért:

„És ha már ezen gondolkozunk: min épül fel maga a civilizáció s mi más célja lehet vallásaival, művészetével, iskoláival stb., mint a gazdag, buja, változatos egyéniség? Erre irányul minden; s a demokrácia azért követeli most az elsőséget, mert egyedül ő halad e cél felé, a természet útjait követve, ő töri fel az emberiség határtalan ugarját, ő veti el a magot, ő ad egyforma lehetőséget mindenkinek. Egy ország irodalma, dalai, esztétikája stb. főként azért fontosak, mert ezek adják az egyéniség anyagát és sugallatait az ország asszonyai és az ország férfiai számára, ezernyi hathatós módon erősítve őket.”

Az egyéniségről, mint végső tényről szólva, ezt mondja Whitman:

„Legjózanabb óráinkban van egy tudat, egy gondolat, amely függetlenül, minden egyéb közül kiemelkedve kel föl, nyugodtan, mint a csillagok s örökkévaló fényben ragyog. Ez a gondolat: az azonosság – a te azonosságod magaddal, akárki légy, s az enyém önmagammal. Csodák csodája, fölötte áll minden bizonyításnak, a legszellemibb és leghatározatlanabb a földi álmok között s mégis a legszilárdabb alapvető tény és csak bevezetés minden más tényhez. Ilyen áhítatos órákban, ég és föld jelentős csodáinak közepette (csak azért jelentősek, mert én állok középpontjukban) hiedelmek és megállapodások elhullanak s jelentéktelenné válnak ezzel az egyszerű eszmével szemben. A reális látás fényében csak ez őrzi meg birtokállományát és értékét. Akárcsak a mesebeli szimbolikus törpe: ha egyszer felszabadították és rátekintettek, szétterpeszkedik az egész földön s felnyúlik az ég tetejéig.”

Erős a kísértés, hogy még többet is idézzek azokból az ékesszóló szavakból, amelyekkel ez a tipikusan amerikai filozófus az egyént magasztalja:

„... . befejezésül és összefoglalásul (mert különben a dolgok egész rendje céltalan csalás és csőd) hadd mondjam ki azt az egyszerű gondolatot, hogy semmiben sem bízhatunk meg úgy, mint magában az emberiségben, a benne rejlő normális, teljesen kifejlődött tulajdonságokban, mindenféle babonás támasz nélkül.

A demokrácia célja sok változás után, sok nevetséges dolog, vitatkozás és szemmel látható tévedés közepette, mégis csak annak a tanításnak vagy elméletnek bizonyítása, hogy az ember, ha józan és emelkedett szabadságban megfelelően nevelték, törvénnyé és törvények sorává válhatik és válik is önmaga számára ...”

Végeredményben nem a környezetünk, hanem a környezetre való visszahatásunk számít. Franciaország, Németország, Anglia és Amerika mind ugyanabban a gépi civilizációban élnek, de azért valamennyiük életének formája és íze különbözik s valamennyien más-más módon oldják meg politikai problémáikat. Örültség föltenni, hogy az embernek egyformán és gyámoltalanul tönkre kell tétetnie magát a géppel, amikor látjuk, mekkora terület van nyitva az élet változatossága számára s látjuk, hogy két sofőr ugyanazon a teherautón különböző módon fog fel egy tréfát. Egy apa, aki két

fiának ugyanazt a nevelést adja s ugyanúgy indítja el őket az életbe, meglátja majd, hogy lassanként hogyan formálják életüket saját lényük benső törvényei szerint. Még ha mind a kettőből bankelnök lesz is, pontosan ugyanazzal a tőkével, mégis különböznek mindenben, ami számít, mindenben, ami a boldogságot jelenti. Igen, az emberi élet csodálatosan furcsa és sokrétű, még ipari korszakokban is. Amíg az ember ember, mindig a változatosság lesz az élet sója.

Emberi dolgokban nyoma sincs a determinizmusnak, akár politikáról, akár társadalmi forradalomról van szó. Az emberi tényező felforgatja az új elméletek és rendszerek indítványozóinak számításait s legyőzi a törvények, intézmények és társadalmi orvosszerek kezdeményezőit, – lásd az Oneida komunitást, vagy az amerikai munkásszövetséget, vagy Lindsay bírónő házasságát. A vőlegény és a menyasszony sajátosságai fontosabbak, mint a házasság és a válás konvenciói s a törvényeket adminisztráló vagy fenntartó emberek fontosabbak, mint maguk a törvények.

De az egyén nemcsak azért fontos, mert az egyéni élet minden civilizációnak célja, hanem azért is, mert társadalmi és politikai életünknek és nemzetközi viszonylatainknak javulása a nemzetet alkotó egyének közös cselekvéséből és természetéből származik s alapja mindig az egyén természete és sajátossága. A nemzeti politikának, az ország fejlődésének egyik stádiumból a másikba, determináló tényezője mindig a nép temperamentuma. Mert az ipari fejlődés törvényei fölött van egy fontosabb tényező: az, hogy a nemzet hogyan cselekszik bizonyos dolgokat és hogyan old meg bizonyos problémákat. Rousseau éppoly kevésbé látta előre a francia forradalom lefolyását és Napóleon megjelenését, mint Karl Marx az ő szocialista elméleteinek mai kifejlődését és Sztálin megjelenését. A francia forradalom lefolyását nem a Szabadság, Egyenlőség és Testvériség jelszava határozta meg, hanem az általános emberi természetnek és a sajátos francia temperamentumnak bizonyos vonásai. Karl Marx jóslatai a szocialista forradalom lefolyásáról szigorú dialektikája ellenére is csúfos kudarcot vallottak. Ahogy ő jóslta, a logika törvényei szerint a proletárság forradalmának ott kellett volna kitörnie, ahol az ipari civilizáció legfejlettebb volt s erős proletárosztály keletkezett –

először Angliában, aztán talán az Egyesült Államokban és esetleg Németországban. Ehelyett a kommunizmust legelőször egy olyan földművelő országban próbálták ki, mint Oroszország, ahol egyáltalán nem volt jelentős proletárosztály. Amit Karl Marx elfelejtett számításba venni, az az emberi tényező volt, Angliában és az Egyesült Államokban, – az a mód, ahogy az angol vagy az amerikai bizonyos dolgokat cselekszik és bizonyos problémákat megold. Minden éretlen közgazdaságtan nagy mulasztása, hogy nem számol nemzeti ügyekben a *je ne sais quoi* tényezőjével. Az angol bizalmatlanság elméletekkel és jelszavakkal szemben, az angolnak az a szokása, hogy lassan botorkál, ha kell, de valamikor mindenesetre megtalálja a maga útját; az angolszász ember rajongása az egyéni szabadságért, önbecsülése, józan esze és rendszeretete, – mindezek nagyobb erővel formálják az eseményeket Angliában és Amerikában, mint a germán dialektikus egész logikája.

Így tehát a nemzet ügyeinek, társadalmi és politikai fejlődésének menetét azok az eszmék alapozzák meg, amelyek az egyéneket kormányozzák. A faji temperamentum s az a valami, amit elvontan „nemzeti géniusznak” nevezünk, végeredményben a nemzetet alkotó egyének összessége, mert nem egyéb, mint a cselekvő nemzet jelleme, ahogy ez bizonyos problémákkal vagy válságokkal szembenéz. Tökéletesen hamis felfogás, hogy ez a „génusz” olyan mitológiai fogalom, mint a „lélek” a középkori teológiában. A nemzeti génusz semmi más, mint a nemzet viselkedésének jellege s az a mód, ahogy a dolgokat megcselekszi. Nemhogy elvont fogalom lenne, amelynek saját önálló léte van, ahogy némelykor a nemzet „sorsáról” gondoljuk: ezt a génuszt csak cselekvés alakjában láthatjuk; választást jelent, bizonyos dolgok kiválasztását és elvetését, rokonszenveket és előítéleteket, amelyek megszabják a nemzet végleges cselekvését egy adott válságban vagy helyzetben. A régi iskolához tartozó történetírók hajlandók Hegel nyomán azt gondolni, hogy egy nemzet története csak egy eszme fejlődése, bizonyos gépies szükségszerűség útján, – ellenben a történelem finomabb és realisztikusabb szemlélete azt tanítja, hogy nagyjában véletlen dolga volt az egész. A nemzet minden válságos korszakban választott s ebben a választásban ellenkező erők és összeütköző

szenvedélyek küzdelmét látjuk; egy kicsivel több ilyen érzés vagy egy kicsivel kevesebb amolyan érzés más irányba billenthetne volna a mérleget. Az úgynevezett nemzeti génusz, ahogy egy adott válságban kifejezésre jutott, a nemzet döntése volt, hogy akar-e még egy kicsit valamiből, vagy megelégedte már. Mert végeredményben minden nemzet azt választotta ki, amit szeretett, vagy ami az érzelmeire apellált s elvetette azt, amit nem akart megtűrni. A választás alapja egy eszmeáramlat s egy sereg erkölcsi érzés meg társadalmi előítélet volt. Én az emberi történelem egész mozgó panorámájában csak hullámozást és változást látok, amelyet az ember szeszélyes és kiszámíthatatlan, megjósolhatatlan választása szab meg.

Ebben az értelemben kapcsolta össze a konfucianizmus a világbéke kérdését személyes életünk művelésével. A legelső leckében, amelyet konfuciánus tudósok határozata szerint már a Szung-dinasztia kora óta tanulnak az iskolásgyerekek, van egy ilyen passzus:

„A régiek, akik tiszta erkölcsi összhangot akartak a világban, először nemzeti életüket rendezték el; akik el akarták rendezni nemzeti életüket, először otthoni életüket szabályozták; akik honi életüket akarták rendezni, először otthoni életüket szabályozták; akik otthoni életüket akarták szabályozni, először egyéni életüket művelték; akik egyéni életüket akarták művelni, először a szívüket hozták rendbe; akik a szívüket akarták rendbehozni, először akaratukat tették őszintévé; akik akaratukat akarták őszintévé tenni, először eljutottak a megértéshez; a megértés a dolgok ismeretének felkutatásából származik. Ha a dolgok ismeretét elnyertük, akkor elértük a megértést; ha a megértést elértük, akkor az akarat őszinte; ha az akarat őszinte, akkor a szív rendben van; ha a szív rendben van, akkor műveljük egyéni életünket; ha egyéni életünket műveljük, akkor az otthoni élet szabályozva van; ha az otthoni élet szabályozva van, akkor a nemzeti élet rendes; ha pedig a nemzeti élet rendes: akkor a világ békességben él. A császártól le a közrendű emberig az egyéni élet művelése az alapja mindennek. Lehetetlenség, hogyha az alap rendetlen, fölötte rendes legyen az épület. Sohasem volt olyan fa a világon, amelynek törzse karcsú s felső ágai nehezek és erősek. A dolgoknak oka és következménye

van, az emberi ügyeknek kezdete és vége. Ha az egymásra
következés rendjét ismerjük: ez a bölcsesség kezdete”.

ÖTÖDIK FEJEZET – KI TUDJA LEGJOBBAN ÉLVEZNI AZ ÉLETET?

I. Találd meg önmagadat: Csuangtsze

A modern életben a filozófus (ha ugyan van ilyen egyáltalán) körülbelül a legtöbbre becsült és legkevésbé észrevett ember a világon. „Filozófus” – ez a szó egyszerűen társadalmi bókká változott. Filozófusnak neveznek mindenkit, aki elvontan és érthetetlenül beszél. Filozófus az is, aki a jelennel nem törődik. A szónak ebben az utóbbi értelmében van is valami igazság. Amikor Shakespeare az *Ahogy tetszik*–ben ezt mondhatja Próbakövel: „Van benned filozófia, pásztor?” – akkor ebben az utóbbi értelemben használta a szót. Ebben az értelemben a filozófia csak közönséges, nyers szemlélete a dolgoknak, vagy általában az életnek, s többé-kevésbé mindenkiben megvan. Többé-kevésbé filozófus mindenki, aki nem hajlandó a valóság egész panorámáját a külszín alapján megítélni, vagy nem hajlandó minden szót elhinni, ami egy újságban megjelenik. Filozófus az, aki nem engedi, hogy becsapják.

A filozófián mindig megérzik valami kiábrándultság. A filozófus úgy nézi az életet, mint a művész a tájat – fátyolon vagy ködön keresztül. A valóság nyers részletei elmosódnak kissé, hogy a dolgok értelmét láthassuk. Legalább is ezt gondolja egy kínai művész vagy filozófus. A filozófus tehát tökéletes ellentéte az abszolút realistának, aki mindennapi dolgaival elfoglalva azt hiszi, hogy sikerei és bukásai, veszteségei és nyereségei abszolút és reális dolgok. Ilyen emberrel nincs mit kezdeni, mert még csak nem is kételkedik s nincs benne semmi, amiből kiindulhatnánk. Konfucius azt mondta: „Ha valaki nem mondja magában: Mit tegyek? Mit tegyek? – csakugyan nem tudom, mit tegyek vele.” Ez a mondás egyike annak a kevés tudatos elmésségnek, amit Konfuciusban találtam.

Remélem, sikerül ebben a fejezetben bemutatnom néhány kínai filozófus véleményét az élet céljáról.

Minél jobban eltérnek egymástól ezek a filozófusok, annál inkább egyetértenek abban, hogy az ember éljen bölcsen és bátran boldog

életet. A pozitívabb menciusi szemlélet s a vén huncut módra pacifista Laotsze-féle szemlélet összeolvad a „fele-fele” filozófiában, amelyet az átlagos kínai ember vallásának nevezhetek. A cselekvés és tétlenség összeütközése megegyezésben végződik: abban, hogy az ember megelégszik itt a földön egy igen tökéletlen mennyországgal. Bölcs és vidám életfilozófia származik ebből, amelynek típusa T’ao Yüanming élete – aki véleményem szerint Kína legnagyobb költője és legharmonikusabb egyénisége volt.

Az egyetlen probléma, amelynek minden kínai filozófus öntudatlanul bizonyos jelentőséget tulajdonít hogyan élvezzük az életet és ki tudta az életet legjobban élvezni? Nem keresik a tökéletességet, nem törekszenek az elérhetetlen után, nem kutatják azt, ami megismerhetetlen; úgy fogják föl a szegény halandó ember természetét, ahogy van s azt kérdezik: hogyan szervezzük meg életünket, hogy békésen dolgozhassunk, nemesen tűrjessünk és boldogan élhessünk?

Kik vagyunk? Ez az első kérdés. Erre a kérdésre szinte lehetetlen válaszolni. De mindnyájan egyetértünk abban, hogy az a dolgos én, amely mindennapi tevékenységünkkel van elfoglalva, nem egészen igazi énünk. Bizonyosan tudjuk, hogy a pusztá megélhetés kergetése közben elvesztettünk valamit. Amikor elnézünk egy szaladgáló embert, aki valamit keres a mezőn, a bölcs rejtvényt adhat föl valamennyi nézőnek: mit vesztett el ez az ember? Egyik azt hiszi, az óráját; másik azt hiszi, egy gyémánt melltűt; ismét mások más találgatásokba bocsátkoznak. Amikor minden találgatás csődöt mondott, a bölcs, aki valójában nem tudja, mit keres az illető, így szól a társasághoz: „Hát én megmondom. Elvesztett egy kis lélegzetet.” És senki sem tagadhatja, hogy igaza van. Gyakran megfélelkezünk igazi énünkről az élet kergetése közben, mint a madár, amely megfélelkezik saját veszedelméről egy sáskát üldözve, amely szintén megfélelkezik a maga veszedelméről másik zsákmányt üldözve, ahogy Csuangtsze parabolája oly szépen fejezi ki:

„Amikor Csuangtsze Tiao-Lingben a parkban sétált, meglátott egy különös madarat, amely Dél felől érkezett. Szárnya hét láb széles

volt. Szemének kerülete egy hüvelyk. Közel szállt el Csuangtsze feje fölött s megtelepedett egy gesztenyefán.

– Miféle madár ez kiáltott fel Csuangtsze. – Erős szárnya van és nem röpül el. Nagy szeme van és nem lát.

Fölgyűrte hát ruháját s íjával közeledett feléje, hogy lelőhesse. Most megpillantott egy tücsköt, amely mindenről megfélelkezve élvezte az árnyékot. És látott egy sáskát, amely ráugrott és megragadta, közben megfélelkezve tulajdon testéről, amelyre tüstént lecsapott a különös madár és zsákmányául ejtette. És ezért féledkezett meg a madár a maga természetéről.

– Óh jaj! – kiáltott fel sóhajtva Csuangtsze – hogy bántják egymást e földi teremtmények! A nyereség hajszolását veszteség követi.

Félretette hát íját s hazament, mert elkergette a park őre, aki tudni akarta, mi dolga van ott neki.

Ezután Csuangtsze három hónapig nem mozdult ki a házából; végre Lin Csu megkérdezte: – Mester, hogy van az, hogy oly régóta nem jártál kinn?

– Miközben testi alakomat megőriztem – felelte Csuangtsze – elvesztettem szem elől igazi énemet. Iszapos vízbe bámultam s elvesztettem szem elől a tiszta mélységet. Különben is ezt tanultam a Mestertől: „Ha kimégy a világba, kövesd szokásait. Már most, amikor a tiao-lingi parkban kószáltam, megfélelkeztem igazi énemről. Az a különös madár, amely a közelemben rászállt a gesztenyefára, megfélelkezett a maga természetéről. A gesztenyés őre tolvajnak nézett engem. Ezért nem jártam ki.”

Csuangtsze ékesen szóló követője volt Laotszenak, mint ahogy Mencius ékesen szóló követője volt Konfuciusnak s mindkettőt körülbelül egy évszázad választotta el mesterétől. Csuangtsze kortársa volt Menciusnak, Laotsze valószínűleg kortársa Konfuciusnak. De Mencius megegyezett Csuangtszevel abban, hogy elvesztettünk valamit s a filozófia dolga, hogy megtalálja és visszaszerezze, amit elvesztettünk, – ebben az esetben Mencius szerint „a gyermek szívét”. Mert ez a filozófus azt mondja: „Az a nagy ember, aki a gyermek szívét nem vesztette el.”

II. Szenvedély, bölcsesség és bátorság: Mencius

Az ideális jellem, amely az élet élvezésére legalkalmasabb: a meleg, gondtalan és félelmet nem ismerő lélek. Mencius felsorolta az ő „nagy emberének” három „érett erényét”: „bölcsesség, részvét és bátorság”. Én a magam részéről a nagy lélek tulajdonságainak a szenvedélyt, bölcsességet és bátorságot tekinteném. Mert ha szenvedély nincs bennünk, egyáltalán nincs mivel nekiindulnunk az életnek. A szenvedély a lélek élete, a csillagok fénye, a zene és ének ritmusa, a virág illata, a madár tolla, az asszony bűbája s a tudomány élete. Éppoly lehetetlen szenvedély nélküli lélekről beszélni, mint kifejezés nélküli zenéről. Ez adja meg nekünk azt a benső melegséget és gazdag életerőt, amely képessé tesz arra, hogy derűsen nézzünk szembe az élettel.

De meglehet, hogy tévedek, amikor a „szenvedély” szót választom annak lefordítására, amit a kínai írók *cs'ing*-nek neveznek. Fordítsam talán „érzelemmel”, ami enyhébb szó s kevésbé emlékeztet a viharos szenvedély zajgó sajátosságaira? Ámde ha a szenvedély különbözik az érzelemtől s valami zajgó és felforgató dolgot jelent, akkor nincs rá kínai szavunk s mégis csak vissza kell térnünk a jó öreg *cs'ing* szóhoz. A faji temperamentum különbségének jele ez s azt jelenti, hogy a kínai népből hiányzanak azok a nagy és parancsoló szenvedélyek, amelyek az ember lelkét mardossák s amelyekről a nyugati irodalomban tragédiák szólnak? Ez lenne az oka annak, hogy a kínai irodalomban nem fejlődött ki a görög értelemben vett tragédia; hogy a kínai tragikus hősök a döntő pillanatban sírva fakadnak, átadják szerelmesüket ellenségüknek, vagy mint Cs'u Pavang, leszúriák kedvesüket s aztán saját keblükbe döfik a kést? A nyugati nézőt nem elégíti ki az ilyen befejezés, – dehát amilyen a kínai élet, olyan a kínai irodalom. Az ember küzd a végzettel, feladja a harcot s a tragédia *utólag* következik be, az emlékek áradatában, a hiábavaló sírásban és sóvárgásban, mint ahogy T'ang Minghuang császár tragédiájában látjuk, aki előbb öngyilkossá teszi szeretett feleségét, hogy lázadó hadseregét megbékéltesse s aztán álmvilágban él az emlékezetének. A többi kínai dráma is jóval a megoldás után árulja el a szerző tragikai

érzékét, a bánat dagadó crescendójával. Mindez azonban szelíd izzássá enyhített szenvedély. Éppen ezért jellemző a kínai filozófusokra, hogy az emberi „vágyakat” lebecsmérlik, ellenben sohasem becsmérelték a szenvedélyt vagy az érzelmet magát, sőt a normális emberi élet alapjának tekintették, annyira, hogy szerintük „férj és feleség szenvedélyes szerelme az alapja minden normális emberi életnek”.

Sajnos, igaz, hogy ez a szenvedély, vagy helyesebben érzelem velünk születik s mivel szüleinket nem választhatjuk meg, készen kapott hideg vagy meleg természettel születünk. Viszont egyetlen gyermek sem születik igazán hideg szívvel s csak abban az arányban, ahogy ezt az ifjú szívet elveszítjük, veszítjük el belső melegségünket is. Mire felnövünk, érzelmes természetünket valahogy megöli, megfojtja, megfagyasztja vagy kiszárítja a zordon környezet, – de a legfőbb hiba mégis a miénk, mert elmulasztjuk életben tartani vagy nem tudunk távol maradni az ilyen környezettől. Miközben „világismeretre” teszünk szert, sokszor kell erőszakot tennünk eredeti természetünkön: megtanulunk keményen viselkedni, színlelni, hideg szívet és kegyetlenséget hordozni magunkban, – úgy, hogy mialatt az ember egyre több világismerettel dicsekszik, idegei egyre inkább eltompulnak – különösen a politika és az üzlet világában. Eredmény: a nagy „törtető”, aki feltolakszik a csúcsra és mindenkit elsöpör maga mellől a vasakarátú elszánt ember, akinek szívében fokozatosan kialszik az érzelem utolsó parazsa is, amit különben ő bolond idealizmusnak vagy érzélgősségnek nevez. Az ilyenfajta embert még megvetésre sem érdemesítem. A világ túlságosan tele van hidegszívű emberekkel. Ha az alkalmatlanok sterilizálását végre lehetne hajtani, mint állami intézkedést, én az erkölcsileg érzéketlen, a művészileg közömbös, a ridegszívű, a könyörtelenül érvényesülő, a hidegen elszánt embereken kezdeném s egyáltalán mindazokon, akik elvesztették érzéküket az élet gyönyörűsége iránt, – igen, sokkal inkább ezeken, mint az örülteken és a tuberkulózis áldozatain. Mert szerintem a szenvedélyes és érzelmes ember sok bolond és elsietett dolgot követhet el, de a szenvedélyt vagy érzelmet nem ismerő ember csak nevetséges karikatúra. Daudet Sapphójával összehasonlítva közönséges féreg, gép, automata, szennyfolt ezen a földön. Sok prostituált nemesebb

életet él, mint egy sikeres üzletember. Ha vétkezett is Sappho, hát aztán? Ha vétkezett: szeretett is és sok bocsáttatik meg azoknak, akik sokat szeretnek. Mindenesetre az egyformán rideg üzleti környezetből nagyobb darab fiatal szívet mentett ki, mint sok milliomos. Helyesnek tartom Mária Magdolna tiszteletét. Elkerülhetetlen, hogy szenvedély és érzelem hibákba sodorjon, amelyekért kellőképpen megbűnhődünk, de azért nem egy elnéző anya akad, akinek elnéző szeretete befolyásolta az ítéletét s aki öreg korában – úgy hiszem – mégis azt érezte, hogy boldogabban élt családjával, mint sok rideg és szigorú lélek. Egyik barátom beszélt nekem egy hetvennyolc éves hölgyről, aki így szólt hozzá: „Amikor hetvennyolc esztendőmre visszatekintek, még mindig boldoggá tesz, ha a bűneimre gondolok; de ha az ostobaságaim jutnak eszembe, máig napig sem tudok magamnak megbocsátani.”

Hanem az élet rideg – s a meleg, nagylelkű és érzelmes természetű embert könnyen becsaphatják okosabb embertársai. A nagylelkű természet gyakran téved éppen nagylelkűsége miatt, mert túlságosan is tekintettel van ellenségeire és túlságosan hisz barátaiban. A nagylelkű ember nem egyszer kiábrándultan tér haza, hogy keserű költeményt írjon. Így volt ez sok kínai költővel és tudóssal, például Csang Taival, a nagy teaivóval, aki nagylelkűen szétszórta vagyonát, legközelebbi barátai és rokonai elárulták, s tizenkét költeményében a legkeserűbb sorokat írta le, amiket valaha is olvastam. De gyanítom, hogy nagylelkű maradt élete végéig, akkor is, amikor koldusszegény volt már, sokszor az éhhalál szélén állt, – s nem kétlem, hogy keserű érzelmei elszálltak, mint a köd s mégis tökéletesen boldog volt.

Hanem azért szükséges, hogy a filozófia megoltalmazza a léleknek ezt a meleg nagylelkűségét az élettel szemben, mert az élet rideg, a lélek melege nem elég s a szenvedélyhez bölcsesség és bátorság is kell. Az én szememben bölcsesség és bátorság mert a bátorság az élet megértéséből születik; aki tökéletesen megérti az életet, az mindig bátor. Egyáltalán: az olyan bölcsesség, amelyik bátorságot nem ad nekünk, fabatkát sem ér. A bölcsesség azért tesz bátorrá, mert tilalmat szegez szembe bolondos becsvágyainkkal s felszabadít ennek a világnak divatos humbugja alól, legyen az a gondolat vagy az élet humbugja.

Rengeteg humbug van ebben az életben, de a sokféle apró humbugot kínai buddhisták két nagy humbugcsoportba osztották be: egyik a hírnév, másik a gazdagság. Történet szól arról, hogy Cs'ienlung császár Dél-Kínában tett útján egyszer fölment egy tengerre néző dombtetőre s meglátott egy sereg hajót, amely ide-oda sürgött a Kínai Tengeren. Megkérdezte miniszterét, hogy mit csinálnak az emberek ezen a száz meg száz hajón, a miniszter pedig azt felelte, hogy ő csak két hajót lát egyiknek neve Hírnév, a másiké Gazdagság. Sok kulturált ember menekült meg a gazdagság csábításától, de a hírnév csábítását csak a legnagyobbak tudták elkerülni. Egyszer egy szerzetes a világi gondoknak e két forrásáról beszélgetett tanítványával s azt mondta: „Könnyebb a pénz vágyától megszabadulni, mint a hír vágyától. Még visszavonult tudósok és szerzetesek is kívánják, hogy megkülönböztessék és jól ismerjék őket társaik között. Nyilvánosan akarnak beszélni nagy hallgatóság előtt s nem vonulnak vissza egy kis kolostorba, hogy egy tanítványnak beszéljenek, ahogy mi beszélgetünk most”. A tanítvány így felelt: „Valóban, Mester, te vagy az egyetlen ember a világon, aki legyőzte magában a hírnév vágyát!” A Mester mosolygott.

Az én tapasztalásom szerint az élet humbugjainak ez a buddhista osztályozása nem teljes, – az életben nem két nagy humbug van, hanem három: Hírnév, Gazdagság és Hatalom. Van egy megfelelő szó, amely ezt a három humbugot ismét egy nagy humbugba foglalja össze: Siker. De sok bölcs ember tudja, hogy a siker, hírnév és gazdagság vágya csak szépítő neve a bukástól, szegénységtől és ismeretlenségtől való félelemnek s hogy ezek a félelmek uralkodnak az életünkön. Sok ember van, aki már a hírnevet és gazdagságot is elérte, de még mindig ragaszkodik ahhoz, hogy másokon uralkodjék. Ezek azok az emberek, akik életüket hazájuk szolgálatának szentelték. Ennek gyakran igen nagy az ára. Kérj meg egy bölcs embert, hogy lengesse cilinderét a tömeg felé s mondjon hét beszédet egy nap, kínáld meg cserébe elnökséggel – le fog mondani arról, hogy hazáját szolgálja. James Bryce vélekedése szerint Amerika demokratikus kormányzati rendszere éppenséggel nem olyan, hogy az ország legjobb embereit rácsábítsa a politikára.

Szerintem egy elnökválasztó hadjárat fáradalmi egymagukban is elriaszthatnak minden bölcs amerikai lelket. A közhivatal gyakran

megkívánja, hogy az ember hetenként hat banketten vegyen részt, azon a címen, hogy életét az emberiség szolgálatának szenteli. Miért nem szenteli magát annak, hogy otthon fogyassza el egyszerű vacsoráját, pizzamát húzzon és ágyba feküdjék? A hírnév vagy hatalom humbugjának hatása alatt az ember könnyű zsákmányává lesz más kisebb humbugoknak is. Nincs ennek se vége se hossza. Hamarosan azon veszi észre magát, hogy meg akarja reformálni a társadalmat, emelni akarja más emberek erkölcsi színvonalát, védelmezni akarja az egyházat, el akarja tiporni a bűnt, programokat akar tervezni, amiket mások hajtanak végre, megakadályoz programokat, amelyeket mások terveztek, üléseken statisztikai jelentéseket olvas fel arról, amit mások cselekedtek helyette az ő vezetése alatt, bizottsági üléseken kiállítások tervvázlatait tanulmányozza, sőt meg is nyit egy elmegyógyintézetet (micsoda szemtelenség!) – s általában beleavatkozik más emberek életébe. Hamarosan megfélemedezik arról, hogy ezek a felelőtlen felelősségvállalások, ezek a problémák, reformok, cselekedetek s a vetélytársak megakadályozása a cselekvésben azelőtt a világon sem voltak ránézve, talán eszébe sem jutottak soha. Mily tökéletesen megfélemedezik egy bukott elnökjelölt már két héttel a választás után a munka, a munkanélküliség és a vámtarifák nagy problémáiról! Kicsoda ő, hogy másokat reformálni akarjon, erkölcsi színvonalukat emelni akarja, vagy elmegyógyintézetbe küldje őket? De hát ezek az elsődleges és másodlagos humbugok boldog elfoglaltságban tartják, ha sikere van, s megszerzik neki azt az illúziót, hogy valóban csinál valamit s hogy ennél fogva „valaki”.

De van egy másodlagos társadalmi humbug is, amely éppen ilyen hatalmas és általános: a divat humbugja. Ritka bátorság kell ahhoz, hogy valaki megőrizze a maga természetes énjét. Demokritos, a görög filozófus azt hitte, hogy nagy szolgálatot tesz az emberiségnek, amikor felszabadítja két nagy félelem nyomása alól: egyik az Isten, másik a halál félelme. De még ez sem szabadít meg bennünket egy másik, hasonlóan általános félelemtől: hogy félünk a szomszédainktól. Még azok között is, akik isten és a halál félelmétől megszabadultak, kevesen tudnak megszabadulni az ember-félelemtől. Tudatosan, vagy öntudatlanul, mindnyájan színészek

vagyunk ebben az életben, s olyan szerepet játszunk és olyan stílusban, amilyen a közönségnek tetszik.

Ez a színészi tehetség, a már említett utánzótehetséggel együtt, amely hozzátartozik, legfeltűnőbb vonása a majomtól kapott örökségünknek. A komédiázásból kétségtelen előnyök származnak: legnyilvánvalóbb a közönség tapsa. Minél erősebb a taps, annál jobban ugrál az ember szíve a színpad mögött. Meg aztán segíti ez a megélhetésben is, úgyhogy senkit sem lehet egészen kárhoztatni, amiért a karzatnak tetsző módon játssza szerepét.

Az egyetlen ellenvetés az, hogy a színész elfoglalhatja az ember helyét s egészen birtokába veheti. Van néhány kiválasztott lélek, aki mosolyogva tudja viselni tekintélyét és előkelő helyzetét s megmarad annak, aki volt; ezek azok, akik színjátszás közben tudják, hogy komédiáznak, nem osztoznak a rang, cím, tulajdon és vagyon mesterséges illúzióiban s elnéző mosollyal fogadják el ezeket a dolgokat, ha útjukba kerülnek, de nem hajlandók elhinni, hogy ők maguk különböznek ezért a közönséges emberi lényektől. Az embereknek ez az osztálya, amely lélekben igazán nagy, egyszerű marad egyéni életében. Az egyszerűség éppen azért biztos jele az igazi nagyságnak, mert az ilyen emberekben nincsenek meg ezek az illúziók. Semmi sem árulja el világosabban a lélek kicsinységét, mint amikor egy kis kormányhivatalnok megszédül saját nagyságának illúziójától vagy egy uborkafára felkapott ember ékszereit mutogatja, vagy egy fűzfapoéta azt hiszi, hogy a halhatatlanok társaságába tartozik s tüstént elveszti egyszerűségét és természetességét.

A komédiás ösztön oly mélyen gyökeredzik bennünk, hogy gyakran megfélelkezünk a színpadon kívül élt igazi életünkről. Végigizzadjuk, végigkűszködjük az életet s nem magunkért élünk, igazi ösztöneink szerint, hanem a társadalom elismeréséért, – a kínai mondás szerint „vénkisasszonyok módjára, akik azért hímeznek, hogy másoknak menyasszonyi ruhát készítsenek”.

III. Cinizmus, bolondság és álcázás: Laotsze

Paradox módon Laotsze gonosz „vén huncut” filozófiájának köszönhetjük a béke, türelem, egyszerűség és megelégedés legfőbb ideálját. Az ilyen tanítások magukban foglalják a bolondság bölcsességét, az álcázás előnyét, a gyöngeség erejét s az igazi túlfinomultság egyszerűségét. Maga a kínai művészet, költői illúziójával s a favágó meg a halász egyszerű életének dicsőítésével, elképzelhetetlen volna enélkül a filozófia nélkül. És a kínai békeszeretet mélyén ott van az a hajlandóság, hogy számoljunk az ideiglenes veszteségekkel és éljünk kellemesen; az a hit, hogy a természet az akció és reakció törvénye szerint cselekszik, tehát senki sincs örökös előnyben mások felett és senki sem marad mindörökre „sültbolond”.

A legnagyobb bölcsesség hasonlít az ostobasághoz.

A legnagyobb ékesszólás hasonlít a dadogáshoz.

A mozgás legyőzi a hideget.

De az állás legyőzi a meleget.

Így hát tiszta nyugalommal

Mindent rendbehozhatunk az ég alatt.

Ha tehát tudjuk, hogy a természet rendje szerint senki sincs állandó előnyben mások fölött és senki sem marad örökre sültbolond: ennek természetes következése az, hogy semmi értelme a pörlekedésnek. Laotsze szavai szerint a bölcs „nem pörlekedik, abból az egyszerű okból, mert senki a világon nem pörlekedhetik vele”. Azt mondja továbbá: „Mutass nekem egy erőszakos embert, aki jó véget ért s őt választom tanítómesteremül”.

A hatás és visszahatás törvényének értelmében erőszakra erőszak a válasz: *Aki Tao útján akarja megsegíteni az emberek uralkodóját,*

Az ellenezni fog minden fegyveres hódítást.

Mert az ilyen dolgok mindig visszapattannak.

Ahol seregek járnak, túskebokor nő.

Nagy hadsereg összegyűjtésére

*A drágaság esztendeje következik.
Ezért a jó hadvezér eléri célját és megáll;
Nem használja ki tovább a győzelmét.
Eléri célját és nem dicsekszik azzal, amit tett;
Elért célját, és nem hetvenkedik azzal, amit tett;
Eléri célját, de nem büszkélkedik azzal, amit tett;
Eléri célját, de csak mint elkerülhetetlen lépést.
Eléri célját, de erőszak nélkül,
Mert ami egy ideig erős, az idővel le is hanyatlik.
Az erőszak Tao ellen van,
S ami Tao ellen van, hamar elpusztul.*

A kínai békeszeretetet nem az emberbarátnak, hanem a vén huncutnak békeszeretete, – alapja nem az általános szeretet, hanem a ravasz bölcsesség meggyőző ereje.

Senki sem prédikált eredményesebben a gyöngeség erejéről, a békeszeretet győzelméről és az alacsony helyzet előnyéről, mint Laotsze. Az ő szemében a víz örök szimbóluma marad a gyöngék erejének, – a víz, mely csöndesen csepegtetve lyukat váj a sziklába s a nagy taoista bölcsesség értelmében mindig a legalacsonyabb szintet keresi: *Hogyan őrizték meg uralmukat a nagy folyamok és tengerek*

A száz kisebb folyó fölött?

Azzal az érdemükkel, hogy alacsonyabban vannak náluk;

Így nyerték el királyságukat.

Hasonlóan általános szimbólum „a völgy”, amely az ürességet, az anyaméhet, minden dolgok anyját, a *yin*-t, vagyis a nőstény princípiumot képviseli. Kis túlzással azt mondhatnók, hogy a keleti civilizáció a nőstény princípiumnak, a nyugati pedig a hím princípiumnak képviselője. Mindenesetre van valami, ami félelmesen hasonlít az anyaméhhez, vagy a völgyhöz Kína passzív erejében, amely Laotsze nyelvén szólva „magába fogad mindent a világon s völgy lévén, mindenkor eleveendő ereje van”.

Ellentétben Julius Caesarral, aki egy faluban akart első ember lenni, Laotsze azt a tanácsot adja, hogy „sohase légy első a világon”. A kiemelkedés veszedelmes voltának ezt a gondolatát fejezi ki Csuangtsze, Konfucius és az ő hetvenkedő tudománya ellen intézett

szatírájában. Csuangtsze könyveiben sok ilyen becsületsértés van Konfucius ellen, mert Konfucius halott volt már, amikor Csuangtsze írt s Kínában nem volt becsületvédő törvény.

„Amikor Konfucius beszorult Cs'en és Tsz'ai közé, hét napot töltött étlen-szomjan.

Jen miniszter részvétlátogatást tett nála s azt mondta: – Közel jártál a halálhoz, uram.

– Valóban – válaszolta Konfucius.

– Félsz a haláltól, uram ? – kérdezte Jen.

– Félek – mondta Konfucius.

– Akkor mondta Jen – próbállak megtanítani arra, hogyan kerülheted el a halált. A keleti tengeren élnek bizonyos fajta madarak: *i-erh* a nevük. Szerényen és igénytelenül viselkednek, mintha semmi ügyesség nem lakoznék bennük. Együtt röpködnek és egy csoportban ülnek el. Amikor előrehaladnak, egyik sem igyekszik első lenni; ha visszahúzódnak, egyik sem próbál utolsónak maradni. Egyik sem akarja elsőnek kezdeni az evést; illendőnek tartják, hogy azt fogyasszák, amit más meghagyott. Maguk között ennél fogva békeességben vannak, a külső világ pedig nem tud ártani nekik. Így elkerülik a bajt ... Az egyenes fát vágják le legelőször. Az édes forrásokat merítik ki leghamarabb. Te pedig hetvenkedel tudományoddal, hogy a bolondok csodálkozzanak rajtad. Kiemeled magadat, hogy mások alacsonyabban álljanak nálad. Úgy tündökölsz, mintha hónod alatt hordanád a napot meg a holdat ennél fogva nem kerülheted el a bajt ...

– Valóban, helyesen beszélsz! – válaszolta Konfucius, azzal elbúcsúzott barátaitól, elbocsátotta tanítványait, visszahúzódt a vadonba, állatbőrökbe öltözött, makkal és gesztenyével táplálkozott. Vadak és madarak közt járt s azok ügyet sem vetettek rá”.

Írtam egy verset, mely szerintem összefoglalja a taoista gondolat tartalmát: *Ez a bolondság bölcsessége,*

A lassúságnak kecsessége,

Az ostobaság ravaszsága,

Az alacsonyság magassága.

Ez keresztény olvasók fülében úgy hangozhatik, mint a Hegyi beszéd s talán éppoly kevésbé hat rájuk. Laotsze bölcs árnyalattal toldotta meg a Boldogságokat, amikor így szól: „Áldottak a hülyék, mert ők a legboldogabbak a földön.” Laotsze híres szava nyomán: a legnagyobb bölcsesség hasonlít az ostobasághoz, a legnagyobb ékesszólás hasonlít a dadogáshoz. Csuangtsze azt mondja: „Köpd ki az értelmességet.” Cseng Pancs'iao a XVIII. században ezt a híres megjegyzést tette: „Nehéz dolog tökfejűnek lenni. Nehéz okosnak lenni, de még nehezebb az okosságtól a tökfejűség felé haladni.” A bolondság dicsérete sohasem szakad félbe a kínai irodalomban. Ennek a felfogásnak bölcsességét egyszerre megérteti az az amerikai slang kifejezés, amelynek értelme: „Ne akarj túlságosan okos lenni.” Gyakran az a legbölcsebb ember, aki úgy tesz, mintha „sült bolond” volna.

A kínai kultúrában tehát annak a sajátságos jelenségnek vagyunk tanúi, hogy a magasrendű értelem bizalmatlanná válik önmagával szemben s kifejleszti (tudomásom szerint) a tudatlanságnak egyetlen evangéliumát s az álcázásnak, mint az élet harcában használható legjobb fegyvernek legelső elméletét. Csuangtsze tanácsától, hogy „köpd ki az értelmességet”, csak rövid lépés vezet a hülye dicsőítéséhez, amit kínai festményekben és irodalmi vázlatokban állandóan láthatunk. Az életből való bölcs kiábrándulás regényes vagy vallásos árnyalatot kap s belép a költői képzelet birodalmába, ahol a szegény, rongyos, félbolond szerzetes a legfőbb bölcsesség és nemes jellem szimbólumává válik a szemünkben.

A bolondok népszerűsége tagadhatatlan tény. Kétségtelennek tartom, hogy a világ Keleten és Nyugaton egyaránt utálja az olyan embert, aki túlságosan okosan beszél embertársaival. Yüan Csunghang egy tanulmányában megmagyarázta, hogy ő és fivérei miért tartottak négy rendkívül ostoba és rendkívül becsületes cselédet. Akárki végigfuthatja, gondolatban barátai és társai névsorát s megállapíthatja magára nézve, hogy nem azokat szeretjük, akiket kiváló képességeik miatt tisztelünk, s akiket kiváló képességeik miatt tisztelünk, azokat nem okvetlenül szeretjük, – szeretjük az ostoba cselédet, mert megbízhatóbb, mert társaságában inkább elengedhetjük magunkat s nem kell védekező állást elfoglalnunk vele szemben. A legtöbb bölcs ember nem túlságosan okos

asszonyt választ feleségül és a legtöbb bölcs leány nem túlságosan okos férjet választ élettársául.

IV. A „fele-fele filozófiája”: Tszesze

Kétségtelen, hogy az a filozófia, amely lelkünkre köti, hogy gondtól és lelkifurdalástól mentesen éljünk, erősen hajlamos arra is, hogy óvjon bennünket a túlságosan tevékeny élettől s a túlságosan nagy felelősségektől, ennél fogva csökkenteni igyekszik a cselekvés vágyát. Másfelől a modern embernek szüksége van cinizmus frissítő szellőjére, amely okvetlenül jó hatással van rá. Valószínű, hogy az az előrenéző filozófia, amely hiábavaló tevékenységgel teli életnek szolgáltatja ki az embert, több kárt okoz, mint amennyit a régi és modern filozófiák cinizmusa összevéve okozott. Nagyonis sok fiziológiai ösztön van minden emberben, amely cselekvésre biztatja s kész ellensúlyozni ezt a filozófiát; s bármily népszerű is nálunk a csavargó filozófiája, azért a kínai még mindig a föld legszorgalmasabb népei közé tartozik. Az emberek többsége nem lehet cinikus, egyszerűen azért, mert az emberek többsége nem filozófus.

Amennyire tehát én látom, nem igen forog fenn az a veszély, hogy a cinizmus általános divattá válik, amelyet a nyáj is követni fog. Még Kínában is, ahol a taoista filozófia ösztönös visszhangot ver a kínai szívben s ahol ez a filozófia évezredek óta hatott s ránk mered minden költeményből és minden tájképből: vígan folyik tovább az élet, rengeteg ember hisz a gazdagságban, hírnévben és hatalomban s elszántan igyekszik szolgálni a hazáját. Ha nem így lenne, nem is folyhatna tovább az emberi élet. Nem, a kínai csak akkor cinikus és csak akkor költő, ha már megbukott; legtöbb honfitársam még igen jó színész. A taoista cinizmus hatása csak annyi volt, hogy meglassította az élet tempóját s természeti katasztrófák és emberi erőszakoskodások idején előmozdította a bizakodást az akció és reakció törvényében, amely végül igazságot teremt.

És mégis van az általános kínai gondolkozásban egy ellenkező befolyás, amely ellensúlyozza ezt a gondtalan filozófiát, a csavargó természetes filozófiáját. A természet urainak filozófiájával szemben áll a társadalom urainak filozófiája; a taoizmussal a konfucianizmus. Amennyiben a taoizmus és konfucianizmus csupán a negatív és

pozitív életszemléletet jelenti, azt hiszem, egyik sem sajátosan kínai, hanem benne rejlik minden emberi természetben. Mindnyájan félig taoistának és félig konfucianusnak születünk. A végiggondolt taoizmus logikus következménye az lenne, hogy az ember kimenjen a hegyek közé és remeteéletet éljen, tőle telhetően utánozza a favágó és a halász egyszerű, gondtalan életét, – a favágóét, aki úr a zöld dombok között s a halásztét, aki tulajdonosa a kék vizeknek. A taoista remete félig felhőkbe burkolózva a hegy tetején, lenéz a favágóra meg a halászra, akik hívságos beszélgetést folytatnak, a vizek a maguk kedvéért folynak, nem törődve a két jelentéktelen beszélgetővel. Ez a gondolat tökéletes békességet teremt a lelkében. De azért mégis szegényes filozófia az, amely arra tanít, hogy egészen kimeneküljünk az emberi társadalomból.

Van nagyobb filozófia is ennél a naturalizmusnál, még pedig az emberiség filozófiája. A kínai gondolkozás legmagasabbrendű ideálja tehát az olyan ember, akinek nem kell elmenekülnie az emberi társadalomból és emberi életből, hogy a maga eredeti, boldog természetét megőrizze. Csak afféle másodrangú remete s még mindig rabszolgája környezetének az, akinek ki kell menekülnie a városokból s a hegyek közt magányosságban kell élnie. „A nagy remete a városi remete”, mert eléggé uralkodik önmagán, hogy ne ijedjen meg a környezetétől. Tehát ő a Nagy Szerzetes, aki visszatér az emberi társadalomhoz, disznóhúst eszik, bort iszik és asszonyokkal érintkezik, anélkül, hogy ez lelkének ártalmára lenne. Lehetséges tehát összevegyíteni egymással a két filozófiát. A konfucianizmus és taoizmus ellentéte csak viszonylagos, ez a két tanítás csak a két nagy végletet fejezi ki s a kettő között számos átmeneti stádium van.

Legjobb cinikusok a félcinikusok. Az élet legmagasabbrendű típusa -végeredményben az édesen észszerű élet, ahogy ezt Konfucius unokája, Tszesze, az *Arany Középszer* szerzője tanítja. Semmiféle régi vagy modern filozófia, amely az emberi élet problémáival foglalkozik, nem fedezett még föl mélyebb igazságot, mint ez a tanítás a jól elrendezett életről, amely valahol a két véglet között van, – a Fele-fele tanítása. Az édes észszerűség szelleme ez, amely tökéletes egyensúlyt teremt tevékenység és tétlenség között s ideálja az olyan ember, aki féldicsőségben és félismeretlenségben

él; félig lustán tevékeny és félig tevékenyen lusta nem olyan szegény, hogy házbérét ki ne tudná fizetni, de nem is olyan gazdag, hogy ne kelljen egy kicsit dolgoznia s ne kívánjon egy kevéssel többet, hogy barátain segíthessen; zongorázik, de csak úgy, hogy legbensőbb barátai meghallgathassák s főképpen a maga kedvére gyűjt, de csak annyit, hogy kandallója párkányát megrakhassa; olvas, de nem túlságos hevesen; sokat tanul, de nem válik szakemberré; ír, de a *Times* szerkesztőjéhez intézett leveleit hol közlik, hol nem – egyszóval ideálja annak a középosztálybeli életnek, amelyről azt hiszem, hogy a legjózanabb életideál, amelyet a kínaiak valaha fölfedeztek. Az az ideál ez, amelyet oly jól fejez ki Li Mi-an verse, a *Fele-fele dal: Életem folytának nagyobb felén*

*Láttam e „felet” – bűvös ez a szó, –
Amely oly sok mindent foglal magába.
Jóvoltából több örömünk lehet,
Mint birtokunk. Az élet feleútja
Legszebb korunk, mert lassúdik futásunk;
Nagy világ van félúton ég és föld közt;
Félúton élni város s falu közt,
Félúton gazdálkodni hegy s folyó közt;
Félig tudósnak, félig úrnak lenni,
S félig munkában, felerészt nemesként,
Félig rokonságban közemberekkel;
Házban, mely félig csinos, félig csúnya,
Félig szép bútorral, félig kopáran;
Félig ócska és félig új ruhában,
Félig dús konyhán, félig egyszerűn;
Nem túl okos és nem túl-buta cseléddel;
Asszonnyal, ki nem együgyű s nem elmés, –
Így fél-Buddhának érzem magamat,
Félig meg áldott, taoista bölcsnek.
Egyik felem megtér az Ég urához;
Másik fele ittmarad gyermekimre –
Félig utódaimra gondolok,
Félig meg arra, hogy mit felelek
Istennek, hogyha testem megpihen.
Ki félig részeg, bölcsen részeg az;*

*Félig nyíltában legszebb a virág;
Fél-vitorlával szilárd a hajó,
S félig szoros kantárral fut a ló.
Felével több a kelleténél: nagy gond,
Felével kevesebb: nagyobb öröm.
Keserű s édes keverék az élet,
Legbölcsebb, ki csak felét ízleli.*

Ez tehát a taoista cinizmus és a konfuciánus pozitív szemlélet összekeverése fele-fele filozófiává. Mivel pedig az ember a reális föld és az irreális ég közt született, azt hiszem, hogy ez még mindig a legjobb, mert legemberibb filozófia, bármily kevésbé elégíti is ki első pillantásra a nyugati embert. Végre is ebben az életben kell boldogulnunk, le kell tehát hoznunk a filozófiát az égből a földre.

V. Az élet szerelmese: T'ao Yüanming

Kimutattuk tehát, hogy a pozitív és negatív életszemlélet megfelelő keverésével meg lehet teremteni a „fele-fele” harmonikus filozófiáját, amely valahol a tevékenység és tétlenség közt foglal helyet, a hiú sürgés-forgás világa és a felelős élettől való tökéletes menekülés közt, – s amennyire a világ, valamennyi filozófiájának segítségével megállapíthatjuk, ez a legjózanabb és legboldogabb életideál ezen a földön. Ami még fontosabb, ennek a két különböző szemléletnek keveréke lehetővé teszi a harmonikus egyéniség kialakulását, ami pedig minden kultúrának és nevelésnek elismert célja. Ebből a harmonikus egyéniségből pedig életöröm és életszeretet következik.

Nehezen tudom leírni ennek az életszeretnek sajátosságait; könnyebb parabola alakjában beszélni, vagy elmondani az élet igazi szerelmeseinek valóságos történetét. Ellenállhatatlanul eszembe nyomul T'ao Yüanming képe, aki a legnagyobb költő volt s legharmonikusabb terméke a kínai kultúrának. Kínában senki sem fog megcáfolni, ha azt mondom, hogy szemünkben T'ao képviseli a legharmonikusabb és legteljesebb jellemet az egész kínai irodalmi hagyományban. Nem futott meg ragyogó hivatali pályát, nem volt hatalma, nem ért el kifelé megmutatkozó eredményeket, nem hagyott ránk nagyobb irodalmi örökséget, mint egy vékony verskötetet és három vagy négy prózai tanulmányt, – de azért mai napig századokon keresztül világítótorony, örök szimbólum kisebb költők és írók számára, – a legmagasabbrendű emberi jellem szimbóluma. Életében és stílusában van valami egyszerűség, amely tiszteletet parancsol s állandó szemrehányás a sziporkázóbb és elfinomultabb természeteknek. Ma pedig tökéletes példaképe az élet igazi szerelmeseinek, mert a világi vágyak ellen való lázadás nem csábította teljes menekülésre, hanem összhangot hozott létre az érzékek életével. T'aoban a pozitív szemlélet elvesztette bolond engedékenységét, a cinikus filozófia pedig keserű lázadozását s az emberi bölcsesség először érte el teljes érettségét, az elnéző irónia szellemében.

T'ao az én szememben a kínai kultúrának azt a sajátos jellegzetességét képviseli, amelyben az érzékek és a szellem harmonikusan élnek együtt: különös kombinációja ez a test kultuszának és a szellem követelődésének, az aszketizmus nélkül való spiritualizmusnak s az érzékiség nélkül való materializmusnak. Mert az ideális filozófus az, aki megérti a nő varázsát, de durvaság nélkül, aki szívből szereti az életet, de mértékkel él vele s aki látja a cselekvő világ sikereinek és bukásainak irreális voltát, elszakad tőle és fölötte áll, de ellenséges érzés nélkül. Minthogy T'ao elérte a szellemi fejlődésnek ezt az igazi harmóniáját, életéből teljesen hiányzanak a benső összeütközések s ez az élet éppoly természetes és erőfeszítés nélkül való volt, mint a költészete.

T'ao a Kr. u. IV. század vége felé született, dédunokája volt egy kiváló tudós tisztviselőnek, aki, hogy a lustaságot elkerülje, reggelenként elhordott helyéről egy téglarakást s délután mindig visszarakta. Ifjúkorában T'ao elvállalt valami kis hivatalt, hogy öreg szüleit támogassa, de hamarosan lemondott róla, visszatért a gazdaságba s paraszt módra túrta a földet, amitől aztán valami testi bántalmakat kapott. Egy napon megkérdezte rokonait és barátait: „Nem volna jó, ha elmennék vándorénekesnek, hogy fizethessek valakit, aki a kertemet gondozza?” Ennek hallatára valamelyik barátja hivatali állást szerzett neki P'engcsehben, Kiukiang közelében. Mivel nagyon szerette a bort, elrendelte, hogy a helyi kormányzat egész birtokán olyan rizst termeljenek, amelyből bort lehet készíteni s csak felesége tiltakozására engedte meg, hogy a földek egyhatodát másfajta rizzsel ültessék be. Egy napon megérkezett a kormány kiküldöttje s T'aonak azt mondta a titkára, hogy illendően felövezve fogadja a kis legényt; T'ao pedig felsóhajtott és így szólt: „Nem tudok meghajolni öt mázsa rizs kedvéért sem”. Tüstént lemondott állásáról s megírta híres költeményét: „Óh, megyek hazafelé!” Ez időtől fogva paraszt módra élt s ismételten visszautasította, amikor később hivatalba hívták. Szegény volt s együtt élt a szegényekkel; bizonyos apai sajnálkozást fejezett ki fiaihoz intézett levelében, amiért oly szegényesen kell öltözködniök s a közönséges napszámos munkáját kell végezniök. De amikor módját ejthette, hogy távollétében egy parasztgyereket küldjön fiaihoz, aki segítsen nekik a vízfordás és rözsegyűjtés

munkájában, azt írta nekik: „Jól bánjatok vele, mert *ő is fia ám valakinek*”.

Egyetlen gyöngéje a bor kedvelése volt. Többnyire magában élt, vendéget ritkán látott, de ha valahol bor került az asztalra, leült a társasággal, még ha nem ismerte is a házigazdát. Máskor, amikor maga volt a gazda és elsőnek itta le magát, így szólt a vendégeihez: „Részeg vagyok és álmos; elmehettek”. Volt egy húros hangszere, a *cs'in*, amelyen egyetlen szál húr sem maradt. Régi szerszám volt, csak igen lassan lehetett játszani rajta s csak tökéletesen nyugodt lelkiállapotban. Lakoma után, vagy ha zenei hangulatban volt, azzal fejezte ki érzéseit, hogy simogatta és tapogatta ezt a húrtales hangszert. „Élvezem a zene illatát: mi szükségem van a húrok hangjaira?”

Alázatos volt, egyszerű és független s rendkívül óvatosan válogatta meg társaságát. Egy Vang nevű magasrangú tisztviselő, aki nagy bámulója volt, szeretett volna összebarátkozni vele, de igen nehezen férközhetett hozzá. T'ao a legtermészetesebb hangon azt mondta: „Megmaradok magamnak, mert nem vagyok társaséletre teremtve s itthon ülök betegségem miatt. Éppenséggel nem azért cselekszem így, hogy előkelőségemmel és zárkózottságommal hírnévre tegyek szert”. Vang, tehát kénytelen volt összeesküvést szőni egy barátjával, hogy megláthassa; a barát dolga az volt, hogy rábírja otthona elhagyására, hívja meg lakomára s hozzon létre egy véletlennek látszó találkozást. T'ao félúton megállt egy házikónál, ahol borral kínálták. Felragyogott a szeme, vígan leült inni s ekkor Vang, aki a közelben rejtőzködött, előjött, hogy találkozzék vele. T'ao oly boldog volt, hogy ottmaradt s elbeszélgetett vele egész délután, megfélekedve a barátja meghívásáról. Vang látta, hogy nincs cipő a lábán s alárendeltjeinek megparancsolta, hogy készítsenek neki egy pár cipőt. Amikor ezek a kishivatalnokok a mértékét kérdezték, kinyújtotta lábát s felszólította őket, hogy vegyenek mértéket róla. Azután, valahányszor Vang látni akarta, várakoznia kellett az erdőben vagy a tó körül, hogy véletlenül találkozhassék a költővel. Egyszer, amikor barátai bort készítettek, vászonturbánját használták szűrőnek s a bor leszűrése után T'ao ismét feje köré csavarta a turbánt.

A nagy Lusan hegységben, amelynek lábánál lakott, kiváló Zen buddhisták nagy társasága élt s vezetőjük, egy kiváló tudós, megpróbálta rávenni, hogy csatlakozzék a Lótusz-társasághoz. Egy napon vendégségbe hívták s azt a föltételt szabta, hogy engedjék inni. Megengedték neki, bár ez a buddhista törvények megszegése volt s elment közéjük. Hanem amikor arra került volna a sor, hogy aláírja nevét, mint a társaság tagja, „összeráncolta homlokát és elsompolygott”. Ebbe a társaságba olyan nagy költő, mint Hszieh Lingyün hiába sóvárgott, nem tudott bejutni. Hanem az apát még mindig kereste T’ao barátságát s egyszer meghívta, hogy igyanak együtt egy másik, nagy taoista barátjával. Hárman voltak tehát; az apát, aki a buddhizmust képviselte, T’ao, aki a konfucianizmust s a másik barát, aki a taoizmust képviselte. Az apát egész életére megfogadta volt, hogy napi sétáiban sohasem megy túl egy bizonyos hídon, de egyszer, amikor a másik baráttal együtt hazakísérték T’ao-t, úgy elmerültek a beszélgetésbe, hogy az apát észrevétlenül átment a hídon. Amikor figyelmeztették, mind a hárman elkacagták magukat. A három kacagó öregember esete népszerű kínai festmények tárgya lett, mert három gondtalan bölcs lélek boldogságát és jókedvét szimbolizálta s egyben három vallás képviselőit, akiket egyesít a humor.

Így élt és halt meg T’ao, a gondtalan, szabad lelkiismeretű szerény parasztköltő, a bölcs és vidám öregember. De vékony verskötetete, az ivásról meg a pásztoréletről, három vagy négy tanulmánya, fiaihoz intézett levele, három áldozati imája (köztük egy önmagához) s egy-egy hagyományként fennmaradt megjegyzése a harmonikus életnek olyan lángelméjére vall, amely eljutott a teljes természetességig s mindmáig nem múlta fölül senki. Ezt a nagy életszeretetet fejezte ki abban a versében, amelyet a 405. esztendő egy novemberi napján írt, amikor elhatározta, hogy leteszi közigazgatási hivatalának terheit.

„Óh, megyek hazafelé! Miért is ne mennék haza, amikor földjeimet és kertemet benőtte a gyom? Lelkemet testem jobbágyává tettem: miért sopánkodnám hiába, miért bánkódnám egyedül?

Nem bánkódom a múlton és nekiindulok az előttem álló útnak. Nem tévelyegtem el messzire s ma tudom hogy helyes úton járok, ha tegnap tévedtem is.

Könnyedén ring és siklik a csónak, kedvesen libeg-lobog a ruhám. Egy arra járótól kérdem az utat s bosszankodom, mert homályos az alkony.

Amikor házam öreg tetejét megpillantom, az öröm meggyorsítja lépteimet. Cselédek állnak ott és köszönnek s az ajtóban várnak gyermekeim.

A kerti ösvényt fölverte a dudva, de van még krizantém s van még fenyő! Megfogom legkisebb fiam kezét s az asztalon ott áll a boros serleg!

Megtöltöm magamnak a serleget s boldogan látom az udvarra behajló ágat. Mélységes elégedettséggel nézek ki a déli ablakon s látom, hogy kényelmes séta esik azon a kis helyen.

A mindennapi sétán meghittebbé, érdekesebbé válik a kert. Mit bánom én, ha nem kopogtat senki az örökké zárt ajtón! Békésen sétálok pálcámat hordva s meg-megállok, hogy a kék égre nézzek.

Hegy rejtekükből céltalanul sétálnak elő a felhők s a vándorlásukba belefáradt madarak otthonukra gondolnak. Aztán sötéten nyúlnak el az árnyak, hazakészülök magam is, de még simogatom a magános fenyőket s kószálok körülöttük.

Óh, megyek hazafelé! Hadd tanulom mostantól fogva a magános életet. A világ meg én nem vagyunk egymásnak valók s miért forognék körbe, mint aki keresi, amit meg nem talált?

Beérem a magamszűrűek társalgásával s lesz muzsika meg könyv, hogy az órákat elűzzem. Eljönnek hozzám a gazdák, elmondják, hogy itt a tavasz s lesz munka a nyugati tanyán.

Az egyik földött szekereket rendel; a másik kis csónakban evez. Néha felkutatunk csöndes, ismeretlen tavakat, néha meg meredek, göröngyös dombokra mászunk föl.

Itt boldogan nőnek a csudálatos zöld fák s forrásvíz bugyog fel halk csörgedezéssel. Bámulom, hogy nő s virágzik minden, a maga évszaka szerint s érzem, így járja körét az én életem is.

Elég! Meddig őrzöm még halandó alakomat?

Miért ne fogadnám az életet úgy, ahogy jó s miért sietnék törtetve, mint akit útra küldtek?

Gazdagságot, hatalmat nem kívánok, az istenek tanyája pedig elérhetetlen! Egyedül szeretnék elmenni egy szép reggelen, vagy talán pálcámat a földbe szúrva gyomlálni és feltörni a földet.

Vagy verset írnék egy tisztavízű patak partján, vagy talán fölmásznék a Tungkao tetejére s egy hosszút kiáltanék. Elégedetten élnék és halnék meg így s kérdezősködés nélkül, örömmel fogadnám az ég akaratát.”

T'ao „menekülőnek” is lehetne tekinteni, de nem volt az. Csak a politika elől igyekezett menekülni, nem az élet elől. Ha logikus lett volna, elhatározhatja, hogy egészen elmenekül az élet elől s buddhista szerzetessé lesz. De T'ao nagy életszeretettel nem fért össze az a szándék, hogy egészen elmeneküljön előle. Feleségét és gyermekeit nagyon is valóságos lényeknek érezte, kertje, az udvarán áthajló ág s a magános fenyők, amelyeket megsimogatott, – mindezek nagyon is vonzották s mert nem logikus volt, hanem okos ember, hát, ragaszkodott is hozzájuk. Ez a pozitív, de észszerű állásfoglalás az élettal szemben juttatta el az élettal való harmónia érzéséhez, amely kultúrájának jellemző vonása volt. Ebből a harmóniából származott a kínai költészet legjava. A föld szülötte volt s gondolkozásának végső következtetése nem az, hogy meneküljön előle, hanem „egyedül elmenni egy szép reggelen, vagy talán pálcáját a földbe szúrva gyomlálni és feltörni a földet”. T'ao egyszerűen visszatért gazdaságához és családjához. A vég nem lázadás volt, hanem harmónia.

HATODIK FEJEZET – AZ ÉLET LAKOMÁJA

I. A boldogság problémája

Az élet élvezésében sok minden foglaltatik: önmagunk, otthonunk, fák, virágok, felhők, kanyargó folyók, zuhogó vízesések, ezernyi ezer dolog a természetben, aztán költészet, művészet, szemlélődés; barátság, beszélgetés és olvasás, ami mind valamilyen formája a szellemi egyesülésnek. Vannak kézenfekvő dolgok, mint például az étel, a vidám társaság vagy családi összejövetel élvezése, vagy kirándulás egy szép tavaszi napon – s kevésbé kézenfekvőek, mint a költészet, művészet és szemlélődés élvezése. Lehetetlenségnek találtam, hogy az élvezetnek ezt a két fajtáját testinek és szelleminek osztályozzam, először, mert nem hiszek ebben a megkülönböztetésben, másodsor, mert zavarba jövök, valahányszor megpróbálkozom ezzel az osztályozással. Hogyan mondhatnám meg, amikor vidám kirándulótársaságot látok, – férfiakat, asszonyokat, öregeket és gyermekeket – hogy az élvezeteik közül melyik rész testi és melyik szellemi? Látok egy gyermeket, amint a fűben pajkoskodik, egy másikat, amint pitypangból láncot fűz, anyjuk egy szendvicset tart a kezében, a nagybácsi zamatos, piros almába harap, az apa a földön hever s a szálló felhőket nézi, a nagypapa pipát lógat a szájában. Valaki alighanem megszólaltat egy gramfont s a messzeségből zeneszó és hullámok zúgása hallatszik. Melyik itt a testi és melyik a szellemi gyönyörűség? Olyan könnyű megkülönböztetni egy szendvics élvezését a körülöttünk elterülő tájék élvezésétől, amit költészetnek nevezünk? Lehet-e a zene élvezését, amit művészetnek nevezünk, határozottan magasabb típusú gyönyörűségnek nevezni, mint a pipázást, amit testi élvezetnek nevezünk? A testi és szellemi élvezeteknek ez az osztályozása tehát az én szememben zavarba hozó, érthetetlen és hazug. Azt hiszem, hamis filozófiából származik, amely élesen megkülönbözteti a lelket a testtől s nem vizsgálja közeli és közvetlenül valódi élvezeteinket.

Vagy talán túlságosan nagy fába vágtam a fejszémeket s fölkapartam az élet tulajdonképpeni céljának kérdését? Mindig azt állítottam, hogy az élet célja nem más, mint az élet igazi élvezése. Ez így van, egyszerűen azért, mert így van. Mindig habozva ejtem ki azt a szót, hogy „cél”. Az az életcél, amely nem egyéb az élet igazi élvezésénél, nem annyira tudatos cél, mint természetes állásfoglalás az emberi léttel szemben. A „cél” szó túlságosan sok tervezetést és fáradozást jelent. Az ember, aki erre a világra születik, nem azzal a kérdéssel áll szemben, hogy mi legyen a célja, amelynek elérésére törekednie kell, hanem hogy mit csináljon az életével, ezzel az léttel, amely átlagban ötven vagy hatvan esztendőre adatott neki? Az a válasz, hogy rendezze be életét úgy, ahogy a legnagyobb boldogságot lelheti meg benne: inkább gyakorlati dolog, – mint például egy week-end eltöltése – mintsem metafizikai felelet arra, hogy mi az élet titokzatos célja a világegyetem rendszerében.

Azt hiszem, azok a filozófusok, akik meg akarják oldani az élet céljának problémáját, rosszul teszik föl a kérdést, mert abból indulnak ki, hogy az életnek okvetlenül van célja. Ennek a kérdésnek, amelyet a nyugati gondolkozók annyira előtérbe állítanak, kétségtelenül a teológia kölcsönzött ily nagy fontosságot. Azt hiszem, általában kelletlenül több tervet és célt tételezünk föl. Hogy a kérdés hiú és szükségtelen, azt éppen az a tény bizonyítja, hogy az emberek felelni próbálnak rá, veszekszenek és fejüket törik rajta. Ha lett volna célja vagy terve az életnek, azt kitalálni nem került volna ennyi fejtörésbe.

Két részre lehet osztani a kérdést: vagy az isteni célról beszélünk, amelyet Isten tűzött az emberiség elé, vagy az emberi célról, amelyet az emberiség tűzött volna ki magának. Ami az elsőt illeti, nem szándékozom belemélyedni a kérdésbe, mert minden, amiről azt hisszük, hogy Isten gondolja, szükségképpen a mi elménkből származik, az emberi értelemnek valóban nehéz az isteni értelem gondolatát kitalálni.

Ami a második kérdést illeti, a vita nem akörül forog, hogy mi az élet célja, hanem hogy mi legyen s ennél fogva a kérdés nem metafizikai, hanem gyakorlati. Abba a kérdésbe, hogy mi legyen az emberi élet célja, mindenki belevetíti a maga felfogását s a maga értékcsúcsát. Éppen azért veszekszünk ezen a kérdésen, mert

értékskáláink különböznek egymástól. A magam részéről beérem azzal, hogy kevésbé filozófus és inkább gyakorlati szellem vagyok. Nem teszem föl, hogy az emberi életnek okvetlenül van célja és értelme. Mint Walt Whitman mondja: „Elegendő vagyok úgy, ahogy vagyok.” Elég, hogy élek s valószínűleg élek még néhány évtizedig s hogy emberi élet van. Ha így nézzük a kérdést, bámulatosan egyszerűvé válik és nem lehet kétféleképpen válaszolni rá. Mi más lehet az emberi élet célja, mint az élet élvezése?

Különös, hogy a boldogság problémáját, amely minden pogány filozófus elméjét elsősorban foglalkoztatja, a keresztény gondolkozók tökéletesen elhanyagolták. A teológus-elmék számára nem az emberi boldogság a nagy kérdés, hanem az ember „megváltása” – tragikus szó! A teológus elmék annyit foglalkoznak a megváltással s oly keveset a boldogsággal, hogy a jövőről szólva csak valami határozatlan mennyországot tudnak emlegetni s amikor megkérdézik őket, hogy mit csinálunk majd ott és hogyan leszünk boldogok az égben, csupa egészen határozatlan gondolatuk van: például, hogy himnuszokat éneklünk és fehér köntöst viselünk. Mohamed legalább olyan képet festett a jövő boldogságról, amelyet mi laikusok is megérthetünk, – jó borral, zamatos gyümölcscsel és feketehajú-nagyszemű, szenvedélyes szüzekkel. Ha a mennyország sokkal elevenebbé és meggyőzőbbé nem válik a szemünkben, nincs értelme, hogy oda törekedjünk s elhanyagoljuk földi életünket. A közmondás szerint „jobb ma egy veréb, mint holnap egy túzok”.

Ha fel akarjuk fogni a világegyetemet, feledkezzünk meg magunkról s ne korlátozzuk az emberi életre. Szélesítsük ki egy kicsit s vegyük tekintetbe az egész teremtett világ célját – gondoljunk a sziklákra, fákra és állatokra. Van valami rendszere a dolgoknak (ámbár a „rendszer” is csak olyan szó, mint a „cél” s erősen bizalmatlan vagyok iránta), szóval van valami formája a dolgoknak a teremtésben s végül alkothatunk valamilyen véleményt – ha véglegeset nem is – az egész világegyetemről s aztán elfoglalhatjuk benne a magunk helyét. Szükséges, hogy a természetnek és a magunk helyének szemlélete természetes legyen, hiszen életünkben fontos részei vagyunk a természetnek s halálunkban visszatérünk hozzá. Csillagászat, geológia, biológia és történelem mind bőséges

anyagot ad nekünk, hogy nagyjában helyes szemléletet alkothassunk magunknak, ha nem akarunk túlságosan sokat és nem hirtelenkedjük el a következtetéseinket. Nem baj, ha a teremtés céljának e szélesebbkörű szemléletében az ember helye veszít egy kicsit a fontosságából. Elég, hogy van helye s ha harmóniában él a körülötte élő természettel, akkor használható és észszerű szemléletet nyer magáról az emberi életről is.

II. Az emberi boldogság érzéki

Minden emberi boldogság biológiai boldogság. Ez szigorúan tudományos megállapítás. Még ha félreértenek is, világosabban kell kifejeznem: minden emberi boldogság érzéki boldogság. A spiritualisták mindenesetre félre fognak érteni, spiritualisták és materialisták örökösen félreértik egymást, mert nem ugyanazon a nyelven beszélnek, vagy különbözőképpen értik ugyanazt a szót. Engedjük, hogy a boldogság biztosításának kérdésében is kijátsszanak bennünket a spiritualisták s ismerjük el, hogy az igazi boldogság csak a lélek boldogsága? Hát ismerjük el, de magyarázzuk meg tüstént, hogy a lélek a belső kiválasztó-mirigyek tökéletes működésétől függ. A boldogság az én szememben nagyrészt emésztés kérdése.

Ne vesszünk bele elvont fogalmakba, amikor boldogságról beszélünk, hanem szálljunk le a tényekhez s elemezzük a magunk személyén, hogy melyek az életünk igazán boldog pillanatai. Ebben a mi világunkban a boldogság igen gyakran negatív; a gondnak, gyötrődésnek vagy testi fájdalomnak teljes hiánya.

De lehet a boldogság pozitív is: akkor örömeink nevezük. Rám nézve például ezek az igazán boldog pillanatok: amikor reggel fölébredem, tökéletesen átaludt éjszaka után, beszívom a reggeli levegőt, kitágul a tüdőm, mélyen akarok lélegzeni, kellemesen érzem mellizmaim és bőröm mozgását s így tudom, hogy könnyű lesz a munka; vagy ha kezemben pipát tartok, lábamat fölraokom egy székre s a dohány lassan, egyenletesen ég; vagy ha nyári napon utazom, torkomat kiszárítja a szomjúság s megpillantok egy gyönyörű tiszta forrást, amelynek már csörgedezése is boldoggá tesz, levetem cipőmet, harisnyámat s lábamat beledugom a gyönyörűsége, hűs vízbe; vagy amikor jó ebéd után hátradőlök egy karosszékben, a társaságban senki sincs, akit ne látnék szívesen s a beszélgetés könnyű léptekkel halad ismeretlen cél felé, én pedig testben-lélekben meg vagyok elégedve a világgal; vagy amikor nyári délutánon sötét felhőket látok gyülekezni s bizonyosan tudom, hogy negyedóra múlva leszakad a júliusi zápor, de mert szégyellek esernyő nélkül kimenni az esőre, sietve elindulok, hogy a mezőn félúton

összetalálkozom a záporral, bőrig ázva jöjök haza s családomnak azt mondom, hogy egyszerűen utolért az eső.

Mint ahogy nem tudom megmondani, hogy testileg vagy lelkileg szeretem-e a gyermekeimet, amikor csacsogó hangjukat hallom vagy kövér lábcskáikat látom: ugyanúgy nem tudok különbséget tenni a lélek és a test örömei között. Szerethet-e valaki lelkileg egy nőt, anélkül, hogy testileg is szeretné? S vajon oly könnyű dolog a férfi számára, hogy elemezze és különválassza a szeretett asszony bájait – olyan dolgokat, mint a nevetés, a mosoly, a feje biccentése, vagy bizonyos állásfoglalás a dolgokkal szemben? És végre is minden nő boldogabbnak érzi magát, ha jól van öltözve. Van valami lélekemelő az ajakrúzsban meg az arcfestékben s valami lelki nyugalom és egyensúly, amely a jólöltözöttség tudatából származik – ezt maga a nő valóságosnak és határozottnak érzi, a spiritualistának pedig halvány sejtelve sincs róla. Minthogy halandó húsból lettünk, tehát testünk és szellemünk közt rendkívül vékony a választófal s a szellem világát – ideértve a legszebb érzelmeket és a lelki szépség legnagyobb megbecsülését is – csak érzékeinkkel érhetjük el. A tapintás, hallás és látás érzékeiben nincs erkölcs és nincs erkölcstelenség. Igen valószínű, hogy azért nem tudjuk eléggé élvezni az élet pozitív örömeit, mert érzékeink felfogóképessége csökkent s mi nem használjuk ki teljesen ezeket az érzékeket.

III. Csin harminchárom boldog pillanata

Most már némileg előkészítettem az olvasót arra, hogy megvizsgálja és értékelje egy kínainak boldog pillanatait, ahogy maga a kínai leírja. Csin Sengt'an, a XVII. századbeli nagy impresszionista kritikus a *Nyugati szoba* című darab kommentárjai között felsorolja azokat a boldog pillanatokot, amelyeket egyszer összeszámolt egyik barátjával, amikor az esős idő tíz napra berekesztette őket egy templomba. Csin tehát a következőket tekinti az emberi élet igazán boldog pillanatainak, amikor a lélek kibogozhatatlanul összefonódik az érzékekkel: * Forró júniusi nap; a nap magasan jár az égen, a levegőben szellő se lebben, felhőnek nyoma sincs; elülső és hátsó kert forró, mint a kemence s egyetlen madár sem mer röpködni. Egész testemen patakokban folyik a verejték. Előttem az ebéd, de nem tudok hozzányúlni a hőségtől. Gyékényszőnyeget kérek, hogy ráheveredjem, de a gyékény nedves, legyek rajzanak, orromra telepszene, nem lehet őket elhajsolni. Ebben a pillanatban, amikor tökéletesen tehetetlennek érzem magam, hirtelen megdördül az ég, nagy fekete felhők borítják el s fenségesen vonulnak föl, mint csatára készülő hadsereg. Az esővíz csorogni kezd az ereszről, mint a vízesés. Már nem izzadok. A föld nem ragacsosabbé. A legyek eltűnnek, elbújnak s én megehetem a rizsemet. Óh, hát nem boldogság ez?

* Egy tíz esztendeje nem látott barátom váratlanul megérkezik napnyugtakor. Kinyitom az ajtót, hogy bebocsássam s meg sem kérdezem, vízen jött-e vagy szárazon, le sem ültetem az ágyra vagy a díványra, bemegyek a belső szobába s alázatosan megkérdezem a feleségemet: „Van-e egy hordó borod?” Feleségem jókedvűen kihúzza aranyhajtűjét, hogy eladja. Kiszámítom, hogy három napig megérjük vele. Óh, hát nem boldogság ez?

* Egyedül ülök egy üres szobában s éppen bosszantani kezd egy egér az ágyam fejénél, tűnődöm, mit jelent ez a kis kaparászó hang – melyik cikkemet rágja, vagy könyveimnek melyik kötetét eszegeti? Amint ebben a lelkiállapotban vagyok és nem tudom, mitévő legyek, hirtelen meglátok egy vad tekintetű macskát, amint farkát csóválja s tágra nyílt szemmel bámul, mintha nézne valamit. Visszafojtom

lélegzetemet és várok egy pillanatig, teljes csöndben – egyszerre csak halk nessel, az egér eltűnik, mint a szellő. Óh, hát nem boldogság ez?

* Kitéptem dolgozószobám ablaka előtt a hait'angot és csincsinget s éppen most ültettem oda tíz vagy húsz zöld banánfát. Óh, hát nem boldogság ez?

* Néhány regényes barátommal iszogatok egy tavaszi éjszakán s már félig részeg vagyok – nehezemre esik akár abbahagyni, akár folytatni az ivást. Egy értelmes szolga hirtelen behoz egy csomó nagy rakétát – lehet vagy tizenkettő – fölkelek az asztal mellől, megyek és elpuffogatom. A kén szaga megszállja az orromat, behatol az agyamba s egész testemben jól érzem magam. Óh, hát nem boldogság ez?

* Járok az utcán s látok két szegény ördögöt hevesen vitatkozni –, arcuk kipirul, szemük haragosan néz, mintha halálos ellenségek lennének, de azért igyekeznek udvariaskodni, karjukat emelgetik, hajlonganak egymás előtt s a legfinomabb nyelven beszélnek. A szóáradatnak se vége, se hossza. Hirtelen megjelenik egy nagy izmos legény, karját lóbálva közeledik hozzájuk s egy kiáltással szétkergeti őket. Óh, hát nem boldogság ez?

* Hallgatni, amint a gyermekeink oly folyékonyan szavalják a klasszikusokat, mint ahogy a víz csörgedez a feldöntött vázából. Óh, hát nem boldogság ez?

* Ha ebéd után nincs semmi dolgom, a boltokat járom s megtetszik nekem valami apróság. Már alkudoztunk egy darabig, még mindig huzakodunk egy kis különbség miatt, de a segéd nem hajlandó eladni azt az apróságot. Ekkor kihúzok a kabátom ujjából valami csekélységet, amely körülbelül annyit ér, mint az árkülönbség, s odavetem a segédnek. Egyszerre elmosolyodik s udvarias meghajlással mondja: „Óh, uraságod túlságosan nagylelkű!” Hát nem boldogság ez?

* Ebéd után nincsen semmi dolgom s ócska ládáknak kutatok. Tucátjával vagy százával találok kötelezvényeket olyan emberektől, akik pénzzel tartoznak a családomnak. Egy részük meghalt, más részük él még, de egyik esetben sincs remény, hogy valaha megfizetik a pénzt. Titkon halomba rakom a kötelezvényeket,

felgyújtom az egészet s fölnezek az égre, amíg a füst utolsó nyoma is el nem tűnik. Óh, hát nem boldogság ez?

* Nyári nap. Hajadonfőtt és mezítláb járok, kezemben napernyő; figyelem, amint a fiatalok szucsai népdalokat énekelve tapossák a vízkereket. A víz áradva buggyan fel, mint az olvasztott ezüst, vagy olvadó hó. Óh, hát nem boldogság ez?

* Fölébredek reggel s mintha azt hallanám, hogy a házban sóhajtozik valaki s azt mondja, hogy meghalt valaki az éjszaka. Tüstént megkérdem, ki az s megtudom, hogy a legkeményebb, legszámítóbba ember a városban. Óh, hát nem boldogság ez?

* Egy nyári reggelen korán kelek föl s látom, hogy két ember egy gyékényfödelű fészernél nagy bambuszrudat fűrészszel vízvezetőcső lesz belőle. Óh, hát nem boldogság ez?

* Egész álló hónapig esett s reggel ágyban fekszem, mintha részeg vagy beteg volnék s nem akarok fölkelni. Egyszerre csak meghallom a madarak kardalát, amely derűs napot hirdet. Gyorsan félrerántom a függönyt, kinyitom az ablakot, látom, hogy gyönyörűen csillog, ragyog a nap, az erdő pedig olyan, mintha megfürdött volna. Óh, hát nem boldogság ez?

* Éjjel mintha azt hallanám, hogy valahol messze rám gondol valaki. Másnap elmegyek és meglátogatom. Belépek az ajtaján, körülnézek a szobájában s látom, hogy ott ül asztala mellett, délnek fordulva s valami okmányt olvas. Meglát, csöndesen bólint, megrántja a kabátom ujját, hogy leültessem s így szól: „Ha már itt vagy, gyere és nézd meg ezt”. Aztán kacagunk, mulatunk, amíg az árnyak el nem tűnnek a falról. Megéhezett s lassan azt kérdezi tőlem: „Nem vagy te is éhes?” Óh, hát nem boldogság ez?

* Bár nem volt komoly szándékom, hogy házat építsek, mégis belekezdtem az építésbe, mert váratlanul valami kis pénzhez jutottam. Ettől a naptól fogva reggel-este folyvást azt hallottam, hogy gerendákat, követ, zsindelyt, téglát, maltert és szögeket kell vásárolnom. Kikutattam és kimerítettem minden módot, hogy pénzre tegyek szert, egyes-egyedül a ház kedvéért, de egész idő alatt nem lakhattam benne, s végül már beletörődtem ebbe az állapotba. Egy szép napon végre kész a ház, a falakat kimeszelték, a padlót tisztára söpörték, papírablakokat beragasztották, képek lógnak a falakon. A

munkások mind elmentek s megjöttek a barátaim, sorjában üldögélnek különböző díványokon. Óh, hát nem boldogság, ez?

* Iszogatok egy téli estén s egyszerre észreveszem, hogy nagyon hidegre vált az idő. Kinyitom az ablakot s látom, hogy akkora hópelyhek hullanak, mint a tenyerem s a földet már három vagy négyhüvelyknyi hó borítja. Óh, hát nem boldogság ez ?

* Éles késsel fölszelni egy fényes zöld görögdinnyét nagy piros tálcán egy nyári délutánon. Óh, hát nem boldogság ez?

* Sokáig szerettem volna szerzetessé lenni, de sajnáltam, hogy akkor nem ehetném húst. Ha megengednék, hogy szerzetes legyek s mégis nyíltan ehessem húst, vizet melegítenék s egy nyári hónapban éles borotvával lekopaszítanám a fejemet! Óh, hát nem boldogság ez?

* Ha három vagy négy ekcémafolt van testemnek egy rejtett helyén s azt forró vízben áztathatom zárt ajtók mögött. Óh, hát nem boldogság ez?

* Ha véletlenül megtalálom egy ládában valamelyik régi barátom kézírásos levelét. Óh, hát nem boldogság ez?

* Egy szegény tudós fölkeres, hogy pénzt kérjen kölcsön, de nem mer a tárgyra térni s mindenféléről beszél össze-vissza ... Látom kellemetlen helyzetét, félrehúszom valahova, ahol magunkban vagyunk s megkérdezem, mennyire van szüksége. Aztán bemegyek, odaadom neki az összeget s végül megkérdezem: „Azonnal el kell intéznie ezt az ügyet, vagy itt maradhat még egy darabig egy ital borra?” Óh, hát nem boldogság ez?

* Ülök egy kis csónakon. Kedvező szelünk van, de a csónaknak nincs vitorlája. Hirtelen megjelenik egy nagy bárka – száguld, mint a szél. Megpróbálom a csónakot odaakasztani a bárkához, hogy vontasson s a kampó váratlanul bele is akad. Akkor áthajítok egy kötelet, a bárka vontat bennünket, én pedig énekelni kezdem Tu Fu versét: „A zöld szín láttára gyöngédséget érzek a hegycsúcsok iránt, a vörös pedig azt mondja nekem, hogy itt narancsok vannak”. És vidám nevetésben törünk ki. Óh, hát nem boldogság ez?

* Sokáig kerestem olyan házat, amelyet egy barátommal megoszthatnék, de nem tudtam megfelelőt találni. Egyszerre csak valaki hírül hozza, hogy van valahol egy ház, nem túlságosan nagy, csak körülbelül tizenkét helyiség van benne, nagy folyóra néz és

szép zöld fák veszik körül. Meghívom az illetőt vacsorára s vacsora után elmegyünk együtt, hogy megnézzük, mert fogalmunk sincs, milyen az a ház. Belépünk a kapun, látok egy nagy üres telket s azt gondolom magamban: „Ezentúl nem kell fejemet törnöm, hogy hol termeljek főzeléket és dinnyét”. Óh, hát nem boldogság ez?

* Az utazó hosszú útról tér haza, meglátja a város ódon kapuját s hallja, hogy asszonyok, gyerekek a folyó mindkét partján az ő tájszólásában beszélnek. Óh, hát nem boldogság ez?

* Ha egy finom darab régi porcelán eltörik, tudod, hogy nem lehet megcsinálni. Minél többet forgatod és nézed, annál inkább kétségbe esel. Én ilyenkor odaadom a szakácsnak, megkérem, használja úgy, mint akármilyen régi edényt s megparancsolom, hogy ez a törött porcelán sohase kerüljön többet a szemem elé. Óh, hát nem boldogság ez?

* Nem vagyok szent, tehát nem is vagyok bűn nélkül való. Este valami rosszat követtem el, reggel fölkelek s igen rosszul érzem magamat miatta. Hirtelen eszembe jut a buddhizmus tanítása, hogyha bűneinket nem takargatjuk, az fölér a bűnbánattal. Kezdem tehát széltében elmondani a bűnömet, idegeneknek és régi barátaimnak egyaránt. Óh, hát nem boldogság ez?

* Elnézni, amint valaki egy láb magas nagy betűket ír. Óh, hát nem boldogság ez?

* Kinyitni az ablakot és kiengedni egy darazsat a szobából. Óh, hát nem boldogság ez?

* Látni, amint valakinek sárkánykötele elszakad. Óh, hát nem boldogság, ez?

* Látni egy vad rét égését. Óh, hát nem boldogság ez?

* Éppen elkészülni adósságaink kifizetésével. Óh, hát nem boldogság ez?

* Elolvasni egy megható történetet. Óh, hát nem boldogság ez?

... Szegény Byron, akinek csak három boldog órája volt életében. Vagy beteges, vagy rendkívül egyensúlyozatlan lélek volt, – vagy pedig egyszerűen az akkoriban divatos világfájdalmat affektálta. Ha a világfájdalom nem annyira divatos akkoriban: gyanakszom, hogy legalább harminc boldog órát vallott volna be három helyett. Nem világos-e abból, amit fentebb elmondtunk, hogy a világ valóban az élet lakomája, mely fel van terítve előttünk, hogy élvezzük, még

pedig pusztán érzékeinkkel s az olyan kultúra, amely ezeket az érzéki örömeket elismeri, ezzel számunkra is lehetővé teszi, hogy őszintén elismerjük? Gyanítom, hogy azért hunyjuk be szemünket készakarva e ragyogó világ előtt, amely vibrál tulajdon érzékiségétől, mert a spiritualisták elijesztettek tőle. Egy nemesebb filozófia ismét bizalmat ébreszthetne bennünk az iránt a pompás befogadószerű iránt, amelyet testnek nevezünk s véget vetne az érzékek megvetésének, az érzékektől való félelemnek. Ha ezek a filozófusok nem tudják valóban szublimálni az anyagot s lélekké finomítani testünket, idegek nélkül, ízlés, szaglás, szín-és mozgásérzék meg tapintás nélkül, – s ha nem vagyunk hajlandók végigjárni a hindu önkínzóik egész útját: akkor nézzünk bátran szembe azzal, akik vagyunk. Mert csak a valóságot elismerő filozófia vezethet el az igazi boldogsághoz s csak az ilyen filozófia józan és egészséges.

IV. A materializmus félreértései

Csin leírása életének boldog pillanatairól, meggyőzhetett bennünket, hogy az igazi emberi életben a szellemi és testi élvezetek kibogozhatatlanul össze vannak kötve egymással. A szellemi élvezetek csak akkor valóságosak, ha testünkkel érezzük meg. Ideszámítanám még az erkölcsi élvezeteket is. Aki valamilyen tanítást prédikál, készüljön el arra, hogy félreértik, mint ahogy az epikureusokat és sztoikusokat is félreértették. Hányszor nem veszik észre az emberek egy Marcus Aurelius fajta sztoikus szellemének mélységes gyöngédségét s hányszor fogalmazzák meg népszerűen a bölcsesség és tartózkodás epikureus tanát, mint az élvhajhászás filozófiáját! Ez ellen a némileg materialista felfogás ellen tüstént felhozzák, hogy önző, hogy tökéletesen hiányzik belőle a társadalmi felelősség érzete, hogy csak a puszta élvezetet tanítja. Az effajta érvelés tudatlanságból származik; akik élnek vele, nem tudják, miről beszélnek. Nem ismerik a cinikus gyöngédségét, az élet szerelmesének szelídségét. Embertársaink szeretete nem lehet tudományos tanítás, hitcikkely, értelmi meggyőződés dolga, vagy érvekkel támogatott tétel. Az emberiség szeretete, ha okokra van szüksége, nem igazi szeretet. Ez a szeretet legyen tökéletesen természetes – oly természetes az ember számára, mint a madárnak az, hogy szárnyával csapkod. Közvetlen érzés legyen, mely természetesen támad a természettel együtt élő egészséges lélekben. Aki a fát igazán szereti, nem lehet kegyetlen az állatokhoz vagy embertársaihoz. A tökéletesen egészséges lélekben, amely látja az életet, látja embertársait s mélyen és őszintén ismeri a természetet: természetes dolog a gyöngédség. Az ilyen lélek nem szorul arra, hogy akármilyen filozófia vagy ember alkotta vallás gyöngédségre tanítsa. Éppen, mert szellemét kellőképpen táplálták az érzékei s némileg elszakították az emberi társadalom mesterkelt életétől és még mesterkéltőbb tudományától: azért tudja megőrizni igazi szellemi és erkölcsi egészségét. Nem vádolhatnak hát bennünket azzal, hogy önzést prédikálunk, amikor eltisztogatjuk a földet s kitágítjuk azt a nyílást, amelyből természetesen felbukkanhat a gyöngédség forrása.

Egyáltalán: mi az a szellemi vagy lelki élet, amelyre mindig oly büszkék voltunk s amelyet mindig fölébe helyezünk az érzékek életének? A modern biológia abban az irányban halad, hogy odújáig nyomon kövesse a szellemet s rájöjjön, hogy nem egyéb, mint egy sereg idegszál és folyadék. Szinte azt hiszem, hogy az optimizmus valami fluidum, vagy legalábbis olyan idegállapot, amelyet bizonyos fluidumok keringése tesz lehetségessé. Miből származik és miből táplálkozik a szellemi élet? A filozófusok már rég rámutattak, hogy minden emberi tudás az érzéki tapasztalásból ered. Éppoly kevésbé szerezhetünk bármiféle tudást a látás, tapintás és szaglás érzékei nélkül, mint ahogy a fényképező kamra nem vehet föl képet lencse és érzékeny lemez nélkül. Az okos ember és az ostoba fráter közt az a különbség, hogy az előbbinek finomabb lencserendszere és felfogókészüléke van, ezzel élesebb képet kap a dolgokról és hosszabban tartja meg. És ha a könyvek tudományáról az élet tudományára térünk át: a pusztá gondolkozás nem elegendő; tapogatózva kell előrehaladnunk, megérezni a dolgokat úgy, amint vannak s helyes benyomást szerezni az emberi élet és emberi természet ezernyi dologáról, még pedig nem összefüggéstelenül, hanem a maguk egészében. Az élet körültapogatásában, a tapasztalás szerzésében minden érzékünk közreműködik s értelmünket csak az melegíti át, ha az érzékek és a szív együtt működnek a fejjel. Végeredményben az értelem melegsége a fontos, mert ez az élet jele, akárcsak a növény zöld színe. A szerint találunk vagy nem találunk életet valakinek gondolkozásában, hogy melegség van-e vagy nincs-e benne –mint ahogy fölfedezzük az életet egy félig kiszáradt fában, amely valami szerencsétlen baleset után küszködve tengődik – ha meglátjuk zöld leveleit és nedves, egészséges szövetű rostjait.

V. Hogy állunk a szellemi élvezetekkel

Vegyük most szemügyre az állítólag magasabbrendű szellemi élvezeteket s lássuk meg, mennyivel életbevágóbb az érzésekkel, mint az értelemmel való kapcsolatuk. Mik azok a magasabbrendű szellemi élvezetek, amelyeket az alacsonyabbrendű érzések élvezeteitől megkülönböztetünk? Nem ugyanannak a dolognak részei-e, nem gyökereznek és nem végződnek-e az érzésekben s nem elválaszthatatlanok-e azoktól? Amint végignézzük ezeket a magasabbrendű szellemi élvezeteket – irodalom, művészet, zene, vallás és filozófia – látjuk, mily csekély szerepe van bennük az értelemnek, az érzésekhez és érzelmekhez képest. A festmény nem tesz egyebet: elénk tár egy tájképet vagy arcképet s felidézi bennünk egy valódi táj vagy egy szép arc látásának érzéki gyönyörűségét. Az irodalom nem tesz egyebet: újra teremti valamilyen képét az életnek, megadja az atmoszféráját és színét, a legelők édes illatát, vagy a városi csatornák bűzét. Azt szoktuk mondani, hogy a regény annyira közelíti meg az igazi irodalom színvonalát, amennyire valódi embereket és valódi érzelmeket rajzol elénk. Az olyan könyv, amely elvon bennünket ettől az emberi élettől, vagy csak hidegen boncolgatja: nem irodalom – s minél igazabb egy könyv emberi szempontból, annál különbség irodalomnak tekintjük. Hogy is hatna az olvasóra az olyan regény, amelyben csak hideg elemzést találunk s nem érezteti velünk az élet savát, ízét és zamatát?

Ami a többi dolgokat illeti: a költészet csak érzelemmel színezett igazság, a zene érzelmek szavak nélkül, a vallás mese formájában kifejezett tudomány. Mint ahogy a festészet alapja a szín és a látás érzéke: a költészet alapja is a hang, a hangszín és ritmus érzéke, amely az érzelmi igazsághoz hozzájárul. A zene maga a tiszta érzelmek s teljesen lemond a szavakból álló nyelvről, amellyel egyedül az értelem tud dolgozni. A zene lefestheti számunkra a kolomp szavát, a halpiac lármáját, a csatatér zaját; lefestheti még a virágok kecsességét, a hullámok játékát vagy a holdvilág édes derűjét is; de mihelyt az érzések határán túllép s valami filozófiai eszmét próbál lefesteni, dekadensnek kell tekintenünk, egy dekadens világ termésének.

És nem magával az ésszel kezdődött-e a vallás elfajzása? A vallás hanyatlását a pedáns szellem okozta a hitvallások, formulák, hitcikkelyek, tanok és apológiák feltalálásával. Jámborságunk abban az arányban csökken, ahogy igazoljuk és észszerűsítjük hiedelmeinket és megbizonyosodunk afelől, hogy igazunk van.

Nem látom más értelmét a művészetnek, költészetnek és vallásnak, mint azt, ha helyre akarják állítani bennünk a látás frissességét, az élet érzelmesebb ragyogását és elevenebb érzékét. Mert amint öregszünk, érzékeink fokozatosan eltompulnak, érzelmeink elkérgesednek a szenvedéssel, igaztalansággal és kegyetlenséggel szemben, s életlátásunkat elhomályosítja az, hogy nagyon is sokat foglalkozunk hideg, hétköznapi realitásokkal. Szerencsére van néhány költőnk és művésznk, akiből nem vezett ki ez az éles megérzőképesség, ez a finom érzelmi visszahatás, ez a friss látás s akinek ennél fogva kötelessége, hogy az erkölcsi öntudat szerepét játssza mellettünk, tükröt tartson eltompult szemünk elé, felfrissítse elhervadt idegeinket. A művészet legyen szatíra és figyelmeztetés megbénult érzelmeink, élettelen gondolkozásunk és természetellenes életünk ellen. Tanítson egyszerűsége ebben a túlfinomult világban. Adja vissza egészséges életünket és segítsen felgyógyulni abból a lázból és delíriumból, amelyet a túlságos szellemi tevékenység okoz. Élesítse ki érzékeinket, állítsa helyre a kapcsolatot elménk és emberi természetünk között, rakja össze ismét egészzé szétdúlt életünk részeit, adja vissza eredeti természetünket. Valóban nyomorult világ az, amelyben van tudomány, de nincs megértés, van kritika, de nincs értékelés, van szépség, de nincs szerelem, van igazság, de nincs szenvedély, van jog, de nincs irgalom s van udvariasság, de nincs meleg szív!

A filozófiában, amely *par excellence* a szellem működése, még nagyobb az a veszedelem, hogy elveszítjük a kapcsolatot magával az élettel. Meg tudom érteni, hogy ilyen szellemi élvezetek közé tartozik egy hosszú matematikai egyenlet megoldása, vagy egy nagy rendszer fölfedezése a világegyetemben. Egy ilyen rendszer fölfedezése valószínűleg a legtisztább minden szellemi élvezetünk között s én mégis elcserélném egy jól elkészített ebédért. Először is magában véve jóformán szeszély, szellemi foglalkozásaink

mellékterméke, élvezetes, mert céltalan, de semmiesetre sem olyan kényszerítő erejű, mint más életfolyamatok. A szellemi élvezet végeredményben hasonló ahhoz az élvezethez, amikor sikerül megfejtenünk egy keresztrejtvényt. Másodszor: a filozófus ilyenkor valószínűleg többnyire megcsalja magát, beleszeret ebbe az elvont tökéletességbe s nagyobb logikai tökéletességet lát a világban, mint amekkorát maga a valóság igazol. Épp oly hamis ábrázolása ez a dolgoknak, mint amikor öthegyűnek festünk egy csillagot – puszta formula, mesterséges stilizálás, túlságos egyszerűsítés. Ez a gyönyörködés a tökéletességben nem árt, amíg túlzásba nem vesszük, de ne feledjük el, hogy millió meg millió ember boldogan él anélkül, hogy a világ terhének ezt az egyszerű egységét fölfedezné. Igazán meglehetünk nélküle. Szívesebben beszélgetek egy színesbőrű szolgálóval, mint egy matematikussal; szavai konkrétabbak, nevetése hangosabb s rendszerint többet tanulok az emberi természetről, ha vele beszélgetek. Annyira materialista vagyok, hogy mindig többre tartom a disznósültet a költészetnél s odaadnék egy darab filozófiát egy darab barnára, ropogósra sült húsért, finom mártással.

A filozófia forró, elhasznált levegőjétől csak úgy szabadulhatunk meg, csak úgy nyerhetünk vissza valamit a gyermeki látásmód friss természetességéből, ha az életet fölébe helyezzük a gondolkozásnak. Minden igazi filozófus elszégyellhetné magát, ha gyermeket, vagy akár ketrecbe zárt oroszláncolyköt lát. Mily tökéletesen alkotta meg a természet mancsaival, izmaival, szép prémbundájával, elálló fülével, ragyogó, kerek szemével, mozgékonyásával, játékos ösztönével! A filozófus szégyellhetné, hogy az istenadta tökéletesség némelykor emberadta tökéletlenséggé vált; szégyellhetné, hogy pápaszemet visel, hogy nincs étvágya, hogy agya és szíve gyakran szomorkodik és fogalma sincs az élet örömeiről. Az ilyenfajta filozófustól nem kaphatunk semmit, mert semmi olyat nem mondhat, ami fontos nekünk. Csak olyan filozófiának vehetjük hasznát, amely jókedvűen kezét fog a költészettel és hívebb képet ad nekünk mindenekelőtt a természetről, aztán az ember mivoltáról.

A megfelelő életfilozófia alapja csak meglévő ösztöneink harmóniája lehet. A túlságosan idealista filozófust hamar

meghazudtolja maga a természet. Az emberi méltóság legmagasabbrendű felfogása a kínai konfuciánusok szerint az, ha az ember végül eléri legnagyobb magasságát, egyenlővé válik éggel és földdel, mert a természettel egybehangzóan él. Ezt tanítja az *Arany Középszer*, amit Konfucius unokája írt.

„Amit Isten adott, azt természetesnek nevezzük; a természet követését Taonak (az Út); az Út művelését kultúrának. Az örömet, haragot, szomorúságot és boldogságot benső énünknek nevezzük, amíg nem fejeztük ki; ha megfelelő fokban kifejeztük, harmóniának nevezzük. A benső én a világ helyes alapja, a harmónia pedig a dicsőséges Út. Ha valaki eljutott benső énjének harmóniájáig, akkor ég és föld rendben van s a dolgok ezrei táplálékhoz jutnak és növekednek.

Ha igazi énünktől elérkezünk a megértésig, azt természetnek nevezzük s ha a megértéstől elérkezünk igazi énünkig, azt kultúrának nevezzük; aki tehát igazán önmaga, abban van megértés s akiben van megértés, az megtalálja igazi énjét. Csak azok, akik e világban teljesen önmaguk, teljesíthetik ki saját természetüket; csak azok akik saját természetüket kiteljesítik, teljesíthetik ki mások természetét; csak azok, akik mások természetét kiteljesítik, teljesíthetik ki a dolgok természetét; akik a dolgok természetét kiteljesítik, méltók arra, hogy segítsenek az Anyatermészetnek az élet növelésében és fenntartásában; s akik méltók, hogy segítsenek az Anyatermészetnek az élet növelésében és fenntartásában, azok egyenlők Éggel és földdel.”

HETEDIK FEJEZET – A LUSTÁLKODÁS FONTOSSÁGA

I. Az ember az egyetlen dolgozó állat

Az élet lakomája tehát itt van előttünk s csak az a kérdés, milyen étvágygal nyúlunk hozzá. Az étvágy fontos, nem a lakoma. A legmegdöbbentőbb dolog az ember fogalma a munkáról – meg az, hogy mennyi munkát kényszerít magára vagy kényszerít rá a civilizáció. Az egész természet lustálkodik, egyedül az ember dolgozik azért, hogy megéljen.

Ha az őserdő vadja bekerülne egy városba, első gondolata az lenne, hogy az ember az egyetlen dolgozó állat. Egy-két igásló vagy malmot hajtó bivaly kivételével még a háziállatok sem dolgoznak. A rendőrkutyaikat csak ritkán szólítják fel, hogy teljesítsék kötelességüket; a házőrző eb, amely állítólag vigyáz a házra, többnyire játszadozik s jót szundikál a meleg napon; az arisztokratikus macska igazán sohasem dolgozik megélhetéséért s mert könnyedén keresztül tud mászni a szomszéd kerítésén, még rabságának sincs tudatában – odamegy, ahová kedve tartja. Így hát ez a dolgozó emberiség egyedül van – kalitkában és megszelídítve, de anélkül, hogy etetnék s ez a civilizáció, ez a bonyolult társadalom kényszeríti, hogy dolgozzék és fejét törje magának a táplálkozásnak kérdésén. Az emberiségnek megvannak a maga előnyei, jól tudom – a tudás öröme, a társalgás élvezete, a képzelet gyönyörei, például amikor színdarabot nézünk. De a lényeg mégis csak az, hogy az emberi élet túlságosan bonyolulttá vált s a puszta táplálkozás kérdése közvetve vagy közvetlenül több mint kilencven százalékát foglalja el emberi tevékenységünknek. A civilizáció nagyjában táplálék-keresés, a haladás pedig a dolgoknak olyan fejlődése, amely a táplálék megszerzését egyre nehezebbé teszi. Ha a táplálék megszerzése nem vált volna ily nehézé, egyáltalán nem lenne ok arra, hogy az emberiség ilyen keményen dolgozzék. Az a veszedelem fenyeget, hogy túlságosan civilizálódunk s eljutunk, aminthogy már el is jutottunk addig a pontig, ahol a táplálék

megszerzése annyira fáradságos, hogy közben elveszítjük az étvágyunkat. Ennek pedig nincs valami sok értelme, sem az erdei vadállat, sem a filozófus szempontjából.

Mindig megijedek, valahányszor egy város háztetőinek során végigtekintek. Igazán megdöbbenő látvány. Két vagy három víztorony, talán egy-két hegyes templomtorony, aztán csupa magasbaszökő, szögletes, éles körvonalú épület, minden művészi forma vagy rend nélkül, megszórva egy sereg piszkos, fakó kéménnyel, szárítókötéllel s keresztül-kasul húzott rádióantennával. Ha lenézek az utcára, megint csak szürke vagy fakóvörös téglafalak sorát látom, apró, sötét, egyforma ablakokkal, egyforma sorokban, félig nyitva, félig árnyékba borítva, – itt-ott talán egy üveg tej áll az ablakpárkányon, másutt meg egy-egy cserép apró, beteges virág. Egy gyerek fölmászik kutyájával a háztetőre s ott ül a tető lépcsőjén, minden reggel, hogy egy kis napot lásson. Amikor újra fölemelem szememet, ismét csak háztetők sorait látom, s rút, négyszögletes körvonalaiuk mérföldekre nyúlnak el. Megint víztoronyok, megint téglaházak. És itt emberek élnek! Hogyan élnek, családonként egy vagy két ilyen sötét ablak mögött? Miből élnek? Megdöbbenő ... Minden két-három ablak mögött egy házaspár fekszik le minden este, ahogy a galambok térnek vissza a galambdúcba; aztán fölébrednek, megkávéznak s a férj fölbukkan az utcán, megy valahova, hogy kenyeret keressen a családnak, miközben az asszony kitartóan és kétségbeesetten igyekszik kiszellőztetni a port és tisztán tartani a kis zugot. Négy vagy öt órakor kiállnak a küszöbre, hogy beszélgessenek a szomszédaikkal, embert lássanak s egy kis friss levegőt szippantsanak. Aztán leszáll az este, holtfáradtak és lefekszenek megint. Így élnek!

Vannak mások, jobbmódú emberek, akik külön lakásban laknak. „Művészibb” a szobájuk és a lámpaernyőjük. Még rendesebbek és még tisztábbak. Valamivel több helyük van, de nem sokkal. Egy hét helyiségből álló lakás kibérlése (arról, hogy valakinek saját tulajdona legyen, nem is szólva) fényűzésszámba megy. De nagyobb boldogságot nem jelent. Csak kevesebb anyagi gondot, kevesebb adósságot. Viszont több itt az érzelmi komplikáció, több a válás, több a kandúrférj, aki elkószál éjszaka s a házaspár, amely együtt kalandozik, valamilyen szórakozást keresve. Természetes, hogy

változatosságra van szükségük, hogy el akarják felejtetni ezeket az egyhangú, egyforma téglafalakat és fényes parkettákat! Természetesen elmennek meztelen nőket nézni. A következmény: még több idegesség, még több aszpirin, még több költséges betegség, még több lágyuló agy és keményedő máj, még több gyomorfekély, túldolgoztatott gyomor és túlterhelt vese, gyulladt hólyag és izgatott epe, táguló szív és összeomlott idegzet, szűk mell és magas vérnyomás, álmatlanság, érlemeszesezés, krónikus székrekedés, étvágytalanság és életunalom. Hogy teljes legyen a kép: több kutya és kevesebb gyermek. A boldogság kérdése egyedül azoknak a férfiaknak és asszonyoknak minőségétől és természetétől függ, akik ezekben az elegáns lakásokban laknak. Némelyik valóban vidám életet él, mások egyszerűen nem képesek erre. De egészben véve talán kevésbé boldogok, mint a keményen dolgozó emberek; több hajlandóság van bennük az unalomra. De van autójuk s talán falusi házuk is. Óh, a falusi ház, ez a megváltásuk! Egyszóval: az emberek keményen dolgoznak falun, hogy bejöhessenek a városba s annyi pénzt szerezzenek, hogy ismét visszamehessenek falura.

És ha az ember végigkószál a városban, látja, hogy a főutca mögött, ahol kozmetikai szalonok, virágüzletek és hajózási irodák vannak, van egy másik utca, korcsmákkal, szatócsüzletekkel, cserépedénykereskedésekkel, borbélyműhelyekkel, mosóintézetekkel, olcsó étkezőhelyekkel, újságbódékkal. Egy óráig járhat itt s ha nagy a város, még mindig ugyanazt látod: még több utcát, korcsmát, szatócsüzletet, cserépedénykereskedést, borbélyműhelyt, mosóintézetet, olcsó étkezőhelyet és újságbódét. Hogy élnek meg ezek az emberek? És miért jönnek ide? Igen egyszerű a dolog. A mosóintézet kimossa a borbélyok és a vendéglői pincérek holmiját, a pincérek kiszolgálják a mosóintézet embereit, meg a borbélyokat, a borbélyok levágják a haját a mosóintézet embereinek meg a pincéreknek. Ez a civilizáció. Hát nem elképesztő ez? Fogadni mernék, hogy egyik-másik borbély vagy pincér egész életében sohasem járt tíz utcányira a munkahelyétől. Hála Istennek, legalább van mozijuk, ahol énekesmadarakat láthatnak a vásznon, virágzó és hajladozó fákat. Törökországot, Egyiptomot, a Himaláját, – viharokat, hajótöréseket, koronázó-szertartásokat, hangyákat és pézsmapatkányokat, harcot

gyíkok és skorpiók közt, dombokat, hullámokat, fövenyt és felhőt s még holdat is, – mind a vásznon!

Óh bölcs emberiség, rettentően bölcs emberiség! Rólad énekelek. Mily kifürkészhetetlen ez a civilizáció, amelyben az emberek kínlódnak, dolgoznak és beleőszülnek a gondba, hogy megéljenek és elfelejtsenek játszani!

II. Kínai elmélet a lustálkodásról

Az amerikai ember köztudomás szerint nagy gürcölő, a kínai köztudomás szerint nagy lustálkodó. Minthogy az ellentétek vonzzák egymást, gyanítom, hogy az amerikai gürcölő éppen úgy bámulja a kínai lustálkodót, mint a kínai lustálkodó az amerikai gürcölőt. Az ilyen dolgokat szokták a nemzeti jellemvonások varázsának nevezni. Nem tudom, végül összetalálkozik-e majd a Nyugat a Kelettel; annyi bizonyos, hogy mostanában szoktak találkozni s mind gyakrabban találkoznak a modern civilizáció terjedésének s az egyre könnyebb közlekedésnek jóvoltából.

A gépkultúra segítségével egyre gyorsabban közeledünk a lustálkodás korához s az ember kénytelen lesz többet játszani és kevesebbet dolgozni. Környezet kérdése az egész s ha majd az embernek könnyen áll rendelkezésére a szabad idő, kénytelen lesz többet gondolkodni azon, hogyan és miként tudja bölcsen élvezni azt a szabad időt, amivel a gyors termelésnek egyre fejlődő módszerei akarata ellenére ajándékozzák meg. A fejlődés állandó irama egy napon okvetlenül eléri azt a pontot, ahol az ember tökéletesen megunja az egészet s számba kezdi venni, hogy mit is hódított meg a materiális világból. Nem hihetem, hogy jobb anyagi életföltételek között, ha már a járványokat kiküszöbölték, a szegénység csökken, hosszabb életre számíthatunk és táplálék bőségesen áll rendelkezésünkre, az ember továbbra is úgy akarjon szorgoskodni, mint ma. Meglehet hogy az új körülmények eredményeképpen lustább természetű embertípus alakul ki.

Mindettől függetlenül: a szubjektív tényező mindig ugyanolyan fontos, mint az objektív. A filozófiának is van szerepe abban, hogy az ember természete és ezzel jelleme is megváltozzék. Hogy az ember miképpen reagál erre a gépi civilizációra, az attól függ, hogy milyen fajta ember. Még ebben a gépi civilizációban is, amely szerintem az Egyesült Államokat, Angliát, Francia-, Német-, Olasz- és Oroszországot foglalja magában, azt láthatjuk, hogy különböző faji véralkatok különbözőképpen reagálnak a gépi civilizáció korszakára. Nincs kiküszöbölve az az eshetőség, hogy különböző egyéniségek a maguk sajátos módján reagáljanak ugyanazokra a körülményekre.

Ami Kínát illeti, úgy érzem, hogy az ebből származó élettípus nagyon hasonló lesz a modern francia élethez, mert a kínai és francia temperamentum rokon egymással.

A kultúra az én felfogásom szerint lényegében a szabad idő terméke. A kultúra művészete tehát lényegében a lustálkodás művészete. Kínai szemmel nézve az a legkulturáltabb ember, aki bölcsen tud lustálkodni. Mert nálunk mintha filozófiai ellentmondás lenne a szorgoskodás és a bölcsesség között. Aki bölcs, az nem akar szorgoskodni, s aki túlságosan szorgos, nem lehet bölcs. A legbölcsebb ember tehát az, aki legszebben lustálkodik. A következőkben nem annyira a Kínában gyakorolt lustálkodás technikáját és változatait próbálom megmagyarázni, mint inkább azt a filozófiát, amely Kínában a lustálkodás isteni vágyát táplálja s megteremti azt a gondtalan, lusta, boldog és gyakran költői temperamentumot, amely a kínai tudósokat s kisebb mértékben az egész kínai népet jellemzi. Hogyan keletkezett ez a kínai temperamentum – ez a bizalmatlanság a teljesítmény és a siker iránt s magának az életnek ez a mélységes szeretete?

Először is a lustálkodás kínai elmélete, ahogy egy szerencsésen elfelejtett, meglehetősen ismeretlen XVIII. századbéli szerző, Su Paihsziang kifejezi, a következőképpen hangzik: az idő azért hasznos, mert nem használják fel. „A szabad idő olyan, mint az el nem foglalt hely a szobában.” Ez az el nem foglalt hely teszi lakhatóvá a szobát, mint ahogy üres óráink teszik elviselhetővé az életet. Hallottam egy gazdag asszonyról, aki a Park Avenuen lakik s megvásárolta a szomszéd telket, nehogy valaki felhőkarcolót építsen a háza mellé. Rengeteg pénzt fizet azért, hogy bőséges és teljesen fölhasználatlan helye legyen – s én azt hiszem, sohasem adta ki bölcsebben a pénzét.

Ha már erről van szó, megemlítem egy személyes tapasztalásomat. Sohasem láthattam a felhőkarcolók szépségét New Yorkban s csak Csikágóban jöttem rá, hogy egy felhőkarcoló igen impozáns és szép látvány lehet, ha jó homlokzata van s körülötte legalább félmérföldnyi felhasználatlan terület. Csikágó szerencsés ebben a tekintetben, mert ott több a hely, mint Manhattanban. A nagy épületek jobban vannak elosztva s meg van a lehetőség, hogy szabadon lássuk őket nagy távolságról. Átvitt

értelemben mi magunk is oly összezsúfoltan élünk, hogy nincs szabad perspektívánk és nem élvezhetjük szellemi életünk szépségeit. Nincs szellemi homlokzatunk.

III. A tétlen élet kultusza

Számos oka van annak, hogy a kínai szereti a szabad időt. Temperamentuma is magával hozta ezt, amellet irodalmi kultuszt szenteltek a lustálkodásnak s a filozófia is igazolta. Intenzív életszeretéből sarjadt ki, élénken támogatta az irodalmi romantika a dinasztikiák egész során keresztül s végül jogosnak és értelmesnek mondta ki az életfilozófia, amelyet nagyjában taoisztikusnak nevezhetünk. Ennek a taoista életszemléletnek nagyjában általános elfogadása csak azt bizonyítja, hogy a kínai temperamentumban taoista vér van.

És itt tisztáznunk kell valamit. A tétlen élet regényes kultusza, amit a szabad idő termékének neveztünk, határozottan nem a vagyonos osztály kiváltsága volt, aminek rendszerint tartani szoktuk. Tökéletes tévedés volna így fogni fel a kérdést. Ez a kultusz a szegényeknek, az elbukottaknak, a szerény tudósoknak szólt, akik vagy maguk választották a tétlen életet, vagy rájuk kényszerítették a tétlenséget. Amikor a kínai irodalom remekeit olvasom s elképzelem a szegény iskolamestert, amint szegény diákoknak tanítja ezeket a költeményeket és tanulmányokat, amelyek az egyszerű és tétlen életet dicsőítik: akaratlanul is arra kell gondolnom, hogy nagy személyes elégtételt és lelki vigaszt meríthet belőlük. A hírnév rossz oldalairól s az ismeretlenség előnyeiről szóló fejtegetések édesen csenghettek az olyan ember fülébe, aki a polgári vizsgákon elbukott s az olyan mondások, mint: „Későn (vagyis jó étvággyal) enni annyi, mint húst enni”, módot adtak a rossz kenyérkeresőnek, hogy kevésbé bocsánatkérő arccal nézzen a családjára. Nincs nagyobb félreértése az irodalomtörténetnek, mint amikor ifjú kínai proletár írók azzal vádolják Szu Tungp'ot, T'ao Yüanminget s még néhány költőtársukat, hogy a gyűlölt henyélő intelligenciához tartoznak, – Szut, aki arról énekelt, hogy „Tiszta szellő a folyó fölött, ragyogó hold a dombok fölött” és T'aot, aki arról énekelt, hogy „A harmattól átnedvesedik az inge” és hogy „Egy tyúk elült az eperfa tetején”. Mintha bizony a folyó fölött lebegő szellő, aombok fölött ragyogó hold, meg az eperfán elülő tyúk csak a kapitalisták tulajdona volna! Ezek a régi nagy emberek túljártak már azon, hogy a parasztok

életkörülményeiről beszéljenek – maguk élték a szegény paraszt életét s békét és harmóniát találtak benne.

Ebben az értelemben egészen demokratikusnak látom a tétlen élet regényes kultuszát. Jobban megérthetjük ezt a regényes kultuszt, ha elképzeljük Lawrence Sterne-t érzelmes utazásán, vagy Wordsworthot és Coleridge-et, amint gyalogszerrel vándorolnak végig Európán, szívükben szépségimádattal, de erszényükben igen kevés pénzzel. Volt olyan idő, amikor nem kellett gazdagnak lenni, hogy utazhassék az ember s az utazás még ma sem okvetlenül gazdag emberek fényűzése. Általában a szabad idő élvezése olyasvalami, ami határozottan kevesebbe kerül a fényűzés élvezésénél. Mindössze művészi temperamentum kell hozzá, amely arra törekszik, hogy egy tökéletesen haszontalan délutánt tökéletesen haszontalan módon töltsön el. Igazában oly kevésbe kerül a tétlen élet!

A kínai romantikusok általában nagy érzékenységgel és kóbor természettel megáldott emberek voltak, világi javakban szegények, de érzésben gazdagok. Mélységesen szerették az életet s ez abban mutatkozott meg, hogy irtóztak minden hivatali pályától és egyáltalán nem voltak hajlandók lelküket a test jobbjává aljasítani. A tétlen élet nem hogy a gazdag, hatalmas és sikeres emberek előjoga lett volna (mennyit dolgozik a sikeres amerikai ember!), hanem az emelkedett lélek bizonyítéka volt Kínában – ez pedig igen közel járt nyugati felfogás szerint a csavargó méltóságához, aki sokkal büszkébb, semhogy kegyeket kérne, sokkal függetlenebb, semhogy munkába állna és sokkal bölcsebb, semhogy túlságos komolyan fogná föl a világi sikereket. Ezzel a lelki emelkedettséggel okvetlenül együtt járt bizonyos közömbösség az élet színjátékával szemben: az ember keresztüllátott az élet becsvágyain és bolondságain s a hírnév és gazdagság csábításain. Az emelkedett lelkű tudós, aki jellemét többre becsülte, mint teljesítményeit s lelkét többre, mint a hírnevet vagy gazdagságot: valahogy, közös megegyezéssel, legfőbb ideáljává emelkedett a kínai irodalomnak. Mindenesetre olyan ember volt, aki igen egyszerűen élt s büszkén lenézte a világi sikert, ahogy azt a világ felfogja.

Az idesorozható nagy írókat – aminők T'ao Yüanming, Szu Tungp'o, Po Csüyi, Yüan Csunglang, Yüan Tszetsz'ai, – rövid időre

többszörre elcsábította a hivatali élet. Csodálatosan jó munkát végeztek, aztán kétségbe ejtette őket az örökös hajbókolás, a hivatalnoktársak fogadása és búcsúztatása, vidáman letették a hivatali élet terheit s bölcsen visszatértek elhúzódó életükbe.

A tétlenség kultusza mindig együtt járt a benső nyugalommal, a gondtalan felelőtlenséggel s a természet életének mélységes élvezésével.

Nem, a tétlen élet élvezése nem kerül pénzbe. A vagyonos osztály elvesztette azt a képességét, hogy a tétlenséget igazán élvezze – ez csak olyan emberekben van meg, akik mélységesen megvetik a gazdagságot. Nyilván a lélek benső gazdagsága hozza létre az olyan emberben, aki szereti az egyszerű életet s valahogy türelmetlen a pénzszerzés mesterségével szemben. Mindig bőségesen akad élveznivaló élet az olyan ember számára, aki elhatározta, hogy élvezni fogja. Az emberek azért nem tudják élvezni ezt a földi életet, mert nem szeretik az életet eléggé s eltűrik, hogy egyhangú, gépies életté válják. Laotszét nagyon igaztalanul vádolták azzal, hogy ellensége az életnek; én viszont azt hiszem: éppen azért tanította a világi életről való lemondást, mert sokkal gyöngédebben szerette az életet, semhogy az élet művészetét az élet pusztá mesterségévé engedte volna fajulni.

Mert ahol szeretet van, ott féltékenység is van, aki mélységesen szereti az életet, mindig féltékeny szabad idejének néhány gyönyörű pillanatára. És okvetlenül meg kell őriznie azt a méltóságot és büszkeséget, amely a csavargónak jellemző vonása. Halászással töltött óráit oly szentnek kell tartania, mint üzleti óráit – valami vallásos tisztelettel kell öveznie ezeket, mint ahogy az angolok cselekedték ezt a sporttal. Oly türelmetlenül kell hallgatnia, ha valaki a golfklubban tőzsdéről beszél neki, mint a tudós hallgatja azt, aki laboratóriumában megzavarja. A múltó tavasz napjait pedig bús sajnálkozással kell számlálnia, amiért nem tett több kirándulást, – úgy kell éreznie magát, mint az üzletembernek, aki nem adott el ennyi meg ennyi árut a nap folyamán.

IV. Ez a föld az egyetlen mennyország

Szomorú, költői árnyalatot ad az élet mélységes szeretetének az a felismerés, hogy ez az élet mulandó. Különös, de halandóságunknak ez a szomorú tudata annál élénkebbé és mélyebbé teszi az élet élvezését a kínai tudós számára Mert ha nincs egyébünk, mint ez a földi élet, annál erősebben kell igyekeznünk, hogy kiélvezzük, amíg véget nem ér. A halhatatlanság határozatlan reménye már elvett valamit a földi élet teljes élvezéséből. Ahogy Sir Arthur Keith mondja, tipikusan kínai érzéssel: „Ha az emberek azt hiszik, amit én, hogy ez a föld az egyetlen mennyország, annál jobban fognak igyekezni, hogy mennyországgá tegyék.” Szu Tungp'o ezt mondja: „Az élet nyomtalanul múlik el, mint egy tavaszi álom” – s ezért ragaszkodott hozzá annyi szeretettel és makacssággal. Halandó voltunknak ezzel az átérzésével minduntalan összetalálkozunk a kínai irodalomban. Az élet múltékonyságának ez az érzése, ez a szomorú hangulat az, ami a kínai költőt és tudóst mindig elfogja a legvígabb lakomázás közepette; az a szomorúság, hogy „a hold nem lehet mindig teli s a virágok nem maradhatnak örökre szépek”, amikor szépséges virágok társaságában nézzük a teliholdat. Li Po „Tavaszi éjszaka barackvirágok között” című versében, amely egy ragyogó ünnepélyről szól, írta le ezt a híres sorát „Elúszó életünk olyan, mint az álom, hányszor gyönyörködhetik az ember önmagában?” Vang Hszicsih pedig boldog és kiváló barátainak vidám összejövetelén írta halhatatlan kis tanulmányát, az „Orchidea-Pavillont”, amely legjobban fejezi ki ezt a tipikus érzést, az élet mulandóságának érzését:

„Yongho uralkodásának kilencedik évében (Kr. u. 353.) ősz utója felé találkoztunk a sanyini Orchidea Pavillonban: vízi ünnepet ültünk, hogy elmozzuk a gonosz szellemeket.

Minden kiváló ember összegyűlt itt, öreg és fiatal. Nagy hegyek, fenséges csúcsok emelkednek fölöttünk, sűrűlombú fák és magas bambuszok. Tisztavízű folyók, rohanó hegyipatakok ragadják meg a tekintetet, jobbról is, balról is. Sorban ülünk a víz partján s egymásután iszunk egy serlegből, amely a kanyargó folyón leúszik s bár sem húros, sem fafúvó hangszerek nem játszanak, de azért

felváltva éneklünk és iszunk s olyan kedvben vagyunk, hogy tökéletesen élvezni tudjuk a nyugodt, meghitt beszélgetést. Ma tiszta az ég, friss a levegő és szelíd a szellő. Igazi élvezet elnézni fejünk fölött a roppant világegyetemet s az ezernyi mindenféle dolgot idelent, végigjártatni szemünket az egész tájon s engedni, hogy érzésünk szeszélye szerint kalandozzék, ily módon kimerítve a szem és a fül gyönyörűségeit.

Már most, amikor emberek összegyűlnek, hogy magáról az életről gondolkozzanak, némelyek leülnek, beszélgetnek s egy szoba meghittségében könnyítenek gondolataikon, másokon meg erőt vesz valami érzés s felszárnyalnak abba a világba, amely fölött van a testi valóságnak. Bár élvezeteinket hajlamaink szerint válogatjuk meg, – némelyek zajosan és veszekedve, mások csendesen és nyugodtan – de amikor megtaláltuk azt, ami tetszik nekünk, mindnyájan boldogok és elégedettek vagyunk s megfeledkezünk még az öregedésről is. Amikor aztán az elégedettséget jóllakottság váltja fel s a körülmények változásával szeszélyeink és vágyaink is megváltoznak, akkor a szívbemarkoló fájdalom érzése támad föl bennünk. Ami előbb gyönyörűségünk tárgya volt, szempillantás alatt múlttá változik s csak a sajnálkozó visszaemlékezés hangulatát ébreszti föl bennünk. Később, akár hosszú, akár rövid az életünk, mindnyájan semmivé válunk. „Valóban nagy az élet és a halál”, mondták a régiek. Óh, micsoda szomorúság!

Gyakran tanulmányozom a régiek örömeit és bánatait, odahajlok írásaik fölé és látom, hogy éppen úgy éreztek, mint mi; gyakran elfog a szomorúság és a részvét s szeretném a dolgokat tisztán látni. Tudom hazugság azt mondani, hogy élet és halál ugyanaz s nincs különbség hosszú élet és korai halál között! Sajnos, ahogy mi mai emberek nézünk a múlt embereire, úgy néz majd az utókor is a mi mostani énkre. Ezért leváztam ezeket a kortársakat s az ünnepen elhangzott mondásaikat s bár az idők és körülmények változhatnak: az a mód, ahogy boldog és bánatos hangulatainkat felidézik, ugyanaz marad. Mit éreznek majd a jövő olvasók, amikor erre az írásra vetik pillantásukat!”

Mondom: gyönyörű szép dolog a halandóságunkba vetett hit s az az érzés, hogy végül mindnyájan kilobbanunk, elalszunk, mint a gyertya lángja. Ez kijózanít bennünket, elszomorít kissé s

némelyikünket költővé teszi. De mindenekelőtt módot ad arra, hogy lélekben fölkészüljünk a halálra s igyekezzünk értelmesen, őszintén élni, állandóan érezve a magunk korlátait. Békességet is ad, mert az igazi lelki béke abból származik, ha elfogadjuk a legrosszabbat. Lélektanilag azt hiszem, nagy energiafelszabadítást jelent ez.

Amikor kínai költők és közrendű emberek vigadnak, tudat alatt mindig érzik, hogy az öröm nem tart örökké, – aminthogy a kínai gyakran mondja is vidám összejövetelek végén: „Még a legragyogóbb vásárnak is, amelynek gyékénysátrai ezer mérföldnyire nyúlnak, vége lesz előbb vagy utóbb.” Az élet lakomája – Nabukodonozor lakomája. Életünk álomszerű voltának ez az átérése valami lelkeséggel ruházza fel a pogány embert. Nagyjában úgy látja az életet, mint egy Szung korszakbeli tájképfestő a hegyi tájat, a titokzatosság ködébe burkolva.

A halhatatlanságtól megfosztva igen egyszerűvé válik az élet hitvallása. Ennyi az egész: mi emberek korlátozott ideig élünk ezen a földön, ritkán tovább hetven esztendőnél, úgy kell tehát elrendezni az életünket, hogy oly boldogan élhessünk, ahogy az adott körülmények közt lehetséges. Ebben konfuciánus alapon állunk. Van az egészben valami világi, valami félelmesen földhözragadt elem s az ember makacs, józan ésszel lát munkájához, határozottan abban a szellemben, amelyet George Santayana „állati hitnek” nevez. Ezzel az állati hittal, amely úgy fogja fel az életet, ahogy van, Darwin segítségével nélkül ravaszul megsejtettük közeli rokonságunkat az állatokkal. Ezért ragaszkodunk az élethez, – az ösztön és az érzékek életéhez – abban a hitben, hogy mindnyájan állatok lévén, csak úgy lehetünk igazán boldogok, ha minden normális ösztönünk normális kielégítést nyer. Minden vonatkozásban alkalmazható ez az élet élvezésére.

Materialisták vagyunk tehát? Egy kínai alig tudná, hogyan válaszoljon erre a kérdésre. Az ő lelkeségével, amelynek alapja valami materiális, földhözragadt élet, nem tud különbséget tenni lélek és test között. Kétségtelenül szereti a földi örömeket, dehát a földi örömeik érzékiek. Az ember csak az értelem útján foghatja fel a lélek és a test különbségét, de mind a kettőhöz érzékeink nyitnak kaput, amint ezt az előző fejezetben láttuk. A zenének, amely kétségtelenül a legszellemibb művészet s a lélek világába emeli az

embert, alapja a hallás érzéke. S a kínai nem tudja belátni, hogy az ízlés szimpátiája az étel élvezésében miért kevésbé szellemi, mint a hangok szimfóniája. Csak ilyen realisztikusan érezhetünk a szeretett nő irányában is. Lehetetlenség lelkét és testét megkülönböztetni. Mert ha szeretünk egy nőt, nem vonásainak geometriai pontosságát szeretjük, hanem inkább mozdulatait, tekintetét és mosolygását. De vajon a nő tekintete és mosolygása testi dolog-e vagy lelki ? Ezt senki sem tudja megmondani.

Az élet realitásának és lelkiségének ezt az átérzését elősegíti a kínai humanizmus, sőt voltaképpen az egész kínai gondolkozás és élet. A kínai filozófiát röviden úgy határozhatjuk meg, hogy inkább az élet, mint az igazság megismerésével foglalkozik. A kínai filozófus elhárít magától minden metafizikai spekulációt, mert az nem fontos az élet szempontjából s csak az élet halvány visszatükröződése értelmünkben; magához az élethez ragaszkodik s azt az egyetlen, örök kérdést ismétli „Hogyan éljünk?” A nyugati értelemben vett filozófia tiszta hiábavalóság a kínai szemében. Annyit foglalkozik logikával, vagyis a tudás megszerzésének módszerével és ismeretkritikával, amely a tudás lehetőségének kérdését veti föl, hogy elfelejt magának az életnek ismeretével foglalkozni. Éppen olyan bolondság és léhaság ez, mint az udvarlás házasság és gyermeknemzés nélkül, vagy vöröskabátos ezredek parádés masíroztatása háború nélkül. A német filozófusok valamennyi között a legléhábbak; úgy udvarolnak az igazságnak, mint a lángoló szerelmes, de ritkán kérik meg a kezét.

V. Mi a szerencse?

A taoizmus sajátos hozzájárulása a tétlen temperamentum megteremtéséhez: annak a felismerése, hogy szerencse és balszerencse nincs a világon. A nagy taoista tanítás fölébe helyezi a léteket a cselekvésnek, a jellemet a teljesítménynek, a nyugalmat a mozgásnak. De a benső nyugalom csak akkor lehetséges, ha az embert nem zavarják a sors viszontagságai. Lehtsze, a nagy taoista filozófus híres parabolát írt *Az erődben lakó öreg emberről*:

„Egy öreg ember fiával együtt lakott valami elhagyott erődben egy domb tetején s egy napon elvesztette a lovát. Szomszédai eljöttek, hogy részvétüket fejezzék ki szerencsétlensége miatt s az öreg megkérdezte őket: – Honnan tudjátok, hogy ez szerencsétlenség? – Néhány nappal utóbb lova visszajött egy sereg vad lóval; szomszédai újra eljöttek, hogy gratuláljanak, neki a szerencséhez s az öreg így szólt hozzájuk: – Honnan tudjátok, hogy ez szerencse? – Hogy ennyi ló volt a kezeügyében, a fia lovagolni kezdett s egy napon kitorpte a lábát. A szomszédok ismét eljöttek részvétlátogatásra s az öreg így szólt hozzájuk: – Honnan tudjátok, hogy ez szerencsétlenség? – Következő évben háború tört ki s mert az öreg fia nyomorék volt, nem kellett elmennie.”

Az ilyen filozófia nyilván képessé teszi az embert arra, hogy kiálljon néhány kemény csapást az életben, meg lévén győződve arról, hogy minden kemény csapásnak vannak előnyös következményei. Akárcsak az éremnek, a csapásnak is van másik oldala. Ez a filozófia lehetővé teszi a nyugalmat, az undorodást a puszta mozgolódástól és törtetéstől, a menekülést mindenféle sikertől és teljesítménytől, – mert ezt mondja: „Semmi se baj annak, aki azt mondja, hogy sebaj!” A siker vágyát megöli az az ügyes döfés, hogy a siker vágya körülbelül egyértelmű a bukástól való félelemmel. Minél nagyobb sikert ért el valaki, annál inkább fél a hanyatlástól. A hírnév csalóka értékeivel szemben ott vannak az ismeretlenség óriási előnyei. Taoista szempontból az a művelt ember, aki siker esetén nem hisz a sikerben, de bukás esetén nem bizonyos a bukásban, – a félművelt ember jellemző vonása pedig az

a meggyőződés, hogy külső sikerei és bukásai föltétlenek és valóságosak.

A buddhizmust és a taoizmust tehát így különböztethetjük meg egymástól: a buddhista célja az, hogy ne legyen szüksége semmire, a taoista célja pedig, hogy reá ne legyen szüksége senkinek. Gondtalan egyén csak az lehet, akire a közösségnek nincs szüksége, már pedig csak a gondtalan egyén lehet boldog ember. Csuangtsze, a legnagyobb és legtehetségesebb taoista filozófus ebben a szellemben állandóan figyelmeztet bennünket, hogy ne legyünk túlságosan kitűnőek, túlságosan hasznosak és túlságosan szolgálatkészek. A disznót akkor ölik meg és áldozzák fel az oltáron, amikor túlságosan kövér s a szép madarat legelőször lövi le a vadász, szép tollazata miatt. Ebben az értelemben mondta el tanítómeséjét arról a két emberről, aki megszenteltetett egy sírt és kirabolta a holttestet. Kalapáccsal szétverik a halott homlokát, összetörik járomcsontját, bezúzzák az állkapcsát – s mindezt azért, mert a halott elég bolond volt, hogy szájában gyöngyszemmel temettesse el magát.

Ennek az egész filozofálásnak elkerülhetetlen konklúziója: miért ne lustálkodnánk?

NYOLCADIK FEJEZET – AZ OTTHON ÉLVEZÉSE

I. Biologikus leszek

Azt hittem, hogy minden civilizáció végső próbája: milyen típusú férjeket és feleségeket, apákat és anyákat termel? Ennek a kérdésnek rideg egyszerűsége mellett jelentéktelenné halványul a civilizációnak minden más teljesítménye – művészet, filozófia, irodalom és materiális élet.

Ennek az indítványozott próbának az a különös eredménye, hogy közös színvonalra hozza az egész emberiséget s egyszerű és világos egyenlet alakjában fejezi ki, félresöpörve a civilizáció és kultúra minden lényegtelen elemét. A civilizáció többi eredményeit mind pusztán eszközöknek tekinti jobb férjek és feleségek, jobb apák és anyák termelésére. Minthogy az emberiség kilencven százaléka férj vagy feleség és száz százalékanak vannak szülei, minthogy továbbá a házasság és az otthon az ember életének legbensőségesebb oldala: világos, hogy az a civilizáció, amely jobb feleségeket és férjeket, jobb apákat és anyákat termel, boldogabb emberi életet tesz lehetővé s ennél fogva magasabbrendű típusa a civilizációnak. Azoknak a férfiaknak és asszonyoknak minősége, akikkel együtt élünk, sokkal fontosabb, mint végzett munkájuk s minden leány hálás lehet annak a civilizációnak, amely jobb férjjel ajándékozza meg. Ezek a dolgok viszonylagosak s ideális férjek és feleségek, meg apák és, anyák minden korban és minden országban akadnak. Jó férjek és feleségek termelésének legjobb módja valószínűleg az eugenika, ami sok nehézségtől kímél meg bennünket a férjek és feleségek nevelésében. Viszont az olyan civilizáció, amely nem ismeri az otthont, vagy csekélyebb jelentőséget tulajdonít neki, valószínűleg silányabb produktumokat hoz létre.

Úgy veszem észre, biologikus kezdek lenni. Valóban, biologikus vagyok, mint mindenki. Fölösleges is kijelenteni, hogy „most pedig biologikus leszek”, mert akarva, nem akarva, azok vagyunk. Mindenki biologikusan boldog, vagy haragos, vagy becsvágyó, vagy

vallásos, vagy békeszerető, bár esetleg maga sem tudja. Mint biológikus lények nem sikkaszthatjuk el azt a tényt, hogy mindnyájan mint kisbabák születünk, anyánk emlőjét szopjuk, megházasodunk és más kisbabákat hozunk létre. Minden férfi asszonytól születik, majdnem minden férfi asszonnal éli végig az életét s apja lesz fiúknak és leányoknak; hasonlóképpen minden asszony asszonytól születik, majdnem minden asszony férfival éli végig az életét és gyermekeket hoz a világra. Vannak, akik nem akarnak szülők lenni, mint ahogy vannak fák és virágok is, amelyek nem teremnek magot, hogy fajtájukat fenntartsák, de azt senki sem akadályozhatja meg, hogy szülei legyenek, mint ahogy a fa sem tiltakozhatik az ellen, hogy magról teremjen. Eljutunk tehát ahhoz az alapvető tényhez, hogy a legelsődlegesebb viszony az életben a férfi, asszony és gyermek viszonya és semmiféle életfilozófiát nem lehet megfelelőnek tekinteni, vagy egyáltalán filozófiának nevezni, ha ezzel a lényeges viszonyal nem foglalkozik.

De férfi és asszony pusztá viszonya még nem elegendő; ez a viszony hiányos, ha gyermekek nem származnak belőle. Semmiféle civilizációnak nincs mentsége arra, hogy egy férfit vagy asszonyt megfosszon a gyermekhez való jogától. Tudom, hogy ez igen komoly probléma manapság, hogy számos férfi és asszony van, aki nem köt házasságot és számos olyan, aki egy vagy más okból a házasságban sem akar gyermeket. Szerintem bármi legyen is az ok: ha férfi vagy asszony gyermekek nélkül hagyja el ezt a világot, ez a legnagyobb bűn, amit önmaga ellen elkövethet. Ha a terméketlenség oka a test, akkor a test elfajzott és beteg; ha a drágaság az oka, akkor a drágaság helytelen; ha valami ál-individualista filozófia az oka, akkor az individualista filozófia helytelen és ha az egész társadalmi rendszer az oka, akkor az egész társadalmi rendszer helytelen. A XXI. század férfiai és asszonyai talán belátják majd ezt az igazságot, ha előbbre haladtunk a biológia tudományában s jobban megértjük önmagunkat, mint biológikus lényeket. Meggyőződésem, hogy a XX. század a biológia százada lesz, mint ahogy a XIX. az összehasonlító természettudományok százada volt. Ha az ember jobban megérti önmagát s belátja, hogy hiába harcol természetadta ösztönei ellen: jobban megbecsüli majd ezt az egyszerű bölcsességet. Látjuk is már ennek a növekvő biológikus és

orvosi bölcsességnek jeleit, amikor Jung, a svájci pszichológus azt tanácsolja gazdag női pácienseinek, hogy menjenek vissza falura, csirkét, gyereket és répát nevelni. A gazdag női páciensekkel az a baj, hogy nem funkcionálnak biologikusan, vagy hogy biologikus funkcióik szántalmasan alacsonyrendűek.

A férfi a történelem kezdete óta nem tanulta meg, hogyan kell az asszonnyal élni. Különös, hogy ennek ellenére sem élt egyetlen férfi sem asszony nélkül. Egy férfi sem beszélhet lenézően az asszonyról, ha meggondolja, hogy anya nélkül senki sem jött a világra. Születésétől haláláig asszonyok veszik körül – anya, feleség, leányok – s még ha nem házasodik is meg, akkor is nővére bízta magát, mint William Wordsworth, vagy házvezetónőjére, mint Herbert Spencer.

A legszebb filozófia sem segít rajta, ha nem tud megfelelő viszonyba kerülni anyjával vagy nővérel, ha pedig még házvezetónőjével sem tud megfelelő viszonyba kerülni, akkor Isten legyen irgalmas a lelkének!

Van valami szánnivaló az olyan férfiban, aki nem került megfelelő viszonyba az asszonnyal és elferdült erkölcsi életet élt, mint Oscar Wilde, de még ő is így kiált fel: „A férfi nem tud asszonnyal élni, de asszony nélkül sem!” Úgy látszik tehát, az emberi bölcsesség egy hüvelyknyivel sem jutott előbbre egy hindu monda írója és Oscar Wilde közt, mert a hindu teremtésmonda írója lényegében ugyanezt a gondolatot fejezte ki négyezer évvel ezelőtt. Szerinte Isten, amikor az asszonyt teremtette, vett egy keveset a virágok szépségéből, a madarak énekéből, a szivárvány színeiből, a szellő csókjából, a hullámok kacagásából, a bárány szelídségéből, a róka ravaszságából, a felhők szeszélyességéből és a záporosó állhatatlanságából, mindezekből női lényt szőtt össze és feleségül adta a férfinak. A hindu Ádám boldog volt s kószált feleségével a gyönyörű földön. Néhány nap múlva Ádám odament Istenhez és így szólt: „Vedd el tőlem ezt az asszonyt, mert nem tudok vele élni.” Isten meghallgatta kérését és elvette tőle Évát. Ádám ekkor magányosnak érezte magát, ismét boldogtalan volt, néhány nap múlva újra elment Istenhez és így szólt: „Add vissza az asszonyomat, mert nem tudok nélküle élni.” Isten újra meghallgatta kérését és visszaadta neki Évát. Eltelt néhány nap, Ádám ismét

elment Istenhez: „Kérlek, vedd vissza ezt az Évát, akit teremtettél, mert esküszöm, nem tudok vele élni.” Isten végtelen bölcsességében újra teljesítette kívánságát. Amikor végre Ádám negyedszer is eljött és panaszkodott, hogy nem élhet női élettársa nélkül, Isten megígértette vele, hogy többször nem változtatja meg elhatározását, belenyugszik sorsába, akárhogy fordul is s együtt él Évával ezen a földön, ahogy lehet. Nem hinném, hogy ez a kép lényegében mai napig valami sokat változott volna.

II. A coelibátus a civilizáció szeszélye

Ebből az egyszerű es természetes biologikus álláspontból két összeütközés származik: az első az individualizmus és a család közt, a második, mélyebb összeütközés pedig az értelem terméketlen filozófiája és az ösztön melegebb filozófiája közt. Mert az individualizmus és az értelem imádása könnyen vakká teszik az embert a családi élet szépségeivel szemben s e kettő közül, azt hiszem, az első még nem is olyan gonosz, mint a második. Aki hisz az individualizmusban s levonja végső logikai következéseit, még igen értelmes lény lehet, hanem aki a hideg főben hisz a meleg szívvel szemben, az bolond. A család kollektivitását, mint társadalmi egységet, még lehet pótolni valamivel, de a páros élet és az apai, anyai ösztön elvesztését semmivel.

Abból a föltevésből kell kiindulnunk, hogy az ember nem élhet boldogan ezen a világon, ha egyedül van, hanem társulnia kell valami magánál nagyobb csoporttal. Az ember énje nem szorul testének arányai közé, mert van egy nagyobbik énje s ez addig terjed, ameddig szellemi és társadalmi tevékenysége elhatol. A valódi élet, amely jelent valamit az ember számára, semmilyen korban, semmilyen országban, semmilyen kormányforma alatt nem terjed ki egész hazájára vagy korára, hanem ismeretségeinek és tevékenységének abban a kisebb körében foglal helyet, amelyet mi a „nagyobbik énnel” nevezünk. Ebben a társadalmi egységben él és mozog. Ez a társadalmi egység lehet egy egyházközség, vagy iskola, vagy börtön, vagy cég, vagy titkos társaság, vagy emberbaráti szervezet. Ezek elfoglalhatják az otthonnak, mint társadalmi egységnek a helyét s néha tökéletesen pótolják is. Maga a vallás vagy néha egy nagy politikai mozgalom az ember egész lényét fölemésztheti. De mind e csoportok közül az otthon marad az egyetlen természetes biológiailag valódi, kielégítő és fontos egysége az életünknek. Természetes, mert mindenki már születésekor egy otthonban találja magát s az otthon egész életén át elkíséri; és biológiailag valódi, mert a vérrokonság látható valósággá teszi a nagyobbik én fogalmát. Akinek a maga természetes csoportjában nem sikerül az élete, annak valószínűleg nem sikerül más

csoportokban sem. Konfucius azt mondja: „Az ifjú tanuljon fiúi módra viselkedni az otthonában és tisztességtudóan a társaságban; legyen lelkiismeretes és becsületes, szeressen mindenkit és társalkodjék derék úriemberekkel. *Ha ilyen elvek szerint cselekszik s még marad felhasználatlan ereje, olvasson könyveket.*” Függetlenül ennek a csoportéletnek fontosságától: az ember csak a másik nem megfelelő tagjával való harmonikus kiegészülésben fejezheti ki és teljesítheti ki magát egészen s csak így érheti el egyéniségének teljes kifejlődését.

Az asszony tudja ezt, mert mélyebb biológiai érzéke van, mint a férfinak. Tudat alatt minden kínai leány a vörös lakodalmi szoknyáról és gyaloghintóról álmodik s minden nyugati leány menyasszonyi fátyolról és lakodalmi harangzúgásról. A természet sokkal erősebb anyai ösztönnel ruházta föl az asszonyt, semhogy ezt egy mesterséges civilizáció könnyűszerrel kiölhetné belőle. Kétségtelennek tartom, hogy a természet még inkább anyának, mint párnak szánta az asszonyt s olyan szellemi és erkölcsi tulajdonságokkal ruházta föl, amelyek mind anyai szerepére irányulnak s igazi magyarázatuk és egységük az anyai ösztönben rejlik: realizmus, ítélőképesség, türelem az aprólékos dolgokkal szemben, szeretet a gyöngék és gyámoltalanok iránt, vágy, hogy gondját viselhessék valakinek, erős állati szeretet és gyűlölet, erős egyéni és érzelmi hajlamok s végül a dolgok egyéni szemlélete. Nagyon tévelyeg tehát a filozófia, amikor eltér magának a természetnek elgondolásától s megpróbálja boldoggá tenni az asszonyt anélkül, hogy számításba venné anyai ösztönét, amely egész lényének uralkodó vonása és centrális magyarázata. A tanulatlan és az egészségesen nevelt asszonyban sohasem vész el az anyai ösztön, kibukkan már a gyermekkorban s egyre erősödik a serdülő koron át az érett korig, míg a férfiban az apai ösztön ritkán válik tudatossá harmincöt éven alul, vagy legalább is amíg ötesztendő gyermeke nincs. Nem hiszem, hogy huszonöt éves férfi gondolni szokott az apaságra. Csak beleszeret egy lányba, véletlenül gyermeket hoz létre és megfeledkezik róla – felesége pedig egyébre sem tud gondolni – míg végre harmincas éveiben egyszerre csak észreveszi, hogy van egy fia vagy leánya, akit kivihet a vásártérre s büszkélkedhetik vele barátai előtt s csak akkor kezd

apailag érezni iránta. Kevés hús vagy huszonöt éves férfi van, aki nem mulat azon a gondolaton, hogy apa lesz s a mulatságon kívül nem sokat gondol az egészszel – ellenben az asszony életében a gyermek, sőt a gyermek várása is talán a legkomolyabb dolog s egész lényét annyira megváltoztatja, hogy jelleme és szokásai is átalakulnak. Mihelyt az asszony anyának érzi magát, megváltozik szemében a világ. E pillanattól fogva nem kételkedik abban, hogy van küldetése a világon, van célja az életének. Szükség van rá. Végzi a dolgát. Láttam egy gazdag kínai család elkényeztetett egyetlen leányát hőssé válni s hónapokig álmatlanul élni, amikor a gyermeke beteg volt. A természet rendjében nincs szükség ilyen apai ösztönre s a természet nem is gondoskodott erről, mert a férfi, akárcsak a gúnár, keveset törődik leszármazottaival, azon kívül, hogy hozzájárul a születésükhöz. Lélektanilag tehát az asszony szenved legjobban, ha lényének ez a központi mozgatóereje nem jut kifejezésre és nem működhetik. Senki se mondja nekem, hogy az amerikai civilizáció kedvez a nőknek, amikor megengedi, hogy annyi csinos teremtés hibáján kívül hajadon maradjon.

Minket végre is csak ez a kérdés érdekel: „Hogy éljünk boldog életet?” – és senkinek az élete nem lehet boldog, ha a külső élet felületes eredményein túl jellemének mélyebb húrjai meg nem szólalnak és természetes funkcióikat nem végezhetik. A coelibátus, mint ideál az „egyéni pályafutás” alakjában nemcsak individualisztikus, de bolondul intellektuális betegséget is hordoz magában s ezért kárhoztatni kell. Mindig azzal gyanúsítom a megrögzött agglegényt vagy meggyőződéses hajadont, hogy félbemaradt intellektualista, aki túlságosan tele van a maga külső teljesítményeivel, s azt hiszi, hogy megtalálhatja emberi boldogságát a családi élet valamilyen pótlékában vagy találhat egy tökéletesen kielégítő intellektuális, művészi vagy hivatásbeli érdeket.

Ezt tagadom. Mindig bolondosnak és komikusnak láttam ezt a házaselet és gyermek nélkül való individualizmust, amely karrierekben és egyéni teljesítményekben próbál pótléket találni a teljes és kielégítő élet helyébe s például az állatkínzás ellen harcol. Lélektanilag jellegzetes eset az aggszűz, aki följelenti a cirkuszgizgatót, hogy kegyetlenül bánik a tigrisekkel, mert gyanús neki, hogy korbács nyomait vette észre az állatok hátán. Ezek a

tiltakozások valami rosszul alkalmazott anyai ösztönből származnak, mert hiszen a tigris nem sokat törődik egy kis korbácsolással. Ezek a nők homályosan vágyódnak arra, hogy valami helyük legyen az életben s azért olyan hangosak, hogy önmagukat és a többieket meggyőzzék.

A politikai, irodalmi és művészi teljesítmények jutalma csak valami halvány, intellektuális mosolyt ébreszt az érdekeltekben, ellenben az a gyönyörűség, hogy gyermekeink felnőnek, erősek és egészségesek, a maga némaságában végtelenül reális. Hány író vagy művész akad, aki alkotásaival meg van elégedve öreg korában s hány másik, aki az egészséget csak időtöltésnek tekinti, amelynek legfőbb jogosultsága, hogy a kenyerét megkeresse vele? Mondják, hogy Herbert Spencer néhány nappal halála előtt felhalmozta ölében Szintetikus Filozófiájának tizennyolc kötetét s amikor ezt a hideg súlyt érezte, eltűnődött: nem jobb volna-e, ha egy unokát tarthatna itt a könyvek helyett. Elég kellemetlen a cukor-ersz, vaj-ersz és gyapot-ersz is, de a gyermek-ersz a legsiralmasabb a világon.

Más szempontból tekintve, a boldogság nagyjában az, ha megtaláljuk életünk munkáját – azt a munkát, amit szeretünk. Kérdezem, vajon férfiak és asszonyok kilencven százaléka megtalálta-e foglalkozásában azt a munkát, amit igazán szeret. Az a gyakran hallott állítás, hogy „szeretem a munkámat”, azt hiszem, csak *cum grano salis* hihető el. Sohasem mondja senki: „szeretem az otthonomat”, mert ez magától értetődik. Az átlagos üzletember körülbelül ugyanolyan hangulatban megy az irodájába, mint ahogy a kínai asszony gyermeket szül; mindenki ezt teszi s mi egyebet is tehetne? „Szeretem a munkámat”, ezt mondja mindenki. Ez az állítás hazugság, a liftkezelők, telefonos-kisasszonyok és fogorvosok esetében s nagy túlzás szerkesztők, telekügynökök és tőzsdések esetében. A sarkkutató vagy a laboratóriumában fölfedező munkát végző tudós kivételével, azt hiszem, a legtöbb, amit remélhetünk, az, ha *kedveljük* és magunkhoz illőnek találjuk a munkánkat. De még ha a szólásmódot elfogadjuk is, nem lehet összehasonlítani a munkánk iránt érzett szeretetet az anya szeretetével gyermekei iránt. Sok ember kételkedik abban, hogy megtalálta igazi hivatását s átsiklik egyikből a másikba, de az anya mindig bizonyosan tudja, hogy mi az ő életének munkája: az apróságok gondozása és vezetése. Sikeres

politikusok faképnél hagyták már a politikát, sikeres szerkesztők a lapjukat, sikeres pilóták a repülést, sikeres bokszolók a cirkuszt, sikeres színészek és színésznők a színpadot –de képzeljünk el egy anyát, aki lemond az anyaságról, akárhogy „sikerült” is neki. Ilyet nem hallott senki. Nem igaz tehát, hogy az asszony biztosabb és nagyobb boldogságot találhat az anyaságban, mint mondjuk az építészetben, mivel a természet sohasem téved? És nem igaz, hogy a házasság a legjobb foglalkozás az asszony számára?

Feminista olvasóim egyre bosszúsabban hallgathatták, amint növekvő lelkesedéssel beszéltem az otthonról, tudván, hogy az otthon keresztjét mindig az asszony viseli. De én éppen ezt akarom bebizonyítani. Lássuk, ki nagyobb jóakarója az asszonynak –mert hiszen itt egyedül az asszony boldogságával törődünk, nem a társadalmi eredmények okozta boldogsággal, hanem azzal, amelyik egyéni lényük mélyén lakik. Még az alkalmasság vagy hozzáértés szempontjából is kétségtelennek tartom, hogy kevesebb bankigazgató alkalmas a maga munkájára, mint ahány asszony az anyaságra. Látunk hozzá nem értő osztályfőnököket, vállalati igazgatókat, bankárokat, köztársasági elnököket, de ritkán látunk dolgozóhoz nem értő anyát. Az asszony tehát alkalmas az anyaságra, szüksége van rá és ennek tudatában is van. Az ideális asszony az én szememben az, aki a kozmetikát egyszerre tudja szeretni a matematikával és inkább feminin, mint feminista. Nem bánom a kozmetikát s ha még marad felhasználatlan ereje, – mint Konfuciusz mondaná – hadd játsszék a matematikával is.

No feledjük, hogy az átlagos férfi és asszony átlagos ideáljáról beszélünk. Vannak kiváló és tehetséges asszonyok, mint ahogy vannak kiváló és tehetséges férfiak is, akiknek teremtő képességén épül a világ igazi haladása. Ha az átlagos asszonyt arra kérem, hogy tekintse ideális foglalkozásának a házasságot, szüljön gyermeket és esetleg tányért is mosogasson ugyanakkor megkérem az átlagos férfit is, hogy feledkezzen meg a művészetekről s csak keresse meg a család kenyerét, hajvágással, cipőpucolással, tolvaj-fogással, üstfoldozással vagy pincérkedéssel. Minthogy valakinek világra kell hoznia a gyermekeket, gondoznia kell őket, kiápolni a kanyaróból s fölnevelni derék és bölcs polgárokká, s minthogy a férfiak egyáltalán nem alkalmasak gyermekszülésre és borzasztó ügyetlenül dajkálják

és fürdetik a gyermekeket: természetesen az asszonyoktól várom, hogy ezt a munkát elvégezzék. Ha az átlagot hasonlítjuk össze, nem tudom, melyik a nemesebb munka: gyereket nevelni, vagy haját vágni, cipőt pucolni, vagy áruházak ajtaját nyitogatni. Nem tudom, miért panaszkodnak az asszonyok az edénymosogatás miatt, ha a férjük kénytelen idegen emberek számára áruházak ajtaját nyitogatni. Mint kenyérkereset semmiféle munka nem nemes és nemtelen. Nem vagyok meggyőződve arról, hogy férfikalapok készítése okvetlenül regényesebb foglalkozás, mint a férj harisnyájának stoppolása. A kalapkészítő leány és a harisnyastoppoló asszony közt az a különbség, hogy a harisnyastoppolónak van férje, akinek sorsa az ő kezébe van letéve, a kalapkészítő lánynak pedig nincs. Persze remélnünk kell, hogy a harisnya viselője megérdemli az asszony munkáját, de hát jogosulatlan pesszimizmus volna általános szabályként megállapítani, hogy harisnyája nem éri meg a stoppolást. A férfiak nem ennyire értéktelenek. Azt az általános kijelentést, hogy a családi élet a maga fontos és szent feladatával, a faj fiatalságának nevelésével és irányításával, túlságosan alacsony az asszony számára, aligha nevezhetjük egészséges társadalmi állásfoglalásnak, –az ilyesmi csak olyan kultúrában lehetséges, ahol az asszonyt, az otthont és az anyaságot nem tisztelik kellőképpen.

III. A sex appeal

A női jogok és megnövekedett társadalmi kiváltságok külszíne ellenére is mindig azt hiszem, hogy az asszony még a mai Amerikában sem kapja meg azt, ami megilleti. Reméljük, hogy a benyomásom helytelen s hogy a női jogok növekedésével nem csökkent a lovagiasság. Mert ez a kettő nem jár szükségképpen együtt: a lovagiasság, vagyis igazi nőtisztelet – meg az, hogy az asszony szabadon költheti pénzét, mehet, ahova akar, vezető állásokat foglalhat el és szavazhat.

Én úgy láttam (az óvilág polgára vagyok s az óvilág szemével látok), hogy vannak fontos dolgok és vannak nem fontosak s hogy az amerikai nők messze előtte járnak óvilági testvéreiknek minden nem fontos dologban, de minden fontos dologban körülbelül ugyanott vannak, ahol azok. Semmi sem mutatja határozottan, hogy Amerikában nagyobb lenne a lovagiasság, mint Európában. Az amerikai asszony valódi tekintélyének székhelye még mindig a hagyományos régi trónus, a házitűzhely, ahol boldog, szolgáló angyal módjára uralkodik. Láttam ilyen angyalokat, de csak az otthon szentélyében, ahol az asszony a konyhában vagy a nappaliban sűrög-forog, mint a családi szeretetnek szentelt otthon igazi úrnője. Valami olyan sugárzás árad belőle, amely egy irodában elképzelhetetlen volna, vagy legalábbis nem lenne a helyén.

Csak azért van ez, mert az asszony elbájolóbb és kecsesebb selyemruhában, mint üzleti kabátban, vagy az én képzeletem játéka az egész? A dolog lényege szerintem az, hogy az asszony otthon úgy él, mint hal a vízben. Öltöztess az asszonyt üzleti kabátba s a férfi munkatársának fogja tekinteni, akit jogosan bírálhat, de lebegjen csak zsorzettben vagy selyemben hét hivatalos órából egy óra hosszát s a férfi lemond a versengés gondolatáról, hátradől székében és tátott szájjal bámul. Az asszony, ha kell, könnyen beletanul az üzlet megszokott munkájába s átlagban jobban dolgozik, mint a férfi, de mihelyt az iroda légköre megváltozik, – például ha az üzlet személyzete egy lakodalmi teán találkozik össze – tüstént azt látjuk, hogy az asszonyok átveszik a maguk birodalmát, figyelmeztetik férfikollégáikat vagy főnöküket, hogy jó lesz hajtat

vágtatni vagy közlik velük, hogy hol lehet a legjobb hajvizet kapni korpa ellen. Az irodában az asszony udvarias; az irodán kívül tekintélyes.

Őszintén és a férfi szempontjából szólva – hiába is állítanám, hogy más szempontból beszélek – azt hiszem, hogy a nők megjelenése a nyilvános életben erősen hozzájárult az élet szépségéhez és kellemességéhez, irodában és utcán, a férfiak javára; hogy az irodákban szelídebbek a hangok, vidámabbak a színek és tisztábbak az íróasztalok. Hiszem azt is, hogy csöppet sem változott a nemi vonzás, vagy a nemi vonzás vágya, amiről a természet gondoskodott. Végső konklúzióm az, hogy Nyugaton az emberek túlságosan sokat gondolnak a nemiségre és kevesebbet magára az asszonyra.

A nyugati asszony majdnem ugyanannyi időt tölt a frizurájával, mint a kínai; nyíltabban, állandóan és akárhol festi magát; diétát tart, tornászik, masszíroztatja magát s hirdetésekkel tanulmányoz, hogy alakját megőrizhesse – mindezt sokkal buzgóbban, mint a kínai; lábgyakorlatokat végez az ágyban, hogy derékbőségét csökkentse; kifeszítteti a bőrét és festi a haját olyan korban, amikor a kínai asszonynak már eszébe sem jut ilyesmi. Sokkal több pénzt költ hajvizekre, illatszerekre, krémekre és olajokra. Talán csak azért van ez így, mert az amerikai asszonynak több fölösleges ideje és pénze van. Talán a férfiak kedvéért öltözik s a maga kedvéért vetkőzik, vagy megfordítva, – vagy mind a kettő igaz. Vagy talán csak az okozza a különbséget, hogy a kínai asszonynak kevesebb modern kozmetikai eszköz áll rendelkezésére, mert igen nehezen mernék különbséget tenni a fajok közt, ha arról az asszonyi vágyról van szó, hogy a férfit magához vonzza. A kínai asszony elég keservesen megdolgozott a férfiak tetszéséért, amikor még fél évszázaddal ezelőtt is elkötötte a lábát s most vidáman tért át a „hajórr-cipőről” a magassarkú cipőre. Nemigen szoktam jósolni, de prófétai meggyőződéssel mondhatom, hogy a közeljövőben a kínai asszony is tíz percig fog rugdalózni reggelenként az ágyában, hogy az urának vagy önmagának tessenek. De azért nyilvánvaló, hogy az amerikai asszony ma keményebben megdolgozik a férfi meghódításáért, többet törődik testi sex-appealjével s a sex-appeal nagyobb megértésével öltözködik. Az eredmény az, hogy az asszonyok

általában, ahogy parkokban és utcán látjuk őket, jobb alakúak és jobban vannak öltözve, hála mindennapos nagy erőfeszítéseiknek, hogy alakjukat megőrizték –a férfiak nagy gyönyörűségére. De elképzelem, mennyire meggyötörheti ez az idegeiket. S amikor sex-appealról, tehát a nemiség varázsáról beszélek, ezt ellentétesnek tekintem az anyaság varázsával, vagy az egészében felfogott női varázssal.

A modern embert a művészet ébresztette a nemiség tudatára. Ebben egyáltalán nem kételkedem. Elsősorban a művészet, azután pedig a nő testének kereskedelmi kihasználása, legkisebb hajlásáig, izom-mozdulatáig és festett lábkörméig. Sehol másutt nem láttam, hogy a női test minden részét oly tökéletesen kihasználták volna kereskedelmi szempontból s alig tudom megérteni, hogy az amerikai asszonyok miért tűrték oly békésen testük kihasználását. A keleti ember nehezen tudja a női testnek ezt a kereskedelmi kihasználását a nők iránt tartozó tisztelettel összeegyeztetni. A művész szépségnek nevezi, a színházi közönség művészetnek, csak színigazgatók nevezik őszintén sex-appealnak s a férfiak általában jól járnak vele. Jellemző a férfi alkotta és férfi irányította társadalomra, hogy asszonyokat levetkőztetnek kereskedelmi célokra, férfiakat majdnem soha, néhány akrobatát kivéve. A színpadon majdnem meztelen asszonyokat látunk, míg a férfiak nem vetik le zsakettjüket és fekete nyakkendőjüket; ha a világot asszonyok irányítanák, nyilván a férfiakat látnók félmeztelenül s az asszonyok maradnának felöltözve. A művészek egyformán tanulmányozzák a férfi és női anatómiát, de a férfitest szépségének tanulmányozását nehezen tudják üzletileg kihasználni. A színház azért vetkőztet le, hogy izgasson, de rendszerint az asszonyokat vetkőzteti le, hogy a férfiakat izgassa s nem megfordítva.

Nézetem szerint a sex-appealnak ez a túlságos hangsúlyozása az egész női természetnek valami kamaszos, helytelen felfogását hozza magával s ennek bizonyos következményei vannak a szerelemben és házasságban is, amelynek felfogása szintén hamissá vagy helytelenné válik. Az asszonyra inkább mint szerelmi párra gondolnak s nem mint a családi tűzhely uralkodó szellemére. Az asszony feleség és anya egyszemélyben, de ha a nemiségre helyezük a hangsúlyt, a szerelmi pár fogalma kiszorítja helyéből az

anya fogalmát, már pedig ismételnem kell, hogy az asszony legnemesebb rangját csak mint anya éri el s az olyan feleség, aki nem akar anya lenni, ezzel máris nagyrészt elveszti méltóságának és komolyságának s abban a veszélyben forog, hogy játékszerré válik. Az én szememben minden gyermektelen feleség – szerető s minden gyermeket szülő szerető – feleség, akármilyen is a törvényes családi állapota. A gyermek megnevesíti és szentté avatja a szeretőt, a gyermektelenség lefokozza a feleséget. Közhely, hogy sok modern asszony azért nem akar gyermeket, mert a terhesség elrontaná az alakját.

A szerelmi ösztönnek a maga módján hozzá kell járulnia az élet gazdagításához, de túlozni lehet magának az asszonynak a rovására. Az a kényszerűség, hogy sex-appealját megőrizze, okvetlenül az asszony idegzetét támadja meg, nem a férfiét. Nem is korrekt a dolog, mert amikor kiváltságot adunk a szépségnek és ifjúságnak, a középkorú asszony azzal a reménytelen feladattal kerül szembe, hogy harcoljon szürke haja és az idő röpülése ellen. Egy kínai költő már figyelmeztetett bennünket, hogy az „ifjúság forrása” – család s hogy nem volt még ember, aki „pányvát tudott volna vetni a nap nyakába” s vissza tudta volna tartani útjában. Ilyenformán a középkorú asszony erőlködése, hogy sex-appealját megőrizze, lihegő, esztelen versenyfutássá válik az esztendővel. A helyzetet csak a humor mentheti meg. Ha hiába vívjuk reménytelen harcunkat az öregség és a fehér haj ellen, miért ne neveznők szépnek a fehér haját? Erről éneklie Csú Tu:

Százszámra téptem ki fehér hajszálaimat.

Valahányszor kitéptem, mind több nőtt a helyükbe.

Ne tépjük hát ki, hagyjuk békén a fehér haját!

Ki ér rá harcolni az ezüstsálak ellen?

Tudjuk, hogy az ember a legszerelmesebb állat a zoológia világában. De a szerelmi ösztön mellett éppoly erős szülői ösztön is van benne s ennek eredménye az ember családi élete. A szerelmi és apai ösztönben számos állattal osztozunk, de az emberi család kezdeteit, úgy látszik, a gibbon-majmok közt találjuk meg. Hanem azért fennforog az a veszély, hogy a szerelmi ösztön legyőzi a

családi ösztönt egy túlfinomult kultúrában, ahol az embert a művészet, a mozi, meg a színház állandó nemi ingerekkel veszi körül. Ilyen kultúrában könnyű megfelekedezni a családi ideál szükségességéről, különösen, ha a levegő tele van individualisztikus eszmékkal. Az ilyen társadalomban tehát sajátságos képet kapunk a házasságról, amely örökös csókolódzásból áll (s ez rendszerint véget ér a lakodalomnál) és sajátságos képet az asszonyról, akit főképpen szerelmi párnak, nem pedig anyának tekintünk. A női ideál tehát a testileg tökéletes és bájos fiatal nő lesz, míg szerintem az asszony sohasem szebb, mint amikor bölcső fölé hajol, sohasem komolyabb és méltóságosabb, mint amikor kisbabát tart a keblén s egy négy-vagy ötesztendő gyermekét vezet kezénél fogva és sohasem boldogabb, mint amikor ágyban fekszik s a keblén tartott kisbabával játszik, ahogy egy nyugati festményen láttam. Meglehet, hogy anya-komplexusom van, de sebj: lélektani komplexusok sohasem ártanak meg egy kínainak. Mindig hihetetlennek és nevetségesnek találom, ha kínai emberrel kapcsolatban Oedipus-komplexusról, apa-leány komplexusról, vagy fiú-anya komplexusról beszélnek. Azt hiszem, az asszonyokról alkotott felfogásom nem valami anya-komplexusnak tulajdonítható, hanem a kínai családi ideál hatásának.

IV. A kínai családi ideál

Hajlandó vagyok azt hinni, hogy a Genesis előadását a Teremtésről egészen újra kell írni. A *Vörös szoba álma* című kínai regényben a hős – egy érzelgős, puha fiú, aki nagyon szereti a női társaságot, mélységesen bámulja szép unokanővéreit és szinte sajnálja, hogy fiúnak született – azt mondja, hogy: „Az asszony vízből készült, a férfi meg agyagból”, mert unokanővéreit édesnek, tisztának és okosnak tartja, sajátmagát és fiúpajtásait pedig csúnyának, tökfajúnek és rossz természetűnek. Ha a Genesis írója Paoyü lett volna s tudja, hogy miről beszél, más történetet írt volna. Isten fogott egy marék sarat, emberformára gyúrta s orrlíkába lélegzetet lehelt – így lett meg Ádám. De Ádám repedezni, töredezni kezdett, ezért hát Isten vett egy kevés vizet, azzal gyúrta meg az agyagot s ennek az Ádámba keveredett víznek neve volt Éva, Ádám élete pedig csak úgy lőn teljes, hogy Éva is belékeveredett. Én legalább így látom a házasság szimbolikus jelentőségét. Az asszony a víz, a férfi az agyag, a víz átjárja és megformálja az agyagot, az agyag megtartja a vizet és formát ad neki, amelyben a víz mozog, él és kiteljesedik.

Az agyag és a víz hasonlatát az emberi házassággal kapcsolatban már réges-régen megírta Kuan asszony. Amikor élete derekán az ura kezdett elhúlni tőle, vagy valamilyen okból arra gondolt, hogy szeretőt fog tartani, a következő verssel változtatta meg férje szándékát: *Közted és köztem igen sok az érzés.*

Ez az oka ennek a sok izgalomnak.

*Végy egy darab agyagot,
nedvesítsd meg, tapogasd meg,
S formáld ki belőle a te képedet,
meg az enyémet.*

*Aztán törd, zúzd össze
s tégy egy kis vizet hozzá,
Formáld újjá a te képedre,
meg az enyémmre.*

*Akkor az én agyagomban
van egy kevés belőled,*

*A te agyagodban
van egy kevés belőlem.
Semmi sem választ el bennünket többé;
Éltünkben egy takaró alatt hálunk,
Holtunkban együtt temetnek el.*

Ismeretes, hogy a kínai társadalom és a kínai élet a családi rendszer alapján van megszervezve. Ez a rendszer adja meg a kínai élet formáját és színét. Honnan származott ez a családi ideál? Ezt a kérdést ritkán vetették föl, mert a kínai magától értetődőnek tartja, idegen tudós pedig nem mer nekivágni. Állítólag Konfucius adta meg a családi rendszer filozófiai alapját, mint alapját minden társadalmi és politikai életnek, mert rendkívüli erővel hangsúlyozta a férj és feleség viszonyát, amelyen minden emberi viszony épül, a gyermeki tiszteletet a szülők iránt, az évi látogatásokat az ősök sírjához, az ősök tiszteletét és az ősök csarnokának intézményét.

A kínaiak őstiszteletét bizonyos írók vallásnak nevezték s azt hiszem, hogy ez nagyrészen helyes is. Nem-vallási oldala az, hogy hiányzik belőle, vagy legalábbis jelentéktelen szerepet játszik benne a természetfölötti elem. Nincs itt imádság adományokért vagy betegségek meggyógyításáért, nyoma sincs a megszokott alkudozásnak imádó és imádott között. Az ősök tiszteletének szertartása nem több, mint kegyeletes megemlékezés elköltözött őseinkről egy olyan napon, amely családi összejövetelnek s az ős cselekedeteiért való hálának van szentelve. Még mindig szegényes pótléka az élő ős születésnapjának ünnepe, de szellemében egyáltalán nem különbözik egy szülő születésnapjának megünneplésétől, vagy az Amerikában és Európában szokásos Anyák Napjától.

Hogy Konfucius miért hangsúlyozta annyira a gyermeki tiszteletet, azt nem tudja senki, de dr. Vu egy tanulmányában fölvetette azt a gondolatot, hogy talán azért, mert Konfucius apátlan gyermek volt. Hasonló lélektani ok vezethette az *Otthon, édes otthon* íróját is, aki egész életében sohasem ismert otthont.

Nem kell eldöntenünk, hogy mennyit ér ez a leleményes ötlet. Hanem ami a családi ideál szükségességét illeti, arra bőségesen találunk okokat a kínai irodalomban. Kiindulópontja az, hogy nem

egyénnek tekinti az embert, hanem egy családi egység tagjának: támogatja az az életfelfogás, amelyet „az-élet-folyama” elméletnek nevezhetnék s igazolja az a filozófia, amely az ember természetes ösztöneinek kielégítését tekinti az erkölcsstan és a politika végső céljának.

A családi rendszer ideálja szükségképpen szöges ellentétben áll az individualizmus ideáljával. Végtére senki sem él tökéletesen egyedül, mint egyén s az ilyen egyén fogalmának semmi realitása nincs. Ha egy egyénre gondolunk és nem tekintjük sem fiúnak, sem fivérnek, sem apának, sem barátnak, akkor micsoda ez az egyén? Elvont metafizikai fogalom. Már pedig a biologikus gondolkozású kínai természetszerűen elsősorban az ember biológiai kapcsolataira gondol. A család tehát életünk természetes biológiai egységévé válik, maga a házasság pedig nem egyéni ügy többé, hanem családi ügy.

Mi kínaiak című könyvemben rámutattam ennek a mindent magába foglaló családi rendszernek rossz oldalaira: hogy felmagasztalt önzéssé válhatik az állam rovására. De ilyen hibák együtt járnak minden emberi rendszerrel, a családi rendszerrel éppen úgy, mint a nyugati individualizmussal és nacionalizmussal, mert ezek az emberi természet hibái. Kínában az embert mindig nagyobbnak és fontosabbnak tartják, mint az államot, de sohasem tartják nagyobbnak és fontosabbnak, mint a családot, mert a családon kívül nincs is reális léte. A nacionalizmus hibái éppen ilyen feltűnőek a modern Európában. Az állam könnyen átalakulhat szörnyeteggé, mint ahogy némely országban át is alakult már, – fölfalja az egyén szólásszabadságát, vallásszabadságát, egyéni becsületét, sőt még az egyéni boldogság végső célját is.

A Nyugat individualizmusával és nacionalizmusával szemben itt van tehát a családi ideál, amely az embert nem egyénnek, hanem egy család tagjának s a családi élet nagy folyama jelentős részének tekinti. Ez az, amit én „az-élet-folyama” elméletnek nevezek. Az emberi életet a maga egészében úgy tekinthetjük, hogy különböző faji életfolyamokból áll, de az ember a családi életfolyamot érzi és látja közvetlenül. Egybehangzó kínai és nyugati hasonlattal „családfáról” szoktunk beszélni s minden ember élete csak része vagy ága ennek a fának, kinő a törzsből s pusztán létével is

hozzájárul növekedéséhez és fennmaradásához. Az emberi életet tehát okvetlenül növekedésnek vagy folytatásnak kell tekintenünk, amelyben minden embernek szerepe van, mindenki egy-egy fejezet a család történetében, kötelezettségei vannak a családdal, mint egészszel szemben s dicsőséget vagy szégyent hoz önmagára és a családi életre.

Ez az érzék a családi öntudat és családi becsület iránt valószínűleg egyedüli formája a csapatszellemnek vagy csoporttudatnak a kínai életben. Hogy az élet játékát épp oly jól vagy még jobban játszhassa, mint egy másik csapat, a család minden tagjának vigyáznia kell, hogy el ne rontsa a játékot, vagy egy rossz mozdulattal csapatát meg ne buktassa. Igyekeznie kell, hogy ha lehet, tovább rúgja a labdát a pályán. A kitalált fiú éppen olyan szégyene önmagának és családjának, mint a hátvéd, aki ügyetlenkedik és beengedi a labdát. Aki pedig elsőnek kerül ki a polgári vizsgáról, az hasonlít a gólt rúgó játékoshoz. A dicsőség az övé, de ugyanakkor családjáé is.

A családi élet képe a formák és színek legnagyobb változatosságának ad teret. Maga az ember végigjárja a gyermekkor, ifjúság, érettkor és öregkor állomásait: előbb rá viselnek gondot, aztán ő visel gondot másokra s öreg korában ismét mások gondozzák őt; előbb engedelmeskedik másoknak és tiszteli őket s később neki engedelmeskednek és őt tisztelik, abban az arányban, ahogy öregszik. A kép színét mindenekfölött az asszonyok adják meg. A folyamatos családi élet képében az asszony nem mint dísz vagy játékszer szerepel, sőt nem is főképpen mint feleség, hanem mint a családfa éltető, lényeges része, – az, ami a folyamatosságot lehetővé teszi. Mert a család minden egyes ágának ereje nagymértékben függ az asszonytól, aki házasság útján bekerült az otthonba s attól a vértől, amellyel a családi örökséghez hozzájárult. A bölcs pátriárka nagy gonddal választ olyan asszonyokat, akik egészséges örökséget hoznak a családba, – mint ahogy a kertész is gondosan választja ki a megfelelő gallyat, amikor ojtani készül. Sejtethető, hogy a férfi életét – különösen házi életét – a feleség teszi boldoggá vagy boldogtalanná s ő szabja meg a leendő család egész jellegét is. Az unokák egészsége s annak a családi nevelésnek típusa, amelyet majd kapni fognak, (s ez rendkívül fontos) egyes-

egyedül magának a menynek nevelésétől függ. Van tehát itt valami formátlan és gyöngén meghatározott eugenikus rendszer, amelynek alapja az átöröklésbe vetett hit s a leszármazás fontossága, de mindenesetre a menyasszony egészségének, szépségének és nevelésének bizonyos megkívánt színvonala, ahogy azt a család szülői vagy nagyszülői megítélik. A hangsúly általában a családi nevelésen van (ugyanabban az értelemben, ahogy Nyugaton „jó családból való” lányt választ az ember) – s ez a nevelés a takarékoság, kemény munka, jó modor és udvariasság régi jó hagyományait jelenti. Ha pedig néha valamelyik szülő nagy bánatára fölfedezi, hogy a fia modortalan, értéktelen menyet hozott a házhoz, titokban mindig a másik családot átkozza, amiért nem nevelte jobban a lányát. Az anyára és apára hárul tehát az a kötelesség, hogy lányukat úgy neveljék, hogy szégyent ne valljanak vele, amikor másik háztartásba kerül.

Az-élet-folyama elmélet, ahogy a családi rendszerben megnyilatkozik, szinte láthatóvá és tapinthatóvá teszi a halhatatlanságot. Minden nagyapa, aki látja unokáját kis táskájával iskolába indulni, azt érzi, hogy valósággal újra átéli a gyermek életét s amikor a gyermek kezét megsimogatja, vagy arcocskáját megcsipdesi: tudja, hogy ez hús az ő húsából és vér az ő véreből. A maga élete csak egy része a családfának, vagy a nagy családi életfolyamnak, amely mindörökké folyik, – s ezért boldogan hal meg. Ez az oka annak, hogy a kínai szülő minden áron tisztességgel meg akarja házasítani gyermekeit még életében, mert ez nagyobb gond még a saját sírhelyénél vagy egy jó koporsó kiválasztásánál is. Hiszen nem tudhatja, milyen lesz gyermekeinek élete, amíg saját szemével nem látja, milyenfajta lányokkal és férfiakkal házasodnak össze fiai és lányai, – s ha menyeeivel és vejeivel meg van elégedve, „boldogan hunyja le szemét”.

Ennek az életfelfogásnak eredménye az, hogy az ember nagyobb perspektívában lát mindent, mert az életet nem tekinti úgy, mintha az az egyénnel kezdődne és végződne. A csapat akkor is folytatja a játékot, amikor a centercsatár vagy a hátvéd kikerült belőle. Más színben tűnik fel a siker és a bukás is. A kínai életideál az, hogy életünk ne hozzon szégyent az őseinkre s fiainkért ne kelljen

szégyellünk magunkat. A kínai hivatalnok, amikor hivataláról leköszön, gyakran idézi ezt a verset: *Fiaim vannak, elégedett vagyok az életemmel; Hivatal nélkül könnyű a testem.*

A legrosszabb, ami az emberrel történhetik, alighanem az, ha méltatlan fiai vannak, akik nem tudják „fenntartani a család dicsőségét”, vagy esetleg a család vagyonát. A szerencsejátékos fiú milliomos apja úgy látja, hogy máris eltékozolták a vagyonát, azt a vagyont, amelyet ő egész élete folyamán halmozott össze. Ha a fiú elbukik, a bukás tökéletes. Másfelől a jövőbe tekintő özvegyasszony esztendőig tartó nyomorúságot, gyalázatot, sőt üldözést is képes eltűrni, ha egy derék ötesztendő fia van. A kínai irodalom és történelem tele van ilyen özvegyekkel, akik mindenféle viszontagságot és üldözést tűrtek el, de megérték azt a napot, amikor fiuk boldogult s talán kiváló polgár is vált belőle.

A családi életnek ilyen elrendezése tehát *kielégítő*, mert gondoskodik az ember életéről minden biológiai szempontból. Mindenesetre ez volt Konfucius legfőbb gondja. A kormányzás végső ideálja, ahogy Konfucius felfogta, sajátos biológiai jellegű volt: „Az öreg éljen békében és biztonságban, a fiatal tanuljon szeretni és hűségesnek lenni, benn a szobában ne legyenek férjhez adatlan lányok, a szobán kívül ne legyenek nőtlen férfiak”. Annál figyelemreméltóbb ez, mert nem valami mellékes dologról szól, hanem *a kormányzás végső céljáról*. Ez az a humanista filozófia, amit „az ösztönök kielégítése” néven ismerünk. Konfucius bizonyos akart lenni afelől, hogy minden emberi ösztönünk kielégül, mert csak így érhetjük el az erkölcsi békét a kielégítő élet segítségével és mert csak az erkölcsi béke az igazi béke. Olyan politikai ideál ez, amely fölöslegessé akarja tenni a politizálást, mert olyan békét jelent, amely állandó s amelynek alapja az emberi szív.

V. A szép öregség

Felfogásom szerint a kínai családi rendszer nagyjában külön gondoskodás fiatalról és öregről, mert tekintve, hogy a gyermekkor, az ifjúság és az öregkor életünk felét foglalja el, fontos, hogy az ifjú és az öreg kielégítő életet éljen. Igaz, hogy az ifjú gyámoltalanabb és kevésbé tud gondot viselni magára, de másrészt könnyebben meg lehet anyagi kényelem nélkül, mint az öreg. A gyermek sokszor alig veszi észre az anyagi szükségét, – úgy, hogy a szegény gyermek gyakran éppoly boldog, ha nem boldogabb, mint a gazdag. Lehet, hogy mezítláb jár, de ez inkább kényelem, mint kellemetlenség neki, míg a mezítláb járás gyakran tűrhetetlenül kellemetlen az öregnek. Ennek oka a gyermek nagyobb életereje, az ifjúság rugalmassága. Lehetnek múló bánatai, de mily könnyen megfeledkezik ezekről! A pénzről nincs fogalma és nincs milliomos-komplexusa, mint az öregnek. Legrosszabb esetben szivarvéget gyűjt, hogy bodzapuskát vásárolhasson, míg az előkelő özvegyasszony állampapírok gyűjtésével foglalkozik. Nem kérdéses, hogy a kétféle gyűjtés közül melyik a mulatságosabb. A gyermek nem fél még az élettől, mint a felnőttek. Személyi szokásai még nem alakultak ki, nem rabszolgája egy bizonyos fajta kávénak s elfogad mindent, amit kap. Igen kevés faji előítélet lakik benne és semmiféle vallási előítélete nincs. Gondolatai és eszméi nem járnak még egy bizonyos kerékvágásban. Mindezeknél fogva bármily különösnek lássék is, az öreg ember sokkal függőbb helyzetben van, mint a fiatal, mert félelmei határozottabbak és vágyai pontosabban körül vannak határolva.

Az öregkor iránt érzett gyöngédségből megvolt már valami a kínai nép ősi tudatában is: egy olyan érzés, amelyet csak a nyugati lovagiassághoz s a nők iránt tanúsított gyöngédséghez hasonlíthatok. Ha volt valami lovagiasság a régi kínaiakban, az nem nőkkel és gyermekekkel, hanem öregekkel szemben nyilatkozott meg. Ez a lovagias érzés világos kifejezést talált Mencius ilyenfajta mondásaiban: “Ne lássunk őszhajú embert, aki terhet cipel az utcán” – ami végső célja volt a jó kormányzatnak. Mencius így sorolta fel a világ leggyámoltalanabb négy osztályát: „özvegyemberek, özvegyasszonyok, árvák és gyermektelen öregek“. E négy osztály

közül az első kettőnek a közgazdaság viselje gondját, olyan berendezéssel, hogy ne legyen nőtlen férfi és férjezetlen nő a világon. Hogy az árvákkal mit kell tenni, azt tudtunkkal nem mondta meg Mencius, ám bár árvaházak ősidők óta mindig voltak, éppen úgy, mint menedékházak is öreg emberek számára. Azt azonban mindenki beláthatja, hogy az árvaház és az aggok menedékhelye siralmasan pótolja az otthont. Érzésünk az, hogy csak az otthon adhat valami olyat, ami körülbelül kielégít öreget és fiatalot. De a fiataloknál magától értetődőnek tekintjük, hogy nem sok szót kell vesztegetnünk rájuk, hiszen itt van a természet adta szülői szeretet. „A víz lefelé folyik és nem fölfelé” – mondja a kínai s ezért a szülők és nagyszülők szeretete inkább rászorul arra, hogy a kultúra tanítson meg rá bennünket. A természetes ember szereti gyermekeit, de a kulturált ember szüleit szereti. Végeredményben az öregek szeretete és tisztelete általánosan elfogadott elvvé vált s ha bizonyos íróknak hihetünk, voltak emberek, akikben emésztő szenvedéllyé fejlődött ki az a vágy, hogy öreg szüleiket szolgálhassák. Egy kínai úriember legnagyobb bánata, ha örökre elvesztette az alkalmat, hogy öreg szüleit orvossággal és levessel szolgálhassa ki halálos ágyukon, vagy nem lehetett jelen haláluk pillanatában. Egy ötven-hatvan esztendőes magasrangú hivatalnok szemében az, hogy nem hívhatja fel szüleit falujukból, hogy családjánál lakjanak a fővárosban s nem tudja őket „minden este ágyukhoz kíséreni és minden reggel üdvözölni” – olyan erkölcsi bűn, amiért szégyenkeznie kell s örökösen mentegetődzni és magyarázkodni barátai és kollégái előtt. Ezt a fájdalmat fejezte ki két verssorban valaki, aki később tért vissza otthonába, amikor szülei meghaltak már:

*A fa nyugodni vágy,
de a szél nem akar elállni;
A fiú szolgálni vágyik,
de szülei elmentek már.*

Fel kell tennünk, hogyha az ember úgy élhetné végig életét, mint egy költeményt, akkor az élet alkonyát legboldogabb korszakának tekintené s nemhogy késleltetni próbálná a rettegett öregkort, valósággal várni tudná, úgy haladna felé lépésről-lépésre, mint

életének legszebb és legboldogabb korszaka felé. Amikor a keleti és nyugati életet igyekeztem egymással összehasonlítani és szembeállítani, nem találtam más abszolút különbséget, csak ezt a magatartást a korral szemben, amely annyira élesen különböző, hogy átmenet sincs a kettő között. A magatartásbeli különbség, ami a nemiséget, a nőket, a munkát, a játékot és a teljesítményt illeti, mind relatív. Férj és feleség viszonya Kínában nem különbözik lényegesen a nyugati viszonyoktól, s a szülő és gyermek viszonya sem. Végeredményben nem oly túlságosan különböznek az egyéni szabadság és a demokrácia fogalmai, s a népnek és uralkodójának egymáshoz való viszonya sem. De ami az életkorral szemben tanúsított magatartást illeti: itt abszolút különbség van s Kelet és Nyugat szempontja tökéletesen ellentétes. Legvilágosabban megnyilatkozik az akkor, ha valakinek kora iránt érdeklődünk, vagy a magunkét megmondjuk. Kínában hivatalos látogatás alkalmával először az ember nevét kérdezik meg s a következő kérdés: „Mi az ön dicsőséges életkora?”. Ha az illető bocsánatkérő hangon azt feleli, hogy huszonhárom vagy huszonnyolc éves, a másik megvigasztalja azzal, hogy még dicsőséges jövő áll előtte s valamikor majd csak öreg lesz. De ha azt feleli, hogy harmincöt vagy harmincnyolc éves, a másik tüstént mély tisztelettel kiált fel: „Fogadja szerencsekívánataimat!”. A lelkesedés egyenes arányban növekszik azzal, hogy milyen magas kort vallhat be az illető s ha ötvenen fölül jár, a kérdező tüstént halk, alázatos, tiszteletteljes hangon folytatja a beszédet. Ezért hát minden öreg embernek, ha teheti, érdemes Kínába vándorolni, ahol még a koldussal is igen szeretetreméltóan bánnak, ha fehér szakálla van. Középkorú emberek valósággal várják azt az időt, amikor ötvenegyedik születésnapjukat megünnepelhetik s jól érvényesült üzletemberek vagy hivatalnokok már a negyvenegyediket is nagy pompával és dicsőséggel ülik meg. De az ötvenegyedik születésnap, a fél évszázad határa, minden osztályban alkalmat jelent az örvendezésre. A hatvanegyedik nagyobb és boldogabb alkalom, mint az ötvenegyedik; a hetvenegyedik még nagyobb és még boldogabb, aki pedig nyolcvanegyedik születésnapját is megünnepelheti, arra úgy tekintenek, mint az ég különös kegyeltjére. A szakállviselés a nagyapák kiváltsága s aki jogtalanul viseli, mert

nem nagypapa, vagy innen van még az ötven esztendőn, az abban a veszélyben forog, hogy háta mögött kigúnyolják.

Megértjük, hogy Kínában miért szeretnének az emberek megöregedni vagy legalább is öregnek látszani, ha felfogjuk, hogy általában milyen kiváltságot jelent ott az öregség. Először is az öreg embernek joga van beszélni, míg a fiatalnak kötelessége a hallgatás. A kínai mondás szerint „fiatal embernek csak füle van, szája nincs”. A húszéves embertől elvárják, hogy hallgasson, ha a harmincéves beszél, de a harmincévesnek sincs szava, ha a negyvenéves megszólal. Mivel körülbelül mindenki szereti, ha beszélhet és ha meghallgatják: nyilvánvaló, hogy minél előbb halad valaki évei számában, annál több az eshetősége, hogy a társaságban beszélhessen és meghallgassák. Az életnek ez a játéka senkinek sem kedvez igazságtalanul, mert mindenkinek meg van az a lehetősége, hogy a maga idején megöregszik. Például az apa, aki éppen erkölcsi prédikációt tart a fiának, köteles elhallgatni és viselkedésén változtatni, mihelyt a nagymama kinyitja száját. Persze, hogy szeretne a nagymama helyében lenni. És ez jól is van így, mert mi joga van az ifjúnak kinyitni a száját, amikor az öreg azt mondhatja: „Több hídon mentem én át életemben, mint te utcán!”.

Bármennyire ismerem a nyugati életet s a nyugatiak viselkedését a korról szemben, állandóan megdöbbennek bizonyos kifejezések, amelyek tökéletesen előkészületlenül érnek. Erre a viselkedésre minden lépten-nyomon lehet példát találni. Hallottam egy öreg hölgy kijelentését, hogy több unokája is volt, de „csak az első *fájt*”. Bármennyire tudja is az ember, hogy az amerikai nem szereti, ha öregnek tartják, ezt a kifejezést mégse várta volna. Megértem, hogy ötvenen alul járó emberek azt a hatást akarják kelteni, hogy teljes erejüket megőrizték, de kissé meglep, amikor egy szürkehajú öreg hölgy tréfásan az időjárásra tereli a szót, ha a beszélgetés hibámon kívül, természetes módon, életkorára kezd irányulni.

Az egész dolog tökéletesen értelmetlen. Én legalább nem látom az értelmét. Meg tudom érteni a fiatal és középkorú hajadonokat, akik a korukat titkolják, mert ebben az esetben természetes az ifjúság kiváltságos értéke. A kínai leány is megijed kissé, ha eléri a huszonnégy esztendőt s még sem férje, sem vőlegénye nincs. Könnyörtelenül suhannak el az évek. Van valami rettegés a

kívülrekedéstől, amit a német Torschlusspaniknak nevez – rettegés attól, hogy az ember a parkban marad, amikor a kapukat bezárlják éjszakára. Ezért mondták, hogy az asszonyi élet leghosszabb éve a harminckilencedik, mert ez négy vagy öt esztendeig is eltart. De egyébként semmi értelme annak, hogy az ember ne merje a korát elárulni. Hogyan tartsák bölcsnek az embert, ha öregnek nem tartják? És mit tud valójában a fiatal ember az életről, a házasságról, az igazi értékekről? Megértem azt is, hogy a nyugati élet egész formája kiváltságos értéket ad az ifjúságnak s ezért riad vissza férfi és asszony az életkora elárulásától. Egy tökéletesen munkaképes és életerős negyvenöt esztendő titkárnőt valami furcsa, kifogatott okoskodással tüstént értéktelennek tartanak, ha a kora kiderül. Csoda-e, ha korát titkolni akarja, hogy állását megtarthassa? Dehát akkor maga az életforma és az ifjúságnak ez a kiváltságos értéke az, ami esztelenség. Amennyire én látom, a világon semmi értelme nincs. Az ilyesmit kétségtelenül az üzleti élet hozta létre, mert abban nem kételkedem, hogy az öreg kort jobban tisztelik otthon, mint az irodában. Kivezető utat nem látok ebből, amíg az amerikai nép nem kezdi kissé lenézni a munkát, a törtetést, a teljesítményt. Azt hiszem, ha majd az amerikai apa nem az irodát, hanem az otthont tekinti a maga ideális helyének az életben s nyíltan és teljes lelki nyugalommal mondhatja – mint a kínai szülők – hogy van egy jó fia, aki most már elfoglalja helyét és eltarthatja őt: türelmetlenül fogja számlálni az éveket, amíg ezt a boldog kort el nem éri.

Az, hogy Amerikában az öreg emberek még mindig hangsúlyozzák friss munkaképességüket, nyilván az esztelenül kiterjesztett individualizmus következménye. Büszkék a függetlenségükre és szégyellik, ha függnek a gyermekeiktől. De a számos emberi jog közt, amelyről az amerikaiak alkotmányukban gondoskodtak, sajátos módon megfeledkeztek arról a jogról, hogy az embert eltartsák a gyermekei, mert ez megszolgált jog és kötelezettség. Ki tagadhatná, hogy a szülőnek, aki kiskorukban kínlódott a gyermekeiért, sok álmatlan éjszakát töltött el, amikor betegek voltak, pelenkáikat mosta, mielőtt még beszélni tudtak s negyedszázadot töltött el azzal, hogy fölnevelje és az életre alkalmassá tegye őket: joga van arra, hogy öregkorában eltartsák, szeressék és tiszteljék? Nem lehet-e megfeledkezni az egyénről és

az egyéni büszkeségről a családi életnek egy olyan általános rendjében, amelyben az embernek jog szerint gondját viselik a szülei s minekutána gondját viselte a maga gyermekeinek, ezek ugyancsak jog szerint neki viselik gondját? A kínainak nincs érzéke az egyéni függetlenség iránt, mert egész életfelfogásának alapja a kölcsönös segítség a családon belül; ennél fogva nem szégyen az, ha az embert élete alkonyán kiszolgálják a gyermekei. Inkább szerencsének tekinti, ha gyermekei vannak, akik gondját viselhetik. Az ember egyébéért sem él Kínában.

Nyugaton az öreg ember félrehúzódik s szívesebben él valami szállodában, amelynek földszintjén vendéglő van – csupa tapintatból a gyermekei iránt s azzal az önzetlen óhajtással, hogy ne avatkozzék családi életükbe. De az öregnek *van* joga beavatkozni s ha a beavatkozás kellemetlen is, mégiscsak természetes, mert minden élet, de különösen a családi élet lecke, amely önmagunk fékezésére tanít. Ha valaki nem tudja megtűrni saját szüleit, amikor megöregedtek és viszonylag gyámoltalanok, – szüleit, akik oly sokat tettek érte – akkor kit tud egyáltalán megtűrni az otthonában? Mindenképpen meg kell tanulnunk önmagunk fékezését, különben még a házasságunk is tönkremegy. És hogy pótolhatnák szerető gyermekek személyes szolgálatait, odaadását és imádását akár a legjobb szállodai pincérek is?

A kínai gondolkozás pusztán a hála alapján követeli meg az öreg szülők személyes kiszolgálását. Az embernek sok adóssága lehet barátaival szemben, de szüleivel szemben megszámlálhatatlanok az adósságai. A gyermeki tiszteletről szóló kínai tanulmányok újra meg újra emlegetik a pelenkamosást, aminek jelentőségét akkor érzi át igazán az ember, amikor maga is szülővé lesz. Viszont igazságos, hogy a szülőket öreg korukban a legjobb táplálékkal, kedves ételeikkel szolgálják ki. A szüleit szolgáló fiú kötelességei meglehetősen nehezek, de szentségtörés összehasonlítani saját szüleink ápolását azzal, hogy valaki idegent ápol egy kórházban. Itt következik például a fiatalabb ember egynéhány házi kötelessége, ahogy T'u Hszisih előírja s egy népszerű erkölcsstani könyv tanította a régi iskolában:

„A nyári hónapokban, miközben az ember szüleinek szolgál, álljon ott mellettük és legyezze őket, hogy a hőséget, a legyeket és

moszkítókat elkergesse. Télen gondoskodják arról, hogy az ágytakarók elég meleg legyenek s a kályhában jó tűz égjen, de ápolja is a tüzet állandóan. Gondoskodják arról is, hogy lyukak vagy hasadékok ne legyenek az ajtóban és ablakokban s léghuzat ne legyen, hogy szülei kényelmesen és boldogan élhessenek.

A tíz évnél idősebb gyermek reggel keljen föl szülei előtt s amikor felöltözködött, lépjen ágyukhoz és kérdezze meg, hogy jól aludtak-e. Ha szülei már fölkeltek, először bókoljon előttük, aztán érdeklődjék egészségük iránt, bókoljon ismét és vonuljon vissza. Este lefekvés előtt, amikor szülei feküdni készültek, vesse meg az ágyat s álljon ott, amíg el nem aludtak, aztán húzza össze az ágy függönyét és vonuljon vissza.”

Ki ne szeretne hát Kínában öreg ember, apa vagy nagyapa lenni?

A kínai proletár írók mostanában sokat mulatnak ezen, mint „feudális örökségen”, de van valami bája a dolognak, ami az ország minden öregemberét arra indítja, hogy ragaszkodják hozzá s úgy vélekedjék, hogy a modern Kínának tönkre kell mennie. A fontos csak az, hogy valamikor minden ember megöregszik, ha elég soká él, ami pedig kétségbevonhatatlan vágya. Ha megfeledeznek arról a bolond individualizmusról, amely hisz az elvont egyéniségben és annak tökéletes függetlenségében: el kell ismernie, hogy az a legszerencsésebb életforma, ha aranykorunk előttünk van az öregkorban s nem hátunk mögött, az ifjúság és együgyűség korában. Mert ha az ellenkező álláspontot fogadjuk el, tudtunk nélkül versenyfutásba keveredünk az idő könyörtelen folyásával, örökösen rettegve attól, ami előttünk van – s fölösleges rámutatnom, hogy ez a versenyfutás teljesen reménytelen s végül mindnyájan vereséget szenvedünk benne. Valójában senki sem állhatja útját az öregedésnek, csak csalhatja magát, amikor nem ismeri el, hogy öregszi. Mivel pedig a természet ellen úgyszólván hiába harcolunk, okosabb, ha készséggel és szépen öregszi meg. Hadd végződjék az élet szimfóniája a béke, a derű, az anyagi kényelem és lelki elégedettség nagy fináléjával, a beszakadt dob vagy a megrepedt cimbalom reccsenése helyett.

KILENCEDIK FEJEZET – AZ ÉLET ÉLVEZÉSE

I. Az ágybanfekvés

Úgy látszik, engem vásári filozófusnak szánt a sors, dehát nem tehetek róla. A filozófia általában az a tudomány, amely egyszerű dolgokat nehezen érthetővé tesz, de én el tudok képzelni olyan filozófiát, amely a nehéz dolgok egyszerűvé tevésének tudománya. Hiába vannak olyan elnevezések, mint materializmus, humanizmus, transcendentalizmus, pluralizmus és egyéb hosszú izmusok: erősen állítom, hogy ezek a rendszerek nem mélyebbek az én filozófiámnál. Az élet végre is nem egyéb, mint evés és alvás, találkozás barátainkkal és búcsúzás tőlük, könny és kacagás, hajvágás kéthetenként, egy cserép virág öntözése – az a látvány, amikor szomszédunk leesik a háza tetejéről – s az ilyen egyszerű életjelenségekről alkotott fogalmaink felöltöztetése valami akadémikus tolvajnyelv szavaiba közönséges fogás, amely az egyetemi professzorok eszméinek vagy végtelenül csekély számát, vagy végtelen határozatlanságát próbálja rejtegetni. A filozófia tehát olyan tudománnyá vált, amelynek segítségével egyre kevésbé kezdjük megérteni önmagunkat. A filozófusoknak csak ez az egy dolog sikerült: minél többet beszélnek, annál nagyobb bennünk a zűrzavar.

Megdöbbentő, mily kevésbé méltányolják az emberek az ágybanfekvés fontos művészetét, ámbár véleményem szerint a világ legfontosabb tudományos és filozófiai fölfedezéseinek kilenctized része olyankor jön létre, amikor a tudós vagy filozófus összegubbaszkodik az ágyban, hajnali két vagy öt órakor.

Már most mi a jelentősége az ágybanfekvésnek? Az, hogy visszahúzódunk önmagunkba, elzárkózunk a külső világtól s azt a helyzetet foglaljuk el, amely legalkalmasabb a pihenésre, békességre és szemlélődésre. Van egy bizonyos megfelelő és gyönyörűsége az ágybanfekvésnek. Konfucius, a nagy életművész „sohasem feküdt egyenesen, mint a kinyújtóztatott halott”, hanem mindig féloldalt és összegubbaszkodva. Azt hiszem,

az élet legnagyobb gyönyörűségei közé tartozik, ha az ember felhúzza lábát az ágyban. Igen fontos a kar elhelyezése is, hogy az esztétikai élvezet és a szellemi erő legmagasabb fokát érijük el. Azt hiszem, a legjobb elhelyezkedés az, ha nem fekszünk vízszintesen az ágyon, hanem nagy puha párnákkal körülbelül harminc foknyi szögben föltámasztjuk magunkat s vagy az egyik, vagy mindkét karunkat fejünk alá tesszük. Ebben a helyzetben minden költő halhatatlan verseket alkothat, minden filozófus forradalmasíthatja az emberi gondolkozást és minden tudós korszakalkotó fölfedezéseket csinálhat.

Megdöbentő, hogy mily kevesen vannak tudatában a magány és a szemlélődés értékének. Az ágybanfekvés művészete többet jelent testi pihenésnél, a nap megfeszített munkája után, amikor ezer emberrel találkoztl és beszéltél, barátaid ostoba tréfákat próbáltak elsütögetni, testvéreid igyekeztek erkölcsöidet megjavítani és tökéletesen széttépték az idegeidet. Ezt is jelenti az ágybanfekvés, de valamivel többet is. Ha megfelelő módon élünk vele, akkor szellemi nagytakarításnak is jó. Sok üzletember, aki azzal büszkélkedik, hogy egész délelőtt és délután szaladgál s közben állandóan három telefon csilingel az asztalán, sohasem fogja fel, hogy kétszerannyi pénzt szerezhetne, ha egy órát engedélyezne magának, amit ébren és magányosan tölt ágyában, éjfél után vagy akár reggel hétkor. Mit árt az, ha akár nyolcig is ágyban marad? Ezerszer okosabban teszi, ha egy skatulya jó cigarettát helyez el az ágya mellett, későn kel fel s napi problémáit mind megoldja, még mielőtt a fogkeféjéhez nyúl. Így pizsamában, kényelmesen elnyújtózkodva vagy összegubbaszkodva, bosszantó gyapjúalsóruha nélkül, kellemetlen nadrágszűj vagy nadrágtartó, fojtogató gallér és nehéz cipő nélkül, amikor lábujjai visszanyerik azt a szabadságot, amelyet napközben okvetlenül elvesztenek – így gondolkozhatik az igazi üzletember, mert feje csak akkor szabad, ha lábujjai is szabadok s gondolkozni csak akkor lehet igazán, ha az embernek szabad a feje. Ebben a kényelmes helyzetben eltűnődhetik tegnapi eredményein és hibáin s elválaszthatja a fontosat a jelentéktelentől az előtte álló napi programban. Jobb, ha tíz órakor érkezik az irodájába tökéletesen uralkodva magán, mintha pontosan megérkezik kilenckor vagy még negyedórával előbb, hogy

rabszolgahajcsár módjára figyelje alárendeltjeit s aztán „sok húhót csináljon semmiért”.

De a gondolkozó, a feltaláló és az eszmék embere számára még többet jelent az, ha egy óra hosszat nyugodtan fekszik ágyában. Az író több eszmét kap ebben a helyzetben cikkei vagy regénye számára, mintha reggel-este csökönyösen ott ül íróasztala mellett. Mert itt megszabadulva telefontól, jószándékú látogatóktól és a mindennapi élet közönséges apróságaitól, üvegen vagy gyöngyfüggönyön keresztül nézi az életet, a valóságok világát költői képzelet fényudvara veszi körül s mágikus szépséggé változtatja át. Nem a maga nyersségében látja az életet, hanem olyan képpé átalakulva, amely valóságosabb magánál az életnél.

Az ágyban tulajdonképpen ez történik: az ágyban fekvő embernek pihennek az izmai, vérkeringése simább és szabályosabb, lélegzése egyenletesebb s valamennyi látó, halló és vazomotorikus ideg többé-kevésbé nyugalomban van, többé-kevésbé teljes testi nyugalmat hozva létre s ezzel tökéletesebbé teszi a szellemi koncentrációt eszmékre vagy érzékelésekre. Még a szaglás vagy a hallás érzéke is ilyenkor a legélesebb. Minden jó zenét fekvve kellene hallgatni. Li Liveng azt mondja „Fűzfák” című tanulmányában: meg kell tanulnunk, hogy hajnalban, ágyban fekvve hallgassuk a madárdalt. A szépségnek micsoda világa vár ránk, ha megtanuljuk, hogy fölébredjünk hajnalban és hallgassuk a madarak mennyei hangversenyét! A legtöbb városban bőségesen lehetne madárdalt hallani, bár bizonyos, hogy ezt a városlakók nem igen tudják. Én például ezt jegyeztem föl azokról a hangokról, amelyeket Sanghaiban hallottam egy reggel:

„Ma reggel ötkor ébredtem föl, egészséges alvás után s hallgattam a hangok pompás ünnepét. Ami fölébresztett, az a gyárak változatos hangú és erejű sípolása volt. Kisvártatva távoli lódobogást hallottam; nyilván lovasság vonult végig az utcán; ezen a csöndes hajnalon nagyobb esztétikai gyönyörűséget szerzett nekem, mint egy Brahms szimfónia. Aztán valamiféle madarak korai csipegése hallatszott. Sajnálom, hogy nem valami sokat értek a madártanhoz, de azért mégis élveztem.

Voltak persze más hangok is, – valami külföldinek az inasa, valószínűleg házon kívül átmulatott éjszaka után megjelent félhat

tájban s kezdett valakinek hátsó ajtaján kopogtatni. Aztán hallottam, amint az utcaseprő a, szomszéd sikátort kezdte tisztogatni bambuszseprőjével. Egyszerre csak, azt hiszem, vadkacsa szállt el a levegőben, maga után hagyva sáporogásának visszhangját. Hat óra huszonöt perckor messziről hallottam, amint a sanghai–hangcsau vonat berobogott a Jessfield állomásra. Egy-két hang a szomszéd szobában alvó gyermekektől származott. Aztán megkezdődött az élet mozgolódása, az emberi tevékenységek fátyolozott hangja a közeli és távoli szomszédságban, lassanként növekedő erővel. Magának a háznak földszintjén is fölkeltek a cselédek. Ablakokat nyitogattak. Egy ablaktáblát kiakasztottak. Halk köhögés. Csöndes lépések. Csészék zörgése. Egyszerre csak egy kis baba felkiáltott: „Mama!”

Ez volt a természet hangversenye, amit akkor reggel Sanghaiban hallottam.”

II. Székben ülés

Azért akarok írni a székbenülés filozófiájáról, mert henyélő ember hírében állok. Barátaim és ismerőseim közt számos henyélő ember van, de én valahogy különös hírnévre tettem szert ebben a tekintetben, legalább is Kína irodalmi világában. Kénytelen vagyok kijelenteni, hogy nem vagyok az egyetlen henyélő ebben a modern világban s hírnevemet erősen túlozták. Elismerem, hogy henyélek, barátaim szalonjában, de ezt mások is megteszik. Mi egyébre való a karosszék, minthogy az ember henyéljen benne? Ha huszadik századbeli úriemberektől elvárnák, hogy állandóan méltóságosan és egyenesen üljenek, akkor a modern szalonban nem volnának karosszékek, hanem mindnyájan kemény faszékeken üldögélnénk s a hölgyek lába sok esetben a levegőben kalimpálna.

Egy szó, mint száz, a karszékben való henyélésnek is megvan a maga filozófiája. A „méltóság” szó pontosan megmagyarázza a régi és a modern ember ülésének stíluskülönbségét. A régi ember azért ült, hogy méltóságosnak lássék, a modern ember azért, hogy kényelmesen érezze magát. E kettő között filozófiai ellentét van, mert régi fogalmak szerint – még fél évszázaddal ezelőtt is – a kényelem bűn volt s a kényelmes elhelyezkedés tiszteletlenség. Aldous Huxley eléggé megvilágította ezt a „Kényelemről” szóló tanulmányában. Az a feudális társadalom, amely a karosszék keletkezését egészen a modern időkig lehetetlenné tette, Huxley leírása szerint pontosan olyan volt, mint a kínai társadalom még az előző nemzedék idején is. Manapság az ember bátran fölrahatja lábát az asztalra barátja szobájában s ezt a meghittség, nem pedig a tiszteletlenség jelének tekintik, de az idősebb nemzedék valamelyik tagjának jelenlétében egészen más lett volna az, ha valaki föl meri rakni lábát az asztalra.

Az erkölcs, az építészet és a lakásdíszítés közt közelebbi kapcsolat van, mint hinnők. Huxley kimutatta, hogy a nyugati hölgyek azért fürödtek ritkán, mert félték saját meztelen testük látásától s ez az erkölcsi felfogás évszázadokkal késleltette a modern fehérzománcos fürdőkád feltalálását. Csak akkor érthetjük meg, hogy a régi kínai bútorzat megtervezésében miért törődtek oly

kevésbé az emberi kényelemmel, ha tudjuk, milyen volt az a konfuciánus légkör, amelyben az emberek mozogtak. A kínai fabútor arra való volt, hogy az emberek egyenesen üljenek rajta, mert ez volt az egyetlen helyzet, amelyet a társadalom helyesnek tartott. Még a kínai császárok is kénytelenek voltak olyan trónon ülni, amelyen nem hiszem, hogy öt percnél tovább megmaradnék s ami ezt illeti, az angol királyok sem jártak jobban. Cleopatrának sikerült szolgálától hordozott kereveten hevernie, mert nyilván sohasem hallotta Konfucius hírért. Ha Konfucius meglátta volna ezt, bizonyosan „ráver a lábszárcsontjára”, mint ahogy egyik régi tanítványával megtette, amikor illetlen módon ült. A konfuciánus társadalomban urak és hölgyek kötelesek voltak egyenesen ülni, legalább is ünnepélyes alkalmakkor s ha valaki fölcsapja a lábát, azt közönséges és műveletlen embernek tekintették volna. Sőt, ha különös tiszteletadásról van szó, például hivatali följobbvalók meglátogatása alkalmával, az embernek szerényen, ferde szögben kellett a szék sarkán ülni, ami a tiszteletnek s egyben magas műveltségnek is jele volt. Szoros kapcsolat van a konfuciánus hagyomány és a kínai építészet kényelmetlensége között is, de ezzel most nem foglalkozunk.

Hála a XVIII–XIX. századforduló romantikus mozgalmának, a klasszikus illendőség hagyománya összeomlott s a kényelem nem bűn többé. Ha pedig elismerjük, hogy a kényelem nem bűn, el kell ismernünk azt is, hogy minél kényelmesebben helyezkedik el valaki egy karosszékekben, barátja szalonjában, annál nagyobb tiszteletet árul el a házigazda iránt. Végtére is, ha valahol otthonosan érezzük magunkat s meglátszik rajtunk a nyugalom, ezzel elősegítjük házigazdánk sikerét a vendéglátás nehéz művészetében. Hány háziasszony reszket az esti társaság miatt, mert vendégei nem hajlandók fölengedni és olyannak mutatni magukat, amilyenek! Én mindig segítségére voltam házigazdáimnak azzal, hogy fölraktam lábamat egy teaasztalra, vagy ami éppen a lábam ügyébe akadt s ezzel a többieket is kényszerítettem, hogy levessék magukról a hamis méltóság köpenyét.

Azóta fölfedeztem egy formulát a bútorzat kényelmességének meghatározására. Egyszerűen így hangzik: minél alacsonyabb a szék, annál kényelmesebb. Sokszor megesik, hogy az ember leül

egy bizonyos székre barátja otthonában s nem érti, miért ül olyan kényelmesen. Ennek a formulának fölfedezése előtt azt hittem, hogy a belső berendezés tudósai talán valami matematikai formulát találtak ki, amely megszabja az arányt a szék magassága, szélessége és elhajlási szöge közt s amely a széken ülők maximális kényelmét biztosítja. A formulám fölfedezése óta azonban rájöttem, hogy a dolog sokkal egyszerűbb. Vágjunk le akármelyik kínai szék lábából néhány hüvelyknyit, s tüstént kényelmesebbé válik; ha még néhány hüvelyknyit lefűrészelünk, még kényelmesebb lesz a szék. Ennek logikai következése természetesen, hogy legkényelmesebb vízszintesen feküdni az ágyban. Hát ilyen egyszerű a dolog.

Ebből az alapelvből levonhatjuk azt a végső következtetést, hogyha túlságosan magas széken ülünk és nem fűrészelhetjük le a lábait, akkor keressünk valami olyan tárgyat, amelyre a lábunkat rárakhatjuk s ezzel elméletileg csökkentjük a különbséget derekunk és lábunk színvonala közt. A legközönségesebb megoldások közé tartozik, hogy kihúzom íróasztalom egyik fiókját s arra rakom a lábamat. De a formula értelmes alkalmazását rábízhatom kinek-kinek józan eszére.

Nehogy azonban valaki azt találja hinni, hogy a nap ébren töltött tizenhat óráját végighenyélem, sietve meg kell magyaráznom, hogy képes vagyok három óra hosszat csökönyösen elülni az íróasztal mellett vagy az írógép előtt. Ha magyarázgatom is, hogy az izmaink pihentetése nem okvetlenül bűncselekmény, ezt nem úgy értem, hogy állandóan pihentessük az izmainkat, vagy hogy ezt tartom a leghigiénikusabb állandó elhelyezkedésnek. Távol legyen tőlem ez a szándék. Végtére is az emberi élet munkának és játéknak, feszültségnek és elernyedésnek váltakozása. A férfi szellemi ereje és munkaképessége éppen olyan havi ciklusokban működik, mint az asszony teste. William James azt mondta, hogyha a bicikli láncát túlságosan megfeszítik, nem alkalmas a legkisebb futásra sem s így van ez az emberi elmével is. Végeredményben szokás dolga minden. Az emberi testben végtelen alkalmazkodóképesség lakozik. A japán, aki keresztbevetett lábbal szokott a padlón ülni, azt hiszem, görcsöt kap, ha székre ültetik. Az élet legfőbb bölcsességét csak úgy érhetjük el, ha az irodai órák munkahelyzetét, az egyenes állást vagy ülést váltakoztatjuk a díványon való kinyújtózkodással.

Egy szó a hölgyekhez: ha semmi sincs közvetlen közelükben, amin a lábukat pihentessék, a díványra mindig fölhúzhatják. Sohasem bájosabbak, mint ebben a helyzetben.

III. A társalgás

„Veled beszélgetni egy este többet ér, mint tíz-esztendei könyvolvasás” – ezt mondta egy régi kínai tudós egyik barátjával folytatott beszélgetése után. Sok igazság van ebben a megállapításban. Az a magasabbrendű gyönyörűség, amit egy baráttal folytatott, tökéletes esti beszélgetés jelent, szükségképpen ritka dolog, mert – ahogy Li Liveng rámutatott – a bölcs ember ritkán tud beszélgetni, a beszélgető meg ritkán bölcs. Ha tehát valahol egy hegyi templomban fölfedezünk valakit, aki igazán érti az életet s ugyanakkor ért a társalgás művészetéhez is, ez a legnagyobb gyönyörűségek közé tartozhatik – akárcsak az, ha a csillagász új bolygót, vagy a botanikus újfajta növényt fedez föl.

Manapság panaszkodnak az emberek, hogy a kandalló körül folytatott társalgás művészete veszendőben van, a mai üzleti élet tempója miatt. Én is bizonyos vagyok abban, hogy ennek a tempónak van valami köze a dologhoz, de hiszem azt is, hogy a társalgás művészetének pusztulása akkor kezdődött, amikor az otthon kandalló nélkül szűkölködő lakássá torzult – s az autó hatása meg befejezte. A tempó egészen rossz, mert társalgás csak olyan emberek társaságában lehetséges, akik át vannak itatva a szabad idő szellemével, könnyedségével, humorával s árnyalatok iránt való érzékével. Mert nyilvánvaló különbség van a pusztá beszéd és a voltaképpeni társalgás között. Éppen olyan különbség, mint az üzleti levelezés és irodalmi barátok levelei közt. Üzletről jóformán akárkivel beszélhetünk, de kevés emberrel tudunk igazán végigbeszélgetni egy estét. Ezért aztán, ha igazi társalgóval találkozunk, ez legalább akkora gyönyörűség, mint egy jó író olvasása, s tetejébe az illetőnek hangját is halljuk és mozdulatait is látjuk. Néha megtaláljuk ezt régi barátok boldog összejövetelein, vagy emlékeket földéző ismerősök közt, néha egy éjjeli vonat dohányzójában, néha messzi úton valami vendégfogadóban. Folyik a fecsegés szellemekről és róka-kísértetekről, némelykor keverve mulatságos történetekkel vagy diktátorokra és árulókra tett szenvedélyes megjegyzésekkel, – némelykor pedig, mire észrevennők, egy bölcs megfigyelő és társalgó már világot vetett bizonyos országokban történt

eseményekre, amelyek előre jelzik az ottani uralom összeomlását vagy megváltozását. Ilyen beszélgetések egész életünkre megmaradnak kedves emlékeink között.

Természetesen az este a legjobb idő a társalgásra, mert napközben valahogy elvész a beszélgetés fénye. Maga a hely szerintem tökéletesen közömbös. Valójában a társalgás bája éppen az, hogy a körülmények, a hely, az idő és a személyek esetről-esetre változnak.

Általában a jó beszélgetés mindig hasonlít egy jó „bizalmas essayhez”, aminő annyi van a kínai irodalomban. Legfontosabb közös vonásuk a könnyed stílus. Bármily súlyos és fontos is a tárgy – szomorú változások, zűrzavaros állapotok az ember hazájában, vagy magának a civilizációnak süllyedése örült politikai eszmeáramlatok miatt, amelyek megfosztják az embert szabadságától, emberi méltóságától, sőt az emberi boldogság céljától is, – a társalgás még ezeket a gondolatokat is nyugodt, könnyed és bizalmas modorban fejezi ki. Mert civilizált emberek közt, akárhogy dühöngünk is azokra, akik szabadságunkat elrabolják, érzelmeinket csak úgy szabad kifejeznünk, hogy könnyed mosoly lebegjen az ajkunkon vagy tollunk hegyén. Igazán szenvedélyes kitöréseinket, amelyekben érzelmeinknek nyakába vetjük a kantárt, csak egy-két egészen bizalmas barátunk hallgathatja meg. Ezért az igazi társalgás szükséges előfeltétele, hogy nézeteinket szabadon fejezhessük ki egy szoba meghittségében, néhány jó barátunk előtt s ne legyen körülöttünk senki, akit nem szeretünk látni.

Könnyű észrevenni, hogy milyen ellentét van a társalgás igazi műfaja és az udvarias eszmecsere más fajtái között, ha arra az ellentétre gondolunk, amely egy jó „bizalmas essay” és a politikusok kijelentései között van. Bár a politikusok kijelentései jóval több nemes érzelmet fejeznek ki, de azért van valami szaguk, ami tüstént visszataszítja az embert, akárcsak egy túlóltözködött és túlságosan kifestett hölgy. Viszont ha igazi társalgást hallgatunk, vagy egy jó „bizalmas essayt” olvasunk, úgy érezzük, hogy egyszerűen öltözött falusi leányt láttunk, aki ruhát mos a patak partján, haja talán kissé zilált s a ruhaderekán nyitva van egy gomb, de éppen ezért elbájoló, bizalmas és szeretnivaló. Erre a bizalmas varázusra és gondos

hanyagságra törekszik a nyugati asszony pongyolája. Ebből a bizalmas varázsból és bensőségből kell valaminek lenni minden jó társalgásban és jó essayben.

A társalgás igazi stílusa tehát az a meghitt és hanyag stílus, amelyben a társalgó felek elvesztik öntudatukat s tökéletesen megfeledkeznek arról, hogyan öltözködnek, hogyan beszélnek, hogyan tüsszentenek, hova rakják a kezüket s ugyanígy nem törődnek azzal sem, hogy milyen irányban halad a társalgás. Igazi társalgásba csak akkor foghatunk, ha benső barátainkkal találkozunk s kölcsönösen ki akarjuk tárni a szívünket. Egyik fölrakta lábát a mellette levő asztalra, másik az ablak párkányán ül, harmadik a padlón, díványról elkaparintott párnával felpóckolva, úgy, hogy a dívány ülésének egyharmada csupaszon marad. mert a szív csak akkor érzi magát otthonosan, ha kezünk-lábunk pihen és testünk kényelmesen helyezkedik el. Ilyenkor mondhatjuk el:

*Előttem barátok,
kik ismerik szívemet,
Mellettem nincs senki,
ki bánthatá szememet.*

Okvetlenül szükséges föltétele ez minden olyan társalgásnak, amely a művészet nevét megérdemli. Mivel pedig nem törődünk azzal, hogy miről beszélünk, a beszélgetés mind távolabbi tárgyakra csap át, minden rend és módszer nélkül s a társaság megkönnyült, boldog szívvel oszlik szét.

Olyan szoros a kapcsolat a szabadidő és a társalgás közt s a társalgás meg a próza fejlődése közt, hogy azt hiszem: egy nemzet igazán művelt prózája akkor születik meg, amikor a társalgás már művészetté fejlődött ki. Világosan látjuk ezt a kínai és a görög próza fejlődésében. Nem tudom másként megmagyarázni a kínai gondolat életképességét a Konfuciust követő századokban, amikor létrehozta a „Gondolkozás Kilenc Iskoláját”, – csak úgy, hogy kifejlődött egy művelt környezet s azon belül a tudósok osztálya, amelynek egyetlen dolga a beszéd volt. Elméletemet megerősíti, hogy volt öt gazdag, előkelő nemes úr, akinek nagylelkűségét, lovagiasságát és vendégszeretetét megörökítették. Mindegyiknek ezernyi ezer tudós

vendég élt az otthonában, – például Mengcs'ang háromezer tudóst, avagy „gyöngyös cipőt viselő vendéget” tartott el. Elképzelhetjük, micsoda összevissza társalgás folyt ezekben a házakban. Az akkori tudósok beszélgetéseinek tartalma tükröződik Liehtsze, Huainantsze, Csankoutsz'eh és Lülan könyveiben. Fennállt azonkívül az elmés szofisták vagy foglalkozásszerű beszélők osztálya, akiket a különböző háborúskodó államok szerződtettek s mint diplomatákat küldtek ki, hogy egy válságot elhárítsanak, vagy rábeszéljék az ellenséges hadsereget, hogy vonuljon vissza az ostromlott város falai alól, – vagy hogy szövetséget hozzanak létre, ami nem egynek sikerült is. Az ilyen foglalkozásszerű szofisták mindig kiváltak szellemességükkel, bölcs paraboláikkal és meggyőző erejükkel.

Annak példjaként, hogy milyen kultúrált társadalmi élet volt már a Kr. e. III. században, ideírom azt a történetet, hogy egy Li Yüan nevű tudós hogyan tudta bemutatni művelt nővérét a Cs'u királyság egyik gazdag főúranak udvaránál. A főúr viszont megszerezte a leány számára a király kegyét s végeredményben ez volt az oka, hogy Cs'u királyságát megsemmisítette Cs'in első császáranak hódító hadserege, amely aztán a kínai birodalmat eggyé kovácsolta.

„Li Yüan alárendelt állásban szolgált Cs'un sen herceget, Cs'u királyának miniszterelnökét. Linek volt egy Nühuan nevű nővére s az egy napon így szólt hozzá: – Hallom, hogy a királynak nincs örököse. Ha bemutatsz engem a miniszterelnöknek, rajta keresztül eljuthatok a királyhoz. – Csakhogy a miniszterelnök nagyon előkelő tisztviselő – felelte a fivére. – Hogy merném ezt szóba hozni előtte? – Csak eredd el hozzá – szólt a leány – s mondd el neki, hogy haza kell menned, mert nemes vendégünk érkezett. Majd megkérdezi, ki az a nemes vendég s akkor feleld azt, hogy van egy nővéred, akinek a Lu királyság miniszterelnöke meghallotta a hírét s követet küldött, hogy a kezét megkérje tőled, te pedig éppen most kaptad hazulról ezt az üzenetet. Akkor azt kérdezi majd, hogy mit tud a nővéred. Te pedig azt feleled, hogy tud a cs'in-en játszani, tud írni és olvasni s jól ismeri az egyik klasszikust. Bizonyos, hogy akkor elküld értem.

Li megígérte, hogy kívánsága szerint cselekszik s másnap reggel elment a miniszterelnökhöz és így szólt hozzá: – Hírnök jött hazulról s azt mondja, hogy vendégünk érkezett távoli országból; haza kell

mennem, hogy fogadjam. – Cs’unsen miniszterelnök ekkor csakugyan megkérdezte: – Ki ez a messzi országból jött nemes vendég? – Li pedig azt felelte: – Van egy nővérem s Lu királyságának miniszterelnöke meghallotta hírét s követet küldött, hogy a kezét megkérje. – Nem találkozhatnám vele? – kérdezte a miniszterelnök. – Kérd meg, hogy jöjjön el és találkozzék velem a Li pavilonban. – Igenis, uram – felelte Li, azzal hazatért s elmondta nővérenek, hogy a miniszterelnök este látni akarja a Li pavilonban.

Előbb magad menj oda, hogy ott légy, amikor érkezem – mondta a leány.

A miniszterelnök idejében megérkezett és látni kívánta Nühuant. Bemutatták neki a leányt és sokat ittak. Nühuan játszott a cs’in-en s még véget sem ért az éneke, nagyon megtetszett a miniszternek s az megkérte, hogy maradjon ott éjszakára ...

Tehát a művelt hölgyek és sok szabadidővel rendelkező tudósok társadalmi környezete hozta létre a próza első jelentős fejlődését Kínában. Voltak hölgyek, akik tudtak csevegni, írni, olvasni és hangszeren játszani, tehát megteremtették a társadalmi, művészi és irodalmi motívumoknak azt a sajátosan könnyed keverékét, amely mindig kialakult az olyan társadalomban, ahol férfiak és asszonyok érintkeztek egymással. Kétségtelenül arisztokratikus jellegű volt a légköre, mert Cs’unsen miniszterelnökhöz nehéz volt bejutni, de ha hallott egy hölgyről, aki hangszeren tud játszani és jól ismeri valamelyik klasszikus író, akkor mindenáron meg akart ismerkedni vele. Ilyen volt tehát az a könnyű, szabad élet, amelyet a régi kínai szofisták és filozófusok éltek. Könyveik csak a tudósok könnyed társalgásának eredményei.

Világos, hogy a társalgás művészetét csak szabad idővel rendelkező társadalom hozhatja létre s világos az is, hogy a jó bizalmas essay csak ott születhetik meg, ahol a társalgás művészete kifejlődött. Általában a társalgás művészete is, a jó próza is viszonylag későn bukkan fel az emberi civilizáció történetében, mert az emberi elmének szüksége volt bizonyos finomság és könnyedség kifejlesztésére s ez csak kényelmes, könnyű életben volt lehetséges. Magának a kultúrának fejlődése is a szabad idő értelmes felhasználásától függ, aminek csak egyik formája a társalgás. Üzletemberek, akik egész nap dolgoznak s vacsora után tüstént

lefekeznek és alusznak, mint a mormota, aligha fognak bármivel is hozzájárulni a kultúrához.

Néha ezt a „szabad időt” rákényszerítik az emberre, anélkül, hogy maga keresné. Mindegy, mégis sok jó irodalmi mű keletkezett a kényszerű tétlenség levegőjében. Ha sokatígérő irodalmi tehetséget látunk, aki hiú társadalmi szórakozásokkal vagy aktuális politikai tanulmányok írásával forgácsolja el az erejét: a legjobb, amit tehetünk vele, ha börtönbe zárjuk. Megesett, hogy egy-egy író politikai pályája derékba tört vagy a politikai helyzet túlságosan csüggesztő volt s ebből nagy irodalmi vagy művészeti alkotások származtak. Az idegen uralom mélységesen megalázó voltának átérzése tette lehetővé, hogy szívvel-lélekkel a művészetnek és a tudománynak szenteljék magukat.

A Sihnek tulajdonított *Minden ember testvér* előszavában gyönyörű leírását találjuk a baráti társalgásnak

„Ha valamennyi barátom összegyűlik a házamnál, tizenhatan vagyunk, de ritkán jönnek el valamennyien. Hanem azért esős vagy viharos napok kivételével ritkaság az is, ha nem jön el senki. Legtöbbször hatan vagy heten vagyunk a házban, s amikor jönnek, nem kezdenek mindjárt inni; kortyintanak egyet, ha kedvük tartja s abbahagyják, amikor úgy tetszik nekik, mert az élvezetet a társalgásban keresik, nem a borban. Nem beszélünk udvari politikáról, nemcsak azért, mert ez kívül esik foglalkozásunk körén, hanem azért sem, mert ilyen távolságból a legtöbb hírnek pletyka az alapja; a pletyka üres szóbeszéd s kár volna a fáradságért, hogy az üres szóbeszédet megvitassuk. Nem beszélünk az emberek hibáiról sem, mert az embereknek nincsenek hibái s nem akarjuk rágalmazni őket. Nem mondunk semmi olyat, ami megbotránkoztat valakit s nincs is megbotránkozva senki; kívánjuk viszont, hogy az emberek megértsék, amit mondunk, de az emberek nem értik meg. Mert azok a dolgok, amelyekről mi beszélünk, az emberi szív mélyén rejlenek s a külső világ emberei sokkal jobban el vannak foglalva; semhogy ezeket meghallgassák.”

Ebben a stílusban és ebben az érzésvilágban jött létre Sih nagy műve, s ez azért volt lehetséges, mert az emberek ráértek.

A görög próza határozottan ugyanilyen ráérős társadalmi háttérből emelkedett ki. A görög gondolat és a görög prózai stílus világossága

nyilván a kényelmes beszélgetés művészetének köszönhető, aminthogy ez kézzelfoghatóan kifejezést is nyer Platon Párbeszédeinek címében.

Még Platon Köztársasága sem kezdődik valami olyasféle mondattal, aminővel nem egy modern író kezdené: „Az emberi társadalom a fejlődés egymást követő állomásain szemlélve, dinamikus mozgás a heterogeneitástól a homogeneitás felé”, – vagy valami hasonlóan érthetetlen maszlaggal. Ehelyett ezzel a lángeszű mondattal kezdődik: „Tegnap lementem Pyreusba Glaukonnal, Aristo fiával, hogy áldozzak az istennőnek; de ugyanakkor azt is meg akartam figyelni, hogyan ülik meg az ünnepet, mivel most először cselekszik.” Ugyanazt a légkört, amelyet a korai kínai filozófusok körül érzünk, abban az időben, amikor gondolkozásuk legfrissebb és legférfiasabb volt: megtaláljuk a görög férfiak ábrázolásában is, akik annak a kérdésnek megvitatására gyűltek össze, vajon a nagy tragédiaíró lehet-e egyben vígjátékíró is – ahogy a Lakomában leírja Platon. Komolyság, jókedv és baráti csipkelődések keverékéből alakult ki ez a légkör. Ezeknek a baráti beszélgetéseknek légkörében született meg a görög filozófia.

Művelt társalgásban kétségtelenül szükségünk van asszonyok jelenlétére, hogy megadják a kellő könnyedséget, ami lelke a társalgásnak. Könnyedség és vidámság nélkül a társalgás hamarosan nehézkesé válik s maga a filozófia is esztelenné s az élettől idegenné. Minden országban és minden időben azt láttuk, hogy ahol a kultúra törődött az élet művészetének megértésével, mindig kialakult a módja annak, hogy az asszonyokat szívesen lássák a társaságban. Így volt ez Athénban Perikles idején s így volt a XVIII. századbeli francia szalonokban. Még Kínában is, ahol a kevert társaság tilos volt, a férfitudósok megkívánták olyan nők jelenlétét, akik bele tudnak szólni a társalgásukba. A Csin, Szung és Ming dinasztiák idején, amikor a társalgás művészete divattá vált, mindig feltűntek olyan művelt hölgyek, mint Hszieh Taoyün, Cs'aoyün, Liu Jusih és mások. Mert bár a kínai férfi megkövetelte, hogy felesége erényes legyen és ne találkozzék férfiakkal, ő maga mégis vágyódott tehetséges nők társasága után. A kínai irodalom történetében nagy szerepe van a hivatásos kurtizánok életének. Általános az a vágy, hogy a társalgásba a női bájnak egy árnyalata

is belévegyüljön. Találkoztam német hölgyekkel, akik délután öttől éjjeli tizenegyig tudnak beszélni s angol meg amerikai hölgyekkel, akik megrémítenek közgazdasági tudományukkal, mert ennek a tárgynak tanulmányozásához sohasem lesz bátorságom. De azt hiszem, ha nincsenek is a közelben olyan hölgyek, akik Marxról és Engelsről tudnak vitatkozni velem, mindig kellemesen frissíti föl a társalgást, ha jelen van néhány hölgy, aki tud hallgatni és édesen elgondolkozó arcot vágni. Ezt mindig élvezetesebbnek találom, mint hogyha bután bámuló férfiakhoz kell beszélnem.

IV. Tea és barátság

Nem hiszem, hogy az emberi boldogság és kultúra szempontjából lett volna jelentősebb találmány az emberiség történetében – olyan, amely közvetlenebbül hozzájárult volna a szabad idő, a barátság, a társasélet és a társalgás élvezéséhez – mint a dohányzás, az ivás és a tea. Mind a háromnak vannak közös jellemvonásai: először is előmozdítják társaséletünket, másodsor nem tömik meg gyomrunkat, mint az étel s ezért az egyes étkezések között is élvezhetők – harmadszor pedig: mindegyiket orrunkon, szaglóérzékünkön keresztül élvezhetjük. Oly nagy a hatásuk a kultúrára, hogy az étkezőkocsik mellett dohányzóköcsik is vannak s vannak borvendéglőink vagy korcsmáink és teaházaink. Legalább is Kínában és Angliában a teaivás társadalmi intézménnyé vált.

A dohány, az ital és a tea igazi élvezete csak a szabad idő, a barátság és a társaságkedvelés légkörében fejlődhetik ki. Csak olyan emberek élvezhetik igazán a dohánnyt, az italt meg a teát, akik meg vannak áldva a barátság érzékével, nagy gonddal választják meg barátait s természetből fogva szeretik a szabad időt. A társaság kedvelése nélkül mindezeknek a dolgoknak semmi értelme nincs. Ezeket is, akár csak a holdat, a havat meg a virágokat, megfelelő társaságban kell élvezni, mert ezekkel is úgy áll a dolog, ahogy a kínai életművészek gyakran hangsúlyozzák: hogy bizonyosfajta virágokat bizonyos típusú emberek társaságában kell élvezni, bizonyos tájakat lelkünkben bizonyos fajta nőekkel kell összekapcsolni, az esőcseppek kopogását pedig csak akkor élvezhetjük tökéletesen, ha bambuszágyon heverünk, egy templomban, messze a hegyek közt, nyári napon; röviden, hogy a hangulat a fő, hogy mindennek megvan a maga sajátos hangulata s hogy rossz társaság teljesen tönkretelheti ezt a hangulatot. Ezért minden életművészet azzal kezdődik, hogy aki meg akarja tanulni az élet élvezését, találjon magához hasonló természetű barátokat s ugyanannyi gonddal nyerje és tartsa meg barátságukat, amennyit az asszonyok fordítanak a férjük megtartására.

Fődolog tehát a légkör. Kezdjük a tudós dolgozószobájának s annak az általános környezetnek helyes felfogásával, ahol az életet

élni akarjuk. Mindenekelőtt itt vannak a barátok, akikkel ezt az élvezetet megosztjuk majd. Az élvezetek különböző fajtái számára különböző barátokat kell kiválogatni. Éppen olyan hiba volna sétalovaglásra indulni egy tudós és mészáros barátokkal, mint hangversenyre menni olyannal, aki nem ért a zenéhez.

Ha kiválasztottuk és megneveltük azokat a barátokat, akikkel különböző alkalmakat megfelelően tudunk kiélni: akkor kezdődik a megfelelő környezet keresése. Nem az a fontos, hogy házuk gazdagon legyen fölékesítve, hanem hogy szép vidéken legyen, ahol rizsföldek közt sétálhatunk vagy árnyas fák alatt telepedhetünk le a folyó partján. Magával a házzal szemben elég egyszerűek a kívánságaim. Lehet több helyiségből álló házunk, egy kevés szántóföldünk, – lehet tavunk, amely medencéből lett, lehet ablakunk, törött korsókból, szobánk fala vállmagasságig érhet s maga a szoba lehet akkora, mint egy rizses hombár s szabad időnkben, amikor kiéltük a gyapjúágyonmű melegét s a zöldséglevesből álló ebédet, oly nagyra válhatunk, hogy szétáradó szellemünk az egész világegyetemet betölti. A csendes dolgozószoba elé *vut'ung* fákat ültetünk, mögéje pedig zöld bambuszt. A ház déli ereszei vakmerően előrenyúlnak, az északi oldalon pedig kis ablakok vannak, amelyeket tavasszal és télen be lehet csukni, hogy esőtől és szélről megóvjanak, nyáron és ősszel meg lehet nyitni a szellőzés kedvéért. A *vut'ung* fában az a szép, hogy tavasszal és télen minden levelét elhullatja s így tökéletesen élvezhetjük a nap melegét, nyáron és ősszel pedig árnyéka megvéd a perzselő hőségtől.

Az ilyen házat aztán a meghittség légköre tölti be. „Az én dolgozószobámban nyoma sem lesz semmiféle formaságnak s csak legmeghittebb barátaimat bocsátom be. Gazdagon vagy szegényesen vendégelem meg őket, ahogy magam eszem s fecsegünk, kacagunk és megfélekedünk az életünkről. Nem vitatkozunk azon, hogy van-e másvalakinek vagy nincs s tökéletesen közömbösek leszünk a világi dicsőség és gazdagság iránt. Szabad időnkben megvitatjuk a régi és a mai embereket és pihenésünk közben játszunk a hegyekkel meg a patakokkal. Aztán könnyű, világos teát iszunk és jó bort, ami hozzáillik a gyönyörűséges elzárkózás légköréhez. Így képzelem én el a barátság örömeit.”

Ilyen hozzánk illő légkörben aztán hasznát vehetjük érzékeinknek: a látás, szaglás és hallás érzékeinek. Ez a hely alkalmas a dohányzásra és ivásra is. Testünket átalakítjuk érzőkészülékké, hogy felfogja a színek, hangok, szagok és ízek csodálatos szimfóniáját, amelyről a természet és a kultúra gondoskodik. Úgy érezzük magunkat, ahogy a jó hegedű érezheti, amikor nagy művész készül játszani rajta. Tömjént égetünk holdvilágos éjszakán, eljátszunk három strófát egy régi hangszeren s egyszerre számúzve van szívünkben az ezernyi gond s feledve minden bolondos igyekezetünk vagy vágyunk. Aztán kérdezzük: minő az illata ennek a tömjének, minő a színe ennek a füstnek, minő árnyék hatol át a fehér papirosablakon, minő hang kél ujjaim hegye alól, minő gyönyör ez, mely oly nyugodt boldogságot ad és úgy feledtet minden egyebet s micsoda az egész végtelen világegyetem?

Ha szellemünk így megtisztult, elménk megnyugodott és megfelelő társaság vesz körül bennünket: akkor alkalmasak vagyunk a tea élvezésére. Mert a teát a csendes társaság számára találták föl, miként a bort zajos kompániák számára. Van valami a tea természetében, ami az élet csendes szemlélésének világába vezet bennünket. Éppoly végzetes lenne teát inni, amikor kisbabák visítognak körülöttünk, vagy asszonyok hangoskodnak és férfiak politikáról beszélnek –mint teát szedni esős vagy felhős napon. Ha tiszta időben, kora hajnalban szedték, amikor a hegytetőn tiszta és ritka a reggeli levegő s a leveleken rajta van még a harmat illata: akkor a tea élvezése közben érezzük még ennek a bűvös harmatnak illatát és finomságát. A taoista felfogás hangoztatja, hogy vissza kell térnünk a természethez; e felfogás szerint a világegyetemet a hím és nőstény erők együttes működése tartja életben s a harmat valósággal „ég és föld levévé válik”, amikor a két princípium éjszaka egyesül s általában úgy tartják, hogy a harmat bűvös táplálék, finom, tiszta és éteri s minden élőlény, amely eleget iszik belőle, remélheti, hogy halhatatlanná válik. De Quincey helyesen mondja, hogy a tea „mindig kedves itala lesz az intellektuális embernek”, de a kínai még tovább megy s az emelkedett lelkű remetével hozza kapcsolatba.

A tea tehát szimbóluma a földi tisztaságnak s készítése a legkényesebb tisztaságot követeli meg a leszedéstől, szárítástól és eltevéstől befőzéséig és megivásáig, mert könnyűszerrel elronthatja

a piszkos kéz vagy piszkos csésze legkisebb érintése is. Élvezése ennél fogva olyan légkörbe való, ahol a bujaság minden mutogatása vagy sejtetése száműzve van az ember szeme elől és gondolataiból. Az énekes-leányok társaságát végtére is borivás, nem pedig teaivás közben élvezi az ember s ha ezek a leányok méltók arra, hogy teát igyunk velük, akkor már ahhoz az osztályhoz tartoznak, amelyet a kínai költők és tudósok kedvelnek.

Ne feledjük, hogy Cs'alu szerint „a tea élvezésének lényege színének, illatának és zamatának méltánylásában rejlik s készítésének alapelvei: finomság, szárazság és tisztaság”. A csönd és nyugalom szükséges tehát ezeknek a tulajdonságoknak méltánylásához, mert erre csak az olyan ember képes, aki „hűvös fejjel nézi a forró világot”.

Ezért tehát nem is beszélve az előkészítés végtelen korrektségéről és tisztaságáról, a teáról író kínaiak mindig hangoztatták, hogy személyesen kell felügyelnünk a tea főzésére, vagy mivel ez természetesen kényelmetlen, két férficselédet külön rá kell nevelni erre a munkára. A teát rendszerint külön kis tűzhelyen főzik, benn a szobában vagy közvetlen közelében, távol a konyhától. A férficselédek úgy kell szoktatni, hogy a teát gazdájuk jelenlétében készítsék el s megtartsák a tisztaság szabályait, a csészéket minden reggel kimossák (és ne kendővel töröljék ki), kezüket sűrűn mossák és tartásuk tisztán a körmüket. Igazi hozzáértők azonban külön élvezetnek tekintik a tea személyes elkészítését. A tea készítése és megívása anélkül, hogy merev rendszerré fejlődött volna, mint Japánban, mindig olyan művelet, amelyben szerető gyönyörködés, jelentőség és előkelőség találkozik össze. Valóban, a teaivás fele gyönyörűsége a tea elkészítése.

Rendszerint ablak elé állítják a tűzhelyet s jó kemény faszén ég benne. A házigazda érzi a maga fontosságát, amikor a tűzhelyet legyezgeti s látja az üstből felszálló gőzt. Módszeresen elrendez egy tálcán egy kis kannát és négy picit csészét, amely rendszerint kisebb egy kis kávéscsészénél. Ügyel, hogy ezek rendben álljanak, odaviszi a tealevelekkel teli cinedényt a tálca közelébe s készen tartja, közben beszélgetve vendégeivel, de nem oly élénken, hogy kötelességeiről megfeledkezzen. Visszafordul, hogy a tűzhelyet nézze s mihelyt az üst zümmögni kezd, nem mozdul el tőle, hanem

legyezgeti a tüzet, erősebben, mint eddig. Esetleg abbahagyja, hogy levegye az üst fedőjét, megnézzze az alján megjelenő apró buborékokat, aztán újra visszateszi a fedőt. Ez az „első forrás”. Figyelmesen hallgatja a szelíd zümmögés erősödését, amíg „bugyborékolássá” nem válik s az üst oldalán apró buborékok nem jelennek meg, amit szakszerűen „második forrásnak” neveznek. Ekkor figyelmelegzőbben a gőzt, amely a teaüst száján kitör s pontosan a „harmadik forrás” előtt, amikor a víz már úgy bugyborékol, „mint a tornyosuló hullámok”, leveszi az üstöt a tűzről s a kannát kívül-belül leforrázza a forró vízzel, azonnal beleteszi a megfelelő mennyiségű tealevelet és befőzi a teát. Az ilyenfajta teát igen erősre főzik. A kis kanna tartalma alig felel meg négy feketekávés csészének s egyharmadáig tele van tealevéllel. Minthogy a levelek mennyisége ilyen nagy, a teát azonnal kitöltik a csészékbe és rögtön megisszák. Ezzel a kanna már ki is ürült, az üstöt friss vízzel töltik meg, ismét a tűzre állítják, hogy a második kannát megfőzze. Voltaképpen a második kannát tekintik a legjobbnak; az elsőt tizenháromszendős leányhoz szokták hasonlítani, a másodikat tizenhatesztendős édes teremteshez, a harmadikat asszonyhoz. A hozzáértők elméletben nem helyeslik ugyanazoknak a leveleknek harmadik leforrázását, de a valóságban az emberek igyekeznek megférni az „asszonnyal”.

Amit itt elmondtam, az pontos leírása egy bizonyosfajta tea készítésének, ahogy szűkebb hazámban láttam – Észak-Kínában nem igen ismerik ezt a művészetet. A kínaiak általában nagyobb teaskannákat használnak s a tea ideális színének egy tiszta, halványaransárga színt tekintenek, sohasem az angol tea sötétvörös színét.

Az igazi teakedvelő önmagáért is élvezzi a tea elkészítését, mint például Tsz'ai Hsziang, aki öreg korában nem ihatott teát, de ragaszkodott a teakészítés mindennapos szokásához. Volt egy másik tudós is, név szerint Csou Venfu, aki naponta hatszor készített és ivott teát, megszabott órákban, hajnaltól estig s kannáját úgy szerette, hogy halálakor magával temettette el.

A tea élvezésének művészete és technikája tehát a következőkből áll: mindenekelőtt a teát, minthogy igen könnyen szív magába idegen zamatot, mindvégig a legnagyobb tisztasággal kell kezelni,

távol tartani bortól, tömjéntől, más illatos anyagoktól s olyan emberektől, akik ilyenekkel foglalkoznak. Másodszor hűvös, száraz helyen kell tartani s nedves évszakok idején a használatra szánt mennyiséget külön kis edényekben (legjobb a cinedény), a tartalékot pedig csak szükség esetén szabad kibontani s ha mégis megnedvesedik, enyhén pirítani kell lassú tűzön, födetlenül s állandó legyezgetés közben, nehogy a levelek megsárguljanak vagy elfakuljanak. Harmadszor: a teakészítés művészetének fele, hogy jó kemény vizet szerezzünk; a hegyi forrásvíz a legjobb, utána a folyóvíz következik s csak harmadsorban a kútvíz; a vízvezeték vize, ha hegyek közül jön, kielégítő. Negyedszer: egy csésze finom tea méltánylásához csöndes barátok kellenek s azokból is kevés egyszerre. Ötödször: a tea megfelelő színe általában a halványaranyárga, minden sötétvörös teát tejjel, citrommal vagy borsos mentával kell inni vagy akármivel, ami szörnyű erős ízét ellensúlyozza. Hatodszor: a legjobb teának „utóíze” van, amit körülbelül félperccel megivása után érzünk, amikor kémiai alkotórészei már hatottak nyálmirigyjeinkre. Hetedszer: a teát frissen kell készíteni és tüstént meginni s jó teának nem szabad soká állni a kannában. Nyolcadszor: a víznek éppen a forrás pontjáig kell eljutni. Kilencedszer: tilos minden hamisítószer, ámbár egyéni árnyalatok megengedhetők, ha szeretjük valami idegen zamat enyhe hozzákeveredését (például jázmin vagy kasszia). Tizedszer: a legjobb tea zamata a finom „kisbabahús-zamat.”

V. Dohány és tömjén

A világ manapság dohányzókra és nemdohányzókra oszlik. Igaz, hogy a dohányzók okoznak némi kellemetlenséget a nemdohányzóknak, de ez a kellemetlenség, fizikai, a nemdohányzók ellenben lelki kellemetlenségeket okoznak a dohányzóknak. Természetesen sok nemdohányzó van a világon, aki nem avatkozik a dohányzók dolgába s asszonyokat még arra is rá lehet nevelni, hogy eltűrjék, ha férjük az ágyban pöfékel. Ez legbiztosabb jele a boldog és sikerült házasságnak. Néha azonban olyasmiket emlegetnek, hogy a nemdohányzók erkölcsileg felsőbbrendű emberek és büszkélkedhetnek valamivel – s nem veszik észre, hogy elmulasztották az emberiség egyik legnagyobb gyönyörűségét. Hajlandó vagyok elismerni, hogy a dohányzás erkölcsi gyöngeség, de másfelől: óvakodjunk az olyan embertől, akinek nincsenek gyöngéi. Nem lehet megbízni benne. Képes arra, hogy örökösen józan legyen s egyetlen árva hibát sem tud elkövetni. Szokásai valószínűleg szabályosak, élete nagyjában gépies s feje mindig megőrzi fölényét a szíve fölött. Bármennyire szeretem is az értelmes embereket, a tökéletesen racionális lényeket utálok. Éppen ezért mindig ijedten és feszélyezetten lépek be olyan házba, ahol hamutartót nem látok. A szoba túlságosan tiszta és rendes, minden díványpárna a maga helyén, az emberek kifogástalanok és érzéketlenek. A magam részéről tüstént felöltöm legkorrektebb viselkedésemet, ami egyértelmű a legkényelmetlenebb viselkedéssel.

Már most ezek a kifogástalan, igazságos, érzéketlen és költőietlen lelkek sohasem becsülték meg a dohányzás erkölcsi és szellemi hasznát. De minthogy minket, dohányosokat rendszerint nem művészi, hanem erkölcsi oldalról támadnak, azon kell kezdenem, hogy megvédem a dohányzó ember erkölcsiségét, amely nagyjában magasabbrendű, mint a nemdohányzóké. Az én emberem az, akinek pipa van a szájában. Kedvesebb, barátságosabb, több bizalmas vallomásra képes, némelykor ragyogóan elmés társalgós, mindig az az érzésem, hogy éppen úgy kedvel engem, mint én őt. Tökéletesen egyetérték Thackeray-vel, aki ezt írta: „A pipa bölcsességet húz ki a

filozófus ajkai közül és befogja száját a bolondnak; valami szemlélődő, gondolkozó, jóakarátú és természetes beszélgetőstílust teremt meg.

A dohányosnak piszkosabb lehet a körme, de se baj, ha a szíve meleg s mindenesetre: a szemlélődő, gondolkozó, jóakarátú és természetes beszélgető stílus olyan ritkaság, hogy az ember szívesen megadja az árát. Ami pedig a legfontosabb: akinek pipa van a szájában, az mindig boldog s végre is a boldogság a legnagyobb erkölcsi erény. W. Maggin azt mondja, hogy „szivaros ember sohasem követett el öngyilkosságot” s még ennél is igazabb, hogy pipás ember sohasem veszekszik a feleségével. Ennek az oka tökéletesen világos: nem lehet a fogunk közt pipát tartani és ugyanakkor torkunkszakadtából ordítani. Ezt még nem tette meg senki. Pipázás közben az ember természetesen halkán beszél. Ha a dohányos férj megharagszik, akkor tüstént rágyújt cigarettájára vagy pipájára és zord arcot vág. De ez nem tart sokáig. Mert indulata már talált valami kivezető utat s ha szeretne is haragosan nézni, hogy méltatlankodását vagy sértődöttségét bizonyítsa, nem bírja sokáig, mert a pipa gyöngéd füstje kellemes és csillapító hatású s a füstfelhőkkel, amiket kipöfent, lélegzetről-lélegzetre kieregeti fölhalmozott haragját is. Ezért, ha az asszony látja, hogy az ura dühbe akar gurulni, gyöngéden dugjon pipát a szájába s mondja ezt: „Itt van ni! Ne törődj vele!” Ez a formula mindig hat. Az asszonynak esetleg nem sikerül, de a pipának mindig.

A dohányzás művészi és irodalmi értékét csak akkor becsülhetjük meg igazán, ha elképzeljük, hogy mit veszít a dohányos, amikor rövid időre abbahagyja a dohányzást. Minden dohányosnak volt olyan bolond pillanata, amikor megpróbált kiszabadulni Nikotin asszony rabságából, aztán küszködött egy kicsit képzeletbeli lelkiismeretével s megint észretért. Én egyszer elég bolond voltam, hogy három hétre abbahagyjam a dohányzást, de ennek az időnek végén lelkiismeretem ellenállhatatlanul kényszerített, hogy térjek vissza a helyes útra. Megesküdtem, hogy sohasem fogok visszaesni, hanem hódolója és imádója maradok második gyermekkoromig, amikor alighanem áldozatul esem a Mértékletességi Egyesület valamelyik hölgyének. Ha ez a boldogtalan öregkor elérkezik, az ember természetesen nem felelős

többé a tetteiért. De amíg egy csöpp akaratereőm és erkölcsi érzékem marad, nem próbálom meg újra. Mintha bizony nem láttam volna az egész dolog örütségét – azt az erkölcstelenséget, hogy megpróbáljuk tagadni magunktól azt a szellemi erőt s az erkölcsi jóllétnek azt az érzetét, amelyről ez a hasznos találmány gondoskodik. Mert Haldane, a nagy angol biokémikus szerint a dohányzás az emberiség történetében ama négy találmány közé tartozik, amely mély biológiai hatással volt az emberi kultúrára.

Mi, igazi dohányosok látunk egy olyan problémát, amelyről a mértékletességi egyesületek hölgyeinek fogalmuk sincs. Mi igen hamar beláttuk, hogy mily igazságtalanság önmagunkkal szemben és mily értelmetlen ez a mértékletesség. A józan ész hamarosan fellázadt ellene és megkérdezte: miféle társadalmi, politikai, erkölcsi, fiziológiai vagy pénzügyi okból kellene az embernek tudatosan arra felhasználnia akaraterejét, hogy megvonja magától azt a tökéletes szellemi jóllétet, az éles felfogás és képzelőerő és a teljes, vibráló teremtőenergia állapotát, amely szükséges ahhoz, hogy tökéletesen élvezhessük a baráti beszélgetést a kandalló mellett, vagy igazi melegséget érezhessünk egy régi könyv olvasása közben, vagy mint írók létrehozzuk a szavak és gondolatok tökéletes ritmusát? Ilyen pillanatokban ösztönszerűen érzi az ember, hogy erkölcsileg az egyetlen helyes dolog, amit megtehet, ha cigaretta után nyúl s valóságos bűn például egy darab rágógumit tömni a szájába.

A kínai irodalomban a borhoz viszonyítva aránylag kevés dicséretét találjuk a dohánynak, mert a dohányzás szokását csak a XVI. században hozták be portugál tengerészek. Ez időtől fogva felkutattam az egész kínai irodalmat, de csak néhány szétszórt, jelentéktelen sort találtam, amely távolról sem méltó ehhez az illatos növényhez. A dohányhoz intézett ódát nyilván valami oxfordi diáknak kell megírni. A kínainak azonban mindig erős érzéke volt a szag iránt, – ez megnyilatkozik abban, ahogy a teát, a bort és az ételt értékeli. Dohányzás helyett a tömjénezetés művészete fejlődött ki s ezt a kínai irodalomban mindig ugyanabba a kategóriába sorozták és egy lélegzetre említették a teával meg a borral. A legrégebb időktől fogva, már a Han dinasztia idején, amikor a kínai birodalom Indokínára is kiterjedt, a Délről adóképpen hozott tömjént használni kezdték az udvarnál és gazdag emberek otthonában. Az élet

művészetéről szóló könyvekben mindig fejezeteket szenteltek a tömjén válfajainak, minőségének és elkészítésének. T'u Lung könyvének a tömjénről szóló fejezetében a tömjén élvezésének következő leírását találjuk:

„A tömjén használatának sokféle előnye van. Emelkedett gondolkozású, tudós remetek, miközben igazságról és vallásról vitatkoznak, érzik, hogy egy tömjénrúd elégetése világosabbá teszi elméjüket és gyönyörködteti lelküket. Az éjnek negyedik szakában, amikor a hold magányosan függ az égen s az ember hűvös közömbösséget érez az élet iránt, ez felszabadítja szívét és képessé teszi arra, hogy könnyedén füttyörésszen. Ha az ember régi szépírásokat vizsgálgat egy világos ablak előtt, vagy könnyedén énekel valami költeményt, kezében légycsapóval, vagy éjszaka olvas lámpavilágnál, ez segít elűzni az Álmoság Démonát. Elnevezhetjük tehát a hold öreg társának. Ha egy vöröspizsamás hölgy áll melletted s te kezét fogod a tömjénégető oldalán és titkokat suttoztok egymásnak: megmelegíti szívedet és erősebbé teszi szerelmedet. Elnevezhetjük tehát a szenvedély öreg felszítójának.

Vagy ha délutáni szunyókálásodból fölébredtél s zárt ablak mellett ülsz egy esős napon, gyakorlod a szépírást és élvezed a tea gyöngéd zamatát, a tömjénégető éppen megmelegedett s finom illata kiárad és körülfolyja testedet. Még jobb, amikor ivás után fölébredünk, a telihold ragyog a tiszta éjszakában s az ember ujja végigszalad a húrokon vagy füttyörészni kezd egy üres toronyban s a messzeségben tisztán látja a zöld dombokat, az ajtó körül pedig szállong a még megmaradt parazsak alig látható füstje. Hasznos a tömjén arra is, hogy a rossz szagokat és a mocsár rosszindulatú levegőjét elűzze; hasznos mindenütt, akárhova megy is az ember. Legjobb minősége a *csianan*, de ez nehezen kapható, a hegyek közt élő ember nem férhet hozzá. Ez után következik értékben az aloefa, ennek három fokozata van. A legmagasabb fokozatnak túlságosan erős, éles, átható szaga van; a legalacsonyabb fokozat túlságosan száraz és nagy füstöt csinál; a középső a legenyhébb és legillatosabb. Ha az ember teát főzött, felhasználhatja az égő faszenet és berakhatja a tömjéntartóba, hogy a tűz lassan fölmelegítse. Ilyen gyönyörűséges pillanatokban úgy érzi az ember, mintha felragadnák a mennyekbe, a halhatatlanok társaságába, s

tökéletesen megfelelnek az emberi létről. Óh, valóban nagy élvezet ez! Az emberek manapság nem tudják megbecsülni az igazi illatot, furcsa és exotikus nevek után szaladnak, túl akarnak tenni egymáson különböző keverékekkel s nem veszik észre, hogy az aloefa illata tökéletesen természetes s hogy ennek legjobb fajtája leírhatatlanul finom és enyhe.

VI. Az ital és a borjátékok

Nem szoktam inni s ennél fogva semmi jogom nincs, hogy borokról és italokról beszéljek. Nem bírok meg többet három pohár *saohszing* rizsbornál, sőt képes vagyok egyetlen pohár sörtől berúgni. Ez nyilván természetadta tehetség dolga s a teaivás, borozás és dohányzás tehetsége, úgy látszik, nem jár együtt. Barátaim közt vannak nagy ivók, akik rosszul lesznek, mielőtt félig elszívnanak egy szivart, én pedig a nap minden ébrentöltött órájában pöfékelek, minden észrevehető következmény nélkül, de nem állok valami jó lábon az itallal. Akárhogy van is: Li Liveng írásba foglalta azt a szent meggyőződését, hogy nagy teaivók nem kedvelik a bort és vice-versa. Maga Li nagyon értett a teához, de megvallotta, hogy egyáltalán nem tartja magát borivónak. Nagy gyönyörűségemre és megnyugvásomra szolgál tehát, hogy annyi kiváló kínai író fedezek föl, aki nem igen bírta a bort s ezt meg is vallotta. Valamennyinek volt „érzéke a bor iránt”, csak meginni nem tudta.

De bármily kevésbé értek hozzá, nem hallgathatok erről a tárgyról, mert igen nagy szerepe volt az irodalomban s akárcsak a dohányzás, – már ahol a dohányzás szokása is ismeretes volt, – nagymértékben fejlesztette az ember teremtőerejét s igen tartós eredménnyel. A borivás gyönyörűsége – különösen az, amivel a kínai irodalomban folyvást találkozunk, az úgynevezett „kis itóka” – mindig rejtély volt a szememben, míg végre egyszer egy szép sanghaji hölgy félig becsípett állapotban olyan meggyőző erővel fejtegette az ital jótékony hatását, hogy elhittem neki: csakugyan valóságos az az állapot, amelyet leír. „Az ember csak fecseg, fecseg, félig részegen s ez a legjobb és legboldogabb állapot a világon” – mondta a hölgy. Úgy látszik, van benne valami felszabadulás, bizakodás az erőnkben, amely minden akadályt legyűr, – a felfokozott érzéköpesség pedig, valamint a teremtő gondolkodás ereje, amely nyilván valahol a valóság és a képzelet határán lakik, magasabbra tud emelkedni, mint rendes állapotban. Úgy látszik, a részegség adja meg az önbizalomnak és felszabadulásnak azt az erejét, amelyre oly nagy szükség van az alkotás pillanatában. Hogy mennyire fontos az önbizalom érzete s a

felszabadulás a puszta szabályok és a technika alól, azt világosan látjuk majd, amikor a művészetről beszélünk.

A nyugati ember sokat tanulhat a kínaitól tea dolgában, de ha borról van szó, a nyugati ember lehet mestere a kínainak. A kínait könnyen elkápráztatja a palackok és vignetták változatossága, ha egy amerikai borozóba belép, mert saját országában akárhova megy is, mindenütt saohszinget, saohszinget és megint csak saohszinget lát. Van még hat vagy hét más változat s azonfelül a kölesből főzött ital, a *kaoliang*, meg az orvosságul szolgáló borok, de a lista így is igen rövid. A kínaiaknál nem fejlődött ki az az előkelő szokás, hogy különböző fogásokhoz különböző italokat szolgáljanak fel. Viszont a saohszing annyira népszerű azon a helyen, amelynek nevét köszönheti, hogy ott, mihelyt egy lány megszületik, szülei elkészítenek egy kancsó bort s mire férjhez megy, legalább ennyi húszesztendős bor tartozik a kelengyéjéhez. Ezért nevezik ezt a bort *huatiao*-nak, ami „virágos díszítésűt” jelent, a kancsó díszítéséről.

Ha nincsenek is változatos boraink, annál inkább ragaszkodunk ahhoz, hogy a megfelelő pillanatban és környezetben igyunk. Lényegében helyes érzékünk van a borivás iránt. Bor és tea ellentétét ez a formula fejezi ki: „A tea a remetéhez hasonlít, a bor a lovashoz, a bor jópajtásoknak való, a tea a csendes erkölcsű férfiúnak”. Egy kínai író így határozza meg, hogyan és hol kell inni: „Az ünnepélyes ivás legyen lassú és kényelmes, a fesztelen ivás legyen elegáns és regényes; beteg ember keveset igyék, szomorú ember igya le magát. Tavasszal az udvaron kell inni, nyáron a város környékén, ősszel hajón, télen benn a házban, éjszaka pedig holdvilágnál”.

Egy másik író ezt mondja: „Megvan a maga ideje és helye annak, hogy leigyuk magunkat. Napközben virágok közt kell inni, hogy ragyogásukat és színüket magunkbaolvasszuk; éjszaka hóban, hogy gondolataink világosak legyenek. Aki örömeiben iszik, énekeljen, hogy összhang támadjon a lelkében; aki búcsúzaskor iszik, muzsikáljon, hogy lelkét megerősítse. A részeg tudós viselkedjék óvatosan, hogy a megaláztatást elkerülje, a részeg katona több paszományt rakjon fel s több zászlót tűzzön ki, hogy katonai dicsőségét növelje. Toronyban nyáron kell inni, hogy hasznát vegyük a hús levegőnek – vízen pedig ősszel, hogy növeljük a felszabadulás

érzetét. Ezek az ivás helyes módjai, ami a hangulatot és környezetet illeti s ezeknek a szabályoknak megtartása nélkül nincs gyönyörűség az ivásban.”

A kínai ember viselkedése egy boros lakoma alkalmával részben érthetetlen vagy helytelen a szememben, részben pedig követésre méltó. Helytelen része az a mulatság, hogy több ivásra kényszerítenek valakit, mint amennyit elbír. A nyugati társaságban tudtommal nincs ilyen szokás, vagy legalább is nem általános. Gyakori dolog ivók között, hogy valami titokzatos értéket tulajdonítanak az elfogyasztott ital puszta mennyiségének. Kétségtelenül együtt jár ezzel valami vidámság, s a biztatás tréfás vagy barátságos szellemben történik, eredménye pedig nagy lárma, összevissza kiáltozás és zűrzavar, ami még mulatságosabbá teszi az együttlétet. Szép látvány, amikor a társaság olyan állapotba jut, hogy mindenki megfélekedzik magáról, a vendégek még több bort követelnek, fölugrálnak helyükről és senki sem tudja már, melyik a házigazda, melyik a vendég. A dolog rendszerint ivóversennyé fajul, amit nagy büszkeséggel, ügyességgel és ravaszsággal folytatnak s mindig azzal a kívánsággal, hogy a másikat asztal alá igyák. Az embernek vigyáznia kell, hogy a másik fél ne csaljon a játékban s óvakodnia kell leplezett taktikájától. A mulatság valószínűleg a versengés szellemében van.

A kínai ivás követésre méltó része a lárma. Aki kínai vendéglőben étkezik, néha futballmeccsen képzelet magát. Hogy tudnak ekkora lármát csinálni s honnan jönnek ezek a ritmikus hangok, amelyek a futballmeccs éljenzéseire és kiáltozásaihoz hasonlítanak? A választ a „hány ujjat mutatok” nevű játék adja meg, amelyben a szemben álló felek egyszerre mutatnak fel bizonyos számú ujjat s egyszerre kiáltják el, hogy sejtésük szerint hány ujjat mutattak összesen. A számokat – egy, kettő, három, négy, és így tovább – költői, többszótagos szólásokban fejezik ki, mint például: „hét csillag”, „nyolc ló” vagy „nyolc halhatatlan kel át a tengeren”. Minthogy az ujjakat tökéletes taktusban és egyszerre kell felmutatni, ezeknek a szólásoknak is meghatározott zenei ütemük van, amelybe a változó szótagszámokat bele kell szorítani, az időközöket egy másik taktust betöltő bevezetőszólam tölti ki s az éneket megszakítás nélkül, ritmikusán folytatják mindaddig, míg valamelyik

fél helyes számot nem mond – ekkor aztán a másik köteles az előzetes megállapodás szerint egy-két vagy három kisebb vagy nagyobb teli poharat kiüríteni. A szám találgatása nem egészen vaktában történik – alapja az, hogy az ember megfigyeli ellenfele szokásait, ahogy a számokat egymásután következteti vagy váltakoztatja; ez természetesen gyors gondolkozást követel meg. A játék mulatságos volta és lendülete egészen a játszó felek gyorsaságától és a ritmus folytonosságától függ.

Itt jutottunk el a lényegéhez a kínai borozó mulatságnak; csak ez magyarázza meg, hogy miért oly hosszú egy kínai lakoma, miért áll annyi fogásból és miért szolgálják fel oly lassan. Lakomához nem azért ül le az ember, hogy egyék, hanem hogy mulasson, a mulatság pedig: történetek és tréfák elmondása, mindenféle rejtvény és költői játék az egyes fogások felszolgálása között. Inkább társalgó szórakozásnak látszik az egész, amit minden öt, hét vagy tíz percben megszakít egy új fogás megjelenése az asztalon, amiből a társaság egy-két falást fogyaszt. Ennek két eredménye van: először is a társalgó szórakozás hangos volta, kétségtelenül elősegíti a szeszitalok elpárolgását a szervezetből, másodsor pedig, mire az ember az egy óránál hosszabb lakoma végére ér, már megemésztette egy részét az ételnek, úgyhogy minél többet eszik, annál éhesebb lesz. Végeredményben a hallgatás valóságos bűn evés közben; erkölcstelen, mert egészségtelen. A Kínában járó idegen, aki még kételkedik abban, hogy a kínai vidám és boldog nép – valami latinos jókedv van benne, – aki még mindig ragaszkodik ahhoz az előítélethez, hogy a kínai hallgató, nyugodt és érzéketlen: az csak nézzen meg bennünket evés közben, mert a kínai ilyenkor természetes elemében van s egész erkölcsi tökéletességét megmutatja. Ha evés közben nem mulat a kínai, ugyan mikor mulasson?

A kínai türelemjátékok híresek, de a borjátékokat kevésbé ismerik. Az ivás ürügyeképpen igen sokféle játékot találtak fel Kínában, ahol borivás a bírság. Minden kínai regény lelkiismeretesen följegyzik az ebéden felszolgált fogásokat s éppoly lelkiismeretesen írja le a költői versengéseket, amelyekkel könnyű egy egész fejezetet megtölteni.

Legegyszerűbb játék a *sehfú*, amelyben egy szónak kezdő szótagját s egy másiknak a végét rejtik el úgy, hogy a többi szótagot

egy szóvá kötik össze s a játékosnak ki kell találnia a hiányzó szótagot.

Az irodalmi játékok végtelenül változatosak. Tudósok között népszerű játék az, hogy sorjában mindenki elmond egy hét szóból álló rögtönzött verssort, amire a másoknak rímben kell válaszolnia, – végül persze az egész költemény tiszta badarságba vész. A kezdő sorok rendszerint valami szem előtt lévő tárgyról, vagy jelenlévő személyről, vagy a multság színhelyéről szólnak. Mindenkinek két sort kell mondania, az első az előző személy sorára rímel, a másodikat, a következőnek kell kiegészíteni. Az első sor megszabja a rímet s a harmadik, ötödik, hetedik stb. sort ehhez kell alkalmazni.

Vannak bonyolultabb játékok is, amelyekhez speciális alakú cédulákat használnak. *Az orchidea álma* című regényben például a következő játék leírását találjuk. Három sorozat cédulán a következő kombinációja van hat személynek, akik hat helyen, hat dolgot cselekszenek: Gavallér lovagol országút

Apát imádkozik apát szobája

Hölgy hímez hölgy szobája

Mészáros verekszik utca

Kurtizán kacérkodik vöröslámpás kerület

Koldus alszik temető

A cédulák, amiket valaki a három sorozatból kihúz, a legfurcsább kombinációkat hozhatják létre, például: „Apát kacérkodik egy hölgy szobájában”, „Kurtizán imádkozik egy temetőben”, „Koldus alszik a vöröslámpás kerületben”, „Mészáros hímez az országúton”, „Hölgy verekszik egy apát szobájában” stb. – mindegyik jó vastagbetűs cím lenne egy újságban. Az ilyen helyzetből, mint főtémából kiindulva, mindenki köteles egy ötszavas verssort csinálni, ezután következik egy dal címe s végül egy sor a *Költemények Könyvéből*, – úgyhogy az egész megfelelő leírása legyen a helyzetnek.

Nem csoda hát, ha egy boros lakoma könnyűszerrel eltart két óra hosszat. Az ebéd célja nem az evés-ivás, hanem az együttes mulatozás és a lárma. Ezért a legjobb ivó az, aki csak félig issza le magát. Akárcsak T'ao Yüanming, a költő, aki húrtaleszen játszott – mert az ivó számára a hangulat a fontos. A boros hangulatot pedig élvezheti az is, aki nem nagyon bírja az ivást.

„Vannak emberek, akik egy szót sem tudnak olvasni, de van érzékük a költészet iránt; vannak emberek, akik egyetlen imádságot sem tudnak elismételni, de van érzékük a vallás iránt; vannak emberek, akik egyáltalán nem tudnak inni, de van érzékük a bor iránt; és vannak olyanok, akiknek fogalmuk sincs a sziklákról, de van érzékük a festőművészet iránt.” Az ilyen ember jó társaság költők, szentek, ivók és festők számára.

VII. Étél és orvosság

Ételnek nevezünk szélesebb értelemben véve mindent, ami táplál bennünket, mint ahogy szélesebb értelemben a ház fogalma alá tartozik mindaz, ami az ember lakásával összefügg. Minthogy mindnyájan állatok vagyunk, a józan ész szerint az ember az, amit megeszik. Életünk nem az istenek ölében, hanem szakácsaink ölében van. Ezért minden kínai úr igyekszik jó barátságban lenni a szakácsával, mert az tetszése szerint növelheti, vagy csökkentheti életének örömeit. Kínai szülők, de azt hiszem, nyugatiak is, mindig igyekeznek barátkozni a szoptatósdadával és fejedelmi módon bánnak vele, mert tudják, hogy kisbabájuk egészsége a szoptatósdada kedvétől, boldogságától és általános életviszonyaitól függ. Hasonló fejedelmi módon kell bánnunk a szakáccsal is, aki táplál bennünket, ha ugyanannyit törődünk a magunk egészségével, mint a kisbabáinkéval. Ha valaki egy szép reggelen ágyban fekvé meg számolja az ujján, hogy hány dolog szerez neki igazi örömet életében: okvetlenül meg fogja állapítani, hogy az étel a legelső. Ezért megdönthetetlen próbája a bölcsességnek, hogy valaki jól eszik-e odahaza, vagy sem.

A modern városi élet tempója olyan, hogy egyre kevesebb időt és gondolkozást szentelhetünk a főzés és táplálkozás kérdésének. Azt a háziasszonyt, aki egyszersmind remek újságíró, nem is igen gáncsolhatjuk, ha konzervlevessel és konzervfőzeléssel traktálja az urát. De azért mégis örült élet az, ha az ember azért eszik, hogy dolgozhassék s nem azért dolgozik, hogy egyék. Magunkkal szemben is némi gyöngédségre és nagylelkűségre van szükségünk, hogy másokkal szemben gyöngédek és nagylelkűek lehessünk. Mit használ az asszonynak, ha a város szennyesét mossa s az általános társadalmi helyzetet foltozgatja, ha ő maga kénytelen rezsón főzni és tíz perc alatt elfogyasztani az ebédjét? Konfucius kétségtelenül elválna tőle, mint ahogy el is vált a feleségétől, mert rosszul főzött.

Azazhogy nem tudjuk egészen bizonyosan: Konfucius vált-e el az asszonytól, vagy az szökött meg ennek a kényes életművésznek követelései elől. Mert Konfuciusnak „a rizs sohasem lehetett elég fehér és a szeletelt hús sohasem lehetett elég vékony.” Nem volt

hajlandó enni, ha „a húst nem megfelelő mártással szolgálták fel, ha nem vágták négyzetesre, ha a színe nem volt jó és ha a zamata nem volt jó”. Mindezt még kibírta volna a felesége, de amikor egyszer nem tudott friss ételt találni s elküldte Li fiát, hogy bort és hideg húst vásároljon valahol, az ura pedig kijelentette, hogy „nem iszik olyan bort, amely nem otthon készült és nem nyúl boltban vásárolt húshoz” – mi egyebet tehetett volna, mint hogy pakolt és megszökött? Konfucius felesége lelkiállapotának ez a magyarázata tőlem származik, de azok a szigorú feltételek, amelyeket a szegény asszonyra rákényszerített, ma is olvashatók a konfuciánus klasszikusokban.

A kínaiak tehát szélesebb értelemben mint táplálékot fogják fel az ételt s nem tesznek különbséget étel és orvosság között. Ami a testnek jó, az orvosság, de ugyanakkor táplálék is. A modern tudomány csak az utolsó században fedezte föl a diéta fontosságát a betegségek gyógyításában s ma már szerencsére minden modern kórház jól el van látva tanult dietetikusokkal. Ha a modern orvosok egy lépéssel tovább akarnának menni s kínai tanulmányútra küldenék ezeket a dietetikusokat, kevesebb orvosságos üvegre volna szükségük. Egy régi orvosi író, Szun Szemiao (VI. század) ezt mondja: „Az igazi orvos először megtalálja a betegség okát s ha megtalálta, mindenekelőtt étellel próbálja kigyógyítani. Ha étellel nem sikerül, akkor orvosságot ír.” A legrégebbi fennmaradt kínai könyv, amely ételről szól, – a mongol udvar egyik császári orvosa írta 1330-ban – az ételt lényegében mint egészséget fenntartó életrendet fogja fel s bevezető szavaiban ezeket mondja: „Aki egészségére vigyázni akar, legyen ízlésében mértékletes, száműzze gondjait, fékezze vágyait, fojtsa vissza izgalmait, ügyeljen életére, takarékoskodjék a szóval, vegye kevésbe a sikert és a bukást, ne gondoljon bánattal és nehézségekkel, kergesse el a bolond becsvágyakat, kerülje a nagy szeretetet és gyűlöletet, ne erőltesse látását és hallását s maradjon hű benső életrendjéhez. Hogy lehet beteg az ember, ha nem fárasztja ki szellemét s nem búsítja lelkét? Aki tehát természetét táplálni akarja, csak akkor egyék, amikor éhes és ne tömje meg magát étellel, csak akkor igyék, amikor szomjas és ne töltse tele magát kelleténél több itallal. Keveset egyék, nagy időközökben s ne sokat és gyakran.

Törekedjék arra, hogy kissé éhes legyen, amikor jóllakott s legyen kissé jóllakva, amikor éhes. A túlságos jóllakottság árt a tüdőnek, az éhség pedig az életerőnek.” Ez a szakácskönyv, mint minden kínai szakácskönyv, valóságos gyógyszerkönyvhöz hasonlít.

Ha Sanghaiban végigmegy az ember a Honanroadon és elhalad a kínai orvosságokat áruló üzletek előtt, nehezen tudja megállapítani, hogy több orvosságot árulnak-e, mint ételt, vagy több ételt, mint orvosságot. Mert talál ott fahéjat a sonka mellett, tigris-inat és hódvesét tengeri csiga mellett, fiatal őz szarvát gomba és pekingi datolya mellett. Ez mind jó a testnek és mind táplál bennünket. Valóban lehetetlen az ételt az orvosságtól megkülönböztetni, amikor egy palackban tigris-inat látunk birsalmaborral. Szerencsére a kínai erősítőszert nem áll három gramm hipofoszfátból és 0.02 gramm arzénból. Az erősítőszert nem más, mint egy csésze csirkeleves, *rehmannia lutea*–val megfőzve. Ez egészen a kínai orvostudomány gyakorlatának köszönhető, mert míg a nyugati orvosságokat pirulákban vagy tablettákban veszik be, a kínaiakat leves formájában – és csakugyan, levesnek is nevezik. A kínai orvosságot úgy gondolják el és úgy is készítik el, mint a közönséges levest, illő figyelemmel arra, hogy jól keverjék össze a megfelelő zamatokat és alkatrészeket. Egy kínai levesnek hét-nyolc, esetleg tíz alkatrésze van, mind olyan, hogy nemcsak a betegséget támadja meg, hanem egészében is táplálja és erősíti a testet. Mert a kínai orvostudomány megegyezik a legmodernebb nyugati orvostudománnyal abban a gondolatban, hogyha valakinek beteg a mája, nemcsak a máj, hanem az egész test beteg. Az orvosság végre is csak annyit tehet, hogy növeli életerőnket, amikor hatással van arra a rendkívül bonyolult rendszerre, amelyet emberi testnek nevezünk – s aztán engedi, hogy a test gyógyítsa meg saját magát. A kínai orvos tehát ahelyett, hogy aszpirintablettákat adna a betegének, felszólítja, hogy igyék csészeszámra herbateát és izzadjon. Kinintabletták helyett a jövőben valószínűleg egy csésze teknősbékalevest itatnak meg a beteggel, gombával és kínafakéreggel megfőzve. A modern kórház dietetikus osztályát ki kell majd bővíteni s a jövőbeli kórház maga is erősen hasonlítani fog egy szanatórium étkezőjéhez. Végül el kell jutnunk az egészség és betegség olyan felfogásához, amely a kettőt összeolvasztja s az emberek azért esznek majd, hogy megelőzzék a

betegséget s nem szednek orvosságot, hogy kigyógyítsák. Ezt a pontot nem hangsúlyozzák eléggé Nyugaton, mert a nyugati ember csak akkor megy orvoshoz, ha beteg. Hogy ez az idő elérkezhesse, meg kell szüntetni a különbséget a testet tápláló és a betegséget gyógyító orvosság között.

A kínai népnek tehát csak gratulálhatunk, amiért ily szerencsésen összekeverte az orvosságot az étellel. Így a kínai orvosság kevésbé orvosság, ellenben az étel annál ételebb.

Minden vad törzs összekeveri egymással az orvostudományt és a mágiát, a kínai taoisták pedig központi céljuk gyanánt tűzik ki „az élet táplálását” s a halhatatlanság vagy hosszú élet kutatását; táplálék és orvosság gyakran együtt van a kezükben. Az előbb idézett császári szakácskönyvben egész fejezetek szólnak a hosszú életről s a betegség elkerüléséről. Minthogy a taoisták szenvedélyesen imádják a természetet, mindig hajlamosak arra, hogy nyomatékosan ajánlják a gyümölcsöt és a vegetáriánus ételeket. Valahogy keveredik náluk a költészet és a taoista közöny az élet iránt; a tudós kifinomult élvezeteinek tetőpontja szerintük a friss lótuszmag evése, amelynek finom zamatát a harmat adja meg. A taoista meginná magát a harmatot is, ha lehetne. Idetartozik a fenyőmag, a nyílgyökér és kínagyökér, amit mind a hosszú élet elősegítőjének tartanak, mert megvilágosítják az ember szívét és megtisztítják a lelkét. Aki lótuszmagot eszik, állítólag nem érez emberi vágyakat, például szerelmi vágyat.

A kínai gyógyszer-tan még óriási ismeretlen területet jelent a nyugati tudományos kutatás számára. A nyugati orvostudomány csak a legutóbbi évtizedben fedezte föl a máj vérképző erejét, míg a kínaiak már réges-régen fontos erősítőszernek tartották öreg emberek számára. Gyanítom, hogy amikor a nyugati hentes leöl egy disznót, eldobja mindazokat a részeket, amelyeknek legnagyobb táplálóértéke van – a vesét, gyomrot, beleket (amelyek okvetlenül tele vannak gyomornedvvel), a vért, csontvelőt és agyat. Csak most kezdik fölfedezni, hogy a csont az a hely, ahol a vörös vértestecskék készülnek s kénytelen vagyok azt hinni, hogy szörnyű pazarlása a tápláló értékeknek, amikor a birka, a disznó és a tehén csontját eldobják, ahelyett, hogy belefőznék egy jó levesbe.

Annak példajaképpen, hogy a kínai mit érez az étel iránt, idézem Li Livengnek az *Élet Művészetéről* szóló könyvéből a ráknak szentelt részt.

„Nincs olyan étel vagy ital, amelynek zamatát a legnagyobb megértéssel és elképzeléssel ne tudnám leírni. De ami a rákot illeti, azt szereti a szívem, élvezi a szájam, sohasem tudom elfelejteni, de nem tudom szóba foglalni, hogy miért szeretem, miért élvezem és miért nem tudom elfelejteni. Ez a dolog valóban gyöngémmé vált s önmagában is sajtóságos jelenség ezen a világon. Egész életemben végtelenül szerettem. Minden esztendőben, mielőtt a rák évadja elérkezik, félreteszek valami pénzt erre a célra, s mivel a családom azt mondja, hogy a rák az életem, hát életem váltságdíjának nevezem ezt a pénzt. Attól a naptól fogva, hogy a piacon megjelenik, egészen az évad végéig, soha egy este sem nélkülözöm. Barátaim, akik ismerik ezt a gyöngémet, ilyenkor mindig meghívnak ebédre s ezért októbert és novembert rák-ősznek nevezem ... Volt egy szolgálóm, aki különös gonddal készítette a rákot, – ezt elneveztem az én rák-szolgálómnak. Sajnos, elment. Óh, rák! Veled kezdődik, veled végződik az életem!”

Li megmondja végül, miért becsüli annyira a rákot: azért, mert tökéletesen megvan benne az étel három legfőbb tulajdonsága, a szín, az illat és a zamat. Li rákszeretetében minden rendű és rangú kínai osztozik; a hidegvizű tavakból származó rákot szeretik legjobban.

Az én szememben az étel filozófiája három szóba sűrűsödik össze: frissesség, zamat és alkat. A világ legjobb szakácsa sem készíthet el egy ízletes tál ételt, ha friss anyaga nincs s minden jó szakács megmondhatja, hogy a szakácművészet fele – a vásárlás. Yüan Tszetsz'ai, a XVII. századbéli nagy epikureus és költő remekül leírta szakácsát, egy méltóságteljes férfiút, aki nem volt hajlandó a megrendelt fogást elkészíteni, ha a hozzávalónak nem akkor volt legjobb ideje. A szakács kellemetlen természetű ember volt, de megvallotta, hogy azért marad meg a költő szolgálatában, mert az ért az ételek zamatához. Ma is él Szecsuenben egy hatvan esztendősnél idősebb szakács, akit udvariasan meg kell kérni, hogy valamilyen különös alkalomra elkészítsen egy ebédet; egy hétre van szüksége, hogy a hozzávalót összegyűjtse és megvásárolja s teljes

szabadságot kell adni neki, hogy önhatalmúlag állapítsa meg az étlapot.

Egyszerű emberek, akik nem tarthatnak drága szakácsot, azzal a tudattal vigasztalódhatnak, hogy a maga idejében minden étel ízletes s hogy mindig okosabb a természetre, mint a kultúrára bízni, hogy a legnagyobb epikureusi élvezetekben részesítsen bennünket. Így aztán, akinek megvan a maga kertje, vagy aki vidéken él, bizonyos lehet afelől, hogy a legjobb ételt fogyasztja, még ha nem rendelkezik is a legjobb szakáccsal. Ugyanebből az okból az ételt a maga szülőhelyén kellene megkóstolni, mielőtt ítéletet mondunk róla. De olyan asszonnyal, aki nem tudja, hogyan kell friss húst vásárolni, vagy olyan férfival, aki hajlandó csemegésnél vásárolt hideg hússal beérni, hiábavaló minden vitatkozás az étel epikureusi értékéről.

Az étel alkata, ami rugalmasságát, ropogósságát és puhaságát illeti, nagyrészt attól függ, hogy a tűz hevét hogyan szabályozzuk. Kínai vendéglőkben vannak olyan fogások, amelyeket otthon nem lehet elő állítani, csak a vendéglők nagyszerű tűzhelyén. Ami a zamatot illeti, világosan megkülönböztethetünk kétfajta ételt: egyiket legjobb saját levében felszolgálni, ízének minden meghamisítása nélkül, a sót és a szójabab mártást kivéve, – a másik akkor ízlik legjobban, ha egy más étel zamatjával keverjük. Ha például halról van szó, a friss mandarinhalat vagy pisztrángot a maga természetes levében kell elkészíteni, hogy egész zamatját megkapja, míg a kövérebb fajta, például a gardahal kínai savanyított babbal ízlik legjobban. Az ízek tökéletes kombinációjára jó példa az amerikai *succotash*. Vannak a természetben bizonyos zamatok, amelyek mintha egymásnak volnának teremtvé és egymással keverve a legélvezetesebbek. A bambuszajtás meg a disznóhús tökéletes pár, kölcsönösen átadják egymásnak illatukat. A sonka valahogy jól illik össze az édes zamattal: sanghaji szakácsomnak legnagyobb büszkesége a sonka, egy serpenyőben párolva a dúslevű pekingi arany-datolyával. Valóban, az ehető dolgoknak van egy népes osztálya, amelynek főfunkciója, hogy zamatját odakölcsönözze másoknak, – ilyen a gomba, a bambuszajtás stb. És van egy nagy osztály, amelyet a kínai nagyon szeret: ennek egyáltalán nincs önálló zamatja, csak más ételektől kapja kölcsön.

A legdrágább kínai különlegességek három szükséges tulajdonsága, hogy színük, szaguk és zamatjuk ne legyen. Ilyenek: a cápa-uszony, a madárfészek és az „ezüstgomba”. Mindezek kocsonyaszerű alkatúak s egyiknek sincs színe, íze, szaga. Azért ízlenek oly pompásan, mert mindig a lehető legdrágább levesekbe főzik bele.

VIII. Egynémely furcsa nyugati szokás

Egyik nagy különbség a keleti és nyugati civilizáció közt az, hogy a nyugatiak egymás kezét rázzák meg, mi pedig a magunkét. Valamennyi nevetséges nyugati szokás közül a kézrázást tartom szinte legrosszabbnak. Természetesen mindenki tudja, hogy ez a szokás Európa barbár korszakából maradt fenn, akárcsak a másik: a kalap levevése. Ezek a szokások a középkori rablólovagok közt keletkeztek, akiknek föl kellett emelniök sisakrostélyukat vagy le kellett venniök vaskesztyűjüket, ha meg akarták mutatni, hogy barátságos vagy békés szándékkal vannak a másik iránt. Természetesen nevetséges modern időkben megismételni ugyanezeket a mozdulatokat, amikor már nem viselünk sisakot meg vaskesztyűt, de hát barbár szokások maradványai mindig élni fognak közöttünk, amit például az is bizonyít, hogy a párbaj a mai napig fennmaradt.

A kézfogás ellen számos érvem van, de maradjunk meg a higiénikus szempont mellett. A Sanghaiban megforduló idegenek, akik a mi rézpénzeinket valóságos baktériumtenyészeteknek tartják s a világért meg nem érintenék, a legnagyobb nyugalommal megrázzák az utcán Péter vagy Pál kezét. Ez a leglogikátlanabb dolog, mert honnan tudhatják, hogy Péter vagy Pál nem nyúlt hozzá ahhoz a rézpénzhez, amelyet ők úgy kerülnek, mint a pestist. Ami még rosszabb, néha láthatunk egy tüdővésztes külső embert, aki köhögés közben higiénikus módon eltakarja száját a kezével, a következő pillanatban pedig kinyújtja kezét, hogy a miénket barátságosan megrázza. Ebben a tekintetben a mi mennyei szokásaink igazán sokkal tudományosabbak, mert Kínában mindenki a saját kezét rázza meg. Nem tudom, mi az eredete ennek a kínai szokásnak, de orvosi vagy higiénikus szempontból tagadhatatlanul előnyösebb.

Még esztelenebb a kalaplevevés szokása. Ezen a téren a legkülönbözőbb értelmetlen illemszabályokkal találkozunk. Például a hölgyek fenntartják kalapjukat a templomban, vagy délutáni teákon. Hogy a templomi kalapviselés összefügg-e azokkal a kisázsiai szokásokkal, amelyek a Kr. u. első században uralkodtak, azt nem

tudom, de gyanítom, hogy Szent Pál ama parancsának értelmetlen követéséből származik, hogy az asszonyok földjék be fejüket a templomban, a férfiak pedig ne, – a nemi egyenlőtlenség ázsiai filozófiájának alapján, amelyet a nyugatiak oly soká visszautasítottak. Ami a férfiakat illeti: Amerikában megvan az a nevetséges szokás, hogy a liftben leveszik kalapjukat, ha hölgyek is vannak jelen. Ezt az értelmetlen szokást semmivel sem lehet védeni. Hiszen a lift csak folytatása a folyosónak s miért kell ott levenni a kalapot, ha a folyosón nem kell?

Mindent összevéve bolond világ ez a miénk. De hát ez nem lep meg engem. Végre is az emberi butaságot ott látjuk magunk körül mindenütt, a modern nemzetközi viszonylatok ostobaságától a modern nevelési rendszer ostobaságáig. Az emberiség elég értelmes lehet, hogy feltalálja a rádiót és a drótnélküli telefont, de nem elég intelligens és nem is lesz soha, hogy a háborút megszüntesse. A hétköznapi dolgokban tehát hajlandó vagyok az ostobaságot megbocsátani s megelégszem azzal, hogy mulatok rajta.

IX. A nyugati öltözködés embertelensége

Bármily népszerű is a nyugati ruha a modern törökök, egyiptomiak, hinduk, japánok és kínaiak között s bármennyire általános is, mint diplomáciai viselet az egész világon: én még mindig a régi kínai öltözethez ragaszkodom. Sok jóbarátom kérdezte tőlem, miért hordok kínai ruhát idegen helyett. S ezek még barátainknak nevezik magukat? Ugyanilyen joggal azt is kérdezhették, hogy miért állok két lábon. Ez a két dolog véletlenül összefügg egymással, amint majd igyekszem is bebizonyítani. Miért kell okát adnom annak, hogy a világ egyetlen „humánus” öltözetét viselem? Szükség van arra, hogy valaki, aki hazai viseletében otthon és házon kívül a szó szoros értelmében pizsamában és papucsban járhat, megokolja, hogy miért nem szereti bepréselni magát fullasztó gallérok, mellények, övek, nadrágtartók és harisnyakötők rendszerébe? Az idegen ruha tekintélyének egyetlen szilárd alapja az, hogy jobb hadihajókkal és Diesel-motorokkal van kapcsolatban. Esztétikai, erkölcsi, egészségtani vagy gazdasági alapon nem lehet védeni. Felsőbbrendűsége tisztán és egyszerűen politikai természetű.

A kínai és a nyugati öltözet mögött rejlő filozófia különbsége az, hogy az utóbbi igyekszik megmutatni az emberi alakot, az előbbi el akarja takarni. De minthogy az emberi test lényegében a majoméhoz hasonlít, rendszerint minél kevesebbet árulunk el belőle, annál jobb. Gondoljunk Gandhira s az ő ágyékkötőjére! Az idegen öltözetet csak olyan emberek tűrhetik el, akiknek nincs érzékük a szépség iránt. Közhely, hogy ritkaság a tökéletes emberi alak. Aki ebben kételkedik, csak menjen el Coney Islandre s nézze meg, milyen szép valójában az emberi test. De a nyugati öltözet már úgy van elgondolva, hogy az utcán akárki megmondhatja, vajon derékbőségünk nyolcvan-e, vagy kilencven. Miért kell világgá kiáltanunk, hogy derékbőségünk nyolcvan centiméter, ha pedig véletlenül több a normálisnál, miért nincs jogunk, hogy ezt magánügyünknek tekintsük?

Magam is hiszem, hogy az idegen ruha megfelel jó alakú fiatal nőknek, húsz és negyven közt s minden gyermeknek, akinek

természetes testi ritmusát még nem rontotta meg a mi civilizálatlan életformánk. De más lapra tartozik az a kívánság, hogy minden férfi és asszony feltárja alakját a világ szeme előtt. Az idegen estélyi ruhát viselő szép asszony oly ragyogó és elbűvölő jelenség, aminőről a keleti ruhakészítők még csak nem is álmodnak, ellenben az átlagos, agyontáplált és agyonaludt negyvenéves hölgy, aki egy operai premieren az „Arany patkóban” foglal helyet, a Nyugat legszemetsértőbb látványai közé tartozik. Az ilyennel gyöngédebben bánik a kínai ruha. Akárcsak a halál, egyenlővé teszi a nagyot a kicsinnyel, a szépet a rúttal. A kínai öltözet tehát demokratikusabb.

Ennyit az esztétikai szempontokról. Most térjünk át az egészségtan és józan ész érveire. Épelméjű ember nem állíthatja, hogy a gallér, Richelieu bíboros és Sir Walter Raleigh korának maradványa valami egészséges dolog s minden gondolkodó nyugati ember ismételten tiltakozott ellene. Míg a nyugati női ruha ebben a tekintetben nagy kényelemre tett szert, amit azelőtt kereken megtagadtak a szebbik nemtől: a férfiúi nyakat a művelt nyugati közönség még mindig oly rútnak, erkölcstelennek és társadalmilag titkolnivalónak tekinti, hogy éppen annyira rejtegetni kell, mint ahogy a derékbőséget fel kell tární. Ez az ördögi találmány nyáron lehetetlenné teszi a test megfelelő szellőzését, télen a megfelelő védekezést a hideg ellen, a nyugodt gondolkozást pedig mindig és minden időben.

A gallértól lefelé folytonos és könyörtelen sértegetése folyik a józan észnek. Az okos idegennek, aki neonfényeket és Dieselmotorokat tud feltalálni, nincs elég józan esze annak belátására, hogy testének egyetlen szabadon maradó része a feje. De miért soroljuk fel a részleteket, – a testhezálló alsóruhát, amely akadályozza a test szabad szellőzését, a mellényt, amely a test meghajlítását nehezíti s a nadrágtartót vagy az övet, amely nem ad teret a természetes különbségeknek a táplálkozás különböző állapotaiban. Mindezek közül leglogikátlanabb a mellény. Aki a meztelen emberi test természetes formáit tanulmányozza, jól tudja, hogy vonalaink elől és hátul sohasem egyformák, csak ha egészen egyenesen állunk. Aki kemény ingmellel visel, tapasztalásból tudja, hogy az mindig kidudorodik, valahányszor a test előre hajol. Ámde a mellény szabásánál abból a föltevésből indulnak ki, hogy ezek a

vonalak mindig egyformák maradnak, ami az embert tökéletesen egyenes testtartásra kényszeríti. Minthogy ez gyakorlatilag megvalósíthatatlan, az eredmény az, hogy a mellény vagy előre áll, vagy a testet szorító ráncokat vet, valahányszor megmozdulunk. Ha potrohos férfiúról van szó, a mellény kiugró ívet ír le s kivétel nélkül a levegőben ér véget, ettől a ponttól fogva aztán a visszafelé hajló ívet az öv és a nadrág folytatja. Van-e ennél groteszkebb emberi találmány? Csoda-e, hogy nudista mozgalom keletkezett tiltakozás és visszahatásképpen az emberi testnek e groteszk rabszolgasága ellen?

Meggyőződésem, hogyha majd a nyugatiak előbbre jutottak a személytelen dolgokban, egy napon több időt szentelhetnek személyes dolgaiknak is s több hasznát veszik józan eszüknek az öltözködés kérdésében. A nyugati férfiak súlyos büntetést fizetnek azért, hogy oly konzervatívak öltözködés dolgában s annyira félnek minden újítástól, holott a nyugati asszonyok már régen eljutottak öltözködésükben az egyszerűséghez és a józan észhez. Ha nem a legközelebbi évtizedekről, hanem távoli századokról beszélünk, meggyőződésem, hogy a férfiak végül kifejlesztik a maguk számára azt az öltözködést, amely logikus és összefügg kétlábú helyzetükkel, amint ezt a női öltözködés máris elérte. Fokozatosan kiküszöbölnék minden alkalmatlan övet és nadrágtartót s úgy tervezik meg a férfiruhát, hogy természetesen, kecses és a testhez illő formában függjön le a vállról. Akkor nem lesznek értelmetlenül kitömött vállak és mellesleg a mostani szabás helyét sokkal kényelmesebb ruhatípus foglalja el, amely jobban hasonlít a házikabáthoz. Ahogy én látom, a főkülönbség a férfi és a nő ruhája közt csak az lesz, hogy a férfi nadrágot visel, a nő pedig szoknyát. Ami a test felsőrészét illeti, mindkettőnél a könnyedség és kényelem lényeges szempontja uralkodik majd. A férfi nyaka éppen olyan szabad lesz, mint az asszonyé, a mellény ennek megfelelően eltűnik s a kabátot pontosan olyan mértékben használják, mint manapság a női kabátot. A férfiak többnyire éppen úgy kabát nélkül fognak járni, mint manapság a nők.

Ez természetesen forradalmat jelent az ing mai felfogásában. Ahelyett, hogy belül hordanók, sötétebb anyagból fog készülni és kívül hordjuk, – anyaga a legkönnyebb selyemtől a legnehezebb gyapjúig változhatik, az évszaknak megfelelően s szabásában is

gondolnak majd a jobb külső megjelenésre. Akkor aztán felhúzzhatjuk a kabátot, ha kell, de inkább az időjárás miatt, mint a forma kedvéért, mert ez a jövőbeli öltözködés kifogástalan és elfogadható lesz minden társaságban. Hogy az elviselhetetlen öveket és tartókat eltörölhessük a föld színéről, lesz valami ing-és nadrágkombináció, amelybe úgy lehet belebújni, mint most a női ruhába, a derék körül bizonyos látszólagos vagy valóságos alkotórészekkel, amelyeknek célja az, hogy az alakot jobban érvényre juttassák.

Még ma is, a férfiruha mai formái közt, lehetséges olyan reform, amely az övet vagy nadrágtartót kiküszöbölhetővé teszi. Az egész elv ennyi: a ruha súlya függjön le a vállról és legyen egyenletesen elosztva, a helyett, hogy a függőleges hasfalhoz volna erősítve, pusztán a tapadás, dörzsölés és szorítás segítségével, –a férfiderék pedig ne játssza tovább a palack nyakának szerepét, úgyhogy lehetőségessé válják a bő és szabad alsóruhák rendszere.

Nem kell nagy képzelőtehetség annak belátásához, hogy ami a változó klimatikus föltételeket illeti, a kínai öltözet egyedül logikus a világon. Míg a nyugati ember kénytelen alsóruhát, inget, esetleg mellényt és kabátot viselni, akár nulla alatt jár a hőmérő, akár harminc fok fölött a kínai öltözet végtelenül alkalmazkodó. Van egy történet a gyöngéd kínai anyáról, aki egy rend ruhát ad a fiára, ha egyszer tüsszent, kettőt, ha kétszer tüsszent s hármát, ha háromszor tüsszent. Ezt a nyugati anya nem teheti meg: a harmadik tüsszentésnél már nem tudja, mitévő legyen. Legföljebb doktorért küld. Hajlandó vagyok azt hinni, hogy az egyetlen dolog, ami a kínai nemzetet megmenti attól, hogy tüdővészben és tüdőgyulladásban pusztuljon el: a vattával kibélelt ruha.

X. Ház és berendezés

A „ház” szó magában foglalja mindazt, ami az ember lakására és annak fizikai környezetére vonatkozik. Tudvalevőleg, amikor házat választunk, fontosabb, hogy hova látunk ki a házból, mint az, hogy mit látunk benne. A ház elhelyezése és a körülötte lévő tájék a fontos. Láttam gazdag embereket Sanghaiban, akik igen büszkék voltak apró telkükre, – volt ott egy körülbelül tíz láb szélességű halastó, meg egy mesterséges domb, amelynek tetejére három perc alatt felmászik a hangya – s nem tudták, hogy sok szegény ember kunyhóban lakik egy hegy oldalában s övé az egész kilátás a lejtőre, a folyóra meg a tóra, mintha tulajdon kertje volna. Ezt a kettőt össze se lehet hasonlítani egymással. Vannak házak a hegyek közt, oly csodálatos tájékon, hogy semmi sem határol el egy darab földet, mint valakinek tulajdonát, mert akármerre jár, övé az egész tájkép, beleszámítva a hegytetőre támaszkodó felhőket, az égen szálló madarakat s a vízesés meg a madárdal természetes szimfóniáját. Az ilyen ember gazdag, összehasonlíthatatlanul gazdagabb a városban lakó milliomosnál. A városban lakó ember is láthat szálló felhőket, de valójában ritkán látja s ha látja is, a felhők nem a kék dombok körvonalai közül emelkednek ki, akkor pedig mi értelme van a felhők látásának? A háttér nem ér semmit.

A kínai ember felfogását házról és kertről az a központi gondolat szabja meg, hogy maga a ház csak részlete a körülötte lévő tájnak, olyan, mint az ékszer a maga foglalatában s azzal összhangban kell lennie. Ezért mindent, ami mesterséges, lehetőleg el kell rejteni s a falak függőleges vonalait odahajló ágakkal kell eltakarni vagy megtörni. A tökéletesen négyszögletes ház, amely hatalmas téglarakáshoz hasonlít, jó lehet gyárépületnek, mert gyárépületnél a hasznossága legfőbb szempont. De a tökéletesen négyszögletes lakóház a legrettentőbb dolgok közé tartozik. Az ideális otthon kínai elképzelését röviden így foglalta össze egy író:

„A kapun belül gyalogösvény van; a gyalogösvény legyen kanyargós. A gyalogösvény fordulójánál van egy külső védőfal; ez a védőfal legyen kicsiny.

A védőfal mögött van egy terasz; a terasz legyen egy szinten a földdel. A terasz ágyásaiban virágok vannak; a virágok legyenek frissek. A virágokon túl van egy fal; a fal legyen alacsony. A fal mellett van egy fenyőfa; a fenyőfa legyen öreg. A fenyőfa lábánál sziklák vannak; a sziklák formája legyen változatos. A sziklákon túl van egy pavilon; a pavilon legyen egyszerű. A pavilon mögött bambuszok vannak; a bambuszok legyenek vékonyak és ritkák. A bambuszok után ott van a ház; a ház legyen körülzárva. A ház mellett út van; az út ágazzék el. Azon a ponton, ahol több út találkozik, van egy híd; a híd olyan legyen, hogy az ember kívánjon átmenni rajta. A híd másik végén fák vannak; a fák legyenek nagyok. A fák árnyékában fű nő; a fű legyen zöld. A fűvön túl árok van; az árok legyen keskeny. Az árok fejénél forrás van; a forrás csörgedezzen. A forrás fölött domb van; a domb legyen messzenyúló. A domb aljában csarnok van; a csarnok legyen négyszögletes. A csarnok sarkában zöldségeskert van; a zöldségeskert legyen nagy. A zöldségeskertben van egy gólya; a gólya táncoljon. A gólya jelenti, hogy vendég jön; a vendég ne legyen közönséges ember. Ha vendég jön, akkor bor van; a bort nem szabad visszautasítani. A bor felszolgálása közben részegség van; a részeg vendégnek nem szabad hazakíváncozni.”

A ház báját egyéni volta adja meg. Li Liveng több fejezetet írt házakról és berendezésekről Az *Élet Művészete* című könyvében s bevezető megjegyzéseiben kiemeli a meghittséget és az egyéniséget. A meghittség, érzésem szerint, az egyéniségnél is fontosabb. Mert akármilyen nagy és fényes házban lakják is valaki, mindig van egy bizonyos szoba, amelyet szeret s amelyikben igazán lakik s az mindig kicsiny, igénytelen szoba, rendetlen, meghitt és meleg.

Vannak dolgok a házat és berendezését illetően, amelyeket Li Liveng bőségesen részletez a könyvében. Beszél házról, ablakról, ellenzőkről, lámpákról, asztalokról, székekről, ritkaságokról, fürkékről, ágyakról, ládákról és így tovább. Rendkívül eredeti és találékony elméjével minden tárgyról tud valami újat mondani s egyik-másik találmánya ma is hozzátartozik Kína hagyományaihoz.

Linek új gondolatai voltak az ágyról. Azt mondja, hogy valahányszor új házba költözött, az első dolog, amivel törődött, az

ágy volt. A kínai ágy mindig függönyös, keretbefoglalt bútordarab volt, magában is nagy fülkéhez vagy kis szobához hasonlított, rudakkal és a rúd köré épített polcokkal meg fiókokkal, könyvek, teáskannák, cipők, harisnyák és egyéb holmik elhelyezése végett. Linek az a gondolata támadt, hogy virágállványokat is el lehetne helyezni az ágyban. Módszere az volt, hogy vékony, kicsi fapolcot épített, amely körülbelül egy láb széles volt, de csak két-három hüvelyk mélységű s ezt odaerősítette a hímzett függönyhöz. Szerinte a fapolcot hímzett selyemmel kell beburkolni, kissé szabálytalanul, hogy úszkáló ködfelhőhöz hasonlítson. Erre aztán az évszakok szerint különböző virágokat lehet helyezni.

Azt hiszem, Li legkiválóbb ötletei az ablakra vonatkoznak. Feltalálta a „legyezőablakot” (a tavakon használt és szórakozás céljait szolgáló házhajók számára), a tájkéablakot és a szilvafavirág-ablakot. Az az ötlet, hogy legyezőalakú ablakot alkalmazzunk a házhajó oldalán, azzal a kínai szokással függött össze, hogy legyezőkre festeni és írni szoktak s az ilyen legyezőfestményeket albumokba gyűjtik. Li ötlete tehát az volt, hogy a hajó keretébe foglalt legyezőablak segítségével azok is, akik a hajóról néznek ki a parti tájra, meg azok is, akik a partról nézik a hajón borozó vagy teázó társaságot, úgy érzik, hogy egy kínai legyezőfestményt látnak. Mert az ablak jelentősége elsősorban az, hogy valamire kilátunk rajta, mint ahogy mondani szoktuk, hogy a szem a lélek „ablaka”. Úgy kell megtervezni, hogy a legjobb kilátásra nyíljon s az ember a legkedvezőbb képet nyerje a tájról, ily módon behozva a természetet magába a házba, – vagy ahogy Li kifejezte, „kölcsönkérve” a külső tájképet.

„Ha valaki a hajón ül, a tó csillogása és a dombok színe, a templomok, felhők, köd, bambuszok, parti fák, valamint favágók, pásztorfiúk, részeg öregek és sétáló hölgyek mind bekerülnek a legyező keretébe és természetes festményt alkotnak. De azonfölül ez eleven és mozgó festmény, amely folyvást változik, nemcsak amikor mozog a hajó, új látványt nyújtva az evezőnek vagy a csákyának minden mozdulatával, hanem akkor is, amikor a hajó horgonyoz, de mozog a szél és csörgedez a víz, minden pillanatban változtatva alakját. Így száz meg ezer gyönyörű festményt láthatunk egy nap, dombokról és vízről, a legyezőablak segítségével.”

Egész sereg új ötlete volt Linek asztalokról, székekről és fülkékről is. Itt csak azt a találmányát említem meg, amelynek segítségével tél idején fűteni lehet a karosszéket. Igen gyakorlati és hasznos találmány ez mindenütt, ahol a szobák nincsenek kellőképpen fűtve.

A nyugati világ föltalálta a forgó, összehajtható, alkalmazható, fel- és visszafordítható ágyakat, díványokat és borbélyszékeket, de valahogy nem bukkant rá a leválasztható és felosztható asztalokra és dísz tárgyállványokra. Ennek hosszú fejlődéstörténete van Kínában, amely nagy leleményességre vall. A felosztható asztalok elve, amit *yencsi* néven ismernek, egy játékból ered, amely hasonlít a nyugati gyermekek építőkockáihoz s lényege, hogy tökéletes négyszöget alkotó fakockákból a legkülönbözőbb szimbolikus állati, emberi alakokat, eszközöket, berendezési tárgyakat lehet laposan összeállítani. Egy hat darabból álló *yencsi* asztalt úgy lehet elrendezni, hogy egy vagy több különböző nagyságú, négyszögletes vagy derékszögű, vagy T alakú asztal legyen belőle, vagy teteje különböző szögben emelkedjék – összesen negyvenféle módon.

Egy másik típus, amelynek neve *tiehcsi*, vagy „pillangóasztal”, abban különbözik a *yencsi*-től, hogy háromszögletű darabokból és diagonális vonalokból áll s ennél fogva az összerakott darabok alakja változatosabb. A *yencsi* első típusa többnyire különböző nagyságú ebédlő-vagy kártyaasztalok céljára szolgált (közepén néha üres helyet a gyertyatartó számára), ez a második típus viszont egyformán alkalmas ebédlő-és kártyaasztalnak, virág-és ritkaságállványnak, mert ezek az állványok változatosabb elrendezést kívánnak meg. A pillangóasztal tizenhárom darabból áll s ezekből a darabokból négyszögletes, derékszögű, gyémántalakú asztalokat lehet összeállítani, különböző lyukakkal vagy lyukak nélkül s az új elrendezések lehetőségének egyetlen korlátja a háziasszony leleményessége.

Keleti és nyugati háziasszonyok egyaránt szeretik belső berendezésüket változatossá tenni s a szétosztható virágállványok vagy teaasztalok végtelen változatosságot tesznek lehetővé. Az ilyen asztalok alakja sajátosságosan modern, mert a modern berendezésben fontos a vonal egyszerűsége, ez pedig jellemzi a kínai bútort. A művészet: a vonalak változatosságának kombinálása az egyszerűséggel. Láttam például egy régi kínai

virágállványt, amelynek lábai nem tökéletesen egyenesek, hanem középen kissé elhajlanak. Ami a változó elrendezést illeti, ennek legegyszerűbb módja, ha az asztal nem kerek vagy négyszögletes, hanem a kerek asztal két félkörből áll, a négyszögletes két háromszögből s úgy alkot négyszöget, hogy diagonális vonala a háromszögek közös alapja. Ha nem kártyaasztalnak használják, az ilyen kerek vagy négyszögletes asztalokat ketté lehet választani s a fal mellé állítani, úgy hogy a háromszög alapja vagy a félkör átmérője érintkezzen a fallal s virágot vagy könyvet lehet tartani rajta. A pillangóasztalok segítségével ahelyett, hogy egy háromszögletű asztalt állítanánk a fal mellé, szert tehetünk egy hasonlóra, ahol azonban a háromszögnek kettős csúcsa van, két hegycsúcshoz hasonlóan. A kártyaasztalokat nagyobbra vagy kisebbre lehet csinálni, aszerint, hogy mekkora a jelenlévő társaság. A teaasztalok hasonlíthatnak két négyszöghöz, amelyek egyik sarkukon takarják egymást vagy lehetnek T, U vagy S alakúak. Egészen érdekes lehet, ha egy kis társaság U vagy S alakú asztal körül ül egy kis lakásban.

Máig megvan a keményfából készült szétszedhető könyvszekrénynek egy tökéletes példánya, amelyet Cs'angsuban találtak. Részekből álló könyvszekrények igen gyakoriak Nyugaton, de ebben a szétszedhető könyvszekrényben az az új, hogy egyes részei egymásba rakhatók s az egész nem foglal el több helyet, mint egy nagy útitáska. Ha fölállítják, sajátosságosan modern könyvszekrényhez hasonlít. De lehet rajta változtatni, módosítani, szétszedni két vagy három kis könyvszekrényre, amelyek tizenkét, tizennyolc vagy huszonnégy hüvelyk hosszúak s az ágy vagy a dívány fejéhez állítani, egyetlen nagy könyvszekrény helyett, amely örökösen a szobának ugyanazon a helyén áll.

A kínai berendezés ideálja ez a két gondolat: egyszerűség és szabad hely. A jól berendezett szobában mindig kevés bútordarab van, rendszerint mahagóni fából, amelynek vonalai egyszerűek, erősen politúrozottak s a végük rendszerint begömbül. A mahagónit kézzel politúrozzák s a nagy árkülönbségek oka a fényezésben való különbség, amely óriási munkával járhat. Egyik fal mellett rendszerint hosszú fióktalan deszkaasztal áll, rajta egyetlen nagy váza. Másik sarokban talán egy, két vagy három különböző

magasságú mahagóni virág-vagy dísz tárgyállvány van s esetleg néhány virág-esetleg szék, amelynek lába bütykös gyökér. Egyik oldalon könyvszekrény vagy ritkasággyűjtemény áll – egyes részei különböző magasságúak, ami sajátos modern hatást tesz. A falon mindössze egy vagy két tekercs vagy kalligráfia, amely pusztán az ecset mozgásának örömét mutatja, vagy festmény, amelyen több az üres hely, mint az ecsetvonal. És akárcsak a festmény, a szoba is akkor szép, ha „üres és eleven”. A kínai otthon legjellemzőbb vonása a kővel kirakott udvar, amely hatásában a spanyol kolostorok udvarához hasonlít, –a béke, csönd és nyugalom szimbóluma.

TIZEDIK FEJEZET – A TERMÉSZET ÉLVEZÉSE

I. Elveszett paradicsom?

Érdekes dolog, hogy míg a földünkön élő millió és millió teremtmény közt az egész növényvilág semmiféle álláspontot nem foglal el a természettel szemben s az állatoknak sincs semmiféle említésreméltó „álláspontjuk”, – van egy embernek nevezett teremtmény, amely tudatában van önmagának és környezetének, s ennél fogva állást foglalhat vele szemben. Az emberi értelem faggatni kezdi a világegyetemet, hogy titkait kikutassa és értelmét megtalálja. Van tudományos és erkölcsi állásfoglalása a világegyetemmel szemben. A tudós meg akarja állapítani ennek a földnek külső és belső kémiai összetételét, a földet körülvevő légkör vastagságát, a légkör felső rétegein keresztül törő kozmikus sugarak mennyiségét és természetét, a hegyek és sziklák alakulását s egyáltalán: az életet kormányzó törvényt. Ez a tudományos érdeklődés összefügg az erkölcsi állásfoglalással, de önmagában nem egyéb a tudás és kutatás puszta vágyánál. Az erkölcsi állásfoglalás viszont nagyon különböző lehet: harmónia a természettel, hódítás és igába kényszerítés, irányítás és felhasználás, vagy némelykor gőgös megvetés. Ez az utóbbi állásfoglalás, vagyis tulajdon földünk gőgös megvetése igen érdekes terméke a civilizációnak és bizonyos vallásoknak. Az „Elveszett Paradicsom” fikciójából származik, egy primitív vallási hagyományból, amelyet sajtószerű módon mai napig szinte általánosan elfogadnak.

Megdöbbentő, hogy soha senki sem vonja kétségbe az elveszett Paradicsom történetének igazságát. Végtére is: milyen szép volt hát az Éden kertje és milyen csúnya a mai, fizikai világegyetem? Hát nem nyílnak a virágok, amióta Ádám és Éva bűnbe esett? Megátkozta Isten az almafát és megtiltotta, hogy gyümölcsöt teremjen, amiért egy ember vétkezett, vagy elhatározta, hogy virága fakóbb és halványabb színű legyen? Nem énekel már a sárgarigó, a fülemile és a pacsirta? Nincs hó a hegytetőkön és nem tükröződik a táj a tavak vizében? Nincsenek már rózsaszín naplementék, nincs

szivárvány, nincs szállongó köd a falvak fölött s nincsenek vízesések, csörgedező patakok és árnyékos fák sehol? Ki találta ki tehát azt a mítoszt, hogy „a Paradicsom elveszett” s mi mai emberek csúnya világban élünk? Igazán hálátlan, elkényeztetett gyermekei vagyunk Istennek.

Tanítómesét kellene írni erről az elkényeztetett gyermekről. Egyszer volt, hol nem volt egy ember, –a nevét nem mondjuk meg. Elment Istenhez és panaszkodott, hogy ez a föld nem elég jó neki s azt mondta, hogy ő a Gyöngykapus Égbe akar jutni. Isten először az égen járó holdra mutatott, megkérdezte az embertől, hogy nem jó játékszer-e, s az ember a fejét rázta. Azt mondta, hogy rá sem akar nézni. Akkor Isten rámutatott a messzeségben kéklő dombokra, megkérdezte, nem szépek-e a vonalaik s az ember azt mondta: csúnyák és közönségesek. Most megmutatta neki Isten az orchidea és az árvácska szirmait, felszólította, hogy ujjával tapogassa meg bársonyos körvonalait s megkérdezte, nem ritka szép-e a színek elrendezése, az ember pedig azt felelte: nem. Végtelen türelmében Isten elvitte egy akváriumba, megmutatta neki a hawaii halak káprázatos színeit és alakját, de az ember azt mondta, hogy mindez nem érdekli. Isten elvitte ekkor egy árnyas fa alá, hűvös szellőt parancsolt elő, megkérdezte az embert, hogy nem élvezi-e s az ember azt felelte, hogy ez nem hat rá. Elvitte akkor Isten egy hegyi tóhoz s megmutatta neki a víz csillogását, a fenyőerdőn átsüvöltő szél hangját, a sziklák nyugodt fenségét és gyönyörű visszatükröződését a tóban, az ember pedig azt felelte, hogy őt mindez nem tudja felizgatni. Isten azt gondolta, hogy ez a teremtménye nem valami szelíd természetű és izgalmasabb látványokat kíván, elvitte hát a Sziklás Hegység tetejére, a Nagy Canyonba, mutatott neki cseppkőbarlangokat, gejzíreket, homokdűnéket, tündérujj alakú kaktuszokat a sivatagban, megmutatta a Himalája havát, a Yangtsze zátonyait, a Sárga Hegység gránitcsúcsait, a Niagara örvénylő vízesését s megkérdezte, vajon nem tett-e meg minden tőle telhetőt, hogy elég széppé varázsolja ezt a földet szeme, füle és gyomra gyönyörködtetésére, – de az ember még mindig lármásan követelte a Gyöngykapus Eget. – Ez a föld, – mondotta, nem elég jó nekem. – Te önhitt, hálátlan patkány – mondta Isten. – Hát ez a föld nem elég

jó neked! No, akkor elküldelek a pokolba, ott majd nem látod a szálló felhőket, a virágzó fákat, nem hallod a csörgedező patakokat s ott élhetsz örökké napjaidnak végezetéig. – Azzal elküldte Isten egy városi lakásba. A neve: Keresztény volt.

Világos, hogy ezt az embert meglehetősen nehéz kielégíteni. Kérdés, vajon tud-e Isten olyan mennyországot teremteni, amely kielégítse. Meg vagyok győződve arról, hogy ezzel a milliomos-komplexusával a mennyországban töltött második héten alaposan megunja a Gyöngykaput s Isten sem tud már mit kitalálni, hogy elkényeztetett gyermekének tetszését megnyerje. Ha valaki nem élvezi a földi tavaszt és nyarat, hogy élvezhetné a mennyei tavaszt és nyarat? Nyilván úgy beszélek most, mint a legnagyobb bolond, vagy a legnagyobb bölcs, de igazán nem osztom azt a buddhista vagy keresztény vágyat, hogy megmeneküljek az érzékektől és a fizikai anyagtól, egy olyan ég föltételezésével, amely nem foglal el semmiféle teret és pusztá szellemből van alkotva. Ami engem illet, éppoly szívesen élnék ezen a bolygón, mint akármelyik másikon. Azt semmiesetre sem mondhatja senki, hogy ezen a bolygón poshadt és egyhangú az élet. Ha valaki nem elégszik meg az időjárás változatosságával, az ég változó színeivel, a különböző évszakokban egymást követő gyümölcsök nagyszerű zamatával, a hónapról-hónapra egymást követő virágok pompájával: az ilyen ember inkább akassza föl magát s ne folytassa a hiábavaló hajszát egy lehetetlen mennyország után, amely kielégítheti Istent magát, de az embert soha.

Ahogy ma állnak a dolgok, tökéletes és szinte misztikus megfelelés van a természetben található látványok, hangok, szagok és ízek, meg a mi látó-, halló-, szagló-és ízlelőszerveink között. Ez a megfelelés annyira tökéletes, hogy kitűnő érvet szolgáltat a teleológia számára, amelyet Voltaire annyira nevetségessé tesz. De nem szükséges, hogy mindnyájan teleológusok legyünk. Isten vagy meghívott bennünket az ő lakomájára, vagy nem. A kínai állásfoglalás az, hogy részt veszünk a lakomán, akár hivatalosak vagyunk rá, akár nem. Egyszerűen örülség nem kóstolni meg a lakomát, amikor az étel oly csábító s nekünk olyan jó étvágyunk van. Hadd folytassák metafizikai kutatásaikat a filozófusok s próbálják megállapítani, vajon a meghívott vendégek közé tartozunk-e, – okos

ember elfogyasztja az ételt, mielőtt kihűl. Az éhség mindig együtt jár a józan ésszel.

A mi földünk igen derék bolygó. Először is itt van éjnek és napnak, reggelnek és alkonynak váltakozása, a forró napra következő hűs este, a csöndes és tiszta hajnal, amely szorgos reggelt jóval s ennél jobb nincsen. Másodszor itt van a nyár meg a tél váltakozása, amelyek magukban is tökéletesek, de még tökéletesebbé teszi őket az, hogy a tavasz meg az ősz fokozatosan vezeti be s ennél jobb nincsen. Harmadszor itt vannak a csöndes és méltóságos fák, amelyek nyáron árnyékot adnak nekünk, télen pedig nem rekesztik ki a meleg napsütést s ennél jobb nincsen. Negyedszer itt vannak a hónapról-hónapra egymást felváltva nyíló virágok és érő gyümölcsök s ennél jobb nincsen. Ötödször itt van a felhős és ködös napok váltakozása tiszta és fényes napokkal s ennél jobb nincsen. Hatodszor itt vannak a tavaszi záporok, a nyári zivatarok, itt a száraz, csípős őszi szél, meg a téli hó s ennél jobb nincsen. Hetedszer vannak tarkatollú pávák és papagájok, utánozhatatlan dalokat éneklő pacsirták és kanárik s ennél jobb nincsen. Nyolcdszor itt az állatkert, majmokkal, tigrisekkel, medvékkel, tevékkel, elefántokkal, rinocéroszokkal, krokodilokkal, fókákkal, tehennel, lovakkal, kutyákkal, macskákkal, rókákkal, mókusokkal, fajdkakasokkal s több változatossággal és leleményességgel, mint amennyi valaha kitelnék az eszünktől s ennél jobb nincsen. Kilencedszer itt van a szivárványhal, kardhal, elektromos angolna, cethal, karcsú ponty, tengeri rák, teknősbéka, – több változatosság és leleményesség, mint amennyi valaha kitelnék az eszünktől s ennél jobb nincsen. Tizedszer nagyszerű erdők, tűzhányók, barlangok, fenséges csúcsok, hullámzó dombok, békés tavak, kanyargó folyók és árnyas partok s ennél jobb nincsen. A szó szoros értelmében végtelen étlap kínálkozik egyéni ízlésünknek s az egyetlen értelmes dolog, amit megtehetünk, ha részt veszünk a lakomán és nem sopánkodunk az élet egyhangúsága miatt.

II. Nagyság

A természet maga mindig szanatórium. Ha egyebet nem tud meggyógyítani, nagyzási hóbertjából ki tudja gyógyítani az embert. Az embert „figyelmeztetni kell a maga helyére” s ez mindig megtörténik vele, ha maga a természet veszi körül. Ez az oka annak, hogy kínai tájképeken mindig oly kicsikék az emberi figurák. Egy ilyen képen, amelynek címe „Kilátás egy hegyre havazás után”, igen nehéz megtalálni azt az emberi alakot, aki állítólag nézi a hegyet havazás után. Ha gondosan kutatjuk, végre fölfedezzük egy fenyőfa alatt kuksolva, – ez a kuksoló test körülbelül egy hüvelyk magas a tizenöt hüvelyk magasságú képen s csak néhány gyors vonással van odavetve. Nem árt az embernek, ha némelykor igen-igen kicsinek érzi magát. Egyszer Kulingban töltöttem egy nyarat s egy hegy tetején heverészve látni kezdtem két kis teremtet – akkorák voltak, mint egy-egy hangya, – száz mérföldnyire onnét, Nankingban; gyűlölték egymást, intrikáltak egymás ellen, mert mindegyik szolgálni akarta Kínát, – s ez a távolság az egész dolgot kissé komikus színben tüntette föl. Ezért hiszik a kínaiak, hogy egy hegyi kirándulásnak tisztító hatása van: kitakarít az ember szívéből egy csomó ostoba ambíciót és szükségtelen gondot.

Az ember könnyen megfélekedezik saját kicsinységéről és mulandóságáról. Amikor százemeletes épületet lát, gyakran önhietség fogja el s ennek a túrhetetlen önhietségnek kigyógyítására a legjobb módszer, ha képzeletben odaállítjuk azt a felhőkarcolót egy jelentéktelen kis domb mellé s helyesebb értelemben tanuljuk meg, hogy mit lehet és mit nem lehet „óriásnak” nevezni. A tengert végtelenségéért szeretjük, a hegyet roppant nagyságáért. Vannak csúcsok Huangsiban, vagy a Sárga Hegységben, amelyek egyetlen gránitdarabból állnak s egyik-másik a talaj szintjén látható alapjától a tetejéig ezer láb magas s fél mérföld hosszú. Ezek ihletik meg a kínai művészeket s hallgatásuk, nyers nagyságuk, látszólagos örökkévalóságuk részben megmagyarázza, hogy miért szeret a kínai annyira sziklákat festeni.

Másrészt igazán megnőhet az ember szíve is, ha hozzákapcsolódik a természet nagyságához. Akárcsak a „Nagy

Ember', akit a harmadik századbeli Yüan Tszi, Kína egyik első romantikusa ír le: „Úgy élünk az égen és a földön, mint a magunk házában”. A legszebb „látványosság”, amelyben valaha részem volt, egy este az Indiai-óceánon tárult föl a szemem előtt. Valóban óriási volt. A színpad száz mérföld széles és három mérföld magas s ezen a színpadon a természet félórás drámát játszott el: hol óriási sárkányok, dinosaurusok és oroszlánok nyargaltak át az égen, – hogy megnőtt az oroszlánok feje, hogy szétszóródott a sörénye, hogy hajlott, vonaglott, görbült a sárkányok háta! – hol meg fehér és szürke egyenruhás hadseregeket és aranyvállrojtos tiszteket mutatott be, menetekkel és ellenmenetekkel, harcban összecsapva és újra meghátrálva. A csata és a kergetőzés folyamán a színpadi világítás megváltozott, a fehér egyenruhás katonák narancsszínben tündököltek, a szürke egyenruhások mintha bíbort öltöttek volna, a háttérfüggöny pedig lángoló szivárványos arany volt. Amint aztán a természet világítómesterei fokozatosan tompították a fényt, a bíbor fölülkerekedett és elnyelte a narancsszínt, mind mélyebb és mélyebb mályva-és szürkészínre változott, az utolsó öt percben kimondhatatlan tragédia és fekete balvégzet látványát szolgáltatva, amíg egészen ki nem aludt a fény. Én pedig egy árva fillért sem fizettem életem legnagyobb látványáért.

Aztán itt van a hegyek csöndje is és ez a csönd gyógyító erejű, – a csöndes csúcsok, a csöndes sziklák, a csöndes fák, amelyek mind oly fenségesen tudnak hallgatni. Minden jó hegység szanatórium, a maga körülzáró gesztusával. Jó érzés, ha megbújhatunk a mellén, mint a kisgyerek. Nem hiszek a Keresztény Tudományban, de hiszek a nagy, öreg fák és hegyi menedékhelyek szellemi gyógyító-tulajdonságaiban, – nem abban, hogy meggyógyítanak egy törött vállcsontot vagy egy fertőzött bőrt, de igenis abban, hogy meggyógyítják a test becsvágyait és a lélek betegségeit, a kleptomániát, megalomániát, egocentricitást, szellemi homályitist, részvénytist, szelvénytist, dirigítist (azt a vágyat, hogy másokat dirigáljunk), a háborús neurózist, a versiszonyt, rosszakaratot, gyűlölködést, társadalmi exhibicionizmust, általános tökfajúságot és az erkölcsi betegségek minden fajtáját.

III. Szerelem és természet

A természet élvezése: művészet, amely nagymértékben függ az ember hangulatától és egyéniségétől s mint minden művészetnek, ennek technikáját is nehéz megmagyarázni. Mindennek közvetlennek kell lenni s közvetlenül kell kibuggyanni a művész temperamentumából. Nehéz tehát szabályozni azt, hogyan kell élvezni ezt vagy azt a fát, ezt vagy azt a sziklát, ezt vagy azt a tájképet egy bizonyos pillanatban, mert nincs két pontosan egyforma tájkép. Aki ért hozzá, tanítás nélkül is tudni fogja, hogyan élvezze a természetet. Havelock Ellis és Van der Velde bölcsen mondják, hogy nem lehet szabályba foglalni, mi megengedhető és mi nem, vagy mi jó és mi ízléstelen férj és feleség szerelmében, hálószobájuk meghittségében. Ez az igazság a természet élvezésének művészetéről is. Talán legjobban közelíthetjük meg, ha olyan emberek életét tanulmányozzuk, akikben megvan a művész temperamentuma. A természetérzés, az esztendővel ezelőtt látott szép tájkép megpillantása álmunkban vagy az a hirtelen vágy, hogy bizonyos helyet fölkeressünk, – ezek a dolgok a legváratlanabb pillanatokban bukkanhatnak föl. A művész temperamentuma mindenhol megmutatkozik s a természetet igazán élvező író belemélyed egy szép havas tájék vagy egy tavaszi este leírásába, tökéletesen megfeledkezve a meséről vagy a bonyodalomról. Újságírók és államférfiak önéletrajzai rendszerint tele vannak elmúlt események emlékeivel, ellenben az írók önéletrajzaitól elvárják, hogy többet foglalkozzanak egy boldog éjszaka emlékeivel vagy egy völgy leírásával, amelyet valamelyik barátjuk társaságában kerestek föl. Ebben a tekintetben kiábrándítóan találom Rudyard Kipling és G. K. Chesterton önéletrajzait. Miért tekintik életük fontos részleteit oly jelentéktelennek s miért tulajdonítanak oly nagy fontosságot a jelentéktelen részleteknek? Emberek, emberek, mindenütt emberek és szó sincs virágokról, madarokról, dombokról és patakokról!

A kínai írók visszaemlékezései és levelei is mások ebben a tekintetben. Nekik az a fontos, hogy barátjukhoz szóló levelükben leírjanak egy éjszakát, amelyet a tó vizén töltöttek el vagy önéletrajzukban elmondják egy tökéletesen boldog nap történetét. Jó

egynéhány kínai író hosszasan leírta házasesetének emlékeit. A legjobb példák közé tartozik Sen Szanpo műve: *Hat Fejezet Egy Úszó Életből*, amelynek hősnője az író felesége, Yün. A könyv írója tulajdonképpen ismeretlen kínai festő volt. Feleségével együtt egyszerű művészelkek voltak, igyekeztek megragadni minden boldog pillanatot, amely útjukba került s Sen Szanpo egyszerű, keresetlen hangon mondja el történetüket. Én valahogy Yünt érzem a kínai irodalom legszebb nőalakjának. A házaspár élete szomorú volt s mégis a legvidámabb élet, mert a vidámsága lelkükből jött. Érdekes megfigyelni, hogy a természet élvezése mily életbevágóan fontos része volt lelki élményeiknek. Az alább következő részletek elmondják, hogyan élvezték a hetedik hónap hetedik és tizenötödik napját – mind a kettő ünnep – s hogyan töltöttek el egy nyarat Szucsau városában:

„Az év (1780) hetedik hónapjának hetedik napján Yün tömjént, gyertyákat, dinnyét és egyéb gyümölcsöt készített elő, hogy együtt tisztelhesük a Mennyek Unokáját, a „Szívem Szerint” nevű csarnokban. Én két pecsétet véstem ezzel a felírással: „Hogy férj és feleség maradjunk, egyik megtestesüléstől a másik megtestesülésig.” A kidomborodó írású pecsétet magamnak tartottam meg, a bemélyedő írású pecsétet ő tartotta meg magának, hogy levelezésünkben felhasználjuk. Azon az éjszakán gyönyörűen ragyogott a hold s amikor a patakra lenéztem, a hullámfodrok arany láncok módjára csillogtak. Könnyű selyemruhát viseltünk s együtt ültünk, kezünkben kis legyezővel a patakra néző ablak mellett. Felnéztünk az égre, láttuk a szálló felhőket, amelyek minden pillanatban változtatták alakjukat s Yün így szólt: „Ez a hold egyformán ragyog az egész világnak. Kíváncsi vagyok, van-e olyan szenvedélyes szerelmespár, mint mi, amely ma éjszaka ugyanezt a holdat nézi?” Én pedig azt mondtam: „Óh, sok ember van, aki kint ül a hűvös estén s a holdat nézi és talán sok asszony bírálhatja vagy élvezi a felhőket szobája ablakában; de ha férj és feleség együtt nézi a holdat, alig hiszem, hogy a felhőkről beszélgetnének.” Lassan-lassan kialudtak a gyertyák, a hold lenyugodott, mi eltettük a gyümölcsöt és lefeküdtünk.

A hetedik hónap tizenötödike Minden Lelkek Napja volt. Yün egy kis lakomát készített, együtt iszogattunk, társaságunk a hold volt, de

éjszakára hirtelen sötét felhők borították be az eget. Yün összeráncolta a szemöldökét és így szólt: „Ha Isten úgy akarja, hogy mi ketten addig éljünk együtt, amíg hajunkba ezüst szálak nem keverednek, akkor ma este újra kibukkan a hold.” Engem is valami csüggedés fogott el. Amint átnéztünk a patak túlsó oldalára, rengeteg lidércfényt láttunk szökdécselni tízezer gyertya módjára, a fűzfák és a káka között keresve útjukat. Aztán verset kezdtünk írni együtt, mindegyikünk két sort mondott egyfolytában, az első befejezte azt a strófát, amelyiket a másik megkezdett, a második új strófát kezdett, – aztán néhány rím után minél tovább folytattuk, annál értelmetlenebbé vált s a végén zűrzavaros fűzfavers lett belőle. Akkor Yün könnyektől és kacagástól fuldokolva bújt meg a mellemen, én pedig éreztem orromban a hajába tűzött jázmin illatát. Megtapogattam a vállát és tréfásan mondtam: „Azt hittem, az asszonyok azért díszítik jázminnal a hajukat, mert virága gömbölyű, mint a gyöngyszem; nem tudtam, hogy azért teszik, mert illata sokkal finomabb, ha az asszony hajának és hajporának illatával keveredik. Amikor így illatozik, még a citromot sem lehet összehasonlítani vele.” Yün ekkor abba hagyta a nevetést és így szólt: „A citrom az úriember a különböző illatos növények között, mert illata oly finom, hogy alig lehet megérezni; a jázmin viszont közönséges fráter, mert illatát részben másoktól veszi kölcsön. A jázmin illata tehát olyan, mint egy mosolygó árulkodóé.” „Akkor hát – mondtam én – miért tartod távol magad az úriembertől és miért barátkozol a közönséges fráterrel?” Yün pedig ezt felelte: „Engem mulattat az az úriember, aki szereti a közönséges frátert.” Miközben így játszadoztunk a szavakkal, éjfél lett s láttuk, hogy a szél szétzilálta a felhőket s megjelent az égen a telihold, kereken, mint a kocsikerék s nagy gyönyörűséggel néztük. Iddogálni kezdtünk az ablak mellett, de három pohárral sem ittunk meg, egyszerre valami csobbanást hallottunk a híd alatt, mintha valaki vízbe esett volna. Kinéztünk az ablakon, de nem láttunk semmit, a víz sima volt, mint a tükör, csak egy kacsa hangját hallottuk, amely a mocsárban topogott. Tudtam, hogy ez valakinek a szelleme, aki a Cs’anglang pavilon mellett fulladt a vízbe, de ismertem Yün féltékenységét, hát nem mertem ezt megmondani neki. Yün pedig felsóhajtott és így szólt: „Jaj, honnan jön ez a nesz?” S egészen összeborzongtunk mind a ketten. Gyorsan becsuktuk az

ablakot s visszavittük a szobába a boroskancsót. A lámpa lángja olyan kicsi volt, mint a borsószem, a függönyök libegtek a sötétségben s mi egész testünkben reszkettünk. Ekkor eloltottuk a világot, behúzódtunk az ágy függőnye mögé s Yünnek máris magas láza volt. Hamarosan magas lázat kaptam én is s a betegségünk vagy húsz napig húzódott. Bizony igaz, hogy amikor a boldogság serlege kicsordul, szerencsétlenség következik, ahogy mondani szokták s ez is annak előjele volt, hogy nem élhetünk együtt öreg korunkig.”

A könyv a szó szoros értelmében tele van szórva ilyen bájos és szép helyekkel, amelyek túlradó természetszeretetre vallanak, de elég lesz a következő leírás is arról, hogy hogyan töltöttek el egy nyarat:

„Amikor a Tsz’angmi fasorba költöztünk, hálósobánkat elneveztem „Vendég-illat tornyának”, célzással Yün nevére, amely illatos növényt jelent, meg Liang Hung és Meng Kuang történetére, akik mint férj és feleség mindig oly udvariasan beszéltek egymással, „mint a vendégek”. Nem igen szerettük a házat, mert falai túlságosan magasak voltak s a kertje igen kicsi. Hátul másik ház volt, amely a könyvtárhoz vezetett. A hátsó ablakból látni lehetett Lu uram régi kertjét, akkor igen lezüllött állapotban. Yün gondolatai még most is a Tsz’anglang pavilon gyönyörű képe körül jártak.

Ebben az időben egy öreg parasztasszony lakott Arany Anyó hídjától keletre és Kenghsziantól északra. Házikóját mindenfelől zöldségestáblák vették körül s vesszőből font kerítése volt. A kerítésen kívül körülbelül harminc lépés széles tó, mindenfelől vadon nőtt fákkal körülvéve ... Néhány lépésnyire a házikótól nyugatra domb emelkedett, törött téglákból feltöltve s ennek tetejéről láthatta az ember a környező tájat: nyílt síkság volt, vad növényzettel. Az öreg asszony egyszer véletlenül megemlítette ezt a helyet s Yün örökösen erre gondolt ... Másnap odamentem hát s láttam, hogy a házikó mindössze két helyiségből áll, de négy részre lehet osztani. Papirosablakokkal és bambuszágyakkal gyönyörűséges, hűvös tartózkodóhely lehetne ...

Egyetlen szomszédságunk egy öreg pár volt; zöldséget termeltek s vitték a piacra. Tudták, hogy itt maradunk nyárra, eljártak hozzánk, halat hoztak a tóból s zöldséget a maguk földjéről. Fizetni akartunk,

de mert pénzt nem fogadtak el, Yün készített nekik egy pár cipőt s végül is rábírtuk őket, hogy ezt elfogadják. Ez júliusban történt, amikor a fák zöld árnyékba borították a helyet. Nyári szellő fújdogált a tó vize fölött s a tücsök cirpegésével egész nap tele volt a levegő. Öreg szomszédunk horgászbótot is készített nekünk s együtt szoktunk halászgatni az árnyékban. Késő délután fölmentünk a domb tetejére, hogy az alkonyi pirosságot nézzük s verseket írjunk, ha kedvünk úgy tartotta. Íme két sor:

*Felhő-fenevadak nyelik el
a leszálló napot,
A hold íja lelövi
a hulló csillagokat.*

Kis idő múlva a hold belevéste képét a vízbe, rovarok kezdtek cirpogni köröskörül s mi egy bambuszágyat helyeztünk a sövény mellé, hogy ráüljünk vagy feküdjünk. Aztán az öreg asszony jelentette, hogy a bort megmelegítették, a vacsora kész s mi leültünk, hogy igyunk egy kicsit a holdvilágon. Megfürödtünk, aztán felhúztuk papucsunkat, legyezőt fogtunk kezünkbe s fekvé vagy ülve hallgattuk a szomszéd régi meséit. Amikor éjfél tájban elaludtunk, kellemes hűvösséget éreztünk egész testünkben s szinte megfélekedtünk arról, hogy városban élünk.

Megkértük a kertészt, hogy a sövény mellé krizantémokat ültessen. A virágok a kilencedik hónapban kinyíltak s mi ott maradtunk még tíz napig. Anyám is nagyon örült a dolognak s eljött hozzánk látogatóba. Rákot ettünk krizantémok között s ellustálkodtuk az egész napot. Yün el volt ragadtatva és így szólt: „Valamikor házikót építünk ezen a helyen. Veszünk egy kis földet s a ház körül zöldséget és dinnyét termelünk magunknak. Te festegetsz majd, én hímzek s azzal elég pénzt szerzünk, hogy bort vehessünk s lakoma közben verseket rögtönözhessek. Egyszerű ruhában járunk, egyszerű ételeket eszünk, boldogan élünk egymással és nem járunk sehová.” Tökéletesen egy véleményen voltam vele. Az a hely most is megvan még, de az, aki szívemet ismeri, meghalt. Óh jaj, ilyen az élet!”

IV. Sziklák és fák

Nem tudom, mit fogunk most csinálni. Négyszögletes házakat építünk, sorba építjük s egyenes utaink vannak fák nélkül. Nincs többé girbe-gurba utca, nincs régi ház, nincs kút az ember kertjében s ha akad még magánkert a városban, az rendszerint torzképe a kertnek. Sikeresen kizártuk a természetet az életünkből s tető nélküli házakban lakunk, mert a tető elhanyagolt vége az épületnek, amit abbahagynak, amikor a hasznossági cél el van érve, az építész pedig kissé kifáradt és siet, hogy végezzen a munkájával. Az átlagos épület olyan, mint a szeszélyes gyerek játékházikója, aki beleunt a játékba, mielőtt az építéssel elkészült s otthagyja befejezetlenül, tető nélkül. A természet szelleme cserbenhagyta a modern civilizált embert s nekem úgy rémlik, hogy magukat a fákat is civilizálni próbáljuk. Ha egyszer-egyszer eszünkbe jut, hogy a körutakra fákat ültessünk, rendszerint sorszámot adunk nekik, fertőtlenítjük s olyan alakra nyírjuk, amelyet mi emberek szépnek tartunk.

Gyakran ültetünk virágot s úgy helyezzük el egy ágyásban, hogy körhöz, csillaghoz vagy az ábécé különböző betűihez hasonlítson s elszörnyedünk, ha valamelyik virág kilép a sorból, – mintha egy katona elvétené a lépést – nekirohanunk az ollóval és levágjuk. Versailles-ban párosával ültetjük a kúpalakúra nyesett fákat s tökéletesen szimmetrikusan rendezzük el pontos köralakban vagy katonai alakulatokká rendezett egyenes sorokban. Ilyen az emberi dicsőség és hatalom, – oly ügyesen neveljük és fegyelmezzük a fát, akárcsak az egyenruhás katonákat. Ha a pár egyik tagja nagyobbra nő, mint a másik, viszket a kezünk, hogy a tetejét lenyessük, nehogy szimmetriaérzékünket s emberi hatalmunk és dicsőségünk érzetét megzavarja.

Itt van tehát a nagy probléma, hogy visszahódítsuk a természetet és visszahozzuk otthonunkba. Kétségbeejtő probléma ez. Mit tehet a legművészelelkűbb ember is, ha városi lakásban él, távol az anyaföldtől? Hogy szerezzen egy gyepágyást, kutat vagy bambuszberket, még ha elég gazdag is, hogy védőernyővel ellátott helyet béreljen? Rosszul van minden, tökéletesen és menthetetlenül rosszul. Mit bámulhatunk még a nagy felhőkarcolókon s éjszaka a

kivilágított ablakok során kívül ? Ha ezeket nézzük, egyre jobban elbázzuk magunkat az emberi civilizáció hatalma miatt s megfélelkezünk arról, mily hitvány kis teremtmény az ember. Kénytelen vagyok lemondani ennek a problémának megoldásáról.

Azon kell hát kezdenünk, hogy földet adjunk az embernek, még pedig bőségesen. Akármivel mentegézzük is: az a civilizáció, amely az embert megfosztja a földtől, helytelen úton jár. De tegyük föl, hogy egy eljövendő civilizációban mindenkinek lehet egy hold földje, akkor legalább van valamije, amivel megindulhat. Lehet neki saját fája és saját sziklája. Gondja lesz arra, hogy olyan helyet válasszon ki, ahol már felnőtt fák vannak, ha pedig nincsenek, olyan fákat ültessen, amelyek elég gyorsan nőnek, hogy felnövelésüket megérhesse: bambuszt és fűzet. Akkor majd nem kell kalitkában tartani a madarakat, mert a madarak odajönnek hozzá s lesz gondja arra is, hogy békák legyenek a közelben s lehetőleg gyíkok és pókok is. Gyermekai akkor természetben tanulmányozhatják a Természetet, nem pedig üvegszekrényekben. Legalább megfigyelhetik, hogy bújjik ki a csirke a tojásból s nem lesznek oly siralmasan tájékozatlanok a nemiség és szaporodás kérdésében, mint a nagyvárosi „jó családok” gyermekei általában. Meglesz az a gyönyörűségük, hogy gyíkok és pókok harcát megfigyelhetik. És meglesz az a gyönyörűségük is, hogy alaposan összepiszkolhatják magukat.

Beszéltem már a kínaiak szikla-imádatáról. Megmagyaráztam, miért van annyi sziklás hegyorom a kínai tájképeken. Ez az alapvető magyarázat azonban még nem okolja meg egészen, hogy miért szeret a kínai sziklakerteket berendezni. Az alapvető gondolat az, hogy a szikla óriási, erős és az örökkévalóságot juttatja eszünkbe. A szikla hallgatag, megingathatatlan, erős jellemű, mint a nagy hősök s oly független, oly közömbös az élet iránt, mint a visszahúzó tudós. Mindig öreg, már pedig a kínai szeret mindent, ami öreg. Mindenekfölött pedig, művészi szempontból nézve, a szikla nagy, fenséges, darabos és különös. Meg aztán ott van a „veí” érzése, ami körülbelül veszélyeset jelent, de igazában lefordíthatatlan. Egy magas szirt, amely meredeken emelkedik háromszáz lábnyira a föld színe fölé, mindig elbűvölő látvány, mert valahogy a veszély érzetét ébreszti föl.

De menjünk tovább. Minthogy mégsem látogathatunk el minden nap a hegyek közé, haza kell hoznunk a sziklát. Sziklakertek és mesterséges sziklabarlangok esetében – ez az, amit a nyugati utazó nehezen tud megérteni és méltányolni Kínában – az a gondolat valósul meg, hogy felidézzük a nyers, veszedelmes sziklacsúcsok fenséges vonalait. A nyugati utazó nem hibás, mert a legtöbb sziklakert átkozottul ízléstelen és sehogysem emlékeztet a természet nagyságára és fenségére. A különböző szikladarabokból épített mesterséges barlangokat rendszerint cementtel erősítik össze s a cement nyoma meglátszik. Az igazán művészi sziklakertnek szerkezetében, kontrasztjaiban festményhez kellene hasonlítania. Kétségtelen, hogy a mesterséges sziklák művészi értékelése és az igazi sziklák megbecsülése a tájképfestészetben közeli rokona egymásnak.

A hegycsúcsok hatalmas szikláinak ezzel a megbecsülésével párhuzamosan kifejlődött hát a kerti sziklák másfajta értékelése, amelyben a szikla színén, alkatán, felületén, szemcséin van a hangsúly s néha azon is, hogy milyen hangot ad, ha megkoppantják. Minél kisebb a kő, annál fontosabb az anyag minősége és a szemcsék színe.

De hogy teljesen értékelhessük a házban és kertben bármiképpen felhasznált követ, vissza kell térnünk a kínai szépíráshoz. Mert a szépírás nem egyéb, mint az elvont ritmusnak, vonalnak és szerkezetnek tanulmányozása. Az igazán jó szikladarabnak fenséget vagy az élettől való elszakadást kell sugározni magából, de ennél is fontosabb az, hogy vonalai hibátlanok legyenek. „Vonalon” nem egyenes vonalat, kört vagy háromszöget értünk, hanem a természet nyers vonalait. Laotsze mindig nyomatékosan emlegette a faragatlan sziklát. Ne kontárkodjunk bele a természet dolgába, mert a legjobb műalkotás, a legjobb költemény vagy irodalmi kompozíció az, amelyen nyoma sem látszik az emberi erőfeszítésnek, – oly természetes, mint a kanyargó folyó vagy a szálló felhős mint a kínai kritikusok mondani szokták: „a szekerce és a véső nyoma nem látszik rajta”. Ez az elv a művészet minden területére alkalmazható. A szabálytalan szépséget becsüljük, az olyan vonalakat, amelyek ritmusra, mozgásra, gesztusokra emlékeztetnek. Ez a gondolat az

alapja annak is, hogy gyakran a tölgyfa görcsös gyökereit használják fel széklábnak a gazdag ember dolgozószobájába.

A fák szeretetét könnyebb megérteni s ez a szeretet természetesen általános. Az a ház, amely nincs fákkal körülvéve, oly csupasz, mint a ruhátlan ember. Fa és ház közt az a különbség, hogy a házat építik, a fa pedig nő s minden, ami nő, szebb látvány annál, amit építenek. Vannak gyakorlati szempontok, amelyek arra kényszerítenek bennünket, hogy egyenes falakat és egy szinten lévő emeleteket építsünk, ámbár ami ezt illeti, semmi ok nincs arra, hogy a ház különböző helyiségei ne épüljenek különböző szinten. Mindenesetre ellenállhatatlan tendencia irányul az egyenes vonalak és négyszögletes formák felé, ezeknek pedig kellemes reliefet csak a fák adhatnak. Ami a színt illeti: nem merjük zöldre festeni a házainkat. De a természet merte a fákat zöldre festeni.

A művészet bölcsessége az, ha elbújik. Félünk attól, hogy fitogtassuk. Ebben a tekintetben hódolatot kell kifejeznem a mandzsu dinasztia korabeli nagy tudósnak, Yüan Yüannak, aki mint kormányzó egy kis szigetet épített a Nyugati Tó vizébe, – ma mint Yüan kormányzó szigete ismerik – s nem volt hajlandó semmiféle emberi építményt elhelyezni rajta, még egy pavilont, egy pillért vagy emlékművet sem. Mint építőmester teljesen háttérbe húzódott. Yüan kormányzó szigete ma ott van a tó közepén, körülbelül száz lépés széles sík föld, alig egy lábnyira emelkedik a víz fölé s be van ültetve fűzfával. Ha egy ködös napon elnézi az ember, a bűvös sziget mintha kiemelkednék a földből, a fűzfák tükröződnek a vízben, megtörik a tó felszínének egyhangúságát és összhangban vannak vele. Ilyenformán Yüan kormányzó szigete tökéletes összhangban van a természettel. Nem bántja a szemet, mint a közelében lévő, világítótornyhoz hasonló műemlék, amelyet egy Amerikában végzett ember épített s amelytől szemgyulladást kapok, valahányszor ránézek. Nyilvánosan megfogadtam, hogyha egyszer rablógenerális leszek és elfoglalom Hangcsatit, első hivatalos működésem az lesz, hogy ágyúval lövetem szét ezt a világítótorny alakú izét.

A fák ezernyi fajtája közül a kínai kritikusok és költők kiválasztottak néhányat, amelyet különösen alkalmasnak találtak a művészi gyönyörűség fölébresztésére, sajátos vonalaik és kontúrjaik miatt,

amelyek esztétikailag szépek a szépíró szempontjából. Minden fa szép, de bizonyos fák vonalai erőre vagy kecsességre vallanak. Ezeket a fákat tehát kiválasztják és meghatározott érzelmekkel kapcsolják össze. Világos, hogy egy közönséges olajfának nincs nyers modora, ezt a fenyőben kell keresnünk, – a fűzfa pedig kecses, de sohasem mondhatjuk róla, hogy „fenséges” vagy „ihlető”. Van tehát néhány olyan fa, amelyet a többinél sűrűbben festenek le és énekelnek meg. Ezek közt legnevezetesebb a fenyőfa, amelynek nagyszerű előkelőségét élvezik, a szilvafa, amelynek regényességét, a bambusz, amelyben a vonalak finomságát és az otthon emlékképét élvezik s a fűzfa, amelyet kecsességéért szeretnek s azért is, mert a karcsú női testre emlékeztet.

A fenyőben való gyönyörködés talán a legérdekesebb s ennek van legnagyobb költői jelentősége. A fenyő minden más fánál tipikusabban mutatja a modor nemességéről alkotott felfogást. Mert vannak nemes és nemtelen fák, olyanok, amelyek előkelő modorokról nevezetesebbek s olyanok, amelyeknek modora közönséges. A szépségnek sok fajtája van; a gyöngédség, a báj, a fenség, a szigorúság, a különösség, a nyersség, a pusztaság, a szépsége s végül az öregség szuggerálása. A fenyőfát ez az öregség jellege juttatja különálló helyzetbe a többi fák között, mint ahogy ez teszi az emberek legfőbb ideáljává a világtól elzárkózó tudóst, aki bő ruhában, bambuszbottal lépdel a hegyi ösvényeken. Ezért mondja Li Liveng, hogy olyan kertben ülni, amely tele van barackfával, virággal és fűzfával, de fenyő nincs a közelében: annyi, mint fiatal gyermekek és nők társaságában ülni, szigorú mester vagy öregember nélkül, akire fölnézhetnénk. Ezért van az, hogyha a kínai a fenyőfát csodálja, az öreg fenyőt csodálja meg; minél öregebb, annál jobb, mert annál fenségebb.

Művészi tekintetben azért legjelentősebb a fenyőfa megbecsülése, mert a hallgatást, fenséget s az élettől való elszakadást képviseli, ami annyira hasonlít a remete viselkedéséhez. A fenyő élvezése összekapcsolódik „buta” sziklával s öreg emberek alakjával, akik a fa árnyékában pihennek, amint ezt oly gyakran látjuk kínai festményeken. Ha az ember megáll egy fenyőfa alatt s felnéz rá, érzi fenségét, öregségét és sajátos boldogságát a maga függetlenségében. Laotsze azt mondja: „A természet nem beszél” s

nem beszél az öreg fenyőfa sem. Ott áll némán, rendíthetetlenül: magasságából lenéz ránk s arra gondol, hogy hány gyermeket látott érett emberré felnőni, hány középkorú embert megöregedni. Bölcs öreg emberek módjára megért mindent, de nem beszél s éppen ebben van titokzatossága és nagysága.

A szilvafát részben regényes ágaiért szeretik, részben illatos virágáért. Sajátságos, hogy azok közül a fák közül, amelyekben költői gyönyörűséget találunk, a fenyő, a szilva és a bambusz a téllel kapcsolódik össze s „A tél három barátja” néven ismerik, mert a bambusz és a fenyő örökzöld, a szilvafa pedig a tél végén, a tavasz kezdetén virágzik. A szilvafa még a jellem tisztaságát is szimbolizálja, azt a tisztaságot, amelyet a fanyar, hideg téli levegőben találunk. Ragyogása hideg ragyogás, s akárcsak a remete, annál jobban érzi magát, minél hűvösebb körülötte a levegő. Mint az orchidea, az elzárkózottság szépségét képviseli.

A bambuszt finom törzséért és leveleiért szeretik s éppen ezért legjobban illik a tudós otthonának meghitt környezetébe. Szépsége afféle mosolygó szépség s a boldogság, amit ad nekünk, szelíd és enyhe. A bambuszban akkor gyönyörködnek leginkább, amikor vékony, karcsú és ritka s éppen ezért két vagy három fa egész ligettel fölér, életben és festészetben egyaránt. Annyira megbecsüljük karcsú körvonalait, hogy elegendő egy képre két vagy három bambuszágat festeni, mint ahogy egyetlen virágos szilvafaág is elég tárgy egy képnek. Ezek a karcsú vonalak valahogy jól illenek a sziklák nyers vonalaihoz s ezért mindig odafestenek egy vagy két sziklát néhány bambusz mellé.

A fűz könnyen megterem mindenütt, különösen vízparton. Ez a *par excellence* nőnemű fa. Ezért számítja Csang Cs'ao a fűzfát ama négy dolog közé, amely legmélyebben hat a férfi szívére s ezért mondja, hogy a fűzfa érzélgőssé teszi a férfit. A karcsú derekú kínai hölgyre azt mondják, hogy „fűzfadereka” van s kínai táncosnők hosszú ruhaujjakkal és libegő szoknyájukkal a szélben ingadozó, hajladozó fűzfaágak mozgását igyekeznek utánózni. Minthogy a fűzfa igen könnyen nő, vannak helyek Kínában, ahol mérföldnyi területeket beültetnek vele s amikor a fűzfatenger hajlong a szélben, ezt „fűzfahullámozás” néven emlegetjük. Minthogy a sárgarigó szeret megtelepedni a fűzfa lehajló ágain, képeken és a való életben

egyaránt kapcsolatba került a sárgarigóval, meg a tücsökkel is, amely szintén szeret fűzfán tanyázni.

A fákat általában nemcsak önmagukért élvezzük, hanem kapcsolatban a természet más elemeivel, sziklával, felhőkkel, madarakkal, rovarokkal és emberekkel. Csang Cs'ao azt mondja, hogy „aki virágot ültet, meghívja a pillangókat, aki sziklákat halmoz föl, meghívja a felhőket, aki fenyőfát ültet, meghívja a szelet, aki banánt ültet, meghívja az esőt s aki fűzfát ültet, meghívja a tücsköt”. A madárdalt egyszerre élvezzük a fával, a tücsök cirpegését a sziklával, mert a madár ott énekel, ahol fa van, a tücsök ott cirpeg, ahol sziklát talál. A kínai sokkal jobban élvezi a brekegő békát, a cirpegő tücsköt, mint amennyire a macskát, kutyát és egyéb kedvenc háziállatot szereti. Az egész állatvilágból egyes-egyedül a gólya tartozik ugyanabba a kategóriába, mint a fenyő meg a szilvafa, mert a gólya is a remete szimbóluma. A tudós, ha megpillant egy gólyát vagy gémet, amint mozdulatlanul, méltóságosan, elegánsan, fehérén és tisztán áll valami elrejtett tó mocsaras partján: azt kívánja, bárcsak ő maga is gólya lenne.

A természettel összhangban élő és az állatok boldogságával együtt érző ember lelkét legjobban fejezi ki Cseng Pancs'iao (1693-1765) öccséhez szóló levelében, amelyben gáncsolja azt, hogy madarakat kalitkába zárnak:

„Ahhoz, amit arról mondtam, hogy nem kell madarakat kalitkában tartani, hozzáteszem, hogy nem azért mondtam ezt, mintha nem szeretném a madarat, hanem, mert van helyes módja a madarak szeretetének. Legjobb módja a madártartásnak, ha száz meg száz fát ültetünk el a ház körül s engedjük, hogy a fák zöld árnyékában madárkirályságot és madárotthonokat találjanak. Így aztán hajnalban, amikor fölédünk álmunkból s még forgolódunk az ágyban, csicsergő hangok kórusát halljuk, mint valami mennyei szimfóniát. Amikor fölkelünk, felöltöztünk, megmosdottunk, szájunkat kiöblítettük, vagy megittuk a reggeli teát, látjuk ide-oda röpködő tarka tollaikat s mielőtt egyet megnézhattünk volna, tekintetünket másik vonzza magához – ezt az élvezetet össze sem lehet hasonlítani azzal, ha egyetlen madarat nézünk egyetlen kalitkában. Az életet rendszerint olyankor élvezzük, ha az egész világegyetemet kertnek nézzük, a folyókat és tavakat kerti tónak,

úgyhogy mindenki a maga természetének megfelelően élhet és bizony nagy boldogság ez! Hogy lehet ezt gyöngédségében és kegyetlenségében s az élvezetnek nagyszerűségében összehasonlítani azzal az élvezettel, amit egy kalitkába zárt madár vagy egy üvegben úszkáló hal szerezhethet!”

V. A virág és elrendezése

Van valami összevisszasága virágnak s a virág elrendezésének élvezésében, úgy, ahogy manapság szokásos. A virág élvezésének, éppen mint a fák élvezésének, azzal kell kezdődnie, hogy kiválasztunk bizonyos nemes fajtákat, kellő érzékkel a köztük lévő fokozatok iránt s bizonyos virágokkal egy bizonyos érzelmet és környezetet társítunk össze. Itt van például az illat, a jázmin erős és mindig észrevehető illatától az orgona finom illatáig s a legfinomabbig, a kínai orchidea illatáig. Minél finomabb, minél kevésbé érezhető az illat, annál nemesebbnek tekinthetjük a virágot. Aztán itt van a virág színe, külseje, bája, ami ismét igen változatos dolog. Egyik virág tenyeres-talpas leányzóra emlékeztet, a másik karcsú, poétikus, csöndes hölgyre. Egyik mintha a tömegnek árulná bájait, a másik megelégszik a maga illatos lényével s beéri azzal, hogy óráit végigálmódossa. Egyik a ragyogó színeket szereti, a másiknak szelídebb és tartózkodóbb az ízlése. A legfontosabb pedig, hogy a virág mindig kapcsolatban van nyílásának külső körülményeivel és évszakaival. A rózsa természetesen hozzákapcsolódik lelkünkben a ragyogó tavaszi naphoz; a lótosz a tó vizéhez és a hűs nyári reggelhez; a kassia az aratás idején ragyogó holdhoz és az őszi derekán rendezett ünnepekhez; a krizantém a késő őszi ráklakomákhoz; a szilvafavirág a hóhoz s ez a virág a nárcisszal együtt elmaradhatatlan része az újesztendő örömeinek. Mindegyik tökéletesnek látszik a maga természetes környezetében s a virágkedvelő könnyen szimbolizálhatja velük a különböző évszakokat, mint ahogy a magyalfa ága a karácsonyt jelenti.

Éppen mint a fenyőt és a bambuszt, az orchideát, a krizantémot és a lótoszt is bizonyos határozott tulajdonságaik miatt választották ki, s ezek a kínai irodalomban az úriember szimbólumai, – az orchidea azonkívül még az erotikus szépségé is. A szilvafa virágát a kínai költők talán valamennyi virág közül legjobban szeretik. „Elsőnek” nevezik a virágok között, mert az új év hozza meg s ezért az év folyamán az első helyet foglalja el a virágok sorában. A vélemények természetesen különbözők s a pünkösdi rózsát

hagyományosan a „virágok királyának” tekintették, különösen a T’ang dinasztia idején. Másrészt a pümkösi rózsát gazdag színei és dús szirmai miatt inkább a gazdag és boldog ember szimbólumának fogják fel, a szilvafa virága pedig a költő virága s a csendes, szegény tudós szimbóluma, tehát inkább spirituális virág, míg a másik materialisztikus. Egy tudós pusztán azért állt rokonszenvével a pümkösi rózsa mellé, mert amikor a T’ang dinasztiabeli Vu császárné nagyzó szeszélyében egy napon elrendelte, hogy a császári kert valamennyi virága tél közepén egy bizonyos napon egyszerre nyíljon ki, csak azért, mert ő így akarja: a pümkösi rózsa volt az egyetlen, amely meg merete sérteni ő császári felségét azzal, hogy néhány órával később nyílt ki s ennélfogva mind az ezernyi ezer cserép pümkösi rózsát császári rendelettel számúzték Szianból, a fővárosból Loyangba. Ámbár így kiesett a császári kegyből, a pümkösi rózsa kultusza tovább is fennmaradt s Loyang központjává lett a pümkösi rózsa nevelésének. Azt hiszem, a kínai azért nem tulajdonít nagyobb fontosságot a rózsának, mert színe és alakja egy osztályba tartozik a pümkösi rózsával, de ennek tarka pompája homályba borította. Régi kínai források szerint a pümkösi rózsának kilencven fajtáját különböztették meg s mindegyiknek igen költői nevet adtak.

Az orchidea a zárkózott báj szimbóluma, mert gyakran találják elhagyatott, árnyékos völgyekben. Azt mondják róla, hogy „maga gyönyörködik magányos bájában”, nem törődik azzal, látják-e az emberek vagy sem s nagyon kedve ellenére van, ha beviszik a városba. Ha bele is egyezik ebbe a költözködésbe, természetének megfelelően kell ápolni, különben elpusztul. Ezért gyakran mondjuk egy elzárkózott szép leányról vagy nagy tudósról, aki a hegyek között él, megvetve a hatalmat és hírnevet, hogy olyan, „mint a zárkózott orchidea egy elhagyatott völgyben”. Illata oly finom, mintha nem törődnék senki fia tetszésével, de mily isteni akkor, ha érdeme szerint megbecsülik az emberek! Ezért szimbóluma az úriembernek, aki nem keresi a közönség kegyét s a hű barátságának is, mert egy régi könyv szerint: „ha az ember belépett egy orchideás házba és sokáig ottmaradt, nem érzi többé az illatot”, – mert maga is át van itatva vele. Li Liveng tanácsa szerint legjobb módja az orchidea élvezésének, ha nem helyezük el valamennyi szobában, hanem

csak egyben s illatát csak akkor élvezzük, amikor ebben a szobában megfordulunk.

Kétségtelen, hogy az orchidea nevelésének rendkívüli nehézsége s a virágnak nagyon is kényes egészsége hozzájárult ahhoz, hogy nemes jellemet érezzünk benne. Valamennyi virág közt az orchidea hervad vagy rothad el legkönnyebben, ha a legcsekélyebb bántalom éri. Ezért az orchideakedvelő mindig maga viseli gondját, nem bízva cselédeire – s láttam embereket, akik úgy gondozták az orchideáikat, hogy tulajdon szüleiket sem különben. Egy-egy különösen értékes palánta ugyanolyan irigységet ébreszt, mint valami rendkívüli szépségű bronztárgy vagy váza s keserű gyűlölködés támadhat abból, ha egyik barát megtagadja a másiktól ennek a virágnak friss sarjait. Kínai följegyzések beszélnek egy tudósról, akitől megtagadták a friss orchideasarjakat s végül fegyházra ítélték, mert ellopta.

A lótusz vagy vízililiom külön lapra tartozik s én személy szerint a legszebb virágnak tartom, ha egészében tekintjük, szárával és a vízen úszó leveleivel együtt. Nem is lehet a nyarat élvezni, ha lótuszvirágok nincsenek körülöttünk; ha a házuk nincs tó közelében, nevelhetjük nagy agyagvödrökben is. Hanem ebben az esetben sokat nélkülözünk abból a szépségből, amikor a lótuszvirág félmérföldes területet foglal el, illata elárasztja a levegőt, fehér és vörös hegyű virágai élesen kiválnak széles és zöld levelei közül s a víz folyékony gyöngy módjára pereg végig rajta. Csou, a Szung korszakbeli tudós egy tanulmányában megmagyarázta, miért szereti a lótuszt s kimutatta, hogy ez a virág, akárcsak az úriember, piszkos vízből emelkedik ki, de a piszok nem ragad rá. Igazi doktrinér konfuciánus módjára beszélt. Utilitárius szempontból nézve: a virág minden részét felhasználják. Gyökeréből húsító ital készül, leveleibe párolni való gyümölcsöt vagy egyéb ételt burkolnak, virágjának alakjában és illatában gyönyörködnek s végül a lótuszmagot tündéri eledelnek tekintik: vagy nyersen fogyasztják, hüvelyéből frissen kiszedve, vagy megszáritva és megcukrozva.

A virágok vázába helyezése éppen olyan fontos, mint kiválasztása és megbecsülésük fokának megállapítása. A virágok elrendezésének művészetét már a XI. században is fölfedezhetjük. *A Hat Fejezet Egy Úszó Életből* a XIX. század elején leírja, miként

kell úgy elrendezni a virágokat, hogy jól megkomponált festményhez hasonlítsanak:

„Minden esztendő őszén a krizantém volt a szenvedélyem. Szerettem vázában elrendezgetni, de cserépben nevelni nem, – nem mintha így nem akartam volna krizantémhoz jutni, hanem mert otthon nem volt kertem és magam nem viselhettem gondját. Amit a piacon vásároltam, nem volt megfelelően nevelve és nem tetszett nekem. Ha krizantémot vázában rendez el az ember, páratlan számú szálat vegyen s minden vázába csak egyszínű virág kerüljön. A váza szája legyen olyan bő, hogy a virágok kényelmesen férjenek el egymás mellett. Akár féltucat, akár harminc vagy negyven szál virág van egy vázában, úgy kell elrendezni, hogy egyenesen emelkedjenek ki a váza szájából, nem összezsúfolva, nem is túlságosan szétzilálva s nem is a váza felé hajolva. Ezt úgy mondják, hogy „keményen tartjuk a nyelet”. A virág néha kecsesen fölfelé áll, néha különböző irányokba hajlik szét. Hogy a csupasz, egyhangú hatást elkerüljük, rügyeket is keverünk közbe s valami művészi rendetlenséget viszünk az egészbe. A levelek ne legyenek túlságosan vastagok, a száruk ne legyenek túlságosan merevek. Ha tűt használunk, hogy a szárat egyenesen tartsuk, a hosszú tű végét inkább törjük le, semhogy a néző észrevehesse. Ezt úgy mondjuk, hogy „tisztán tartjuk a váza száját”. Helyezzünk 3-7 vázát egy asztalra, aszerint, hogy az asztal mekkora, mert ha kelleténél többet zsúfolunk össze, virágárus piachoz fog hasonlítani. A vázatartók különböző magasságúak legyenek, három-négy hüvelyktől két és fél lábíg, úgy, hogy a különböző magasságokban álló vázák egyensúlyozzák egymást s egymáshoz tartozzanak, mint egy egységesen komponált képen. Egy vázát magasan középre állítani s melléje két alacsonyab, vagy egy alacsonyab előre s a háta mögé egy magasab, vagy szimmetrikus párokba rendezni el őket, ez olyasmi, amit köznyelven „pompás szemétrakásnak” neveznek. A megfelelő távolság megtartása s az egész elrendezés attól függ, hogy mennyire ért valaki a festői kompozícióhoz.

Ha virágzó fák ágait helyezzük vázába, fontos tudni, hogyan nyessük meg, mielőtt a vázába dugjuk, mert az ágakat nem mindig szedhetjük magunk s amit mások szedtek, az gyakran nem elégít ki bennünket. Ha már elhatároztuk magunkat, nyessük le a fölösleges

gallyakat, hogy az ág karcsú legyen, ritka virágú és sajátosan szép. Azután gondoljuk meg, hogyan heverjen a szára a vázában és merrefelé hajoljon, hogy amikor betettük, levelei és virágai legelőnyösebben hassanak. Ha egyszerűen csak kezünkbe vesszünk akármilyen öreg ágot, egyenesen levágjuk és beállítjuk a vázába, ennek az a következménye, hogy a szár túlságosan merev lesz, az ágak kelleténél összébb szorulnak, a virágok és levelek pedig rossz irányba fordulnak, minden báj és kifejezés nélkül. Hogy egy egyenes ágot meghajlítsunk, vágjunk egy rovást a szár közepébe s dugjunk bele egy pici téglavagy kötörmeléket; akkor az egyenes ág meghajlik. Ha a szár túlságosan gyönges, erősítsük meg egy-két tűvel. Ilyen módon még jávorfalevelek, bambuszágak vagy akár a közönséges fű vagy bogánccs is igen díszes hatást tesz. Helyezzünk el egy zöld bambuszajtást néhány szem „kínai lakodalmi szőlővel” vagy rendezzünk el néhány finom fűszálat néhány szál bogánccsal együtt. Ha az elrendezés helyes, nagyon költői lesz a látvány.

VI. Yüan Csunglang „vázába tett virágai”

A virágok elrendezéséről a legjobb tanulmányt talán Yüan Csunglang írta, aki más tekintetben is kedves íróink közé tartozik s a XVI. század vége felé élt. Előszavát azzal kezdi, hogy mivel a dombok, a víz, a virágok, a bambuszfák szerencsére kívül esnek a hírért és hatalomért küzdő emberek célján, a visszavonuló tudós megragadhatja az alkalmat s magának foglalhatja le mindezeknek élvezését. Megmagyarázta azonban, hogy a vázába rakott virágok élvezése semmiképpen nem normális dolog, hanem legföljebb ideiglenes kisegítőeszköz városi lakosok számára s bármennyire élvezzék is, sohase feledkezzenek meg arról a nagyobb boldogságról, ha valaki magukat a dombokat és tavakat élvezheti.

Abból a megfontolásból kiindulva, hogy az ember óvatosan használja a virágot dolgozószobája díszítésére s virág nélkül maradni is jobb, mint össze nem illő fajtákat gyűjteni össze: rátért a bronz-és porcelánvázák különböző típusainak leírására. Két típust különböztet meg. A gazdag ember, akinek Han dinasztia korabeli antik bronzedényei és nagy termei vannak, állítson nagy virágokat és nagy ágakat hatalmas vázába. Tudósok viszont kisebb virágos ágakat helyezzenek el kisebb vázába, de ezeket is gondosan válogassák meg. Egyedüli kivételek a pünkösdi rózsa meg a lótusz, mert ezeket mint nagy virágokat, nagy vázába kell elhelyezni.

Ami a vázában való elrendezést illeti:

„Az elrendezés ne legyen se túlságosan zsúfolt, se túlságosan sovány. Egy vázába legföljebb két vagy három fajta virágot tegyünk s viszonylagos magasságuk és elrendezésük igyekezzék a jól megkomponált festmény hatását kelteni. A virágvázákat ne helyezzük el párosával, egyformán vagy egyenes sorban. Kerüljük azt is, hogy a virágokat zsineggel kössük össze, mert a virág szépsége éppen szabálytalanságában és természetességében van.

Amikor ágakat válogatunk ki és törünk le, a karcsú és finom ágakat válasszuk ki s ne zsúfoljuk össze túlságosan. Egy vagy legföljebb kétféle virágot használjunk fel s ezt a kettőt is úgy rendezzük el, mintha egy ágról nőtt volna ki ... A virág általában feleljen meg a vázának s négy vagy öt hüvelykkel lehet magasabb,

mint maga a váza. Tegyük fel, hogy a váza két láb magas, alakja középen és alul kiszélesedik: akkor a virág két láb és hat vagy hét hüvelyk magasságra emelkedhet ki a váza szája fölött ... Ha a váza magas és karcsú, vegyünk két ágat, egy hosszút meg egy rövidet, ezek hajoljanak ki a vázából s ilyenkor jobb, ha a virágok néhány hüvelykkel rövidebbek, mint maga a váza. Legfőképpen azt kell elkerülni, hogy a virág túlságosan karcsú legyen a vázához képest. Kerülni kell a túlságos bőséget is, mint például azt, ha a virágok nyél módjára, minden báj nélkül, szorosán össze vannak kötözve. Ha kis vázába helyezünk virágot, az két hüvelykkel rövidebben emelkedjék ki, mint a váza teste. Például egy nyolc hüvelyk magas szűk vázába csak hat vagy hét hüvelykkel kiemelkedő virágot tegyünk, de ha a váza alakja széles, a virág kiemelkedő része két hüvelykkel hosszabb is lehet, mint a váza.

Abban a szobában, ahol virágok vannak, legyen egy egyszerű asztal meg egy nád-fekvőhely. Az asztal legyen széles és vastag, készüljön finom fából s a lapja legyen sima. Lakkozott és díszes szélű asztal, aranyos festésű fekvőhely, színezett virágmintás állvány nem való a virágos szobába.”

A virágok „fürdetéséről” vagyis öntözéséről szólva, a szerző szeretettel érzi át a virágok hangulatát és érzelmeit:

„A virágnak is megvan a maga boldog és bánatos hangulata s megvan az ideje, amikor alszik. Ha a maga reggelén és estéjén a kellő időben fürdetjük a virágot, akkor a víz úgy hat rá, mint a jó eső. Kissé felhős nap, enyhe napsütés, naplemente és ragyogó dél: ez a virág reggele. Nagy vihar, szakadó eső, égető nap és kemény hideg: a virág estéje. Amikor állványa napfényben sütkérezik s kényes teste meg van védve a széltől: olyankor van boldog hangulatban a virág. Amikor részegnek vagy csöndesnek és fáradtnak látszik s a nap ködös: olyankor van bánatos hangulatban a virág. Amikor ágai meghajolnak s úgy is maradnak, mintha nem tudnának fölegyenesedni: ilyenkor alszik és álmodik a virág. Amikor úgy látszik, mintha mosolyogna és körülnézne s a szeme ragyogna: ilyenkor ébred föl álmából a virág. A maga „reggelén” üres pavilonban vagy nagy házban kell a virágot elhelyezni; a maga „estéjén” kis helyiségben vagy elzárt szobában; amikor szomorú, csak üljön nyugodtan, visszafojtott lélegzettel, – amikor boldog,

mosolyogjon, kiáltozzon, ingerkedjék társaival; álmában engedje le a függönyt s amikor fölébredt, kezdje szépíteni magát. Mindez arra való, hogy természetének megfeleljen s szabályozza fölkelése és lefekvése idejét. A virágot legjobb a maga reggelén fürösztetni; kevésbé jó a fürösztés akkor, amikor alszik; legrosszabb akkor, amikor boldog. Legeslegrosszabb estéjén, vagy bánata idején fürösztetni, – ez igazán olyan, mintha büntetnék a virágot.

A virág fürdetéséhez szerezzünk friss, édes forrásvizet s gyöngéden, kis mennyiségben szórjuk rá, hasonlóan a kurta záporhoz, amely a részeg embert fölébreszti, vagy a finom harmathoz, amely testét áthatja. Ne érintsük a virágot kezünkkel, ne tépdessük ujjunk hegyével s ne bízzuk ezt a munkát ostoba szolgákra vagy piszkos szolgálókra. A szilvafa virágát tudós remeték fürösszék, a hait'ang-ot kedves vendégek, a pünkösdi rózsát szépen öltözött fiatal leányok, a gránátalmát szép rabszolgányok, a kassiat értelmes gyermekek, a lótuszt izgató ágyasok, a krizantémot nevezetes személyiségek, akik szeretik a régieket, a téli szilvát pedig egy karcsú szerzetes. A hideg évszakban nyíló virágokat viszont nem fürösztetni kell, hanem vékony fátyolselyemmel védeni.”

Abból az alapgondolatból kiindulva, hogy aki bármilyen téren nevezetes eredményeket ér el, – legyen az akár a sakkjáték is, – a bolondulásig szereti ezt a tevékenységét, Yüan vesszőparipának fogja föl a virágok kedvelését is:

„Úgy tapasztaltam, hogy az olyan embernek, aki társalgásban unalmas és arca utálatos, soha sincs vesszőparipája. Ha a régiek, akiknek gyöngéje volt a virág, hallottak valami nevezetes fajtáról, kutatására indultak magas hegyszorosokon és mély vízmosásokon keresztül, nem törődve testi fáradsággal, sanyarú hideggel vagy égető hőséggel, lehámló bőrükkel s tökéletesen megfélekedve sárral beszennyezett testükről. Ha egy virág rügyezni készült, ágyastól, párnástól odaköltöztek, hogy a tövében háljanak s figyelték, hogy a virág hogyan bontakozott ki s végül hogyan konyult le és hogyan halt meg. Vagy ezernyi ezret ültettek el gyümölcsöskertjükben, hogy változatait tanulmányozzák, vagy csak egy néhányat vittek be szobájukba s az kötötte le minden érdeklődésüket. Némelyik meg tudta különböztetni a virág alakját a levele illatáról s volt, aki a gyökérről megmondta, milyen színű lesz a

virág. Ezek voltak a virág igazi szerelmesei, ezeknek volt igazán gyöngéje a virág.

A virág élvezéséről így beszél

„A virágot élvezni legjobb tea mellett, kevésbé jó beszélgetés közben, még kevésbé borivás közben. Ami a hangos viselkedést és a közönséges, durva fecsegést illeti, ennek minden formája sértés a virágok szelleme ellen. Inkább üljön némán az ember, semhogy őket megsértse. Meg van a maga helye és ideje annak, hogy a virágban gyönyörködjünk s a megfelelő körülményekkel nem törődve gyönyörködni benne, egyértelmű a szentségtöréssel. A hideg évszak virágaiban a hó leestével kell gyönyörködni, vagy amikor hóesés után kitisztult az ég, vagy növekedő hold idején, vagy meleg szobában. A tavaszi virágokat felhőtlen napon kell élvezni, vagy kissé fagyos időben egy szép csarnokban. A nyári virágokban eső után kell gyönyörködni, frissítő szellőben, szép fák árnyékában, bambuszok alatt, vagy vízre kiugró teraszon. Az őszi virágokban hideg holdvilágnál kell gyönyörködni vagy napnyugtakor, egy kőcsarnok padozatának szélén, vagy mohos kerti ösvényen, vagy durva sziklák közelében, amelyeket régi kúszónövények vesznek körül. Ha valaki úgy nézi a virágot, hogy nem törődik a széllel, a nappal s a hellyel, vagy ha gondolatai elkószálnak és semmi közük a virágokhoz: akkor akár mulatóhelyeken vagy korcsmákban is nézhetné.”

VII. Csang Cs'ao epigrammái

Láttuk, hogy a természet élvezése nemcsak a művészetben és festészetben lehetséges. A természet a maga egészében behatol az életünkbe. Csupa hang, szín, alak, hangulat és légkör s az ember, mint az élet felfogóművésze, kezdi kiválogatni a természet megfelelő hangulatait s összhangba hozni ezeket a maga hangulataival. Ez a felfogása minden kínai írónak vagy költőnek, de azt hiszem, legjobb kifejezését Csang Cs'ao epigrammaiban találta meg, a XVII. század közepén, a *Yumengying* című könyvben (*Édes Álom Árnyai*). Ez a könyv irodalmi maximákból áll, amelyek úgy viszonylanak népies közmondásokhoz, mint Andersen tündérmeséi a régi angol tündérmesékhez vagy Schubert műdalai a népi dallamokhoz. Lefordítok néhányat a természet élvezéséről szóló legkülönb maximákból.

Mihez mi illik

Okvetlenül szükséges, hogy a virágon pillangó legyen, a dombon forrás legyen, a sziklán moha legyen, a vízben vízizsázsa legyen, nagy fán kúszónövény legyen, s az embernek vesszőparipája legyen.

A virágot szép nők társaságában kell élvezni, inni holdvilágon kell, kedves barátok társaságában, a hó ragyogását pedig emelkedett lelkű tudósok társaságában kell élvezni.

Mindig más érzés az, ha a dombokat egy torony tetejéről nézzük, a havat a város faláról, a holdat lámpavilágnál, a tarka felhőket hajón, s szép asszonyokat a szobában.

A szilvafa közelében heverő szikla lássék „öregnek”, a fenyőfa alatt heverő lássék „butának”, a bambuszfa mellett heverő lássék „karcsúnak” s a virágos medencében heverő legyen válogatottan szép.

Kék víz jön le a zöld dombokról, mert a víz a domboktól kölcsönzi színét, jó költemény születik a zamatos borból, mert a költészet a bortól nyeri ihletét.

Ha a tükör csúnya nővel találkozik össze, ha a ritka drágakőnek közönséges gazdája van s ha a jó kard hitvány vezér kezébe kerül, – ez ellen semmit, de semmit nem lehet tenni.

Virág és nő

Nem volna szabad látni, hogy a virág elhervad, hogy a hold eltűnik a látóhatár mögött vagy hogy szép nők fiatalon halnak meg.

Nyílásában kellene látni a virágot, ha elültette az ember; a teliholdat kellene látni, ha várta az ember; készen kellene látni a könyvet, ha nekikezdtünk a megírásának; a szép nőt akkor kellene látni, amikor vidám és boldog. Máskülönben nem értük el célunkat.

Szép hölgyeket reggeli öltözködésüknél kellene látni, amikor bepúdereztek magukat.

Vannak arcok, amelyek csúnyák, de állják a nézést s olyanok, amelyek nem állják, ámbár nem csúnyák; vannak írások, amelyek kedvesek, bár nyelvtanilag helytelenek s vannak olyanok, amelyek nyelvtanilag igen helyesek, de undorítóak. Ezt felületes embereknek sehogysen tudom megmagyarázni.

Ha valaki ugyanolyan szívvel szereti a virágot, mint a szépasszonyt, akkor különös bájt érez benne; ha ugyanolyan szívvel szereti a szépasszonyt, mint a virágot, akkor különös gyöngédséget és oltalmazó szeretetet érez.

A szépasszony különb, mint a virág, mert érti az emberi nyelvet, s a virág különb, mint a szépasszony, mert illatos; de ha mindkettőben nem lehet részünk egyszerre, mondjunk le az illatosról és érzük be a beszélővel.

Ha virágot teszünk májszínű vázába, úgy rendezzük el, hogy a váza alakja és magassága megfeleljen a virágénak, színének árnyalata és mélysége pedig ellentétes legyen a virágéval.

A legtöbb hódító szépségű virág nem illatos, az olyan virág pedig, amelynek szirmjai sok rétegben helyezkednek el, többnyire rosszalakú. Óh, jaj, ritka a tökéletes egyéniség! Csak a lótuszban van meg együtt mind a kettő.

Ha egy szépasszonynak olyan arca lenne, mint a virágnak, olyan hangja, mint a madárnak, olyan lelke, mint a holdnak, olyan kifejezése, mint a fűzfának, olyan bája, mint az őszi tónak, azonfelül

nefritcsontja, hóbőre és költői szíve: tökéletesen meg lennék elégedve. (Meghiszem azt! L. Y.)

Ha nincsenek könyvek a világon, akkor nincs mit szólni, de mivel vannak, el kell olvasni őket; ha nincs bor, akkor nincs mit szólni, de mivel van, meg kell inni; ha nincsenek híres dombok, akkor nincs mit szólni, de mivel vannak, meg kell nézni őket; ha nincs virág és nincs hold, akkor nincs mit szólni, de mivel van, élvezni kell és „játszani vele”; ha nincsenek tehetséges férfiak és szépasszonyok, akkor nincs mit szólni, de mivel vannak, szeretni és gyámolítani kell őket.

A tükör csak azért nem válik ellenségévé a csúnya asszonynak, mert nem érez; ha érezne, már bizonyosan összetörték volna.

Az ember gyöngéd érzéssel viseltetik még egy szép cserép virág iránt is, amit éppen most vásárolt: mennyivel gyöngédebb lehet egy „beszélő virág” iránt!

Bor és költészet nélkül céltalan tenne a domb meg a víz; szépasszonyok társasága nélkül hiábavaló lenne a virág meg a hold. Tehetséges férfi, aki szép is és szépasszony, aki írni is tud, nem élhet sokáig. Nemcsak azért, mert az istenek irigykednek rájuk, hanem mert az ilyen ember nemcsak egy nemzedéknek, hanem minden koroknak kincse, úgyhogy a teremtő szentségtöréstől félve, nem hagyja meg őket túlságos sokáig ezen a világon.

Domb és víz

A világ minden dolga közül ezek hatnak legmélyebben az emberre: a hold az égen, a *cs'in* a zenében, a kakuk az állatok között s a fűzfa a növények között.

Aki holdvilágnál a felhők miatt búsul, könyvek között a molyok miatt búsul, virágok közt a viharok miatt búsul, tehetséges emberek és szépasszonyok között a kegyetlen végzet miatt búsul: annak olyan szíve van, mint Buddhának.

Nem fáj a halál, ha van a világon egyetlen „kebelbarátunk” vagy valaki, aki „ismeri a szívünket”.

Egy régi író azt mondta, hogyha virág, hold és szépasszony nem lenne, nem kívánna e világra születni, – én pedig hozzátehetem, hogyha nem lenne toll, tinta, sakk és bor, nem lenne értelme, hogy férfinak szülessék az ember.

A dombok könnyedsége, a víz hangja, a hold színe, a virág illata, az íróemberek bája és a szépasszonyok kifejezése mind megfoghatatlan és leírhatatlan. Az ember nem tud aludni, mert róluk álmodozik s elveszti étvágyát, mert rájuk gondol.

A hó emelkedett lelkű tudósra emlékeztet; a virág szépasszonyokra; a bor jó harcosokra; a hold derék barátokra; a dombok meg a víz jó versekre és jó prózára, amelyben maga a szerző is gyönyörködik.

Vannak tájképek a földön, tájképek a festészetben, tájképek álmainkban és tájképek a szívünkben. A földi tájképek szépsége a körvonalak mélységében és szabálytalanságában rejlik; a festett tájképek szépsége az ecset és a tus szabadságában és pompájában; az álmodott tájképek szépsége a sajátos módon változó látomásokban; a szívünkben lakó tájképek szépsége az, hogy minden a maga helyén van.

Az olyan helyektől, ahol csak átutazunk, ne követeljünk sokat művészet dolgában, de legyünk annál kényesebbek ott, ahol egész életünkre le akarunk telepedni.

Hogy híres dombokat és folyókat láthassunk, predesztinált szerencsére van szükségünk; ha a megszabott idő el nem érkezett, nem érünk rá megnézni őket, még ha csak tíz mérföldnyire vannak is tőlünk.

Tavaszi és őszi

A tavasz természetes lelkiállapota az égnek; az ősz az ég változó hangulatai közé tartozik.

Az ősz szellemében kellene fegyelmeznünk magunkat, más emberekkel a tavasz szellemében kellene bánnunk.

Hangok

Hallgassuk a madarak dalát tavasszal, a tücsök cirpegését nyáron, a rovarok zümmögését ősszel s a hópelyhek hullását télen; a sakkjáték kopogását nappal. A fuvolaszót holdvilágnál, a fenyő zúgását a hegyek közt, a hullámok csobogását a víz partján. Akkor

nem éltünk hiába. De ha egy fiatal semmirekellő botrányt csinál az utcán, vagy ha a feleségünk veszekszik, akár süketek is lehetnénk.

Minden hangot valamelyes távolságról kell hallgatni; csak a *cs'in* hangját hallgathatjuk távolról is, közelről is.

Különös ízt érez a fülünk, ha a *cs'in* muzsikáját hallgatjuk fenyőfák alatt, a fuvola szavát holdvilágnál, a víz esését a patak partján, s a buddhisták énekeit a hegyek között.

Négyféle hangja van a víznek: a vízesések, a felbuggyanó források, a rohanó patakok és a csörgedező erecskék hangja. Háromféle hangja van a szélnek: a „hullámozó fenyőfák” hangja, az őszi levelek hangja s a víz fölött zúgó vihar hangja. Kétféle hangja van az esőnek: amikor esőcseppek koppannak a *vut'ung* és a lótusz leveleire s amikor az esővíz bambuszvödrökbe folyik le az ereszről.

Eső

Ez az esőnek nevezett valami rövidde teszi a napot és hosszúvá az éjszakát.

A tavaszi eső olyan, mint a kitüntetést hozó császári rendelet; a nyári eső olyan, mint kegyelemlevél a halálraítelt bűnösnek; az őszi eső olyan, mint a halottas-ének.

Az esős nap tavasszal jó az olvasásra; az esős nap nyáron jó a sakkjátékra; az esős nap ősszel jó arra, hogy ládáinkat vagy padlásunkat átkutassuk; az esős nap télen jó az ivásra.

Hold, szél és víz

Az ember kétségbeesik, amiért a növény hold oly korán megy le s kétségbeesik, mert a fogyó hold harmadik negyedében oly későn kel föl.

Ha buddhista tanítást hallgatunk holdvilágnál, lelkünk jobban elszakad a világtól; ha katonai dolgokról vitatkozunk holdvilágnál, az jobban felszítja bátorságunkat; ha költészetéről beszélünk holdvilágnál, az ember jobban gyönyörködik a magányban; ha szép asszonyokat nézünk holdvilágnál, mélyebbé válik a szenvedélyünk.

A holddal úgy kell „játszani”, hogy alacsony helyről nézünk fel rá, amikor tiszta és fényes s magaslatról nézünk le rá, amikor ködbe

borul és homályos.

A tavaszi szél, olyan, mint a bor; a nyári szél olyan, mint a tea; az őszi szél olyan, mint a füst; a téli szél pedig olyan, mint a gyömbér.

Szabadidő és barátság

Semmi sincs, amit az ember jobban élvezne, mint a szabadidőt s ez nem jelenti azt, hogy akkor egyszerűen nem csinál semmit. A szabadidő lehetővé teszi, hogy olvassunk, híres helyekre utazzunk, hasznos barátságokat kössünk, bort igyunk és könyveket írjunk. Mi nagyobb gyönyörűség lehet ezeknél a világon?

Tudós barátokkal beszélni olyan, mint valami ritka könyvet olvasni; költői lelkű barátokkal beszélni olyan, mint kiváló írók verseit és prózáját olvasni; gondosan és megfelelően viselkedő barátokkal beszélni olyan, mint bölcs klasszikusokat olvasni; elmés barátokkal beszélni olyan, mint regényt vagy románcot olvasni.

Kell, hogy minden csendes tudósnak legyenek kebelbarátai. Kebelbarátoknak nem okvetlenül azokat tartom, akik életre-halálra barátságot fogadtak nekünk.

Kebelbarátok általában azok, akik ha száz vagy ezer mérföldnyire élnek is tőlünk, magától értetődően hisznek bennünk s nem hajlandók hitelt adni az ellenünk szóló híreszteléseknek; azok, akik az ilyen híresztelést minden lehető módon jóra akarják magyarázni; azok, akik kellő pillanatban tanácsot adnak, hogy mit tegyünk és mit ne tegyünk; azok, akik a döntő órában segítségünkre sietnek s néha tudtunk nélkül is a maguk szakállára intéznek el valami pénzügyet vagy döntenek el egy kérdést s pillanatig sem gondolnak arra, hogy ezzel nem teszik-e ki magukat bíráltnak vagy talán nem sértik-e érdekeinket.

Könyvek és olvasás

Fiatalon olvasni olyan, mint hasadékon nézni a holdat; életünk delén olvasni olyan, mint saját kertünkben nézni a holdat; öreg korban olvasni olyan, mint nyílt teraszról nézni a holdat. Azért van ez így, mert az olvasás haszna annál mélyebb, minél mélyebb saját tapasztalásunk.

Ami a régiek és újak írásaiban halhatatlan, az mind vérrel és könnyel van írva.

Aki tudja, hogyan kell olvasni, annak számára könyvvé válik minden, akármerre jár: könyvvé válik a domb meg a víz, könyvvé válik a sakk meg a bor, könyvvé válik a hold s a virág. A jó utazó számára tájképpé válik minden, akármerre jár: tájkép a könyv és a történelem, tájkép a bor és a költészet, tájkép a hold s a virág.

Egy régi író azt mondta, hogy szeretne tíz esztendő tiszteletét az olvasásnak, tízet utazásnak, aztán tízet annak, hogy megőrizze és elrendezze, amit tanult. Azt hiszem, a megőrzéshez nem kell tíz esztendő, elég lenne kettő vagy három is. Ami az olvasást meg az utazást illeti, nem hiszem, hogy az említett időszak kétszerese vagy ötszöröse is kielégíthetné a vágyaimat.

TIZENEGYEDIK FEJEZET – AZ UTAZÁS ÉLVEZÉSE

I. Jární és látní

Az utazás valamikor élvezet volt, manapság ipar lett belőle. Kétségtelen, hogy ma könnyebb az utazás, mint száz esztendővel ezelőtt s a kormányok a maguk hivatalos utazási irodáival kiaknázzák a turisztikai ipart, úgy hogy a mai ember általában sokkal többet utazik, mint a nagyapja. Mindazonáltal úgy látszik, hogy az utazás művészete veszendőbe ment. Hogy az utazás művészetét megérthessük, mindenekelőtt tisztában kell tennünk az ál-utazás különböző típusaival, amelyeket egyáltalán nem lehet utazásnak nevezni.

Az ál-utazás első fajtája az elmefejlesztő. Ezt az elmefejlesztést határozottan túlzásba vitték. Erősen kétlem, hogy olyan könnyű lenne fejleszteni az ember elméjét. Legalábbis kevés nyomát látom ennek klubokban és előadóestéken. De ha rendes körülmények között oly komolyan foglalkozunk elménk fejlesztésével, legalább vakáció idején parlagon hevertethetnők s szabadságot engedélyezhetnénk neki is. Az utazásnak ebből a hamis fogalmából keletkezett a turistavezetők intézménye, a mindenbe beleavatkozó fontoskodó és fecsegő emberek legtúrhetlenebb fajtája, amelyet el tudok képzelni. Az ember nem mehet végig egy téren és nem haladhat el egy bronzszobor előtt, hogy fel ne hívják figyelmét arra a tényre, hogy Izé úr 1792. április 23-án született és 1852. december 2-án halt meg. Láttam apácákat, akik iskolásgyerekeket vezettek ki egy temetőbe s amikor a csoport megállt egy sírkő előtt, könyvből olvasták föl nekik az elhunyt életének dátumait, – hogy mikor házasodott meg, mi volt feleségének vezeték-és keresztneve s egyéb ilyen tudós ostobaságokat, amelyek bizonyosan megkeserítették a gyerekek számára az egész kirándulást. Maguk a felnőttek is iskolásgyerekeké válnak, akiket hangosan oktat a vezető s a szorgalmasabb természetű utasok buzgón jegyeztetnek is, ahogy jó iskolásgyerekekhez illik.

Az ál-utazás második fajtája társalgási célokból történik, vagyis azért, hogy az ember utólag beszélhessen róla. Láttam Hangcsauban a teájáról és forrásvizéről híres Hupaonál olyan vendégeket, akik lefényképeztették magukat, miközben ajkukhoz emelték a teáscsészét. Bizonyára rendkívül poétikus érzés olyan fényképet mutogatni barátainknak, amelyen Hupaonál teázunk. A veszedelem abban rejlik, hogy az ember kevesebbet törődik a tea ízével, mint a fotografiával. Az ilyesmi valóságos megszállottsággá válhatik, különösen fényképezőgéppel rendelkező utasoknál, amilyent annyit látunk Párizs és London idegenforgalmi autóbuszain. A turisták annyira el vannak foglalva fényképezőgépükkel, hogy rá sem érnek magát a helyet megnézni. Természetesen részük van abban a kiváltságban, hogy később odahaza a fényképet nézegessék, de nyilvánvaló, hogy a Trafalgar Square vagy a Champs Elysées fényképeit New Yorkban vagy Pekingben is meg lehet venni. Minthogy ezek a történelmi helyek látnivalóból beszédtárggyá változtak, természetes, hogy minél több helyet látogatott meg az ember, annál gazdagabb lesz a memóriája, s annál több helyről beszélhet. A tudományszerzésnek ez a vágya tehát arra kényszeríti a turistát, hogy naponta minél több helyet járjon be. Kezében van a meglátogatni való helyek felsorolása s amikor eljutott valahová, ezt a helyet ceruzájával törli a programból. Gyanítom, hogy az ilyen utas még szünidejében is eredményes munkát akar végezni.

A bolond utazásnak ez a formája természetesen létrehozza az ál-utazók harmadik típusát, amelyik pontos útiterv szerint utazik s már előre tudja, hány órát tölt Bécsben vagy Budapesten. Az ilyen utas, mielőtt elindul, tökéletes tervet dolgoz ki s ahhoz áhítatosan ragaszkodik. Az óra és a naptár nemcsak odahaza uralkodik rajta, hanem útközben is.

Az ál-utazásnak e típusaival szemben azt állítom, hogy az utazás igazi indító oka egészen más – vagy legalább is másnak kéne lennie. Mindenekelőtt az utazás igazi indító oka az legyen, hogy ismeretlenül elveszünk a világban. Költőibb módon úgy is kifejezhetjük ezt, hogy utazás közben feledni akarunk. Odahaza mindenki nagyon tiszteletreméltó ember, bármit gondolnak is róla magasabb társadalmi körökben. Egész sereg konvenció, szabály,

szokás és kötelesség béklyózza le. A bankár odahaza nehezen érheti el, hogy közönséges ember módjára bánjanak vele s megfélemléssék bankár voltáról – s azt hiszem, utazásának igazi célja az, hogy olyan közösségbe kerüljön, ahol ő is közönséges ember. Az ajánlólevél nagyon jó annak, aki üzleti úton van, de az üzleti út már meghatározásánál fogva kívül esik a tiszta utazás kategóriáján. Az embernek kevesebb az eshetősége, hogy fölfedezze magában az embert, ha ajánlóleveleket hord a zsebében s nem igen tudhatja meg, milyenek teremtette az Isten, függetlenül társadalmi állásának mesterséges véletleneitől. Azzal a kényelemmel, hogy az embert barátai jól fogadják idegen országban és sikeresen vezetik végig saját osztályának társadalmi rétegein, szemben áll az erdőben magára hagyott cserkészfiú nagyobb izgalma, aki a maga erejéből kénytelen boldogulni. Esetleg bebizonyíthatja magának, hogy pusztá jelbeszéddel meg tud rendelni egy sült csirkét, vagy el tud igazodni a városban egy tokiói rendőrrel értekezve. Az ilyen utas legalább, amikor hazakerül, nem függ olyan tutyimutyi módon sofőrjétől és komornyikjától.

Az igazi utazó mindig csavargó, a csavargó örömeivel, kísértéseivel és kalandvágyával. Az utazás vagy csavargás, vagy egyáltalán nem utazás. Az utazás lényege az, hogy nincsenek kötelességeink, megszabott óráink, nincs postánk, nincsenek kíváncsi szomszédaink, nem fogadunk küldöttségeket és nincs semmi célunk. Jó utazó az, aki nem tudja, hova megy s a tökéletes utazó még azt sem tudja, honnan jön. Még a tulajdon nevét sem tudja. Ezt a pontot hangsúlyozta T'u Lung, idealizált vázlatában, *Mingliaotsze utazásaiban*, amelynek fordítását a következő részben adom. Valószínűleg egyetlen barátja sincs az idegen országban, de – ahogy egy kínai apáca mondta: „ha senkivel sem törődünk különösebben, az egész emberiséggel törődünk általában.” Ha nincs barátunk, akkor mindenki barátunk. Általában szeretjük az emberiséget, érintkezünk vele, megfigyeljük a nép kedvességét és szokásait. Ezt sohasem élvezhetik az idegenforgalmi autóbuszok utasai, akik szállodában laknak, útitársaikkal hazai dolgokról beszélgetnek s mint a legtöbb amerikai utas Párizsban, fontosnak tartják, hogy az amerikai turisták kedves találkozóhelyén étkezzenek, ahol bizonyosan viszontlátják valamennyi útitársukat,

aki egy hajón érkezett velük s amerikai ételeket fogyaszthatnak, amelyeknek íze pontosan olyan, mint otthon. Angol utasok Sanghaiban előre biztosítják helyüket egy angol szállodában, ahol szalonnát, tojást, jam-es pirítóst reggelizhetnek, elüldögélhetnek a cocktail-hallban és ellenállhatnak minden kísértésnek, hogy riksába ülve járják be a várost. Szörnyen higiénikus utazás, annyi bizonyos, de akkor minek mennek egyáltalán Sanghaiba? Ilyen utazók sohasem szentelnek időt arra, hogy a nép lelkével megismerkedjenek s ezzel eljuttassák az utazás egyik legnagyobb értékét.

Csak a csavargószellem teszi lehetővé, hogy a vakációzó ember közelebb jusson a természethez. Az ilyen utas tehát igyekezni fog, hogy olyan nyaralóhelyre menjen, ahol a lehető legkevesebb ember van s valahogy része lehet az igazi magányban és a természettel való egyesülésben. Az ilyen utas tehát úti előkészületei folyamán nem megy áruházba s nem tölt el hosszú időt piros vagy kék fürdőruha kiválasztásával. Az ajakrúzs még megengedhető, mert a vakációzó utas, mint Jean Jacques Rousseau követője, természetes akar lenni, már pedig jó ajakrúzs nélkül úrihölgy nem lehet igazán természetes. De ez azért van így, mert az ember olyan nyaralóhelyekre és tengerpartokra jár, ahol mindenki ott van, s tökéletesen megfélekedzik arról a gyönyörűségről, hogy a természettel szorosabb kapcsolatba kerülhet. Az ember elmegy egy híres forráshoz s azt gondolja magában: „Most egészen egyedül vagyok”, de a szállodai vacsora után a hallban kezébe vesz egy újságot s fölfedezi, hogy Mrs. B hétfőn ideérkezett. Másnap reggel „magányos” sétáján össze találkozik az egész Dudley családdal, amely a tegnap esti vonattal érkezett. Csütörtök este boldogan értesül, hogy Mrs. S ... és férje szintén ebben a csudálatos, elzárt völgyben töltik szünidejüket. Mrs. S... . ekkor meghívja Dudleyékat teára, Dudleyék pedig meghívják S... .-éket bridge-re s Mrs. S ... felkiált: „Hát nem csodálatos ez? Mintha csak New Yorkban lenne az ember. Nem igaz?”

Legyen szabad megjegyeznem, hogy van másfajta utazás is, amikor nem akarunk látni semmit és senkit, csak mókusokat, pézsmapatkányokat, fajdkakasokat, felhőket és fákat. Egy amerikai barátnőm leírta nekem, hogyan mászott fel kínai barátaival egy

dombra, Hangcsati közelében, azért, hogy ne lásson semmit. Reggel ködös volt az idő s amint följebb haladtak, mind sűrűbb lett a köd. Hallani lehetett a vízcseppek halk koppanását a fűszálakon. Semmi mást nem lehetett látni, csak ködöt.

Az amerikai hölgy kedvét vesztette. „Jöjjön csak tovább, odafenn gyönyörű a kilátás”, – erősködtek kínai barátai. Fölment velük s egy idő múlva látott a messzeségben egy felhőkbe burkolt csúf sziklát, – ezt harangozták be, mint nagy látványosságot. „Mi ez ?” – kérdezte. „Ez a Felfordított Lótusz” – felelték a barátai. Kissé bosszankodott s vissza akart fordulni. „De odafönn még csodálatosabba kilátás” – mondták neki. Ruhája félig átázott, de már lemondott a küzdelemről és tovább ment velük. Végül fölértek a csúcsra. Körülöttük csupa köd minden s távoli dombok alig kivehető körvonalai a látóhatáron. „De hisz itt nem lehet látni semmit” – tört ki amerikai barátnőm. „Éppen ez az! Azért jöttünk fel, hogy ne lássunk semmit” – felelték kínai barátai.

Ez az egész különbség a közt, hogy valaki lát valamit, vagy nem lát semmit. Sok utazó, aki lát egy s mást, valójában nem lát semmit és sok olyan, aki nem lát semmit, igen sokat lát. Mindig mulatok az olyan írón, aki idegen országba megy, hogy „anyagot szerezzen új könyvéhez”, mintha bizony kimerített volna már mindent, amit saját városában vagy hazájában látni lehet az emberiségből s mintha ezt a tárgyat egyáltalán ki lehetne meríteni. Mucska nem elég regényes és Guernsey szigete túlságosan unalmas, hogy nagy regényt írjanak róla! Eljutunk tehát *az utazás filozófiájához, amely nem más, mint a dolgok meglátásának képessége* s ezzel megszűnik a különbség a közt, hogy távoli országba utazunk, vagy egy délután elkószálunk a mezőn.

Csin Sengt'an erősen hangsúlyozta, hogy ez a két dolog ugyanaz. A legszükségesebb felszerelés, amit az utazónak magával kell hordoznia, „sajátos tehetség a szívében és sajátos látásmód a szemében”, ahogy a kínai drámabíró mondta a *Nyugati Szobáról* szóló híres magyarázataiban. Az a fontos, van-e az embernek érző szíve és látó szeme. Ha nincs, hiába pazarolja idejét és pénzét hegymászásra; viszont ha van „sajátos tehetség a szívében és sajátos látásmód a szemében”, akkor átélheti az utazás legnagyobb örömeit, még ha nem megy is el a hegyek közé, ha otthon marad és

körülnéz, ha a mezőket járja s elnéz egy szálló felhőt, egy kutyát,
egy sövényt, vagy egy magányos fát ...

II. „Mingliaotsze utazásai”²

a) A menekülés oka

Mingliaotsze valamikor hivatalnok volt s megunta a világ sorát – azt, hogy mindig szíve ellenére kellett beszélnie s a helyes formával ellenkező ceremóniákat kellett végrehajtania. Mit jelent az, hogy valakinek „szíve ellenére kell beszélnie?”. A házigazda és látogatója mélyen hajlonganak egymás előtt, néhány közömbös szót szólnak az időről s aztán nem mernek tovább beszélni. Olyan emberek, akiket életünkben először látunk, kezet ráznak velünk s erősítgetik, hogy kebelbarátaink, de mihelyt elmentek, tökéletesen közömbösek vagyunk egymásnak. Ha dicsérünk valakit, a szent Poyi-hoz hasonlítjuk, de mihelyt hátat fordított, úgy beszélünk róla, mint a tolvaj Cseh-ről. Ha kényelmesen üldögélünk és kellemesen beszélgetünk, igyekszünk megőrizni kevészavú méltóságunkat, bár sok mindent szeretnénk egymásnak elmondani; és nemes ideálokról locsogunk, holott erkölcstelenül viselkedünk. Félünk, hogy szívünket feltárva elárulnók az igazságot s ezzel megbántanánk valakit, félretesszük hát ezeket a gondolatokat s engedjük, hogy a társalgás céltalanul hányódjék-vetődjék hétköznapi tárgyak körül. Némelykor meg éppen színházat játszunk és sóhajtozunk, vagy kiáltozunk, hogy gondolatainkat eltakarjuk, úgyszólván fülünk, szemünk, szájunk és orrunk nem a miénk többé s haragunk, örömünk, nevetésünk és megbotránkozásunk nem őszinte. Ez a társadalom megállapodott szokása s nem lehet változtatni rajta. És mit jelent az, hogy „a helyes formával ellenkező ceremóniákat kell végrehajtanunk?” Amikor embertársainkkal beszélünk, akármilyen rangbéliek is, hajlongunk és bókolunk egész áldott nap, noha régi barátok közt vagyunk. Ok nélkül elszakadunk némelyektől, mintha halálos ellenségeink lennének s hasonlóképpen ok nélkül igyekszünk másokhoz közelebb férközni, noha igazi közösség nincs közöttünk. A nemes úr alig nyitotta ki száját, már harsogva feleljük: „Parancsára, kegyelmes uram!”, hiszen csak a karját kellene fölemelnie, s lecsapnák a fejünket. Látunk két embert, aki látogatja egymást s bár utálják egymás képét látni, napokat töltenek azzal, hogy szorgalmasan

leszállnak lovukról és hátrahagyják névjegyüket. Már pedig ha egy barátunkat meglátogatjuk, hogy tudakozódjunk a hogylétéről, ennek nem volna szabad üres formaságnak lenni. Vajon így gondolták ezt a régi királyok, akik ezeket a ceremóniákat megalapították? Felvesszük ruhánkat és övünket, úgy érezzük magunkat, mint a ketrecbe zárt majom s még vakaródnai sem tudunk, ha tetű csíp és viszket a bőrünk. Ha kényelmesen járunk az utcán, félünk, nehogy meg találjuk sérteni a törvényt. Szemünk tüstént az orrunkat nézi s nem merünk egy kurta távolságon túlpillantani, ha pedig megtesszük, mások néznek ránk s próbálják kifürkészni, hogy mi járatban vagyunk. Ha nagy szükségünk van arra, hogy könnyítsünk magunkon, alig merünk megállni valami mentség nélkül. A magasabb tisztviselők örökösen arra gondolnak, hogy kard van előttük s mások bírálata a hátuk mögött. Testüket gyötri a hideg és meleg évszak, szívüket pedig a birtoklás vágya és a veszteség félelme. Még a legnemesebb és leglovagiasabb szellemek is, akikben megvan a bölcs kiábrándultság érzete és meg vannak elégedve önmagukkal, beleesnek ebbe a csapdába, mihelyt tisztviselőkké lesznek. Ezért tehát, hogy szívét és akaratát fölszabadítsa, Mingliaotsze útnak indul a Nemtörődömség Birodalma felé.

Azt mondhatja valaki: „Úgy hallottam, hogy a Tao követője csöndességben él és nem érzi magát elhagyatottnak; tömegben él és nem érzi a zajt. A világban él és mégis kívül áll rajta; semmi sem köti és nincs szüksége fölszabadulásra s hamarosan fűzfa nő ki bal hónaljából és madár fészkel a feje búbján. Ez a tetőpontja a nyugalom és felszabadulás művelésének. Konyhai cselédnek lenni, vagy a szemetet fölszedegetni a földről, a legalacsonyabb foglalkozások közé tartozik, de a szentet ez sem zavarja. Vajon nem teszed-e szellemedet tested szolgájává, amikor félsz a hivatali élet megkötöttségeitől s szokatlan helyekre kívánsz utazni?”

Mingliaotsze pedig ezt feleli: „Aki a Taot elérte, az beleléphet a vízbe és nem nedvesedik meg, beleugorhatik a tűzbe és nem ég meg, úgy lépdelhet a valóságon, mintha üresség volna s utazhatik az ürességben, mintha valóság volna. Otthon lehet, akárhol van is és egyedül lehet bármilyen környezetben. Ez természetes sajátossága. De én nem értem el a Taot, én csak szeretem a Taot.

Aki elérte a Taot, az ura önmagának s a világegyetem szétolvad a szemében. Vesd őt lármás és piszkos társaságba s olyan lesz, mint a lótuszvirág, amely iszapos vízből nő ki s a víz megérinti, de foltot nem ejt rajta. Ezért nem kell válogatnia, hogy hova menjen. Én még nem vagyok erre méltó, mert olyan vagyok, mint a szélnek engedelmeskedő fűzfa, – ha a szél nem fúj, nyugodtan állok s ha a szél megindul, megindulok én is. Olyan vagyok, mint fővény a vízben, – tiszta vagy iszapos, amilyen a víz. Gyakran elértem a tisztaságot és nyugalmat egy egész napra s aztán elvesztettem egy pillanat alatt, némelykor pedig elértem a tisztaságot és nyugalmat egy esztendőre s aztán elvesztettem egy nap alatt. Nem volt lehetséges, hogy faképnél hagyjak mindent s ne engedjem magam az anyagi környezettel zavartatni. Megyek tehát, hogy felszabadítsam szívemet, szabadjára engedjem szellememet s elutazom a Nemtörődömség Birodalmába”.

b) Az utazás módja

„Elindulok egy barátommal, aki szereti a ködös hegyeket, s mindegyikünk kulacsot visz magával, köpenyt kerít a nyakába s száz pénzdarabot tesz a zsebébe. Többre nincs szükségünk, de a százat mindig igyekszünk épségben tartani, véletlen eshetőségekre. Aztán koldulva járunk végig városokon, falvakon, skarlát-kapukon és fehér udvarházakon, taoista templomokon és szerzeteskunyhókon. Vigyázunk arra, hogy mit koldulunk: rizst kérünk és nem bort, főzeléket és nem húst. Koldulásunk hangja alázatos, de nem szánalmat keltő. Ha adnak valamit az emberek, otthagyjuk őket, s ha nem adnak, akkor is otthagyjuk; hiszen egész célunk csak az, hogy éhségünket elverjük. Ha durván bánnak velünk, azt főhajtással fogadjuk. Némelykor, ha nincs hol koldulnunk és nem tehetünk mást, elköltünk egyet-kettőt a magunkkal vitt száz pénzdarabból s kipótoljuk, amikor lehet. De pénzt nem adunk ki, csak kénytelenségből. Kitűzött cél nélkül utazunk, megállunk éjszakára, ahol vagyunk s igen lassan járunk, talán tíz li-t teszünk meg egy nap, de talán huszat, harmincat, negyvenet, vagy ötvenet. Nem igyekszünk túlságosan sokat megtenni, nehogy kifáradjunk. Ha aztán hegyekhez és folyókhoz érünk, ha megtetszenek nekünk a

források, fehér sziklák, víziszárnyasok és hegyi madarak, kiválasztunk egy helyet valami szigetekcskén, leülünk egy sziklára s a messzeségbe nézünk. Ha favágókkal, halászokkal, falusiakkal vagy öreg parasztokkal találkozunk, nem kérdezzük a nevüket, a magunkét sem mondjuk meg, nem beszélünk az időről sem, hanem röviden elcsevegünk a falusi élet szépségeiről. Kis idő múlva sajnálkozás nélkül búcsúzunk el tőlük.

Nagy hidegben vagy nagy melegben tanyát kell keresnünk, amely az időjárás viszontagságaitól megvédjen. Az úton félreállunk s előre engedünk másokat, a révnél pedig várunk, hogy először mások szálljanak be a hajóba. De ha vihar van, nem próbálunk átkelni a vízen, ha pedig félúton ér a vihar, lecsöndesítjük lelkünket s az életet megértvén, a sorsra bízunk a döntést és így szólunk: „Ha átkelés közben vízbe kell fulladnunk, akkor ez az ég akarata. Megmenekülhetünk-e, ha búslakodunk?” Ha nem tudunk megmenekülni, itt végződik az utazásunk. Ha szerencsésen megmenekülünk, tovább megyünk, mint eddig. Ha útközben összetalálkozunk valami faragatlan fickóval, vagy véletlenül belebotlunk s ha a fickó durva, udvariasan bocsánatot kérünk tőle. Ha a bocsánatkérés után mégsem menekülhetünk a harctól, akkor itt végződik az utazásunk. De ha megmenekülünk, tovább megyünk, mint eddig. Ha valamelyikünk megbetegszik, megállunk, hogy ápoljuk s a másik igyekszik egy kis orvosságra valót koldulni, de maga a beteg nyugodtan fogja fel a dolgot. Magába tekint és nem fél a haláltól. Így a súlyos betegség könnyű betegséggé válik, a könnyű betegség pedig tüstént meggyógyul. Ha úgy akarja az Ég, hogy napjaink meg legyenek számlálva, akkor itt végződik az utazásunk. De ha megmenekülünk, akkor tovább megyünk, mint eddig. Természetes, hogy vándorlásaink közben felébreszthetjük a rendőrök és strázsák gyanúját, s elfoghatnak bennünket, mint kémeket. Akkor vagy ravaszsággal, vagy őszinteséggel igyekszünk menekülni. Ha nem tudunk megmenekülni, akkor itt végződik az utazásunk. De ha megmenekülünk, akkor tovább megyünk, mint eddig. Természetesen megpihenünk éjszakára egy gyékényfödelű kunyhóban vagy kőfülkében, de ha ilyen helyet lehetetlen találni, akkor lefekszünk egy templom kapuja előtt vagy egy sziklamélyedésben, vagy házak fala mellett, vagy nagy fák alatt.

Meglehet, hogy hegyi szellemek, tigrisek, vagy farkasok látogatnak meg s mitévők legyünk akkor? A hegyi szellemek nem árthatnak nekünk, de tigrisek vagy farkasok ellen nem tudunk védekezni. Ámde nem az ég dönt-e a sorsunk felől? Rábízzuk hát magunkat a világegyetem törvényeire s még csak arcunk színe sem változik. Ha fölfalnak bennünket, akkor ez a sorsunk, akkor itt végződik az utazásunk. De ha megmenekülünk, akkor tovább megyünk, mint eddig ...”

c) Nagy magasságokban

„Amikor fölmegek az Öt Szent Hegyre, magasan állok a mennyei szelek fölött, túllátok a Négy Tengeren, s az ezernyi hegycsúcsot apró csigának látom, az ezernyi folyót hajladozó övnek, az ezernyi fát kelkáposztának. A Tejút mintha köpönyegemet súrolná, fehér felhők futnak át a hónom alatt, a levegőben úszó sast mintha elérném karommal, a nap és a hold pedig halántékom mellett halad el. Halkan kell itt beszélnem, nemcsak azért, hogy a hegy szellemét el ne ijesszem, de azért is, hogy Isten az ő trónján meg ne hallja. Fölöttünk a tiszta égbolt, egyetlen folt sincs a hatalmas térségben, alattunk pedig eső, mennydörgés, viharos sötétség támad tudtunk nélkül s a mennydörgés robaját csak úgy halljuk, mint a kisbaba gügyögését. E pillanatban szememet elvakítja a fény, lelkem mintha kiszállana a tér korlátai közül s úgy érzem, mintha a messze utazó szelek hátán lovagolnék, de nem tudom, merre. Vagy amikor nyugaton elrejtőzni készül a nap s keleten a látóhatár alól felbukkan a hold, a felhők minden irányban sugárzanak, bíbor és kék színek csillognak az égen s a távoli és közeli csúcsok egy kurta pillanat alatt világosabb színt öltenek. Vagy éj közepén templomi harangok kongását és tigris bömbölését hallom s aztán zúgó szélroham következik s mert a templom kőcsarnokának kapuja nyitva van, bebújok ruhámba és fölkelek – íme, a Tengerinyúl Szelleme (a hold) lenyugvóban, a magasabb lejtőkön még látszanak az utolsó hóesés maradványai, az éjszaka fénye valami határozatlan fehér tömeg, a távoli hegyek körvonalai alig láthatók. Ilyen pillanatokban érzem, hogy testem fürdik a hús levegőben és minden érzéki vágyam megszűnik. Vagy talán megpillantom a Szent Hegy istenét, amint

teljes méltóságában ül trónján s fogadja az alacsonyabb rangú szellemeket. Se szeri, se száma a lobogóknak és mennyezeteknek, a levegő tele a fuvola és a harangok zenéjével, a paloták teteje felhőköpenybe és ködfátyolba van burkolva, körvonalai látszanak is meg nem is, s úgy érezzük, hogy hol közel vannak, hol végtelenül messze. Óh, tökéletes boldogság az istenek zenéjét hallgatni, miért hogy egy hideg szélroham oly hamar félbeszakítja?

Az Öt Szent Hegy mellett sok más híres hegység van még és megszámlálhatatlan szent hely, ahol tündérek vagy szellemek tanyája van. Szandálban indulok el, kezemben bambuszpálca s bár valamennyit nem látogathatom meg, elmegyek addig, ameddig erőm engedi. Ha meredek csúcshoz érek, amely vakmerően szökken az ég felé s ember nem mászta meg soha, kötélhez kötöm magam s felmászom a tetejére. Ha törött kőhídhöz érek vagy régi kapuhoz, amelyet váratlanul nyitva találok, félelem nélkül belépek rajta; vagy ha sziklabarlang kerül utamba, oly sötét, hogy mélyére nem látni, csak egy hasadékon át éri egyetlen fénysugár: fáklyát gyújtok s félelem nélkül lépek be egymagam, azt remélvén, hogy emelkedett gondolkozású taoistákat vagy halhatatlan növényeket vagy talán mennybeszállt taoisták földi maradványait találok ott.

Meglátogatom a híres folyókat és tavakat is. Az ilyen mély vizekben halak, sárkányok és víziszellemek tanyáznak. Ha a levegő nyugodt s a víz sima, mint a tükör, tudjuk, hogy akkor az Isteni Sárkány békésen alszik, egy gyöngyszemet őrizve mellében. Ha a víz fényei összevegyülnek az ég színével, tiszta holdas éjszakán, akkor tudjuk, hogy a Sárkánykirály Hercegnője és a Folyó Úrnője vonulnak ki mennyezet alatt, kezükben fuvolával, vadonatúj fátolszövet ruhában, s hímzett cipőben lépkednek a csörgedező víz fölött. Ez a menet halad szemünk előtt egy darabig, aztán eltűnik. Óh, milyen hűvös van ilyenkor! Vagy dühös szél korbácsolja a vizet, óriási hullámok támadnak föl s ilyenkor tudjuk, hogy Cs'ihyi, a mesebeli madár szelleme haragszik és T'ienvu, a nyolcfejű víziszellem siet segítségére. Ilyenkor a nagy föld úgy forog, mint a malomkerék, rázkódik, mint a szita s mintha látnók, hogy tör utat az ég felé Csang, az öreg Sárkány, karjaiban hordva kilenc fiát. Óh, mily nagyszerű a látvány ilyenkor!

d) Vissza az emberiséghez

Így vándorol tovább és tovább Mingliaotsze, boldog szívvel, kényelmes lassúsággal, tízezer li-t téve meg gyalogszerrel. Ha tetszik neki, amit lát vagy hall, tíz napig is megmarad egy helyen.

A templomban keresztbetett lábbal ül, hogy a Három Értékes Szellem tudományát megtanulja. A Legfőbb Irányító vezet a befogadásra kész elméjét, s az Öreg Buddha növeli szellemi bölcsességét. Igyekszik a változó világegyetem törvényét megérteni s szemlélődés közben nem érzi magát magányosnak.

Buddha templomában dicsőséges fénykört sugározva jelenik meg Buddha arany teste. A gyertyákat meggyújtották s a tömjén füstje könnyű illattal tölti meg a levegőt, a taoisták vagy szerzetesek sorban ülnek szalmapárnáikon, teát isznak, gyümölcsöt esznek és a klasszikusokat olvasgatják. Egy idő múlva, amikor kifáradnak, parancsolnak lélegzetüknek s a nyugalom állapotába kerülnek. Hosszú idő múlva fölkelnek s látják a holdat, amely besüt a virágok mögül, miközben az egész világ némaságba merülve nyugszik. Egy segédpap földig hajolva bókol, egy férficseléd szunyókál a tűzhely mellett, ahol a tündérek orvosságát főzik. E pillanatban hogyan hatolhatna elménkbe földi gondolat, még ha ott ólalkodik is körülöttünk?

Ha künn jár a nyílt mezőn, alacsony falakat lát, amelyek szalmafedelű vályogkunyhókat vesznek körül. Metsző szél süvölt be az ajtón, s enyhe nap ragyog az erdők fölött. Csordák és nyájak visszatérnek a domboldalra, éhes madarak nagy lármát csapnak a sík mezőkön. Egy rongyos ruhájú, kócos hajú vén paraszt sütteti magát a nappal egy kis eperfa alatt, egy öreg asszony meg vízzel töltött agyagedényt tart a kezében s felszolgálja a tészta-ebédet. Ha a tájék és a pillanat hangulata szomorú is, az ember érzi, hogy oly szép, mint a festett kép. Ha egy utazó taoista túlságosan közönségesnek tekinti az ilyen látványt, akkor akár ne is utazzék.

Ha nagy városba ér, ahol tömegek nyüzsögnek, s kocsikkal és lovakkal van tele az utca, Mingliaotsze énekelve járkál és megfigyeli az embereket: boltosokat, mészárosokat, énekeseket, jóvendómondókat, vitatkozókat, kóklereket, állatszélidítőket, szerencsejátékosokat és tornázókat. Mingliaotsze szemügyre veszi

valamennyit. Ha kedve úgy tartja, belép egy bormérésbe s erős bort rendel, szárított hallal meg főzeléssel s ketten iszogatnak az asztal mellett. Ha így fölmelegedtek, eléneklik a Halhatatlan Növény gyűjtéséről szóló dalt s igen elégedetten néznek körül. Az utca népe csodálkozva látja ezt a két rongyos embert, aki oly kedvesen és boldogan viselkedik és gyanítja, hogy talán testet öltött tündérek. Rövid idő múlva hirtelen eltűnik mind a kettő.

Hatalmas kapuk mögött, nagy házakban, hercegek vagy magas rangú tisztviselők lakmároznak. Nefrittálok szolgálgják fel az ételt és szép nők ülnek az asztal körül. Zenekar játszik a csarnokban s az ének hangja a felhőket veri. A kaput pálcás öreg szolga őrzi.

Mingliaotsze egyenesen belép, hogy ételt kolduljon. Ragyogó, tágra nyílt szemével, méltóságos külsejével odakiált a társaságnak: „Hallgattassátok el ezt a lármát s figyeljeteK egy taoistára, aki elénekli ezt a dalt: *Harmat hull a virágra.*”

*Harmat hull a virágra,
Óh, mily öröm!
Ne félj a csípős szélről,
Ne félj a kelő naptól.
Keletnek folyik a víz,
Nyugatnak a Tejút.
Parasztok szántanak, hol
Egykor a Bronztorony volt.
Többet ér egy rövid nap
Serleggel a kezünkben,
Mint a jövő, amely
Nevünket elfelejti.
Örülj, amíg örülhetsz!*

*Harmat hull a virágra,
Óh, hogy ragyog!
Ameddig tart, ragyog, mint
Gyöngy a reggeli fényben, –
A vadon csupa sírdomb,
Szél sír az éjszakában, Róka nyí, bagoly huhog
Kísértetfehér nyárfán,*

*Vörös levelek hullnak,
Patak vizén leúsznak,
Cs'inien palotáját
A moha mind benőtte. –
Örülj, amíg örülhetsz!*

Amikor Mingliaotsze befejezte énekét, egyik vendég haragosnak látszik és így szól: „Ki ez a taoista, aki lakomázás közben elrontja a multságunkat? Adjatok neki egy darab szézámkalácsot és küldjétek el!” Mingliaotsze megkapja a kalácsot és elmegy. Ekkor egy másik vendég azt mondja szolgájának: „Gyorsan! Hívd vissza ezt a taoistát!” „De éppen borozgatunk –mondja az előbbi vendég s ez elrontja a multságunkat. Ezért küldtem el egy darab szézámkaláccsal. Éppen jól van ez így. Miért akarod visszahívni?” „Nekem úgy rémlik – feleli a másik –, hogy van valami szokatlan ebben a taoistában s azért szeretném visszahívni, hogy alaposan szemügyre vehessem.” „Ej, hiszen közönséges koldus! – feleli az előbbi. – Ugyan mi szokatlan volna benne? Nem akar egyebet, csak egy tál hideg maradékot.” Ekkor egy másik vendég is beleszól: „Az énekéről nem hiszem, hogy közönséges koldus.”

E pillanatban egy énekeslány vörös fátyolszövet ruhában föláll helyéről és így szól: „Szerény véleményem szerint ez a taoista egy égből lebukott tündér. Éneke szép volt és mélyértelmű, inkább a mennyei tündérek, mint a földi emberek énekéhez hasonlít. Micsoda koldus énekelhetett volna ilyet? Tündér ez és álruhában jár a halandók között. Kérlek, hívjátok vissza, nehogy elveszítsük.”

„Mi köze ennek ehhez a koldushoz mondja az utóbb megszólalt vendég. – Talán egyebet sem akar, csak egy ital bort. Ha visszahívjátok, meglátjuk, hogy mégis csak közönséges fickó.”

A vörös fátyolszövetbe öltözött leány még mindig nincs meggyőzve és megjegyzi: „No, én csak annyit mondhatok, hogy nincs szerencsénk a halhatatlanokkal való találkozásban.”

Most egy másik, zöld fátyolruhás leány kel föl helyéről és így szól: „Akartok-e velem fogadni, urak? Hívjátok vissza a taoistát és ha tündér, akkor az nyert, aki annak mondta, ha pedig kiderül, hogy közönséges fráter, akkor az nyert, akinek ez volt a véleménye.” „Helyes!” – kiáltanak fel az urak. Szolgát küldenek Mingliaotsze után,

de az nyomtalanul eltűnt s a szolga ezzel a hírral jön vissza. „Tudtam, hogy nem közönséges fráter!” – mondja az előbbi vendég. „Óh jaj, most elvesztettünk egy halhatatlant! – mondja a vörös fátyolruhás leány. – Hiszen csak kilépett az ajtón és szőrén-szálán eltűnt!”

Mingliaotsze tovább megy pálcájával és kényelmesen kísétál a város kapuján. Elhalad egy tucat nagy város mellett, de egyikbe se megy be, míg végre eljut egy helyre, ahol a város fala hegyoldalba kapaszkodik. Szép, magas tornyok, tágas, nagyszerű templomok vannak ott, egyiknek teteje a másik fölé emelkedik, szabálytalan formákban s egy tiszta tóra tekintenek le. Szép tavaszi nap van, madarak énekelnek ragyogó fákon s teljes pompájában nyílik minden virág. A város lakosai új ruhájukban, faragott kocsikban vagy hímzett nyergekben kijöttek a városból „tavaszi sétára”. Némelyek nagy fák árnyékában isznak, mások gyékényt terítettek ki az illatos fűre, ismét mások felmásztaak egy magas, skarlátszínű toronyba vagy csónakokon eveznek, mások párosával lovagolnak, hogy a virágokat meglátogassák vagy kézenfogva sétálgatnak és népdalokat énekelnek. Mingliaotsze igen boldognak érzi magát és sokáig elmarad közöttük.

Később egy simaképű, finom arcbőrű tudós jelenik meg, kecsesen lépdelve hosszú ruhájában. Mélyen meghajol Mingliaotsze előtt és így szól: „Hát taoisták is kijönnek tavaszi sétára? Néhány barátom mulatozik itt a közelben, cseresznyefák alatt, a folyón túl lévő kis torony előtt. Vidám társaság, s nagyon örülnék, ha velünk tarthatnál. Eljöhetsz oda?”

Mingliaotsze vidáman követi a fiatalembert s amikor odaér, hat vagy hét csinos fiatal tudóst pillant meg. Az első fiatalember mosolyogva mutatja be a társaságnak. „Barátaim, ez csak afféle magunk között rendezett tavaszi mulatság. Éppen összetalálkoztam az úton ezzel a taoista úriemberrel s láttam, hogy éppenséggel nem közönséges fráter, indítványozom tehát, hogy osszuk meg vele a borunkat. Mit gondoltok ?” „Helyes!” – felelik valamennyien.

Mindnyájan tovább húzódnak hát székükkel és Mingliaotsze leül az asztal végére. Amikor már elegendő bort szolgáltak fel s mindenki mámoros és boldog, a beszélgetés egyre elmésebbé válik s tréfás megjegyzések röpködnek különböző emberekről és nemes urakról.

Némelyek a tavaszt dicsőítő verseket szavalnak, mások a virágszedésről szóló dalt éneklik el, ismét mások az udvar viselkedéséről vitatkoznak, némelyek pedig a dombok és hegyek zárkózott magányát magasztalják. Izgató társalgás kezdődik, mindegyik túl akar tenni a másikon, miközben a taoista csak a rizsét rágcsálja. Az első fiatalember többször is odanéz Mingliaotszera a heves beszélgetés közben s így szól: „Halljunk valamit a taoista tanító szájából is.” Mingliaotsze így válaszol: „Én csak élvezem azt a sok szép és bölcs dolgot, amit ti mondotok s még meg sem értettem belőle mindent. Hogyan járulhatnék hozzá a társalgásokhoz?”

Kis idő múlva a társaság fölkel és sétára indul a rizsföldeken; útközben egyik virágot szed, másik fűzfaágakat tép le. A hely tele van szépséggel s amerre néz az ember, gyönyörű pünkösdi rózsákat lát. De Mingliaotsze magában jár egy hegyi ösvényen s csak hosszú idő múlva kerül elő. „Miért jártál egyedül?” – kérdi az úriember. „Két narancssal meg egy kulacs borral mentem el, hogy a sárgarigó szavát hallgassam” –feleli Mingliaotsze. „Beszédjéről ítélve rendkívüli ember ez” – mondja az egyik tudós, Mingliaotsze pedig valami szerény megjegyzéssel felel, méltatlannak vallva magát erre a dicséretre.

A társaság újra leül s valaki azt mondja: „Nem illik ilyen kirándulásról hazamenni, amíg verset nem írtunk” – s a többiek helyeselnék neki. Egymásután írják meg és mondják el verseiket, aztán megkérik Mingliaotszet, hogy ő is mondja el a magáét. Feláll s egy kis szabadkozás után ezt éneklie el:

*Lépkedek a fővényes parton,
Arany a felhő, tiszta a víz;
Riadt tündérkutyák ugatnak,
S tündér-rejtektebe tűnnek el.*

A dal hatása alatt a társaság felugrál ültéből és mélyen meghajol Mingliaotsze előtt. „Csodálatos! Ilyen mennyei szavak egy szerzetes szájából! Tudtuk, hogy tündér vagy.” Mindnyájan körülveszik s nevét kérdezzetik, de Mingliaotsze csak mosolyog és nem válaszol. Amikor tovább erősködnek, azt mondja: „Miért akarjátok tudni a nevemet? Közönséges parasztember vagyok, felhők és vizek közt

járok s mosolygunk, hogyha összetalálkozunk. Nevezeték így: Felhők és Vizek Parasztja.” Ez még kíváncsibbá teszi a társaságot s kifejezik azt a kívánságukat, hogy meghívják magukkal a városba. „Én csak szegény szerzetes vagyok, aki szeret csavargó módjára utazni s otthonom az egész világ – feleli mosolyogva Mingliaotsze. – De ha ennyire kedvesek vagytok, elmegyek veletek.”

Együtt mennek vissza a városba és Mingliaotsze sorban vendégeskedik náluk. A következő napokban hol valami gazdag ember csarnokában lakik, hol egy jól elrejtett kis dolgozószobában, – egyszer irodalmi lakomán vesz részt, máskor táncban és éneken gyönyörködik s elmegy mindenüvé, ahová meghívják. A város lakosai hallanak a Felhők és Vizek Parasztjáról s a társaságkedvelő emberek elhalmozzák meghívásokkal, ő pedig végiglátogatja valamennyit. Ha inni adnak neki, iszik; ha költészetről és irodalomról vitatkoznak, vitatkozik velük költészetéről és irodalomról; ha kirándulásra viszik, elmegy velük; de ha nevét kérdezik, csak mosolygással válaszol. Amikor költészetéről és irodalomról van szó, igen hozzáértő megjegyzéseket tesz a régi és új írókra s mélyrehatóan elemzi stílusukat és formáikat. Néha beszél a régi királyok politikai rendjéről is, talpraesett véleményeket mond napi ügyekről és még jobban elbűvöli az embereket elmés megjegyzéseivel.

Különösen járatos a taoizmusnak abban a tanításában, amely „a szellem táplálásáról” szól. Némelykor, ha olyan táncot és mulatozást lát, amely már a tobzódás határán jár, s az emberek vaskos tréfákkal próbálják kitudakolni, hogyan vélekedik ezekről a dolgokról, úgy tesz, mintha jól mulatna, akárcsak a „regényes” tudósok. De amikor a gyertya kioltására kerül a sor s a házigazda felszólítja, hogy maradjon együtt valamelyik énekeslánnyal, a társaság pedig valóban féktelenül kezd viselkedni: egyenesen és szigorú arccal ül és senki sem férközhetik hozzá. Ha éjszaka szundikál egy kicsit, szalmapárnát kér a házigazdától, keresztberakott lábbal ül rajta s csak akkor szunnyad el, ha nagyon kifáradt. Ezért nőttön-nő körülötte az emberek bámulata és csodálkozása.

Több mint egy havi tartózkodás után egy napon hirtelen elbúcsúzik, hiába könyörögnek neki, hogy maradjon. Barátai pénzzel és ruhával ajándékozzák meg s búcsúztató verseket írnak hozzá. A

búcsúlakomára mindnyájan megjelennek; szomorúan szorongatják kezét és sokan könnyeznek is. Mingliaotsze eljut a város külső kapujáig, száz pénzdarabot megtart magának, az úriemberek többi ajándékát szétosztogatja a szegények között és elmegy. Amikor barátai meghallják ezt, még jobban sóhajtoznak és csodálkoznak s nem tudják, minek tartásák.

e) A menekülés filozófiája

Mingliaotsze ekkor elindul egy hegyi ösvényen s magas, vad hegyek közt találja magát. Ezernyi öreg, kúszónövényekkel benőtt fa teríti fölője árnyékát, hogy az eget se látja, amíg alattuk jár. Emberi lakóhelynek semmi nyoma, még csak egy favágót vagy tehénpásztort sem lát. Csak madarak és majmok kiáltásait hallja maga körül s pokolian hideg szélroham borzongatja meg. Mingliaotsze soká megy-mendegél barátjával s egyszer csak megpillantanak egy öreg embert: homloka fenséges, arca finom, szeme zöld-eres. Haja a vállát veri; térdét felhúzza ül egy sziklán. Mingliaotsze előremegy és meghajol előtte. Az öreg ember talpra áll, mereven nézi egy darabig, de nem szól egy szót sem. Mingliaotsze térdre ereszkedik és így szól hozzá: „Rendkívüli ember vagy-e, Atyám, aki elérte a Taot? Hogyan találkozhatnám másként lépések neszével ebben a mély hegyi magányban? Tanítványod mindig szerette a Taot s élete derekáig még nem találta meg. Búsít engem ez a hívságos élet, mely gyorsan kiég, mint a kovakő szikrája, vagy mint az olaj a serpenyőben. Kérlek, könyörülj meg rajtam és oszlasd el tudatlanságomat.” Az öreg ember úgy tesz, mintha nem hallaná. Amikor Mingliaotsze megismétli kérését, mindössze néhány szóval tanítja gondtalanságra, nyugalomra és a tétlenség gondolatára, aztán kis idő múlva tovább megy. Mingliaotsze sokáig követi szemével, amíg egészen el nem tűnik. Hogy magyarázza meg ilyen öreg ember jelenlétét ebben a mély hegyi magányban?

Aztán tovább vándorol s véletlenül összetalálkozik egy régi barátjával. A barát meghajlással köszönti, meglepetéssel látja Mingliaotsze különös öltözetét s kérdezgetni kezdi. „Én már visszavonultam a világtól” – magyarázza Mingliaotsze. „Gyermekeidet mind megházasítottad már?” – kérdi a barát. „Nem,

még nem, – feleli Mingliaotsze – ha mindet megházasítottam, akkor oly szabad leszek minden gondtól, mint a Sárga Folyó leszűrt vize. Tszep'ing (régi nagy taoista) elment és sohasem tért haza, de én még mindig várom, hogy visszatérjek szülőföldem dombjai közé, hogy összhangban éljek eredeti természetemmel.” Házigazdája ekkor zöldségfélékkel kínálja, beszélgetni kezdenek húsz, harminc esztendővel ezelőtt történt dolgokról, nevetve néznek vissza a múltra s érzik, hogy úgy suhant el minden, mint az álom. Barátja ekkor lehajtja fejét és felsóhajt s elmondja, mennyire irigyli Mingliaotsze gondtalan életét.

„Csakugyan gondtalan ember vagy te! – mondja a barát. – Az emberek manapság könnyen beléfulladnak e világ gazdagságába, hatalmába és dicsőségébe. Látok némelykor egy-egy fehérhajú aggastyánt, aki lassan, meggörnyedve halad egy hivatalos felvonulásban, még mindig ragaszkodik ezekhez a dolgokhoz és nem akar lemondani róluk. Ha egy napon elhagyja hivatalát, összeráncolt szemöldökkel néz körül. Kérdezi, kész-e a fogata, de lassan indul el s amikor a főváros kapuján kiér, visszanezeget. Gazdaságába hazaérkezve még mindig méltatlannak érzi magához, hogy a rizs, kender és a bab ültetésével foglalkozzék s reggel, este a fővárosból érkező hírek iránt érdeklődik. Még egyre leveleket írka az udvarnál élő barátaihoz s efféle gondolatok kergetik egymást a lelkében, amíg utolsót nem lehel. Megesik, hogy a császári rendelet, amely hivatalába visszahívja, éppen halála pillanatában érkezik s némelykor a hivatalos követ néhány órával azután hozza a hírt, hogy az öreg lehunyta szemét. Nem nevetséges ez? Hogyan nevelted magadat, hogy idejében meg tudtál szabadulni ezektől a dolgoktól?”

„Szabad időmben elnézegettem az életet – feleli Mingliaotsze. – Úgy látszik, felébresztett az, hogy megéreztem az élet tragédiáját. Felnéztem az égre s megbámultam, hogy a nap, a hold, a csillagok meg a Tejút hogy rohannak éjjel-nappal Nyugat felé, mint a dolgos emberek. A ma elmúlik és nem jó vissza soha s bár elkövetkezik a holnap, az már nem ma többé. Elmúlik ez az év és nem tér vissza soha s bár van következő év, az nem ez az év többé. És így a természet napjai folyvást hosszabbodnak vagy kigöngyölődnek, míg az én életem napjai egyre rövidülnek s a harminchatezer reggelen kívül az idő nem az enyém. A természet évei folyvást

kigöngyölődnek, míg az én életem évei folyvást rövidülnek s százon túl nem enyémekek többé. Meg aztán az az úgynevezett „száz” meg az úgynevezett „harminchatezer”, nem mindig olyan az életben, mint szeretnők s a napok és évek közül a legtöbb rossz időben, bánatban, gondban és szaladgálásban telik el. Hány olyan pillanat van, amikor a nap szép és a társaság kellemes, amikor a hold meg a szél jó, szívünk örül és lelkünk boldog, amikor zene meg ének, meg bor van s mi gyönyörűséggel tölthetjük életünk óráit?

A nap és a hold futja a maga pályáját, gyorsan, mint a golyó s amikor kerekeik el akarnak tűnni a Nyugati Szakadékok mögött, a Legerősebb ember karja sem tudja feltartóztatni és Kelet felé fordítani őket.

És elnéztem a földet, ahol magas partok völgyé simultak el s mély völgyek hegyé halmozódtak s ahol a folyók és tavak vize éjjel-nappal örökösen folyik Kelet felé a tengerbe. A halhatatlan Fang P'ing azt mondta: „Amióta dolgomat végzem, háromszor láttam a tengert eperfölddé változni és viszont.”

És ismét elnéztem e világnak élő lényeit, hogyan születnek, öregszenek, hogyan betegeskednek és halnak meg, hogyan őrlődnek a *yin* és *yang* malmában, miként az olaj a serpenyőben, amelyet alulról melegít a tűz és hamarosan kiszárad; vagy miként a gyertya, mely a szélben lobog és hamarosan kialszik; vagy miként a hajó, mely a viharos tengeren hányódik, sodorják az egymást követő hullámok s úszik, nem tudja, merre. Emellett az embert tovább égeti a hét vágy és sorvasztják a test élvezetei; némelykor kelleténél jobban csalódik, máskor kelleténél jobban örül s rendszerint kelleténél több a gondja. Nincs több ideje száz esztendőnél, de ezer évre sző terveket s miközben a tűzre tett olajhoz hasonlít, becsvágya túlnő a világon. Csoda-e, hogy gyorsan leromlik, amikor utóléri az öregség, éltető ereje elfogy és lelke elhagyja otthonát?

Láttam hercegeket, hadvezéreket és minisztereket cifra házaikban. Ha az ebédre hívó csengő megszólal, ezer ember eszik együtt s amikor kapujukat kinyitják reggel, látogatók tömegei özönlenek be. Éjjel-nappal lakomáznak és csarnokaik tele vannak festett asszonyokkal. Ha szerzetes jár arra, dörgő hangon kiáltanak rá s az rá sem mer nézni a házra. De húsz vagy harminc esztendő múlva ismét arra jár a szerzetes s dudvát és törött cserepeket lát ott,

harmattal és dérral borítva, a nap hidegen süt arra a helyre, nyögő szél fut el fölötte s egyetlen tető sem áll a helyén. Ahol valamikor ének, tánc és mulatozás folyt, ott ma egy-két pásztorfiú legelteti nyáját. Vajon sejtették-e, amikor jólétük, kacagásuk és mulatozásuk tetőpontján jártak, hogy elkövetkezik ez a nap? És miért múlik el e világnak nagy dicsősége egy szempillantás alatt? Szabad napjaimban kimentem a városból, föl a dombokra, ahol egész sereg sírhalmot láttam. Ki nyugszik ezekben a sírokban? Hercegek vagy szolgák? Hősök vagy bolondok? Hogyan tudhatnám erről a sárga földdarabról? Elgondoltam, hogy életükben hogyan ragaszkodtak a dicsőséghez és gazdagsághoz, hogyan versengtek egymással becsvágyukban, hogyan harcoltak a hírnévért, hogyan tervezték azt, amit sohasem hajthattak végre s hogyan szerezték meg azt, aminek sohasem vehették hasznát. Melyikük nem töprengett, tervezett és küszködött? Egy szép napon aztán örök álmra hunyták szemüket s minden gondjuknak vége lett.

Megálltam a tisztviselők székhelyén s eltűnődtem, hányan foglalták el egy másíknak helyét, mint a ház gazdái. Megnéztem az udvari személyzet névsorát s eltűnődtem, hányszor töröltek ki régi neveket s írtak be újakat. Jártam hegyszorosokban és víziutakon, felmásztam magas dombokra, hogy lenézzek a síkságra, láttam az örökösen egymást követő hajókat és kocsikat s eltűnődtem, hogy hány utast hordoztak. Némán felsóhajtottam, néha a könnyem is kicsordult és szívem vágyai kihültek, mint a hamu.”

„Vajon – kérdezte barátja, – nem hiányzik-e belőled azoknak bölcsessége, akik igazán értik az életet, amikor szomorkodol és könnyezel az élet gyors múlása és az élet állhatatlansága miatt?”

„Nem – feleli Mingliaotsze. – Szomorkodtam az élet állhatatlansága miatt, de felébredtem ebből a szomorúságból. Érzem, hogy gazdagság és hatalom állhatatlan s távol akarom ezeket tartani magamtól, hogy a magam rendes életét leélhessem.”

„Elérted tehát a Taot?”

„Nem, nem értem el a Taot. Csak szeretem” – feleli Mingliaotsze.

„Miért vándorolsz, ha szereted a Taot?”

„Óh, ne téveszd össze vándorlásaimat a Taoval – feleli Mingliaotsze. – Én csak meguntam a hivatali élet korlátait és a világi ügyek bosszúságait s azért utazom, hogy ezektől megszabaduljak.

Ami a halált illeti, azzal várnom kell, amíg hazatérek és bezárkózom.”

„És boldog vagy így, hogy egy kulacssal, egy szál köpenyben vándorolsz és koldulással, énekléssel tengeted életedet?”

„Hallottam tanítómtól – feleli Mingliaotsze, – hogy a boldogság elérésének az a módja, ha a szelíd élvezetekhez ragaszkodunk. Ha az emberek olyan lakomán vesznek részt, ahol bárányokat és teheneket ölnek le s szárazföld és tenger minden csemegéje ott hever az asztalon: eleinte mindnyájan élvezik, de amikor elteltek vele, undort kezdenek érezni. Sokkal jobb a közönséges rizs meg a főzelék, ami egyszerű, egészséges és mindig egyformán ízlik, ha megszokta az ember. Az emberek eleinte élvezik az olyan mulatságokat is, ahol szépasszonyok és fiúk vannak, némelyek a dobot verik, mások a *seng*- en játszanak és sok minden történik a csarnokokban. De amikor ez a hangulat elmúlt, szomorúság fogja el őket. Sokkal többet ér tömjént gyújtani, könyvedet kinyitni, csöndesen és kényelmesen üldögélni, megőrizve lelked nyugalmát; ennek bűbája idővel egyre növekszik. Bár életem egy részében tisztviselő voltam, néhány könyvön kívül nem volt birtokom vagy gazdagságom. Eleinte ezekkel a könyvekkel utaztam, de féltem, hogy a víziszellemelek megirigyelhetik, hát vízbe dobtam őket. Most aztán semmim sincs a testemen kívül. Így megmaradt számomra az élet bája, hosszan és tartósan, mert terhem nincsen, környezetem nyugodt, testem szabad és szívem könnyű. Egy szál köpenyben, egy kulacssal oda megyek, ahová akarok, ott maradok, ahol tetszik és elfogadom, amit kapok. Ha elidőzöm valahol, nem kérdezem, ki ott a gazda s ha elmegyek, nem hagyom hátra a nevemet. Nem bánt, ha kint maradok a hidegben s nem fertőz meg a zajos társaság. Vándorlásom célja tehát az, hogy megtanuljam a Taot.”

Ezeknek hallatára barátja boldog mosolygással. mondja: „Szavad úgy hat rám, mint a hűsítő orvosság. A zavaró láz észrevétlenül elhagyta testemet.”

Így folytatja útját Mingliaotsze három esztendeig, majdnem az egész világot bejárva. Minden, amit szemével lát vagy fülével hall, vagy testével érint s mindenféle helyzet és találkozás elméjének nevelésére szolgál. Így hát az ilyen csavargó utazás nem egészen haszon nélkül való.

Aztán visszafordul, kunyhót épít magának Szeming dombjai közt s onnan sohasem mozdul ki többé.

TIZENKETTEDIK FEJEZET – A KULTÚRA ÉLVEZÉSE

I. Ízlés a tudásban

A nevelés vagy kultúra egyetlen célja az ízlés kifejlesztése a tudásban s a megfelelő forma kifejlesztése a viselkedésben. A kulturált ember vagy az ideálisan nevelt ember nem okvetlenül az, aki sokat olvasott vagy tanult, hanem akinek a megfelelő dolgok tetszenek vagy nem tetszenek. Tudni azt, hogy mit szeressünk és mit utáljunk: ez az ízlés a tudásban. Nincs kétségbeejtőbb dolog, mint társaságban összetalálkozni valakivel, akinek elméje tele van zsúfolva történelmi dátumokkal és számokkal, kitűnően tájékozva van Oroszország vagy Jugoszlávia folyó ügyeiről, de állásfoglalása vagy szempontja tökéletesen helytelen. Találkoztam ilyen emberekkel s láttam, hogy nincs olyan tárgy amelyről tényeket vagy számokat ne tudnának mondani, de a szempontjuk mindig siralmas. Az ilyen embernek van tudása, de ítélőképessége vagy ízlése nincs. A tudás csak tények vagy adatok összezsúfolása, az ízlés vagy ítélőképesség pedig művészi kritika dolga. A kínai, ha tudósról beszél, rendszerint megkülönbözteti tudását, viselkedését és ízlését, vagy ítélőképességét. Különösen így áll a dolog a történetírókkal; egy történelmi munka készülhet a legnagyobb tudományos alapossággal s mégis tökéletesen hiányozhatik belőle a belátás vagy ítélőképesség s meglehet, hogy a történelmi személyek és események megítélésében vagy értelmezésében a szerző semmi eredetiséget vagy megértést nem árul el. Az ilyen emberről mondjuk, hogy tudásában nincs ízlés.

Tájékozottnak lenni, tényeket és részleteket felhalmozni a legkönnyebb dolog a világon. Számos tény van egy bizonyos történelmi korszakban, amelyet könnyűszerrel bezsúfolhatunk az agyunkba, de az ítélőképesség a jelentős tények kiválasztásában sokkal nagyobb dolog s a szempontunktól függ.

Művelt ember tehát az, aki a megfelelő dolgokat szereti és gyűlöli. Ezt nevezzük ízlésnek. Az ízlés vagy ítélőképesség megkívánja azt

a tehetséget, hogy a dolgokat végiggondoljuk; megkívánja a független gondolkozást s azt is, hogy semmiféle társadalmi, politikai, irodalmi, művészeti vagy akadémiai humbuggal ne engedjük magunkat lépre csalni. Kétségtelen, hogy felnőtt korunkban a humbugnak egész világa vesz körül bennünket: a hírnév, gazdagság, hazafiság, politika és vallás humbugjai, humbug-költők, humbug-művészek, humbug-diktátorok és humbug-pszichológusok. Ha egy pszichoanalitikus azt mondja nekünk, hogy gyermekkori bélműködésünk határozott összefüggésben van későbbi becsvágyainkkal, agresszivitásunkkal és kötelességérzetünkkel, vagy, hogy a székrekedés harapós természetűvé tesz bennünket, – ezen jóízlésű ember csak mulatni tud. Ha valakinek nincs igaza, akkor nincs igaza és fölösleges, hogy áhítattal meghajoljunk előtte, amiért nagy neve van, vagy elolvasott egy csomó könyvet, amelyet mi nem olvastunk.

Az ízlés tehát szoros kapcsolatban van a bátorsággal, már pedig tudjuk, hogy a bátorság vagy a független vélekedés ritka erény az emberek között. Ezt a szellemi bátorságot vagy függetlenséget látjuk minden olyan gondolkozó és író gyermekkorában, aki később vitte valamire. Az ilyen ember nem hajlandó szeretni egy bizonyos költőt, akármilyen divatos is a maga idejében; de ha aztán igazán szeret egy költőt, meg tudja mondani, hogy miért szereti s a maga benső ítéletére hivatkozik.

Ezt nevezzük irodalmi ízlésnek. A festőművészetben divatos iskolát sem hajlandó elismerni, ha sérti művészi ösztönét. Ez a művészi ízlés. Nem hat rá a filozófiai divat, vagy a népszerű elmélet, még ha a legnagyobb név fedezi is. Nem hajlandó semmiféle szerzővel meggyőzetni magát, amíg a szíve nincs meggyőzve; ha a szerző meggyőzi, akkor a szerzőnek igaza van, de ha nem tudja meggyőzni, akkor neki van igaza s a szerzőnek nincs. Ez a tudományos ízlés. Kétségtelen, hogy az ilyen szellemi bátorság, vagy független ítélőképesség megkíván bizonyos gyermeki önbizalmat, de végtére is csak önmagunkban kapaszkodhatunk meg s mihelyt a tanuló lemond a személyes ítélkezés jogáról, már kész is arra, hogy az élet minden humbugját elfogadja.

Konfucius mintha megérezte volna, hogy a tudomány gondolkozás nélkül veszedelmesebb, mint a tudománytól nem támogatott

gondolkozás; azt mondta: „Gondolkozás tanulás nélkül hebehurgyává tesz, tanulás gondolkozás nélkül szerencsétlenség”. A maga idejében elég tanulót láthatott ebből az utóbbi típusból, hogy ezt a figyelmeztetést szükségesnek tartsa, s valóban nagy szükség van rá a modern iskolákban is. Tudjuk, hogy a modern nevelés és általában a modern iskolai rendszer a tudást pártolja az ítélőképesség rovására s öncélnak tekinti az adatok felhalmozását, mintha bizony a tudás felhalmozása elég lenne a műveltséghez. De miért üldözik a gondolkozást az iskolában? Miért torzította a nevelési rendszer a tudás élvezetes keresését gépies, kimért, egyforma és passzív adathalmozássá? Miért tekintjük fontosabbnak a tudást, mint a gondolkozást? Miért tekintjük az érettségizett embert műveltnek, amiért elvégezte a szükséges heti óraszámot, lélektanból, középkori történelemből, logikából és hittanból? Miért vannak iskolai osztályzatok és diplomák és hogy történhetett az, hogy az osztályzat és a diploma a tanuló lelkében elfoglalta a nevelés igazi céljának helyét?

Ennek az oka igen egyszerű. Azért van ez a rendszer, mert tömegben neveljük az embert, mint valami gyárban, már pedig ami egy gyárban történik, annak halott és gépies rendszerben kell történnie. A diplomával szükségképpen együtt jár a fokozat, a fokozattal az osztályzat s az osztályzattal a felelés meg a vizsga. Mindez tökéletes logikai láncolat s nem lehet kimenekülni belőle. De a gépies vizsgák következményei végzetesebbek, mint gondoljuk. Mert a vizsga inkább a tények megtanulására helyezi a hangsúlyt, mint az ízlés vagy ítélőképesség fejlesztésére. Magam is foglalkoztam tanítással s tudom, hogy könnyebb történelmi dátumokról kérdezgetni, mint határozatlan véleményekről. A dolgozatokat is könnyebb osztályozni, ha tényekről szólnak.

A veszedelem az, hogy ennek a rendszernek lábra-állításával megfeledkezünk arról, hogy már is eltértünk, vagy könnyen eltérhetünk a nevelés igazi ideáljától, vagyis a tudományos ízlés kifejtésétől. Még mindig érdemes visszaemlékezni Konfuciusz szavára: „Az a tudomány, amely tények ismeretéből áll, nem képesíti az embert tanításra”. Nincs a világon kötelező tantárgy, nincs olyan könyv, még Shakespeare sem, amelyet el kell olvasni. Az iskola abból az ostoba gondolatból indul ki, hogy megállapíthatunk egy

minimális mennyiségű történelmi vagy földrajzi tudást, amelyet a műveltség föltétlen kellékének tekinthetünk. Én elég művelt ember vagyok, ámbár nem tudom, mi Spanyolország fővárosa s valamikor azt hittem, hogy Havanna egy sziget neve Cuba közelében. A kötelező tanulmányok megszabása azért veszedelmes, mert azt a gondolatot foglalja magában, hogy aki ezeket elvégezte, *ipso facto* tudja mindazt, amit művelt embernek tudnia kell. Egészen logikus tehát, hogy a diplomás ember nem tanul vagy nem olvas tovább, mihelyt az iskolát elhagyta, mert tud már mindent, ami tudnivaló.

Le kell mondanunk arról a gondolatról, hogy valakinek a tudását bármilyen formában is meg lehet vizsgálni vagy mérni. Jól mondta Csuangtsze: „Óh jaj, az életem véges, a tudomány végtelen!” A tudás keresése végeredményben csak egy új világrész felkutatásához hasonlít, „lelki kaland”, ahogy Anatole France mondja s ahelyett, hogy kínszenvedéssé válna, gyönyörűség marad, ha megőrizzük kutató szellemünket s nyílt, kérdező, kíváncsi, kalandos elménket. A kimért, egyforma és passzív adatszúfolás helyébe a pozitív, egyre növekvő, egyéni gyönyörűség ideálját kell tennünk. A tudás keresése a magunk dolga legyen, senki másé, csak akkor válhatik gyönyörűséggé és pozitívummá a tanulás.

II. A művészet mint játék és egyéniség

A művészet alkotás és szórakozás. A két gondolat közül szerintem az a fontosabb, amelyik szórakozásnak vagy az emberi szellem puszta játékának tekinti a művészetet. Bármennyire megbecsülöm a halhatatlan alkotó munkának minden alakját, akár festészetben, akár építészetben vagy irodalomban nyilatkozik meg: azt hiszem, az igazi művészet szelleme csak akkor válhatik általánosabbá, akkor járhatja át az egész társadalmat, ha egész sereg ember élvezi a művészetet, mint időtöltést, a halhatatlanság minden reménye nélkül. Ahogy fontosabb, hogy minden gimnazista átlagos ügyességgel tudjon teniszezni vagy futballozni, mint az, hogy az iskola néhány atlétikai vagy futballbajnokot termeljen ki a nemzeti versenyekre: ugyanúgy fontosabb az, hogy minden gyermek és minden felnőtt tudjon időtöltésképpen valami önállót alkotni, mint az, hogy a nemzet egy Rodint produkáljon. Inkább megtanítanék minden iskolásgyereket agyagformálásra s minden bankigazgatót és gazdasági szakértőt, hogy maga rajzolja meg karácsonyi üdvözlőlapjait, bármily nevetséges legyen is a kísérletezése – mintsem hogy csak néhány művész legyen az országban, aki hivatásszerűen végez művészi munkát. Egy szó, mint száz: minden területen a műkedvelés pártján vagyok. Szeretem a műkedvelő filozófusokat, műkedvelő költőket, műkedvelő fényképészeket, műkedvelő bűvészeket, műkedvelő építészeket, akik megépítik a maguk házát, műkedvelő muzikusokat, műkedvelő botanikusokat és műkedvelő pilótákat. Éppen akkora gyönyörűséggel hallgatom egy barátomat, aki egy este átlagosan eljátszik egy szonatinát, mint valamelyik elsőrangú hivatásos művész hangversenyét. És mindenki élvezi a műkedvelő szalonbűvészt, aki barátai közé tartozik, – sokkal inkább, mint a hivatásos bűvészt a színpadon, s minden szülő sokkal őszintébben élvezi saját gyermekeinek műkedvelő drámáit, mint egy Shakespeare darabot. Tudjuk, hogy szívből fakad, már pedig a művészet igazi lelke ez a közvetlenség. Ezért tartom oly fontosnak azt, hogy Kínában a festőművészet lényegében nem hivatásos művészek munkája, hanem tudósok időtöltése. A művészet csak úgy kerülheti el a kommercializálódást, ha játékos szellemét megőrzi.

Már most: a játéknak jellemző tulajdonsága, hogy nincs oka és nem szorul megokolásra. Elegendő oka önmagának. A fejlődéstörténete igazolja ezt a nézetet. A szépség olyasvalami, amit nem magyarázhat meg a létért való küzdelem s vannak a szépségnek olyan formái, amelyek még az állatra nézve is károsak, mint például a szarvas túlságosan kifejlődött agancsa. Darwin látta, hogy a növényi és állati élet szépségeit sohasem magyarázhatja meg a természetes kiválasztással s kénytelen volt bevezetni a nemi kiválasztás nagy másodlagos elvét. Nem értjük a művészetet és a művészet lényegét, ha nem ismerjük föl, hogy pusztán túláradása a fizikai és szellemi energiának, amely szabad, gátolatlan és önmagáért való. Ez a „művészet a művészetért” sokat becsmérelt formulája. Én nem tekintem ezt olyan kérdésnek, amelyhez a politikusoknak joga lenne hozzászólni, hanem vitathatatlan ténynek tartom, minden művészi alkotás lélektani eredetét illetően. Ha az üzleties művészet gyakran megsérti a művészi alkotás szellemét: a politikai művészet bizonyosan megöli. Mert a szabadság a művészet lelke. A modern diktátorok lehetetlenségre vállalkoznak, amikor politikai művészetet próbálnak megteremteni. Nyilván nem látják, hogy művészetet éppoly kevésbé lehet szuronyokkal megteremteni, mint ahogy a prostituálttól nem vásárolhatunk igazi szerelmet.

Hogy a művészet lényegét egyáltalán megérthessük, vissza kell térnünk a művészet fizikai alapjához, a fölösleges energiához. Ezt úgy ismerjük, mint művész vagy alkotó ösztönt. Maga az „ihlet” szó is azt mutatja, hogy a művész is alig tudja, honnan kapja az ösztönzést. Benső szükséglet ez, aminő a tudóst ösztökéli az igazság fölfedezésére vagy a kutatót, hogy új szigetet fedezzen föl. Magyarázata nincs. Ma már biológiai tudásunk segítségével látni kezdjük, hogy egész szellemi életünk szervezetét szabályozza a hormonok szaporodása, csökkenése és eloszlása a vérben, ami hatással van különböző szerveinkre s a szerveknek parancsoló idegrendszerre. Még a harag vagy félelem is pusztán az adrenalin mennyiségétől függ. Azt hiszem, a lángész sem egyéb túltengő mirigykiválasztásnál. Egy ismeretlen kínai regényíró, anélkül, hogy a hormonokról fogalma lett volna, jól sejtette meg, hogy minden tevékenységünk a testünkben levő „férgectől” ered. A házasságtörés oka az, hogy beleinket férgek rágják s ezek kényszerítik a férfit, hogy

vágyát kielégítse. A becsvágy, aggresszivitás, a hírnév vagy hatalom vágya ugyancsak bizonyos más férgenek tulajdonítható, amelyek nem hagyják nyugton az embert, amíg becsvágyának célját el nem érte. Egy könyv – például regény – megírása szintén bizonyos fajta féregtől ered, amely kényszeríti és ösztökéli a szerzőt, hogy minden igaz ok nélkül alkotson. Ha hormonok és férgek közt választhatok, szívesebben hiszek az utóbbiakban. A kifejezés elevebb.

Ha a férgek túltengenek, vagy akár csak normális számmal vannak is, az ember kénytelen valamit alkotni, mert nem tehet mást. Ha a gyermekben túlteng az energia, járás helyett ugrálni kezd. Ha a férfiban teng túl az energia, hetvenkedve jár vagy táncol. Így hát a tánc nem egyéb, mint helytelen járás – helytelen abban az értelemben, hogy hasznossági – nem esztétikai – szempontból energiapazarlás. Ahelyett, hogy egyenesen, a legrövidebb úton érne el valahová, a táncos keringve jut el oda.

A művészet igazi természetének, a puszta játéknak megértése megkönnyíti a művészet és erkölcs viszonyának tisztázását. A szépség csak helyes forma, s helyes forma van a viselkedésben éppen úgy, mint a jó festményben vagy a szép hídban. A művészet sokkal szélesebb fogalom, mint a festészet, a zene vagy a tánc, mert a művészet: a helyes forma minden területen. Minden emberi tevékenységnek megvan a maga formája és kifejezése s a kifejezés minden formája beletartozik a művészet meghatározásába. Nem lehet tehát a kifejezés művészetét a zene, a tánc és a festészet szűk területeire korlátozni.

A művészetnek e szélesebb értelmezése szerint tehát a viselkedés helyes formája és a megfelelő művészi egyéniség szoros kapcsolatban van egymással és egyformán fontos. Lehet élvezetet találni testünk mozdulataiban éppen úgy, mint egy szimfonikus költemény tempójában. Ha az energiafőlesleg adva van, akkor mindenben, amit cselekszünk, van valami könnyedség, kecsesség és alkalmazkodás a formához. Már most: könnyedség és kecsesség a fizikai alkalmasság érzetéből származik, abból az érzésből, hogy valamit a jónál is jobban tudunk megcsinálni – vagyis *szépen*. Elvontabb területeken láthatjuk ezt a szépséget mindenkinben, aki „szép munkát végez”. Az az ösztön, hogy szép vagy tiszta munkát végezzünk, lényegében esztétikai ösztön. Még egy szépen

végrehajtott gyilkosság vagy összeesküvés is esztétikus látvány lehet, bármily elítélendő maga a cselekedet. Életünk konkrétabb részleteiben is van vagy lehet bizonyos megnyilatkozása a könnyedségnek, kecsességnek és alkalmasságnak. Ebbe a kategóriába tartoznak mindazok a dolgok, amelyeket „az élet apró kellemességeinek” szoktunk nevezni.

A beszéd, az élet és a személyes szokások apró kellemességeinek kifejlődése igen magas fokot ért el Kínában a Csin dinasztia utolsó idejében (III. és IV. század). Ez volt az az idő, amikor a „könnyed társalgás” divatozott. A női ruha bonyolultan cifra volt, s akárhány férfi nevezetes volt a szépségéről. Divat volt „szép szakállat” növelni s a férfiak rendkívül bő ruhákat viseltek. A ruha úgy volt megtervezve, hogy az ember testének bármely részéhez hozzáférhetett, ha meg akarta vakarni. Kecsesen cselekedtek mindent. A társalgás fontos kellékévé vált a *csu*, nyélre kötött szőröcsomó a ló farkából, amivel moszkítókat vagy legyeket kergettek el s irodalmi művekben az ilyen könnyed társalgásról mai napig is a *csut'an* szóval emlékeznek meg, ami „csu-társalgást” jelent. Az elgondolás az volt, hogy az ember kezében tartja a csut s beszélgetés közben kecsesen lóbálja a levegőben. Divatba jött a legyező is, mint szép tartozéka a társalgásnak – a beszélgető kinyitotta, mozgatta és becsukta – ahogy például egy amerikai öreg úr szónoklás közben leteszi és újra fölveszi a pápaszemét – s a látvány éppen olyan szép volt. Ami a hasznosságot illeti, a csu vagy a legyező nem igen volt hasznosabb, mint egy angolnak a monoklija, de mind a kettő hozzátartozott a társalgás stílusához, akárcsak a sétapálca a járás stílusához. Nyugaton szerintem a legszebb ilyen apró kellemességek közé tartozik a porosz úriemberek boka összecsapása, ha egy szalonban meghajolnak a hölgyek előtt s a német leányok pukkerlizése (pukedlizése), amikor egyik lábukat keresztbevetik a másik mögött. Ezt igen szép mozdulatnak tartom: kár, hogy ez a szokás kiment a divatból.

Kínában sok ilyen társadalmi kellemesség maradt fenn. Gondosan kiművelik az ember ujjainak, kezének és karjának mozdulatait. Szép látvány a köszöntésnek a mandzsuk közt divatozó módja, az úgynevezett *lacs-ien*. A szobába belépő személy félkarját mereven leengedi oldala mellett, egyik lábát meghajlítja és kecses bókot csap.

Ha köröskörül társaság ül a szobában, akkor ebben a helyzetben kecsesen megfordul egyenesen tartott lábának tengelye körül s ilyenformán általánosságban üdvözli az egész társaságot. Érdemes megfigyelni azt is, hogy a művelt sakkozó hogyan teszi le a figurákat a saktáblára. A kis fehér vagy fekete figurát gondosan egyensúlyozza a mutatóujján, hátulról gyöngéden meglöki hüvelykujjának külső és mutatóujjának belső mozdulatával s szépen leereszti a táblára. A művelt mandarin rendkívül szép mozdulatokat tett, ha haragudott. Ruhájának ujjá fel volt tűrve, alsó végén látszott a selyem bélés (ezt hívták „lópatkóujjnak”) s ha nagyon nem tetszett neki valami, akkor jobbát, vagy mindkét karját gyorsan leeresztette, hallható rándítással lecsúsztatta a feltűrt „lópatkót”, s kecsesen kibillegett a szobából. Mindezt így mondják kínai nyelven: *fohsziu*, vagyis „lesimítani a ruha ujját és távozni”.

Érdemes meghallgatni a művelt mandarin tisztviselő beszédét is. Szavainak szép ritmusa van s a pekingi tájszólás zenei hangjai kecsesen emelkednek és szállnak alá. A szótagokat bájosan, lassan ejti ki s ha igazi tudós, beszéde tele van szöve a kínai irodalmi nyelv drágaköveivel. Aztán hallani kell azt is, hogyan nevet, hogyan köp a mandarin. Ez valóságos gyönyörűség. A köpés általában három zenei ütemben történik, az első két hang a levegő beszívása és torokköszörülés, előkészültképpen a köpés végső ütemére, amely aztán gyors és erős: *staccato a legato* után. Igazán nem törődöm a csirákkal, amiket ilyenformán kibocsátanak a levegőbe, ha maga a köpés esztétikusan történik, mert a csirákat túléltem anélkül, hogy különösebben hatottak volna egészségi állapotomra. A mandarin kacagása hasonlóképpen szabályozott és művészi ritmikus dolog, kissé mesterkéltséggel és stilizáltsággal is, s hatalmas fináléban végződik, amin adott esetben kellemesen enyhít a fehér szakáll.

A színész gondosan tanulmányozza az ilyen nevetést, mert hozzátartozik a színjátszás technikájához s a tökéletesen végrehajtott nevetést a közönség mindig élvezzi és megtapsolja. Ez persze igen nehéz dolog, hiszen annyiféle nevetés van a világon: a boldogság nevetése, az a nevetés, amikor valakit lépre csaltunk, a gúny vagy a megvetés kacagása s a legnehezebb valamennyi közt: a kétségbeesett kacaj, az olyan ember kacagása, akit a magánál erősebb körülmények hatalmukba kerítették és legyőztek. A kínai

közönség figyeli ezeket a dolgokat, valamint a színész kézmozdulatait és járását is, – ez utóbbit *t'aipu*-nak, „színpadi járásnak” nevezik. A karnak minden mozdulata, a fejnek minden meghajtása, a nyak minden fordulata, a hát meggömbülése, a lebegő ruhaujj minden hullámozása és természetesen a lábnak minden lépése gondosan begyakorolt mozdulat. A kínaiak a színjátzásban megkülönböztetik az éneklést és a tulajdonképpeni színjátzást; vannak olyan darabok, amelyekben az éneken van a hangsúly s olyanok, amelyekben a színjátzás a fontos. „Színjátzáson”; éppen úgy értjük a test, a kéz és az arc mozdulatait, mint általában az indulatok kifejezését. A kínai színésznek meg kell tanulnia, hogyan rázza fejét, amikor helytelenít valamit, hogyan rántsa fel gyanakodva a szemöldökét s hogyan simogassa szelíden a szakállát, a nyugalom, és megelegedés kifejezéseiként.

Most már rátérhetünk a művészet és erkölcs problémájának megvitatására. Diktatórikus államokban teljesen összezavarják a művészetet a propagandával, sok intellektuel a demokráciákban belül is naivul elfogadja ezeket az elméleteket – szükséges tehát, hogy minden értelmes ember világosan fogja föl ezt a problémát. A diktatúrák már kiindulópontjukban tévednek, amikor nem veszik tudomásul az egyén szerepét sem mint alkotót, sem mint az alkotás tárgyát s helyébe az állam vagy a társadalmi osztály magasabbrendű követeléseit állítják. Noha irodalom és művészet csak egyéni érzelmeken épülhet fel, ők csak csoport-vagy osztályérzelmeket hangsúlyoznak, anélkül, hogy a különböző egyének érzelmeinek realitását előzetes követelménynek tekintnék. Ha az egyéniséget kiküszöböljük, józanul hozzá sem foghatunk a művészet és erkölcs problémájának megvitatásához.

A művészetnek csak annyiban van köze az erkölchöz, amennyiben a műalkotás sajátos jellege a művész egyéniségét fejezi ki. Az a művész, aki nagy egyéniség, nagy művészetet produkál, a hétköznapi egyéniség hétköznapi művészetet produkál, az érzélgős művész érzélgős művészetet, a buja művész buja művészetet, a gyöngéd művész gyöngéd művészetet, a finom művész finom művészetet. Íme, művészet és erkölcs viszonya dióhéjban. Az erkölcsöt tehát nem lehet kívülről rákényszeríteni a művészetre, a diktátor változó szeszélyei, vagy a propagandafőnök

változó erkölcsi kódexe szerint. Annak belülről kell kinőni, a művészlélek természetes kifejezéseként. És itt nincs szó választásról, hanem elkerülhetetlen ténnyel állunk szemben. Közönséges szívű művész nem festhet nagyszerű képet, nagyszívű művész pedig nem festhet hitvány képet, még ha az élete forog is kockán.

A művész munkáját szigorúan determinálja az egyénisége. Ez az egyéniség erkölcsi és művészi egyszerre. Hangsúlyozni akarja az emberi megértés, az emelkedett gondolkozás, az élettől való elszakadás fogalmát, a kicsinyesség, hétköznapiság vagy közönségesség hiányát. Ebben az értelemben rokon azzal, amit Nyugaton „modornak” vagy „stílusnak” neveznek. A szeszélyes vagy konvencióellenes művész stílusa szeszélyes vagy konvencióellenes; a bájos egyéniség stílusa természetesen bájos és finom lesz s a jóízű nagy művész nem ereszkedik le a „modorosságig”. Ebben az értelemben az egyéniség a művészet lelke. A kínai kimondatlanul mindig hitte, hogy a festő csak akkor lehet nagy, ha erkölcsi és esztétikai egyénisége is nagy s amikor a szépírást és a festőművészetet megítéljük, legfőbb kritériumunk nem az, hogy a művésznek jó technikája van-e, hanem hogy előkelő-e az egyénisége. Tökéletes technikájú mű mögött még mindig rejtőzhetik „alacsony” egyéniség s ilyenkor, mint Nyugaton mondják, a műből hiányzik a „jellem”.

Ezzel eljutottunk minden művészet központi problémájához. A nagy kínai hadvezér és miniszterelnök, Tszeng Kuofan azt mondta egyik bizalmas levelében, hogy a két egyedül élő művészeti elv a szépírásban a forma és a kifejezés s hogy korának legnagyobb szépírója, Ho Saocsi, helyeselte ezt a formulát. Minthogy minden művészet konkrét, mindig meg kell birkózni egy gépies problémával, a technika problémájával, de mivel a művészet egyben szellem is, az alkotás minden formájában az egyéni kifejezés az éltető elem. A műalkotásban csak a művész egyénisége jelentős, sokkal fontosabb a puszta technikánál. Az irodalmi műben csak a szerző egyéni stílusa és érzése fontos, ahogy ez ítéleteiben, vonzódásaiban és ellenszenveiben megnyilatkozik. Állandó az a veszedelem, hogy az egyéniség vagy az egyéni kifejezés belefut a technikába s a legnagyobb nehézség minden kezdő számára, akár festésről, akár

írásról vagy színjátszásról van szó, az, hogy elengedje magát. Ennek oka természetesen az, hogy a kezdő megijed a formáitól vagy technikától. De enélkül az egyéni elem nélkül semmiféle forma nem lehet helyes. Minden helyes formának van bizonyos lendülete s ez a lendület az, amit gyönyörűséggel nézünk, legyen az a golfbajnok ütőjének lendülete, vagy a siker felé szárnyaló emberé, vagy a futballjátékosé, aki lerohan a labdával. Szükség van a kifejezés áradatára s nem szabad, hogy a technika gátolja a kifejezés erejét, annak szabadon és boldogan kell mozognia. Ebben a lendületben gyönyörködünk akkor, amikor a vonat kanyarodik, vagy amikor egy yacht teljes sebességgel halad feszülő vitorlákkal. Ilyen lendület van a fecske repülésében, vagy abban, amikor a héja lecsap áldozatára, vagy a versenyló a finisht futja – „jó formában”, ahogy mondani szoktuk.

Megköveteljük, hogy minden művészetnek jelleme legyen, a jellem pedig nem más, mint amit a műalkotás sejtet vagy elárul a művész egyéniségéről, lelkéről vagy szívééről, vagy ahogy a kínai mondja: „melléről”. Enélkül a jellem vagy egyéniség nélkül a műalkotás halott s nincs az a virtuozitás vagy technikai tökéletesség, ami az élettelenségtől megmenthetné. Egyéniség nélkül még a szépség is banálissá válik. Sok lány nem tudja ezt, aki hollywoodi sztár szeretne lenni s beéri azzal, hogy Marlene Dietrich vagy Jean Harlowt utánozza, kétségbe ejtve a tehetségeket kutató mozidirektort. Annyi banális csinos arcocska van s oly kevés friss egyéni szépség. Miért nem tanulmányozzák ezek Marie Dressler színjátszását? Minden művészet egy s alapja egyformán a kifejezés és az egyéniség elve, akár mozi-színjátszásról, akár festésről, akár írásról van szó. Valóban, ha az ember Marie Dressler vagy Lionel Barrymore játékát nézi, megtanulhatja az irodalmi stílus titkát is. Az egyéniség bájának kiművelése a legfőbb alapja minden művészetnek, mert bármit tegyen is a művész, jelleme meglátszik a munkáján.

III. Az olvasás művészete

Az olvasást, vagy a könyvek élvezését mindig a kulturált élet szépségei közé számították s becsülték és irigyelték azok, akik ritkán ajándékozhatják meg önmagukat ezzel a kiváltsággal. Könnyen érthető ez, ha szemügyre vesszük a különbséget az olvasó és a nem olvasó ember élete között. Aki nem szokott olvasni, idő és tér tekintetében be van börtönözve a maga szűk környezetébe. Élete megszabott kerékvágásban halad; mindössze néhány barátjával és ismerősével érintkezhetik és társaloghat s csak azt látja, ami közvetlen szomszédságában történik. Ebből a börtönből nincs szabadulás. De mihelyt könyvet vesz a kezébe, tüstént más világba lép s ha a könyv jó, érintkezésbe kerül a világ egyik legjobb társalgójával. Ez a társalgó vezetni kezdi s más országba vagy más korba viszi el, leveszi válláról valami egyéni fájdalom terhét, vagy megvitatja vele az életnek valami olyan oldalát, amelyről az olvasó semmit sem tud. Egy régi szerző kapcsolatba hozza valamelyik réges-régen elhunyt szellemmel s olvasás közben kezdi elképzelni, milyen lehetett ez a régi szerző s mifajta ember volt. Mencius és Szema Cs'ien, Kína legnagyobb történetírója, ugyanezt a gondolatot fejezték ki. Már most: az, hogy tizenkét óra közül kettőt más világban tölthetünk el s gondolatainkat elterelhetjük a közvetlen jelen gondjairól – valóban olyan kiváltság, amelyet irigyelhetnek a maguk testi börtönébe bezárt emberek. Az ilyen környezetváltozás lélektani hatása valóban az utazáshoz hasonló.

De tovább mehetünk. A könyv az olvasót mindig magával ragadja a gondolat és elmélkedés világába. Még ha fizikai eseményekről szól is, más az, ha az ilyen eseményeket személyesen látjuk vagy átéljük s más, ha könyvben olvasunk róluk, mert akkor az esemény mindig látványává válik, az olvasó pedig különálló nézővé. Az olvasás legjobb fajtája tehát az, amelyik ilyen szemlélődő hangulatba hoz bennünket s nem az, amelyik pusztán az események elmondásával törődik. Az újságolvasást, amire pedig rengeteg időt fordítunk, egyáltalán nem tekintem olvasásnak, mert az átlagos újságolvasó csak híreket akar az eseményekről s ezek a hírek nem indítják szemlélődésre.

Az olvasás célját véleményem szerint legjobban a Szung korszakbeli költő, Huang Sanku határozta meg. „A tudós, aki három napig nem olvasott semmit, úgy érzi, hogy beszéde ízetlenné válik, arcát pedig utálat megnézni a tükörben.” Természetesen úgy érti ezt, hogy az olvasás bizonyos bájt és ízt ad az embernek – ez az olvasás célja – s csak az ilyen célú olvasást nevezhetjük művészetnek. Az ember nem azért olvas, hogy „elméjét fejlessze”, mert mihelyt elméjének fejlesztésére kezd gondolni, vége az olvasás gyönyörűségének. Az ilyen ember azt gondolja magában: „El kell olvasnom Shakespeare-t, el kell olvasnom Sophoklest, el kell olvasnom X-et és Y-t s akkor művelt ember leszek”. Szerintem ez az ember soha életében nem lesz művelt. Egy este kényszeríteni fogja magát, hogy elolvassa Hamletet s úgy teszi le a könyvet, mintha rossz álomból ébredne, – egyetlen haszna az lesz a dologból, hogy elmondhatja: „olvasta” Hamletet. Aki kötelességérzetből olvas el egy könyvet, annak fogalma sincs az olvasás művészetéről. Az ilyen üzleti célú olvasás semmiben sem különbözik attól, amikor egy szenátor jelentéseket és kimutatásokat olvas beszéde előtt. Ez üzleti tanács-és információkérés, de nem olvasás.

Az olvasás egyedül elfogadható fajtája tehát Huang szerint az, amikor egyéni megjelenésünk bájának és beszédünk ízességének kedvéért olvasunk. A megjelenés báját nyilván nem fizikai szépségnek kell felfognunk. Amikor Huang arról beszél, hogy „arcát utálat megnézni”, nem fizikai rútságra gondol. Vannak rút arcok, amelyek lenyűgözően bájosak – és szép arcok, amelyek ízetlenek. Van egy kínai barátom, akinek feje olyan, mint egy bomba, s akit mégis gyönyörűség látni. A nyugati írók közt, amennyire a képeiket láttam, legszebb arca G. K. Chestertonnak volt. Ördögi összevisszasága bajusznak, szemüvegnek, busa szemöldöknek és gyűrött vonalaknak a két szemöldök találkozásánál. Az ember érezte, mennyi gondolat játszadzik e mögött a homlok mögött, minden pillanatban készen arra, hogy kitörjön a kötekedő, átható szemek mögül. Ez az, amit Huang szép arcnak nevezne, olyan arcnak, amelyet nem púder és rúzs készített ki, hanem pusztán a gondolkodás ereje. Ami a beszéd ízetlensége, az attól függ, hogyan olvas az ember. Az olvasás módszerétől függ, hogy van-e íz a beszédünkben vagy nincs. Ha az olvasóra ráragad a könyvek íze,

ezt elárulja társalgásában is s ha társalgásának van íze, az írásának is lesz bizonyosan.

Ezért az ízt vagy az ízlést tekintem minden olvasás kulcsának. Szükségképpen következik ebből, hogy az ízlés válogató és egyéni, akár csak étel dolgában. Az evés leghigiénikusabb módja végre is az, ha azt esszük, amit szeretünk, mert akkor nyugodtak lehetünk az emésztésünk felől. Olvasásban éppen mint ételben: ami az egyiknek étel, a másiknak mérge. A tanító nem kényszerítheti növendégeit, hogy azt szeressék olvasni, amit ő s a szülő nem várhatja el gyermekeitől, hogy ugyanolyan ízlésük legyen, mint neki. Ha pedig az olvasónak nincs ínyére, amit olvas, egész ideje kárbevesztett. Mint Yüan Csunglang mondja: „Hagyd békén azt a könyvet, amelyik nem tetszik neked, olvassa más”.

Nincs tehát olyan könyv, amelyet okvetlenül el kellene olvasni. Nincs olyan könyv a világon, amelyet mindenkinek olvasni kell – csak olyan könyv, amelyet valakinek bizonyos időben, bizonyos helyen, bizonyos körülmények között, életének bizonyos korszakában kell olvasni. Azt hiszem, az olvasást is, akár csak a házasságot, a sors határozza meg. Még ha van is olyan könyv, amelyet mindenkinek el kell olvasni – mint a Biblia – annak is meg van a maga ideje. Ha valakinek gondolkozása és tapasztalásai nem jutottak el addig a pontig, hogy bizonyos mesterművet elolvashasson, az a mestermű csak rossz ízt hagy maga után a szájában.

Ugyanaz az olvasó, aki életének különböző korszakaiban olvassa ugyanazt a könyvet, más-más ízt érzi. Például jobban élvezünk egy könyvet, ha már személyesen beszéltünk az írójával, vagy arcképét láttuk – s néha ismét más íze van a könyvnek, ha a szerzővel összevesztünk. Az olvasás tehát kétoldalú cselekvés s a szerző és az olvasó közt játszódik le. Ami nyereség van benne, abban éppen annyi a szerepe az olvasó belátásának és tapasztalásának, mint a szerzőének.

Szellemi fejlődésünk legdöntőbb eseménye szerintem: kedves írónk fölfedezése. Van szellemi rokonság a világon s a régi és modern idők írói közül igyekeznünk kell találni egyet, akinek szelleme rokon a miénkkel. Csak így lehet igazi hasznunk az olvasásból. Legyünk függetlenek és keressük meg magunk a

mestereinket. Hogy ki a kedves írónk, azt nem mondhatja meg senki, bizonyára mi magunk sem. Olyan ez, mint az első látásra kigyulladó szerelem. Az olvasónak nem mondhatja senki, hogy szeresse ezt vagy amazt, de ha megtalálta azt az író, akit szeret, ezt valahogy ösztönösen érzi meg. Vannak híres eseteink ilyen fölfedezésekről. Két tudós látszólag különböző korokban él, évszázadok választják el őket egymástól s gondolkozásuk és érzésük módja mégis annyira rokon, hogy úgy találkoznak össze egy könyv lapjain, mint amikor valaki a maga tükörképével találkozik. Mi kínaiak úgy beszélünk ezekről a rokon szellemekről, mint ugyanannak a léleknek új megtestesüléseiről. Szu Tungp'o azt mondta, hogy amikor először olvasta Csuangtszet, úgy érezte, mintha gyermekkorától mindig ugyanezeket gondolta és mindent ugyanebből a szempontból nézett volna. Amikor Yüan Csunglang egy éjszaka egy kis verseskötet olvasása közben fölfedezte ismeretlen kortársát, Hszü Vencs'angot, kiugrott ágyából, fellármázta barátját, az is olvasni kezdte a könyvet és felkiáltott, aztán együtt olvasták s újra kiáltozni kezdtek – szolgájuk már nem tudta, mit gondoljon. George Eliot megírta, hogy Rousseau első olvasása villanyütés módjára hatott rá. Nietzsche ugyanezt érezte Schopenhauer olvasása közben, csak hogy Schopenhauer zord tanítómester volt, Nietzsche pedig heves természetű tanítvány s így természetes, hogy a tanítvány később fellázadt tanítója ellen.

Csak az ilyen olvasás, kedves írónk fölfedezése válik hasznunkra. Akárcsak az első látásra szerelmes ember, mindent szépnek és jónak találunk benne. Erről az íróról tanítója hiába beszélne a fiatalembernek. Ez az író éppen neki való: stílusa, ízlése, szempontja, gondolkozásmódja, mind helyes. Az olvasó aztán kezd fölfalni minden szót és minden sort, amit, az író leírt s mert lelki rokonság van köztük, könnyen magába szív és megemészt mindent. Az író elvarázsolta, ő pedig örül ennek a varázslatnak s lassanként a maga hangja, modora, mosolygása és beszédmódja hasonlítani kezd az íróéhoz. Valósággal felolvad irodalmi szerelmesében s ezekből a könyvekből szerzi lelki táplálékát. Néhány esztendő múlva elmúlik a varázs, kissé megunja szerelmesét s új irodalmi szerelmezt keres –mire aztán három vagy négy ilyen szerelmezt tökéletesen elfogyasztott, maga is mint író bukkan fel. Sok olvasó van, aki

sohasem lesz szerelmes, mint ahogy sok fiatal férfi és nő van, aki jobbra-balra flörtöl és nem tud mélységesen ragaszkodni valakihez. Az ilyen olvashat akármenyit, sohasem viszi semmire.

Az olvasás művészetének ilyen felfogása nem engedi, hogy az olvasást kötelezettségnek tekintsük. Kínában sokszor biztatják a tanulókat, hogy „keservesen tanuljanak”. Volt egy híres tudós, aki keservesen tanult s ha éjjel tanulás közben elbóbiskolt, dikiccsel döfte meg a lábikráját. Volt egy másik, amellet egy szolgáló állt, amikor éjszaka tanult, hogy mindig fölébressze, valahányszor elalszik. Értelmetlen dolog. Ha valaki előtt ott van a könyv s elalszik, miközben valami bölcs régi író szól hozzá, az csak feküdjék le szépen. Nem használ neki, akármenyit döfködi dikiccsel a lábikráját, akárhányszor rázza fel a szolgáló. Az ilyen ember minden érzékét elveszítette az olvasás gyönyörűsége iránt. Valamirevaló tudós sohasem tudta, mi az a „büflázás”, vagy „keserves tanulás”. Csak szereti a könyvet és olvas, mert nem tehet másként.

Ha ezt a kérdést elintéztük, tudunk válaszolni arra a kérdésre is, hogy mikor és hol kell olvasni. Az olvasásnak nincs megszabott ideje vagy helye. Ha kedvünk támad az olvasásra, olvashatunk akárhol. Ha valaki ismeri az olvasás gyönyörűségét, olvasni fog iskolában és iskolán kívül és minden iskola ellenére. Tanulhat még a legjobb iskolában is. Tszeng Kuofan ezt írta egy családi levélben, amelyben arról volt szó, hogy egyik öccse a fővárosba kívánczolt és jobb iskolában akart tanulni: „Ha valaki tanulni akar, tanulhat falusi iskolában is, vagy sivatagban, vagy népes utcán s tanulhat mint favágó vagy disznópásztor is. De ha nem akar tanulni, akkor nemcsak a falusi iskola nem alkalmas a tanulásra, hanem még egy csöndes falusi ház vagy egy tündérsziget sem.” Vannak emberek, akik fontoskodó pózban helyezkednek el az asztal mellett, amikor olvasni készülnek s aztán panaszkodnak, hogy nem tudnak olvasni, mert a szoba hideg, vagy a szék kemény, vagy a világítás erős. És vannak írók, akik panaszkodnak, hogy nem tudnak írni, mert sok a moszkító, vagy a papír fényes, vagy az utca lármás.

A Szung korszakbeli nagy tudós, Ouyang Hsziu megvallotta, hogy három helyen tud legjobban írni: ágyban, lóháton és árnyékszéken. Egy másik híres Cs'ing korbéli tudós, Ku Cs'ienli arról a szokásáról volt ismeretes, hogy nyáron „meztelenül olvasta a konfuciánus

klasszikusokat”. Másrészt ha valaki nem szeret olvasni, az év minden szakában jó okokat találhat, hogy ne olvasson:

*Tavasszal tanulni kár,
Alvásra jó csak a nyár,
S ha télen korán havazik,
Az olvasással várj tavaszig.*

Micsoda hát az olvasás igazi művészete ? Egyszerű a válasz: végy kezébe egy könyvet és olvas, amikor olyan kedved kerekedik. Az olvasásnak önkéntelenül kell jönni, hogy tökéletesen élvezhessük. Az ember például kezébe veszi Omar Khayyamnak egy kötetét s szerelmesével kézenfogva leül olvasni a folyó partján. Ha szép felhők vannak a fejük fölött, hadd olvassák a felhőket és feledkezzenek meg a könyvről, vagy olvassák a könyvet meg a felhőket egyszerre. Időnkint egy jó pipa vagy egy jó csésze tea még tökéletesebbé teszi a dolgot. Vagy esetleg havas éjszakán, amikor az ember a tűz mellett ül, teafőző üst zümmög a tűzhelyen s keze ügyében teli dohányzacskó hever, maga köré gyűjt egy tucat filozófiai és közgazdasági könyvet, versgyűjteményt és életrajzot, egymásra halmozza a díványon, kényelmesen lapozgat bennük s csöndesen belekezd abba, amelyik abban a pillanatban megtetszik neki. Csin Sent’an azt mondja, hogy tiltott könyvet olvasni zárt ajtók mögött havas éjszakán az élet legnagyobb gyönyörűségei közé tartozik.

Az olvasás gyönyörűségének legjobb leírását a legnagyobb kínai költő, Li Cs’ingcsau (XII. század) önéletrajzában találtam. Valahányszor az ura megkapta havi ösztöndíját, mint a Császári Akadémia növendéke, elmentek a templomba ócska könyveket és feliratos kövekről készült metszeteket vásárolni. Hazafelé vettek egy kis gyümölcsöt, otthon pedig együtt kezdték a gyümölcsöt hámozni s az újonnan vásárolt metszeteket vizsgálgatni – vagy pedig teát ittak s összehasonlították különböző kiadások szövegeit. Ahogy önéletrajzi vázlatában írja:

„Jó emlékezőtehetségem van s amikor vacsora után odahaza csöndesen üldögélünk, főzünk egy kanna teát s a polcokon felhalmozott könyvekre mutatva, találgatjuk, hogy egy bizonyos

passzus egy bizonyos könyv melyik kötetének hányadik lapján és hányadik sorában fordul elő, – aki eltalálta, elsőnek ihatja meg a teáját. Ha valamelyikünk jól találta el a helyet, magasra emeljük a teáscsészét s hangos kacagásban törünk ki, úgy hogy némelykor a tea ruhánkra ömlik és nem tudjuk meginni. Ilyenkor boldogok vagyunk, hogy ebben a szép világban élhetünk és öregedhetünk meg! Fejünket magasán tartjuk, akármilyen szegénységben, akármennyi baj közt élünk is ... Idővel gyűjteményünk mind nagyobbra nőtt s a könyvek és műtárgyak asztalokon, ágyakon halmozódtak föl, mi pedig szemünkkel és elménkkel élveztük, tervezgettünk és vitatkoztunk róluk s nagyobb boldogságot ízleltünk meg, mint aminőt kutyák, lovak vagy zene és tánc szerezhettek ...”

Ezt a vázlatot öreg korában írta, amikor az ura meghalt már s ő maga elhagyatott öreg asszony volt, aki egyik helyről a másikra menekült, mert akkor törtek be Észak-Kínába a Csin törzsek.

IV. Az írás művészete

Az írás művészete sokkal szélesebbkörű fogalom, mint maga az írás vagy az írás technikája. A kezdő írónak valóban javára szolgálna, ha nem sokat törődne az írás technikájával, nem bíbelődne ilyen felszínes dolgokkal, hanem leszállana saját lelkének mélyébe, hogy kialakítsa a maga őszinte irodalmi egyéniségét, ami minden írásművészetnek alapja. Ha ezt az alapot megfelelően lerakta az ember s őszinte irodalmi egyéniségét kiművelte: a stílus magától jön, mint ennek természetes következménye s a technika apró kérdései maguktól is megoldódnak. Igazán nem baj, ha az író nincs tisztában a retorika és a nyelvtan minden szabályával, csak legyen jó, amit ír. A kiadóknál mindig vannak hivatásos lektorok, akik törődnek a vesszőkkel, pontosvesszőkkel és apró pongyolaságokkal. Viszont a legnagyobb nyelvtani vagy irodalmi pallérozottság sem tehet valakit íróvá, ha irodalmi egyéniségének kiművelését elhanyagolja. Ahogy Buffon mondja: „A stílus maga az ember.” A stílus nem módszer, nem rendszer, még csak nem is ékessége az ember írásának; a stílus az a teljes benyomás, amelyet az olvasó szerez az író szelleméről, mélységéről vagy felületességéről s egyéb tulajdonságairól, mint például: szellemesség, humor, maró gúny, jóindulatú megértés, gyöngédség, kedves cinizmus vagy cinikus kedvesség, keményfejűség, gyakorlati józan ész és általános állásfoglalás a dolgokkal szemben. Világos, hogy nincs a világon kézikönyv, amely előadja „a humor technikáját”, nincs „háromórás tanfolyam a cinikus kedvességről”, nem kapható „a gyakorlati józan ész tizenöt szabálya” vagy „a gyöngéd érzés tizenegy szabálya”.

Mélyebbre kell hatolnunk az írás művészetének felszínénél s akkor tüstént úgy látjuk, hogy az írás művészetének kérdése magában foglalja az irodalom, a gondolkozás, a szempont, az érzelem, az olvasás és írás egész kérdését. Amikor irodalmi hadjáratot folytattam Kínában az Önkifejezés Iskolájának feltámasztásáért s elevenebb és egyénibb prózai stílus kialakításáért, egyik tanulmányt a másik után kellett írnom s ezekben mondtam el nézeteimet az irodalomról általában s ezen belül az írás

művészetéről. Megpróbálkoztam egy sorozat irodalmi epigrammával is; ezeknek közös címe *Szivarhamu* volt. Íme egy kis szivarhamu:

a) *Technika és egyéniség*

A szerkesztéstan professzorai úgy beszélnek az irodalomról, mint az ács a művészetéről.

Az írásnak nincs technikája. Minden jó kínai író, akit becsülök valamire, megtagadta a technikát.

Az írás technikája olyan az irodalomban, mint a dogma az egyházban, – hétköznapi elmék foglalkozása hétköznapi dolgokkal.

A kezdőt rendszerint zavarba hozza a technika megvitatása, – a regény, a dráma, a zene és a színpadi játék technikája. Nem veszi észre, hogy az írás technikájának semmi köze az író születéséhez s a színjátszás technikájának semmi köze a nagy színész születéséhez. Még csak nem is gyanítja, hogy egyéniség is van a világon, pedig ez az alapja minden sikernek művészetben és irodalomban.

b) *Az irodalom megbecsülése*

Ha valaki egy sereg jó íróat olvas s úgy érzi, hogy az egyik igen elevenen írja le a dolgokat, a másokban nagy gyöngédség és finomság van, a harmadik választékosan fejezi ki magát, a negyedik leírhatatlanul bájos, az ötödiknek írása jó whiskyhez hasonlít, a hatodiké édes borhoz, – ne féljen azt mondani, hogy szereti és becsüli őket, ha becsülése őszinte. Ha már ekkora olvasottsága van, megvan a kellő alapja, hogy tudja, mi a kedvesség, édesség, erő, elmésség, csípősség, finomság és báj. Ha mindezeket az ízeket megkóstolta, akkor egyetlen kézikönyv elolvasása nélkül is tudja, mi a jó irodalom.

A legelső szabály az irodalom tanulmányozója számára, hogy tanulja meg a különböző ízeket végigkóstolni. A legjobb íz a kedvesség és édesség, de ezt nehezen érheti el az író. Kedvesség és puszta laposság közt igen kicsi a távolság.

Az az író, akinek gondolataiban nincs mélység és eredetiség, ízetlenné válhatik, ha megpróbálkozik az egyszerű stílussal. Csak

friss halat lehet saját levében megfőzni; az állott halat anchovismártással, borssal és mustárral kell ízesebbé tenni, – minél többet tesznek hozzá, annál jobb.

A jó író olyan, mint Yang Kueifei nővére, aki a császárhoz is beléphetett, púder és festék nélkül. A többi szép hölgy a palotában mind rászorult ezekre a szépítőszerekre. Ezért van az, hogy oly kevés író mer egyszerűen írni.

c) Stílus és gondolat

Az írás jó vagy rossz, aszerint, hogy bája, és íze van-e vagy nincs. Ennek a bájnak nincsenek szabályai. A báj úgy száll fel valakinek írásából, mint a füst a pipából, vagy a felhő a hegytetőről, nem tudva, merre tart. Legjobb stílus „a szálló felhő és folyó víz stílusa” mint Szu Tungp’o prózája.

A stílus a nyelv, gondolat és egyéniség keveréke Némely stílus pusztán nyelvből áll.

Az ember stílusának színét mindig „irodalmi szerelmese” adja meg. Egyre hasonlóbba válik hozzá gondolkozásában és kifejezésmódjában. A kezdő csak így fejlesztheti stílusát. Saját stílusát később találja meg az ember, amikor önmagát megtalálja.

Sohasem tanulhatunk semmit egy könyvből, ha íróját gyűlöljük. Bárcsak az iskolamesterek gondolnának erre!

Az ember jelleme részben vele születik s így a stílusa is. Másik része csak ráragad.

Akinek kedves írója nincs, az el van veszve. Örök életére olyan marad, mint a meg nem termékenyített ovum, vagy bibeszár. Kedves írója vagy irodalmi szerelmese olyan a lelkének, mint a virágpor.

Mindenkinek megvan valahol a világon a maga kedves írója, csak nem mindenki fárad azzal, hogy megtalálja.

A könyv olyan, mint az életnek vagy egy városnak a képe. Vannak olvasók akik megnézik New York vagy Párizs képeit, de sohasem látják New Yorkot vagy Párizst magát. A bölcs ember olvassa a könyvet, de magát az életet is. A világ egyetlen nagy könyv s az élet egyetlen nagy iskola.

A jó olvasó úgy kifordít egy író, mint a koldus a kabátját, amikor bolhát keres benne.

Vannak írók, akik állandóan és kellemesen bosszantják az olvasóikat, akár csak a koldus bolháktól nyüzsgő kabátja. A viszketés nagy dolog.

Két bányája van a nyelvnek, egy új meg egy régi. A régi a könyvekben van, az új a közönséges emberek beszédjében. Másodrendű művészek a régi bányákban kutatnak, az új bányából csak elsőrendű művész hozhat fel valamit. A régi bánya ércét már beolvasztották, az új bányáét nem.

Vang Cs'ung (Kr. u. I. század) megkülönböztette a szakembert a tudóstól s az író a gondolkozótól. Azt hiszem, a szakemberből akkor lesz tudós, amikor tudása kiszélesedik s az íróból akkor lesz gondolkozó, amikor bölcsessége elmélyül.

A tudós írása abból áll, hogy más tudósoktól kölcsönöz s minél több tekintélyt és forrást idéz, annál tudósabbnak látszik. A gondolkozó írása abból áll, hogy saját beleitől kölcsönzi az eszméket s minél nagyobb gondolkozó valaki, annál inkább függ saját bélmedveitől.

A tudós olyan, mint a holló, amely úgy táplálja fiókáit, hogy kiköpi szájából, amit evett. A gondolkozó olyan, mint a selyemhernyó, amely nem eperfalevelet, hanem selymet ad nekünk.

Az írást megelőzi a terhesség korszaka, pontosan úgy, ahogy az embrió fejlődik születése előtt anyja méhében. Ha valakinek kedves írója kicsiholta a lelkében a szikrát s megindította benne az élő gondolatok áradatát, ez olyan, mint a megtermékenyítés. Ha valaki siet írását kinyomatni, mielőtt gondolatai végigmentek a terhességnek ezen a korszakán: ez hasmenés, amit összetévesztettek a szülési fájdalmakkal. Ha az író eladja lelkiismeretét és meggyőződése ellenére ír, ez mesterséges abortusz s az embrió mindig halva születik. Ha az író heves görcsöket érez, mintha elektromos vihar dúlna a fejében s nem boldog addig, amíg gondolatait ki nem adta magából és roppant megkönnyebbülést érez, amikor papírra vetette: ez irodalmi szülés. Ezért érez az író olyan anyai szeretetet irodalmi alkotása iránt, mint az anya a kisbabája iránt.

Ha az író gyűlöli valakit s tollat akar ragadni, hogy éles támadást intézzon ellene, de jó oldalait még nem látja: tegye le a tollát, mert még nincs joga, hogy az éles támadást papírra vesse.

d) Az Önkifejezés Iskolája

Az önkifejezés irodalmi iskoláját a három Yüan fivér alapította a XVI. század végén.

Az írás csak természetünk vagy jellemünk kifejezése és éltető szellemünk működése. Az úgynevezett „isteni ihlet” csak: ennek az éltető szellemnek áradata s valódi oka a hormonok túlságos elszaporodása a vérben.

Amikor egy régi mester képét nézzük, vagy egy régi író könyvét olvassuk, csak ennek az éltető szellemnek áradatát figyeljük. Némelykor, ha ez az energiaáradat kiszárad, vagy az ember szelleme elgyengül, még a legjobb kalligráfus vagy író alkotásából is hiányzik a szellem vagy az életerő.

Az a bizonyos „isteni ihlet” rendszerint reggel szállja meg az embert, ha jól aludt, szépet álmódott és magától ébredt fel. Aztán reggeli tea után elolvassa az újságokat, nem talál izgató híreket, lassan bemegy dolgozószobájába leül egy ragyogó ablak mellé, tiszta íróasztalához, miközben odakint kedvesen süt a nap és gyöngéden suttog a szellő. Az ember ilyenkor jó tanulmányokat, jó verseket, jó leveleket tud írni, jó képeket fest és jó címekeket ír rájuk.

Az úgynevezett „én” vagy „egyéniség” egy csomó végtagból, izomból, idegből, észből, érzelemből, kultúrából, megértésből, tapasztalásból és előítéletből áll. Részben természet, részben kultúra; részben velünk született, részben kiművelték. Az ember természete már születésekor, sőt még előbb is meg van határozva. Egyik ember természettől fogva keményszívú és közönséges; a másik természettől fogva őszinte, egyenes, lovagias és nagylelkű; ismét másik természettől fogva lágy és gyöngé vagy aggodalmas jellemű. Az ilyen dolgok benne vannak az ember „csontja velejében” s az egyéniség típusát a legjobb tanító vagy a legbölcsebb szülő sem változtathatja meg. Más tulajdonságokat viszont születésünk után szerzünk meg nevelés és tapasztalás útján, de minthogy gondolataink, eszméink és benyomásaink a legkülönbözőbb forrásokból, különböző irányú befolyásokból származnak életünk különböző korszakaiban, tehát eszméink, előítéleteink és szempontjaink megdöbbenően következetlenek. Egyik ember

szereti a kutyát és fél a macskától, másik szereti a macskát és fél a kutyától. Ezért az emberi egyéniség típusainak tanulmányozása a lehető legbonyolultabb tudomány.

Az Önkifejezés Iskolája azt követeli, hogy írásunkban csak a magunk gondolatait és érzéseit, őszinte szeretetét és gyűlöletét, őszinte félelmeit és őszintén megvallott vesszőparipáit fejezzük ki. A kifejezésben ne is próbáljuk különválasztani a rosszat a jótól, ne féljünk attól, hogy nevetségessé válunk a világ szemében s ne féljünk ellentmondani a régi bölcseknek, vagy jelenkori tekintélyeknek.

Az Önkifejezés Iskolájához tartozó írók szeretik a legjellemzőbb fejezetet egy tanulmányban, a legjellemzőbb mondatot a fejezetben s a legjellemzőbb kifejezést a mondatban. Amikor egy jelenetet, érzelmet vagy eseményt leírnak vagy elbeszélnek, akkor azt a jelenetet írják le, amelyet maguk láttak, azt az érzést, amelyet maguk éreznek, – az eseményt pedig úgy adják elő, ahogy ők fogják fel. Ami ehhez a szabályhoz alkalmazkodik, az irodalom, ami nem alkalmazkodik, nem irodalom.

Az Önkifejezés Iskolája éppen, mert annyira szereti az őszinte érzést, természetszerűen megveti a stílus ékességeit. Mindig az írás tiszta, enyhe ízéért harcol. Elfogadja Mencius mondását: „Az írás egyetlen célja, hogy kifejező legyen”.

Az irodalmi szépség egyedül a kifejezőképességben rejlik.

Ennek az iskolának veszélyei közé tartozik, hogy az író stílusa lapossá fajulhat (Yüan Csunglang), vagy túlságosan excentrikus eszméket fejt ki (Csin Sengt'an), vagy pedig eszméi túlságosan eltérnek a megállapodott tekintélyek gondolkozásától (Li Csovu). Ezért gyűlölték annyira az Önkifejezés Iskoláját a konfuciánus kritikusok. De az igazság az, hogy ezek az eredeti írók mentették meg a kínai gondolkozást és irodalmat a tökéletes egyformaságtól – a haláltól. A legközelebbi évtizedekben bizonyosan el fogják ismerni őket.

Az ortodox kínai irodalom bevallott célja az volt, hogy a bölcsek elméjét fejezze ki, ne pedig az írókét s ezért halott volt; az Önkifejezés Iskolájának célja, hogy ne a bölcsek, hanem az írók elméjét fejezze ki – s ezért eleven.

e) A bizalmas stílus

A bizalmas stílusú író fesztelen hangon beszél. Nyíltan elárulja gyöngéit s éppen ezzel fegyverez le bennünket.

Író és olvasó viszonya ne olyan legyen, mint a szigorú tanítóé és tanítványáé, hanem olyan, mint két meghitt barát viszonya egymással. Csak így támadhat melegség közöttük.

Aki írásaiban nem meri az „én” szót használni, abból sohasem lesz jó író.

Jobban szeretem a hazugot, mint az igazmondót s az indiszkrét hazugot jobban, mint a titkolódzót. Indiszkréciói arra vallanak, hogy szereti az olvasóit.

Az indiszkrét bolond a legjobb diplomata. Megnyeri az emberek szívét.

Ilyennek képzelek egy jó folyóiratot: kéthetenként összehívunk egy csomó jól társalgó embert egy kis helyiségbe s hagyjuk, hogy csevegjenek egymással. Az olvasók hallgatják ezt a csevegést, amely körülbelül két óra hosszat tart. Olyan az egész, mint egy kellemes esti beszélgetés, utána az olvasó lefekszik s másnap reggel, amikor fölkel, hogy munkához lásson, mint banktisztviselő, vagy számvizsgáló, vagy iskolaigazgató, aki intőket küldözget a diákoknak: érzi, hogy a tegnapi esti beszélgetés íze még ott van a szájában.

f) Mi a szépség

Az a valami, amit irodalmi szépségnek és a dolgok szépségének neveznek, erősen függ a változástól és mozgástól, alapja pedig az élet. Ami él, az mindig változik és mozog, ami pedig természetesen változik és mozog, az szép. Hogyan lehet irodalomra vagy írásra szabályokat felállítani, amikor látjuk, hogy hegycsúcsok, szakadékok, folyamok, szeszélyes és nyers mivoltukban sokkal, de sokkal szebbek a csatornáknál, már pedig formálásukban semmiféle mérnöki számításnak nem volt része? A csillagképek: az ég irodalma, a híres hegyek és nagy folyók: a föld irodalma. A föld kérge összezsugorodik és kitágul, hegyeket tol föl és mély tengereket alkot. Vajon a föld tudatosan alkotta az Öt Szent Hegyet,

azért, hogy mi megbámuljuk? Nem, – de azért a T'aihua meg a K'uenlueen hegyek hatalmas ritmusokkal büszkélkednek s a Nefrit Leány meg a Tündérfiú áhítatkeltő csúcsokon állnak körülöttünk, látszólag a mi gyönyörűségünkre. Mindezeket csak úgy mulatságból alkotta a Teremtő, a művészet nagy mestere. Vajon ráérnek-e a felhők, amikor a hegytetőkről elindulnak s dühös, korbácsoló hegyi szelekkel találkoznak össze, – ráérnek-e, mondom, arra gondolni, hogy szoknyájuk és kendőjük tessék nekünk? És mégis kikészítik magukat, néha halpikkelyekhez, néha brokátmunkákhoz hasonlítanak, máskor vágató kutyákhoz, bömbölő oroszlánokhoz, táncoló fönixekhez, ágaskodó egyszarvúakhoz – mint valami remek műalkotás. Vagy ráérnek-e az őszi fák, amelyek érzik már a hideg csípését s a fagy pusztítását s alaposan el vannak foglalva azzal, hogy lélegzésüket lelassítsák és erőiket elraktározzák, – ráérnek-e, mondom, hogy kifessék és kipúderezzék magukat az országúton közelfő utas számára? És mégis oly bűvösek, oly tiszták, oly búsak és elhagyatottak, – sokkal különbek Van Vei és Mi Fei festményeinél.

És így mindennek, ami él e világon, megvan a maga irodalmi szépsége. Tudjuk tehát, hogy a „*ven*”, azaz a dolgok irodalmi szépsége természetükből ered s mindaz, ami önnön természetének megfelel, *ven*-be vagy szépséges vonalakba öltözik. Tehát a *ven* vagy a vonal és alak szépsége benne van a dologban, nem kívülálló valami. A ló patája gyors vágatás céljára van megformálva; a tigris karma arra, hogy belevágja zsákmányába; a gólya lába arra, hogy a mocsárban gázoljon; a medve talpa arra, hogy jégen járjon. Gondol-e valaha is a ló, a tigris, a gólya vagy a medve a maga alakjának és arányainak szépségére? Egyetlen igyekezete, hogy életműködéseit végezze és mozgásra alkalmas helyzetet foglaljon el. De a mi szempontunkból a ló patája, a tigris karma, a gólya lába és a medve talpa szembetűnően szép: vagy erőt sejtető körvonaláival, vagy vonalainak karcsúságával és szigorúságával, vagy tiszta kontúrjaival, vagy ízületeinek erőteljes darabosságával. Szépségük állásukból vagy mozgásukból származik, testi alakjuk pedig testi funkcióik eredménye – és ez a titka az írás szépségének is. Az irodalmi mestermű olyan, mint egy darab természet, formátlanságában is jól van megformálva, a báj és szépség csak mint járulék tartozik hozzá. Amit mi kínaiak „*sih*”-nek nevezünk, az a

mozgás szépsége, nem pedig a statikus arányok szépsége. Mindenben, ami él és mozog, megvan a *sih*, tehát van benne szépség és erő – s megvan a *ven*, vagyis az alak és a vonal szépsége.

TIZENHARMADIK FEJEZET – VISZONYUNK ISTENHEZ

I. A vallás helyreállítása

Annyian hiszik magukról, hogy ismerik istent és tudják, hogy mi tetszik, mi nem tetszik Istennek, hogy aki erről a tárgyról beszélni mer, azt egyik oldalról okvetlenül szentségtörőnek, a másiktól prófétának tekintik. Mi emberek, akik egyénileg billiomodrésze sem vagyunk a föld kérgének, amely pedig billiomodrésze sincs a nagy világegyetemnek, – azt merjük hinni, hogy ismerjük Istent!

Hanem azért semmiféle életfilozófia nem teljes, az ember szellemi életéről alkotott semmiféle felfogás nem megfelelő, ha kielégítő és harmonikus viszonyba nem jutunk a bennünket körülvevő világegyetem életével. Az ember elég fontos valami: legfontosabb tárgya tanulmányainknak: ez a humanizmus lényege. De az ember egy nagyszerű világegyetemben él, amely éppoly csodálatos, mint az ember maga s aki nem ismeri a körülötte lévő nagyobb világot, annak eredetét és célját, arról nem mondhatjuk, hogy igazán kielégítő életet él.

Az ortodox vallással az a baj, hogy történeti fejlődése folyamán összekeveredett egy sereg dologgal, amely határozottan kívül áll a vallás erkölcsi birodalmán, – fizikával, geológiával, asztronómiával, kriminológiával, a nemiségi és a nő felfogásával. Ha az erkölcsi lelkiismeret birodalmára korlátozta volna magát, ma nem lenne olyan óriási munka a valláshoz visszafordulni. Könnyebb lerombolni a „Mennyország” és a „Pokol” megszokott fogalmát, mint Isten fogalmát lerombolni.

Másfelől a tudomány a modern keresztény számára újabb és mélyebb értelmét tárja fel a világegyetem misztériumának, új fogalmat ad neki az anyagról, mint az energia másik elnevezéséről, – ami pedig magát Istent illeti, Sir James Jeans szavai szerint: „A világegyetem alighanem inkább nagy gondolat, mint nagy gépezet.” A matematikai számítás maga is bizonyítja matematikailag kiszámíthatatlan mennyiségek létezését. A vallásnak vissza kell

húzódnia s ahelyett, hogy annyi mindent tanítana, ami a természettudományok birodalmába tartozik, egyszerűen tudomásul kell vennie, hogy ez nem a vallás dolga; még kevésbé szabad megengednie azt, hogy lelki élmények érvényessége egyáltalán oda nem tartozó kérdésektől függjön, mint például hogy az ember négyezer és egynéhány esztendeje vagy millió év óta él-e a földön, vagy hogy a föld lapos-e vagy gömbölyű, vagy összecukható teaasztalhoz hasonlít, vagy hindu elefántok vagy teknősbékák hátán nyugszik. A vallás szorítkozzék az erkölcs területére, az erkölcsi öntudat területére, – ennek megvan a maga méltósága és minden tekintetben megállja a versenyt a virágok, a halak és a csillagok tanulmányozásával. Szent Pál hajtotta végre az első sebészeti operációt a judaizmuson s végtelenül nagy hasznára volt a vallásnak, amikor különválasztotta a konyha kérdéseitől. A vallás igen sokat fog nyerni, amikor nemcsak a konyhától választják el, hanem a geológiától és összehasonlító anatómiától is. Nem szabad, hogy a vallás ezentúl belekontárkodjék asztronómiába és geológiába s régi, népies hiedelmeket őrizgessen. A vallás hallgasson tisztességtudóan, amikor a biológia tudósai beszélnek, – akkor sokkal, de sokkal kevésbé együgyűnek látszik majd s mérhetetlenül sokat nyer az emberiség becsülésében.

Azt a vallást, amely a modern életben elképzelhető, minden egyénnek ki kell mentenie a maga számára az egyházból. Mindig megvan a lehetősége annak, hogy meghódoljunk a Nagy Szellem előtt a szertartások és az imádat légkörében, mint ahogy szó nélkül imádkozva térdelünk és elnézzük az ónkarikás ablakokat, bárhogyan vélekedünk is a teológiai dogmákról. Ebben az értelemben Isten imádása tisztán esztétikai élménnyé válik, saját élményünké, amely valójában nagyon hasonlít ahhoz, amikor elnézzük a fák vagy dombok körvonalai mögött lenyugvó napot. Ez az esztétikai élmény igen közeli rokonságban lesz a költészettel. Ami vallás megmaradt az életünkben, az a tisztelet erősen leegyszerűsödött érzése lesz az élet szépsége, nagysága és titokzatossága iránt, minden felelősségével egyetemben, de hiányozni fognak belőle azok a jó öreg, derűs bizonyosságok s azok a ráarakódott rétegek, amelyeket a teológia halmozott a fölszínére. Ebben az alakjában egyszerű a vallás és sok modern embert ki is elégít. A középkor szellemi

teokráciája végképpen visszahúzódóban van, – az egyéni halhatatlanságot illetően pedig, ami a vallás vonzóerejének második legfőbb oka: manapság igen sok ember beéri annyival, hogyha meghal, hát meghal.

A halhatatlansággal való törődésünkben van valami patológikus. Hogy az ember kívánja a halhatatlanságot, az még érthető, de a keresztény vallás hatása nélkül ez a kívánság sohasem kötötte volna le ily aránytalan mértékben a figyelmünket. Szép gondolat, nemes elképzelés helyett, amely valahol a fantázia és a valóság közt lebeg a költészet birodalmában, halálosan komoly dologgá vált s a szerzetesek esetében a halálnak vagy az utána következő életnek gondolata tölti be ennek az életnek legnagyobb részét. Az igazság az, hogy ötvenen túl a legtöbb ember, akár pogány, akár keresztény, nem fél a haláltól s ezért nem lehet pokollal ijesztgetni, ezért gondol kevesebbet a mennyországra. Igen gyakran halljuk, amint nyugodtan cseveg sírfeliratáról, síremléke tervéről s a halottégetés jó oldalairól. És nemcsak azokra gondolok itt, akik bizonyosak abban, hogy a mennyországba kerülnek, hanem azokra is, akik realisztikus szemmel úgy fogják fel a helyzetet, hogy halálukkal úgy kialszik az életük, mint a gyertya lángja. Korunk legnagyobb elméi közül sokan kijelentették, hogy nem hisznek az egyéni halhatatlanságban s nem is törődnek vele, – H. G. Wells, Albert Einstein, Sir Arthur Keith és még egy sereg –de nem hinném, hogy a halál félelmét csak elsőrangú elmék győzhetik le.

Sokan vannak, akik az egyéni halhatatlanságot másfajta, meggyőzőbb halhatatlansággal helyettesítették, – a fajnak vagy a műnek és az ember hatásának halhatatlanságával. Elég az, hogyha meghalunk, hátrahagyott művünk tovább hat másokra, bármilyen kicsiny szerepet játszik is annak a közösségnek életében, amelyhez tartoztunk. Megkopaszthatjuk a virágot és földre szórhatjuk a szirmait, de azért finom illata a levegőben marad. Különb, észszerűbb és kevésbé önző fajtája ez a halhatatlanságnak. Ebben a nagyon reális értelemben elmondhatjuk, hogy Louis Pasteur, Luther Burbank és Thomas Edison még itt élnek közöttünk. Mit jelent az, hogy testük meghalt, amikor a „test” semmi egyéb, mint elvont, általános neve a kémiai alkatrészek folyton változó kombinációjának! Az ember kezdi úgy látni saját életét, mint egy cseppet egy örökké

hőpölygő folyóban s örül, hogy a maga részéről hozzájárulhat az élet hatalmas áradatához. Ha csak egy kicsit kevésbé lenne önző, nagyon is meg lehetne ezzel elégedve.

II. Miért vagyok pogány?

A vallás mindig egyéni, személyes dolog. Mindenkinek magának kell kidolgoznia a maga nézeteit a vallásról s akárhogy sikerül is: ha őszinte, Isten nem fogja megróni érte. Minden ember vallási élménye csak reá magára nézve érvényes, mert – amint mondtam – nem olyan dolog ez, amiről vitatkozni lehetne. De egy becsületes lélek története, amely vallási problémákkal küszködött, mindig a hasznára lehet másoknak, ha őszintén beszéli el s ezért a vallásról szólva, lemondok az általánosságokról s a magam történetét beszélem el.

Pogány vagyok. Ezt az állítást úgy lehetne felfogni, hogy lázadást jelent a kereszténység ellen; de a „lázadás” igen kemény szó s nem fejezi ki pontosan az olyan ember lelkiállapotát, aki fokozatos fejlődés útján lépésről-lépésre távolodott el a kereszténységtől s közben kétségbeesetten, szeretettel és kegyelettel kapaszkodott a hittételek egész sorába, amelyek akarata ellenére siklottak ki a kezéből. Minthogy gyűlölet sohasem volt benne, hát lázadásról sem lehet beszélni.

Minthogy lelkész családjából származom s valamikor keresztény papnak készültem, természetes érzelmeim az egész küzdelem folyamán inkább a vallás mellett, mint ellene szólaltak meg. Az érzelmek és az értelem konfliktusában fokozatosan jutottam el oda, ahol például végleg megtagadtam a megváltás tanát, – s ezt az állapotot legegyszerűbben pogányságnak nevezhetjük. Az életre és a világegyetemre vonatkozó hitnek ebben az állapotában éreztem és érzem most is természetes és kényelmesen magamat, anélkül, hogy önmagammal harcolnom kellene. A folyamat oly természetes volt, mint a csecsemő elválasztása vagy az érett alma lehullása; amikor pedig érkezett az ideje, hogy az alma lehulljon, nem akadályoztam meg a lehullását. Taoista frazeológiával ez csak annyit jelent, mint a Tao szerint élni, nyugati frazeológiával pedig annyit, hogy az ember őszintén néz szembe önmagával és a világegyetemmel, saját szellemi képességei szerint. Nem hiszem, hogy bárki is természetes és boldog lehessen, ha értelmileg nem őszinte önmagával szemben s természetesnek lenni annyi, mint a

mennyországban lenni. Szememben a pogányság csupán természetesség.

„Pogánynak lenni” éppen úgy csak frázis, mint „kereszténynek lenni”. Nem több negatív állításnál, mert az átlagos olvasó szemében pogánynak lenni csak annyit jelent, hogy valaki nem keresztény; mivel pedig „kereszténynek lenni” igen tág és kétértelmű kifejezés, hasonlóan rosszul van meghatározva annak az értelme is, hogy valaki „nem keresztény”. Még rosszabb, ha a pogányt úgy határozzák meg, hogy nem hisz a vallásban vagy Istenben, mert még meg kell határoznunk, mit nevezünk „Istennek” vagy „vallásos állásfoglalásnak az élettal szemben”. Nagy pogányok mindig mélységes tisztelettel viseltettek a természet iránt. Ennélfogva konvencionális értelmében kell használnunk a szót s egyszerűen azt nevezzük pogánynak, aki nem jár templomba (kivéve esztétikai ihletért, amire még képes vagyok); nem tartozik a keresztény nyájhoz és nem fogadja el annak megszokott, ortodox hittételeit.

Pozitív oldalról nézve: a kínai pogány – az egyetlen fajta, amelyről benső érzés alapján beszélhetek – abból indul ki, hogy ez a földi élet az egyetlen, amivel törődhetünk vagy törödnünk kell; intenzíven és boldogan akar élni, amíg ez az élet tart, gyakran átérzi ennek az életnek szívbemarkoló szomorúságát és derűsen néz a szemébe; élénken megbecsüli a szépet és a jót az emberi életben, mindenütt, ahol összetalálkozik vele, a jócselekedetről pedig úgy vélekedik, hogy az önmagában hordja kielégítő jutalmát. Elismerem azonban, hogy egy kis szánakozással vagy lenézéssel gondol a „vallásos emberre”, aki azért cselekszi a jót, hogy a mennyországba jusson, tehát nem cselekednék jót, ha nem csábítaná a mennyország, vagy nem fenyegetné a pokol. Ha ez az állítás helyes, akkor azt hiszem, sokkal több közöttünk a pogány, mint az emberek maguk is gondolnák. A modern liberális keresztény, meg a pogány valójában közel állnak egymáshoz s csak akkor különböznek, ha beszélni kezdenek Istenről.

Azt hiszem, ismerem a vallási élmény mélységeit, mert az embernek bizonyára része lehet ebben az élményben, még ha nem is olyan nagy teológus, mint Newman bíboros, – különben nem volna érdemes kereszténynek lenni, vagy pedig már is irtózatosan félre kellett volna magyarázni a kereszténységet. Ahogy én ma látom, a

lelki különbség a keresztény hívő meg a pogány közt egyszerűen ennyi: a keresztény hívő olyan világban él, amelyet Isten kormányoz és őriz, akivel ő állandó személyes viszonyban van, – olyan világban tehát, amelyen egy gyöngéd atya uralkodik; viselkedése is gyakran olyan színvonalra emelkedik, amely megfelel annak a tudatnak, hogy ő Isten gyermeke, –kétségtelen, hogy halandó ember nehezen őrizheti meg ezt a színvonalat állandóan, életének minden korszakában, vagy akár a hétnek, sőt a napnak minden órájában; valóságos élete váltakozik az emberi és az igazán vallásos színvonal között.

Viszont a pogány úgy él ezen a világon, mint az árva, nincs része abban a vigasztaló érzésben, hogy odafönn a mennyben mindig van valaki, aki törődik vele s aki egyéni jólétéről is gondoskodik, ha az imának nevezett lelki kapcsolat létrejött közöttük. Kétségtelenül kevésbé derűs világ ez; de az árvaságnak is meg van a maga haszna és méltósága, mert az árva szükségképpen megtanulta, hogy független legyen, maga gondoskodjék magáról és érettebb legyen a többinél – mint ahogy minden árva az. Pogánnyá válásom utolsó pillanatáig ez az érzés – hogy olyan világba hullok, amelyből hiányzik Isten szeretete, – ez az érzés, mondom, jobban elrémített minden intellektuális hiedelemnél; mint a legtöbb született keresztény, én is úgy éreztem, hogy személyes Isten nélkül nincs értelme a világegyetemnek.

Vagy kifejezhetném úgy is a keresztény és a pogány közt lévő különbséget: a bennem lévő pogány büszkeségből és alázatból tagadta meg a kereszténységet, érzelmi büszkeségből és értelmi alázatból, de egészben véve talán kevésbé büszkeségből, mint alázatból. Érzelmi büszkeségből azért, mert gyűlöltem azt a gondolatot, hogy az ember másért viselkedjék tisztességes, derék ember módjára, mint abból az egyszerű okból, hogy – ember. Elméletileg, ha valaki szeret osztályozni, ám skatulyázza el ezt tipikusan humanista gondolatnak. De inkább alázatból, értelmi alázatból történt, egyszerűen azért, mert mai asztronómiai tudásunk mellett nem hihetem többé, hogy az egyéni ember oly rettentően fontos a Nagy Teremtő szemében, hiszen ez az egyén végtelenül kis pont ezen a földön, amely végtelenül kis pontja a naprendszernek, amely ismét végtelenül kis pontja a naprendszerek

világegyetemének. Az ember vakmerősége és önhitt követelődzése az, ami megdöbbsent. Mi jogunk van nekünk, hogy fogalmat alkossunk a Legfőbb Lény jelleméről, akinek művét csak milliomodrásában ismerjük s mi jogunk van föltevéseket alkotni a tulajdonságairól?

Az emberi egyén fontossága kétségtelenül a kereszténység alaptételei közé tartozik. De lássuk, milyen nevetséges követelődzésre vezet ez a keresztény mindennapi életében.

Négy nappal anyám temetése előtt szakadt az eső s ha ez tovább is így tartott volna, – aminthogy Csang'csauban júliusban így is szokott lenni, – a víz elönti a várost, s a temetést nem lehet megtartani. Minthogy a család legnagyobb része Sanghaiból utazott oda, a temetés elhalasztása bizonyos kényelmetlenséggel járt volna. Egyik rokonom, – kissé túlzó, de nem szokatlan példája a kínai keresztény hívőnek, – azt mondta nekem, hogy bízik Istenben, aki mindig gondját viseli az ő gyermekeinek. Imádkozott – s az eső elállt, nyilván azért, hogy egy kis keresztény család halasztás nélkül megtarthassa a temetést. De az a ki nem mondott gondolat, hogy nélkülünk Isten készakarva pusztító árvizet bocsátott volna Csang'csau sok tízezernyi lakosára (ami gyakran megtörtént), vagy, hogy nem érettük vetette végét az esőnek, hanem a mi kedvünkért, akik száraz időben akartunk temetkezni: ez a hihetetlen önzés megdöbbsentett. Nem tudom elképzelni, hogy Isten gondját viselné ilyen önző gyermekeknek.

Óh, mily orcátlan és önhitt az ember, akinek élete mindössze hetven esztendő! Az emberiségnek a maga egészében jelentős története lehet, de az ember, mint egyén, Szu Tungp'o szavai szerint nem több, mint kölesszem az Óceánban, vagy reggel megszülető, estére elhulló kérész a világegyetemhez képest. A keresztény nem akar alázatos lenni. Nem éri be ennek a nagy életáradatnak együttes halhatatlanságával, amelyhez hozzátartozik s amely hömpölyög az örökkévalóság felé, mint egy hatalmas folyam, amely beléömlik a nagy tengerbe, változik és mégsem változik soha. Az agyagedény kérdőre vonja a fazekast: „Miért formáltál ilyen alakúra és miért készítettél ilyen törékenynek?” Az agyagedény nem éri be azzal, hogy magafajta apró edénykéket hagyhat hátra, amikor összetörik. Az ember nem éri be azzal, hogy megkapta ezt a csodálatos, szinte

isteni testet. Örökké akar élni! És nem akarja békében hagyni Istent. Imádkoznia kell, nap nap után imádkoznia kell, apró személyes adományokért a Minden Dolgok Forrásához. Miért nem tudja Istent békében hagyni?

Apám és anyám jámbor keresztények voltak. Elég volt hallani, ahogy apám az esti családi imádságot vezette. Én pedig érzékenyen vallásos gyermek voltam. Mint lelkészfiú, részesedtem a misszionárius iskoláztatás előnyeiben, de szenvedtem gyöngeségei miatt is. Az előnyökért mindig hálás voltam, a gyöngeségeket a magam erősítésére fordítottam. Mert a kínai filozófia szerint jó és balszerencse nincs a világon.

A kínai színházak látogatásától eltiltottak, sohasem engedték, hogy kínai énekeseket hallgassak s tökéletesen elzártak a nagy kínai néphagyománytól és mitológiától. Amikor a misszionárius kollégiumba beléptem, teljesen el kellett hanyagolnom azt a kis alapot, amelyet apámtól kaptam a klasszikus kínai nyelvben. Talán ez is jól volt így, – mert később, teljesen nyugati nevelés után, olyan friss és eleven gyönyörűséggel térhettem vissza hozzá, aminővel Nyugat gyermeke fedezheti föl a Kelet csodavilágát. Hogy diákéveimben az ecset helyét tökéletesen elfoglalta a töltőtoll: ez volt a legnagyobb szerencsém; zavartalanul őrizte meg számomra Kelet szellemi világának frissességét, amíg meg nem értem a befogadására. Ha a Vezúv el nem borította volna Pompejit, Pompeji nem marad meg olyan épen s ma nem látszanék oly világosan a kövezetén a kocsikerekek nyoma. A misszionárius kollégiumi nevelés volt az én Vezúvom.

Gondolkozni mindig veszedelmes dolog volt. Sőt mi több: a gondolkozást mindig az ördöggel hozták kapcsolatba. Diákkoromban – amely, mint másoknak is, legvallásosabb korszakom volt, – megtörtént az összeütközés a keresztény élet szépségét érző szív és az okoskodásra hajlamos fej között. Érdekes, hogy nem emlékszem vissza olyan gyötrődő vagy kétségbeesett pillanatokra, aminők Tolsztojt majd hogy öngyilkosságba nem kergették. Minden stádiumban egységes, harmonikus hitű kereszténynek éreztem magamat, csak valamivel liberálisabbnak, mint azelőtt s valamivel kevesebb keresztény tanítást fogadtam el. De mindig vissza tudtam térni a Hegyi Beszédhez. Az olyan mondás, mint „Nézzétek a

mezőnek liliomait”, sokkal költőibb és szebb volt, semhogy hazug lehetett volna. Ez és a bensőséges keresztény élet tudata adott erőt nekem.

Hanem maguk a tanítások félelmesen kezdtek kicsúszni a kezemből. Eleinte felületes dolgok bosszantottak. „Testünk feltámadása” ami már régen megcáfolódott, amikor Krisztus várva várt második eljövetele az első században nem történt meg s az apostolok nem támadtak föl testileg a sírjukból – még mindig ott szerepelt az apostoli hitvallásban. Ez volt az egyik.

Aztán, amikor a teológiai osztályba léptem és behatolhattam a szentek szentjébe: megtanultam, hogy egy másik hitcikkely, a szeplőtlen fogantatás is nyílt kérdés, amelyről amerikai teológiai szemináriumok különböző dékánjai különbözőképpen vélekednek. Dühített, hogy kínai hívőktől megkövetelik, hogy kifejezetten higgyenek ebben a hitcikkelyben, mielőtt megkeresztelik őket s ugyanannak az egyháznak teológusai nyílt kérdésnek tekintik. Ez nem látszott őszintének és valahogy helyesnek sem.

Későbbi haladásom a jelentéktelen hitmagyarázó tudományban teljesen megszabadított attól a felelősségtől, hogy az ilyen teológiai tanulmányokat komolyan vegyem s nem mutattam föl valami fényes eredményeket. Tanáraink úgy vélekedtek, hogy nem vagyok keresztény papnak való s a püspök értésemre adta, hogy jobb lesz, ha otthagynom az intézetet. Nem akarják a tudományukat rám pazarolni. Ma már ezt is leplezett jószerencsének tekintem. Ha folytatom s ha felöltöm a papi ruhát, később nehezen lehettem volna oly őszinte önmagamhoz. De az a felháborodás, amelyet a teológustól és az átlagos konvertitától megkívánt hit eltérése ébresztett bennem, közel járt ahhoz, amit „lázadásnak” lehetne nevezni.

Akkor már arra a meggyőződésre jutottam, hogy a keresztény vallás legnagyobb ellenségei a keresztény teológusok. Két nagy ellentmondást sohasem tudtam megemészteni. Az első az volt, hogy a teológusok a keresztény hit egész épületét egy almára alapozták meg. Ha Ádám nem eszi meg az almát, nincs eredendő bűn, eredendő bűn nélkül pedig nem lenne szükség megváltásra. Ez világos volt a szememben, akármilyen lett légyen is az alma szimbolikus értelme. Úgy láttam, hogy ez oktalan meghamisítása Krisztus

tanításainak, aki soha egy szót sem szólt eredendő bűnről vagy megváltásról. Annyi bizonyos, hogy én – mint minden modern amerikai – nem érzek büntudatot és egyszerűen nem hiszek benne. Csak annyit tudok, hogy ha Isten félannyira szeret is, mint az anyám, nem küld pokolba. Ez benső tudatom végső ténye s ennek igazságát semmiféle vallás kedvéért nem tudnám megtagadni.

Még együgyűbbnek láttam egy másik tételt. E szerint, amikor Ádám és Éva megevett egy almát mézeshetei idején, Isten annyira megharagudott, hogy utódaikat ezért a kis hibáért örökös szenvedésre ítélte, ellenben amikor ugyanezek az utódok meggyilkolták ugyanennek az Istennek egyetlen fiát, ebben Isten annyira gyönyörködött, hogy mindent megbocsátott nekik. Akárhogy magyaráznak és érvelnek is az emberek, ezt az egyszerű valótlanyságot nem tudom elfogadni. Ez volt az utolsó azok közt a dolgok közt, amelyek megzavartak.

Még a kollégium elvégzése után is buzgó keresztény voltam s önként vezettem Tszing Kuában egy vasárnapi iskolát s egy nem keresztény kollégiumot Pekingben, a fakultás számos tagjának nagy rémületére. A vasárnapi iskola karácsonyi összejövedele kínszenvedés volt nekem, mert itt el kellett mondanom a kínai gyermekeknek a karácsonyi angyalok éjféle éneklésének meséjét, holott nem hittem benne. Az okoskodás elpusztított mindent, csak a szeretet és félelem maradt meg: valami kapaszkodó szeretet a mindentudó Isten iránt, ami boldog és nyugodt érzést ébresztett bennem s azt a gyanút, hogy e megnyugtató szeretet nélkül nem lehetnék ilyen boldog és nyugodt – s a félelem attól, hogy kilépjek az árvák világába.

Végre elkövetkezett a felszabadulásom. „Ha Isten nem lenne, – okoskodtam egy kollégámmal vitatkozva – az emberek nem cselekednének jól s a világ tővel-heggyel felfordulna.”

„Miért? – felelte konfuciánus kollégám. – Tisztességes emberi életet élnénk egyszerűen azért, mert tisztességes emberek vagyunk.”

Ez a hivatkozás az emberi méltóságra elvágta az utolsó köteléket köztem és a kereszténység közt s e pillanattól fogva pogány voltam.

Mindez oly világos most előttem! A pogány hit világa egyszerűbb. Ennek a hitnek nincsenek előzetes feltevései és nincs is szüksége

ilyenekre. Közvetlenebbül biztat a jó életre, mert csak a jó életre biztat, jobban igazolja a jócselekedetet, mert fölöslegessé teszi, hogy a jócselekedet igazolja önmagát. Például nem biztatja az embereket arra, hogy egy egyszerű jótékony cselekedet megokolására egész sereg hipotetikus dologgal hozakodjanak elő, – bűn, megváltás, kereszt, kincsek gyűjtése a mennyben, emberek kölcsönös kötelezettsége, tekintettel egy harmadik, mennybéli személlyel való kapcsolatukra, – ami mind fölöslegesen bonyolult és facsaros dolog s egyiket se lehet közvetlenül bebizonyítani. Ha elfogadjuk azt az állítást, hogy a jócselekedet elegendő igazolása önmagának: akarva, nem akarva szószátyárkodásnak kell tekintenünk mindazt a csalétket, amivel a teológia helyes életre akar csábítani és el akarja homályosítani az erkölcsi igazság fényét. Az emberek kölcsönös szeretetének végső, abszolút ténynek kellene lenni. Képesnek kellene lennünk arra, hogy egyszerűen egymásra nézzünk és szeressük egymást anélkül, hogy egy harmadik személy a mennyből figyelmeztessen erre. A kereszténység szerintem fölösleges módon nehéznek és bonyolultnak tünteti fel az erkölcsös életet s csábítónak, természetesnek és kívánatosnak a bűnt. Viszont úgy látom, hogy egyedül a pogányság tudja megmenteni a vallást a teológiától s csak ez tudja visszaadni neki a hit szép egyszerűségét és az érzés méltóságát. Csak a pogánysághoz visszatérve térhetünk vissza a primitív – és engem jobban kielégítő – kereszténységhez.

Helytelen dolog tehát a pogányról úgy beszélni, mint vallástalan emberről: csak annyiban vallástalan, hogy nem hajlandó hinni a kinyilatkoztatás semmiféle változatában. A pogány mindig hisz Istenben, de nem szívesen beszél róla, mert fél, hogy félreértik. Minden kínai pogány hisz Istenben, akit a kínai irodalom többnyire a Dolgok Teremtőjének nevez. Az egyetlen különbség csak az, hogy a kínai pogány elég őszinte, hogy a Dolgok Teremtőjét meghagyja misztikus félhomályában; de féltő pietást és tiszteletet érez iránta. Mi több: ez az érzés elég is neki. Egyformán tudatában van a világegyetem szépségének, az ezernyi teremtett dologban megnyilatkozó bölcs művészetnek, a csillagok titokzatosságának, az ég nagyságának és az emberi lélek méltóságának. De ez is elég neki. Elfogadja a halált, mint ahogy elfogadja a fájdalmat és a

szenvedést is s összeméri az élet ajándékával, a friss falusi szellővel, a ragyogó hegyvidéki holddal – és nem panaszkodik.

Az ég akarata előtt való meghajlást tekinti igazán vallásos és jámbor viselkedésnek s így nevezi ezt: „a Tao szerint élni”. Ha a Dolgok Teremtője azt akarja, hogy hetven éves korában haljon meg, örömmel meghal hetven éves korában. Hiszi azt is, hogy „az ég útjai mindig körbe fordulnak és hogy nincs örökké tartó igazságtalanság ezen a világon. Ennél többet nem kíván.

TIZENNEGYEDIK FEJEZET – A GONDOLKOZÁS MŰVÉSZETE

I. Szükség van emberies gondolkozásra

A gondolkozás művészet, nem tudomány. A kínai és a nyugati tudomány egyik legnagyobb ellentéte az, hogy nyugaton annyi a specializált – és oly kevés az emberi tudomány, Kínában pedig szaktudomány nincs, de annál többet törődnek az élet problémáival. Nyugaton még az emberi tudomány sajátos területére is betör a tudományos gondolkozás, amelynek jellemző vonása a nagyfokú specializálódás és a tudományos vagy féltudományos terminológia bőséges használata. A szó mindennapi értelmében vett „tudományos” gondolkozásról beszélek és nem az igazi tudományos gondolkozásról, amelyet nem lehet elválasztani egyrészt a józan éstől, másrészt a képzelőtehetségtől. Mindennapi értelmében ez a „tudományos” gondolkozás szigorúan logikus, tárgyilagos, erősen specializált, módszerében és látásmódjában pedig „atomisztikus”. A két típusnak, a keletinek és nyugatinak ellentéte végeredményben a logika és a józan ész ellentéte. A józan éstől megfosztott logika embertelenné válik, a logikátlan józan ész pedig nem tud behatolni a természet rejtelseibe.

Mit talál az ember, ha a kínai irodalom és filozófia területét végigjárja? Nem talál tudományokat, végleges elméleteket és dogmákat és igazán nem talál nagy, egymástól eltérő filozófiai iskolákat. A józan ész és az észszerűség szelleme kiirtott minden elméletet és dogmát. Akárcsak Po Csuyi, a költő, a kínai tudós is „arra használta a konfucianizmust, hogy viselkedését irányítsa, a buddhizmust, hogy elméjét megtisztítsa, – a történelmet, festőművészetet, hegyeket, folyókat, bort, zenét és éneket arra, hogy lelkét megnyugtassa.” A világban élt – és mégis a világon kívül.

Kína tehát olyan országgá válik, ahol senki sem igyekszik erősen gondolkozni és mindenki erősen igyekszik élni. Olyan országgá, ahol maga a filozófia is igen egyszerű és józan dolog, amelyet épp oly könnyen ki lehet fejezni egy kétsoros versben, mint egy vaskos

kötetben. Olyan országgá, ahol nincs filozófiai rendszer, szélesebb értelemben nincs logika, nincs metafizika, nincs tudományos tolvajnyelv; ahol sokkal kevesebb az iskolás dogmatizmus, az intellektuális vagy gyakorlati fanatizmus, kevesebb az elvont kifejezés és hosszú szó. A gépies racionalizmus minden fajtája lehetetlen és mélységesen gyűlölik a logikus szükségszerűség fogalmát. Olyan országgá válik, ahol nincsenek jogászok az üzleti életben és nincsenek logikusok a filozófiában. Jól kigondolt filozófiai rendszerek helyett itt csak bensőséges életérzés van, Kant és Hegel helyett pedig csak essay-írók, epigramm-költők és buddhista mondások meg taoista példázatok terjesztői.

A kínai irodalom egészében valóságos sivataga a rövid költeményeknek és rövid tanulmányoknak, –véghetetlen az olyan ember szemében, aki nem jön rá ezeknek az ízére s mégis úgy tele van változatossággal és kifogyhatatlan szépséggel, mint egy vad tájék. Csak essay-és levélíróink vannak, akik egy-egy rövid jegyzetben vagy négy-ötszáz szavas tanulmányban igyekeznek életérzésüket kifejezni, – az egész rendszerint sokkal rövidebb, mint egy amerikai diák iskolai dolgozata. Ezekben a mellékes írásokban, levelekben, naplókban, irodalmi jegyzetekben és szabályos essaykben egyszer valami rövid megjegyzést találunk a szerencse forgandóságáról, másszor egy följegyzést valami asszonyról, aki egy szomszéd faluban öngyilkosságot követett el, vagy egy élvezetes tavaszi kirándulásról, vagy egy hóban rendezett lakomáról, vagy egy holdvilágos hajókázásról, vagy egy templomban töltött estéről s az odakünn dühöngő viharról – s rendszerint föl van jegyezve az a beszélgetés is, amely az illető alkalmat emlékezetessé tette. Egész sereg essay-író van, aki egyben költő is és költő, aki egyben essay-író is és sohasem ír többet néhány száz szónál, amelyben egyetlen sor egész életfilozófiát fejez ki. A példázatok, epigrammák és bizalmas levelek írói nem is próbálják szigorú rendszerbe foglalni gondolataikat. Ez megakadályozta iskolák és rendszerek keletkezését. Az értelmet mindig kordában tartja az észszerűség szelleme s még inkább az író művészi érzékenysége. Az írók határozottan nem bíznak az értelemben.

Alig szükséges hangsúlyozni, hogy a logikai képesség igen hatalmas fegyvere az emberi elmének, mert lehetővé teszi a

tudomány hódításait. Tudom azt is, hogy az emberi haladást Nyugaton nagymértékben irányítja a józan ész és a kritikai szellem, ami fölötté áll a logikus szellemnek s azt hiszem, a nyugati gondolkozás legmagasabbrendű formáját képviseli. Nem szükséges elismernem, hogy a kritikai szellem Nyugaton sokkal jobban kifejlődött, mint Kínában. Megvan a maga bája a logikának is s a detektívtörténetek kifejlődését a logikus elme igen érdekes termékének tekintem, – olyan irodalmi forma ez, amely Kínában egyáltalán nem tudott kifejlődni. De annak is megvannak a maga hátrányai, ha valaki csak a logikus gondolkozással törődik.

A nyugati tudomány legfeltűnőbb vonása, hogy specializálódik és különböző szakokra szabdalja fel a tudást. A logikus gondolkozásnak és specializálódásnak túlságos kifejlődése a maga műkifejezéseivel egyetemben annak a sajátságos ténynek okozója lett, hogy a modern civilizáció egészen háttérbe szorította a filozófiát, messze a politika és közgazdaságtan mögé, –annyira, hogy az átlagember minden lelkifurdalás nélkül meglehet nélküle. Az átlagember, még a művelt ember is, úgy érzi, hogy a filozófia az a „tárgy”, amelyet legkönnyebben nélkülözhet. Kétségkívül furcsa kinövés ez a modern kultúrának, mert a filozófia, amelynek legközelebb kellene lennie az ember szívéhez és foglalkozásához, legtávolabbra húzódott az élettől. Nem így volt ez a klasszikus görög és római civilizációban s nem volt így Kínában sem, ahol a tudós főfoglalkozása az életbölcesség tanulmányozása volt. Vagy nem érdeklődik a modern ember az élet problémái iránt, amelyek a filozófia tulajdonképpen tárgyai, vagy pedig messzire eltértünk a filozófia eredeti fogalmától. Tudásunk területe annyira kitért, annyi „tudományszak” van, amelyet a megfelelő szakemberek mind féltékenyen őriznek, – hogy a filozófia nemhogy első lenne tanulmányaink között, hanem csak azt a területet kapja meg, amelyen senki sem hajlandó specializálni magát.

Olyan korszakába jutottunk az emberi kultúrának, amikor vannak tudományszakok, de nincs tudomány; van specializálódás, de nincs összefoglalás; vannak szakemberek, de nincsenek filozófusai az emberi bölcsességnek. A tudománynak ez a túlságos specializálódása nem nagyon különbözik a kínai császári konyha túlságos specializálódásától. Egyszer, valamilyen dinasztia

összeomlása idején, egy gazdag tisztviselő megfogadott szakácsnénak egy szolgálot, aki a palota konyhájából szökött meg. Büszke volt rá s meghívta barátait arra az ebédre, amelyről ő azt hitte, hogy egy császári szakácsné fogja megfőzni. Amikor az ebéd napja közeledett, megmondta a leánynak, hogy készítsen fejedelmi ebédet. A leány azt felelte, hogy ő nem tud ebédet főzni.

– Hát mit csináltál a császári konyhán? – kérdezte a tisztviselő.

– A pástétom készítésében segédkeztem – felelte a leány.

– Nahát akkor rajta, készíts legalább szép pástétomot a vendégeimnek.

Nagy megrökönyödésére a leány kijelentette: – Óh, nem tudok én pástétomot készíteni. Én csak azt tanultam meg, hogy felvagdalmam a hagymát a császári asztalra készülő pástétomokhoz.

Nem egy ilyen specialista akad manapság, az emberi tudás és az iskolai tudomány területén. De a specializálódás folyamatával nem járt együtt az összefoglalás égetően szükséges folyamata, az az erőfeszítés, hogy a tudomány minden oldalát összefoglaljuk és szolgálatába állítsuk a végső célnak, az élet bölcsességének. Lehet, hogy ma közeledünk a tudomány bizonyos fokú összefoglalásához. De nem érhetjük el addig, amíg a nyugati tudósok nem fognak hozzá egyszerűbb és kevésbé logikus módon. Az emberi bölcsesség nem lehet pusztán összeadása a szaktudásnak s nem érhetjük el a statisztikai átlagok tanulmányozása útján; csak belátással érhetjük el és csak akkor, ha általában jobban érvényesül a józan ész, a szellem és az egyszerű, de finom megérezés.

Határozott különbség van logikus gondolkodás és észszerű gondolkodás közt, ugyanolyan, mint az iskolás és a költői gondolkodás közt. Iskolás gondolkodásban bőségesen van részünk, de a költői gondolkodásnak annál kevesebb nyomát látjuk a modern világban.

Rendkívül kívánatos volna a gondolkodásnak egy újjászületett, költőibb formája, amely állandóan és a maga egészében tudja nézni az életet. Ahogy a boldogult James Harvey Robinson figyelmeztet bennünket: „Gondos megfigyelők azt az őszinte meggyőződésüket fejezik ki, hogyha a gondolkodás sokkal magasabb síkba nem emelkedik, mint eddig, elkerülhetetlen a civilizáció nagy hanyatlása.” Robinson professzor helyesen emelte ki, hogy „lelkiismeretesség és

belátás, úgy látszik, gyanakszanak egymásra, pedig barátok lehetnének”. Azt hiszem, a modern közgazdászok és pszichológusok kelleténél lelkiismeretesebbek és nem elég belátóak. Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy mily veszedelmes dolog a logika alkalmazása emberi ügyekre. De a tudományos gondolkodás ereje és tekintélye oly nagy a modern időkben, hogy ez a fajta iskolás gondolkodás minden figyelmeztetés ellenére állandóan begázol a filozófia területére, azzal a terméketlen hiedelemmel, hogy az emberi elmét úgy lehet tanulmányozni, mint egy csatornázási rendszert s az emberi gondolat hullámait úgy lehet mérni, mint a rádióhullámokat. Ennek következményei csak enyhén zavarják mindennapi gondolkodásunkat, de katasztrofálisak a gyakorlati politikában.

II. Visszatérés a józan észhez

A kínai gyűlöli azt a kifejezést, hogy „logikai szükségszerűség”, mert emberi dolgokban nincs logikai szükségszerűség. A kínai bizalmatlansága a logika iránt azzal kezdődik, hogy nem bízik a szavakban, folytatódik azzal, hogy irtózik a meghatározásoktól s azzal végződik, hogy ösztönszerűen gyűlöl minden rendszert és elméletet. Mert csak szavak, meghatározások és rendszerek tették lehetővé a filozófia iskolák keletkezését, A filozófia elkorcsodása azzal kezdődött, hogy túlságos fontosságot tulajdonított a szavaknak. Egy kínai író, Kung Tingan azt mondta: „A bölcs nem beszél, a tehetséges ember beszél s az ostoba vitatkozik” – ámbár meg kell vallani, hogy maga Kung is igen szívesen vitatkozott!

Mert ez a filozófia szomorú története: hogy a filozófusok nem a Hallgatók, hanem a Beszélők fajtájához tartoztak. Minden filozófus szereti a maga hangját hallani. Az idők folyamán a filozófusok egyre több szóval s egyre hosszabb mondatokkal kezdtek élni, az életről szóló epigrammák helyét szentenciák foglalták el, a szentenciákét érvelések, az érveléseket értekezések, az értekezéseket magyarázatok s a magyarázatokét a filológiai kutatás; mind több szóra volt szükség, hogy meghatározzák és osztályozzák a használt szavakat, mind több iskolát kellett megkülönböztetni és különválasztani a már fennálló iskoláktól; ez a folyamat addig tartott, míg végre tökéletesen eltűnt az élet közvetlen, bensőséges érzése vagy észrevevése s a laikus teljes joggal kérdezheti a filozófusoktól: „Miről is beszélnek az urak tulajdonképpen?” A gondolkozás történetében mindig akadt néhány független gondolkozó, aki érezni tudta magát az életet, – egy Goethe, egy Samuel Johnson, egy Emerson, egy William James, – ezek nem voltak hajlandók a Beszélők tolvajnyelvét használni s mindig hajthatatlan ellenségei voltak az osztályozás szellemének. Ezek a bölcsek, akik megőrizték számunkra a filozófia igazi értelmét, az életbölcsséget. Legtöbb esetben lemondtak az érvelésről és visszatértek az epigrammához. Ha valaki elvesztette azt a képességét, hogy epigrammákban beszéljen, paragrafusokat ír, ha paragrafusokban nem tudja

világosan kifejezni magát, egész érvelést szerkeszt össze, ha így sem sikerül mondanivalóját megvilágítani, értekezést ír.

A szavak szeretete az első lépés a tudatlanság felé, a meghatározások szeretete a második. Minél többet elemez az ember, annál több meghatározásra van szüksége, minél több meghatározást csinál, annál inkább törekszik valami lehetetlen logikai tökéletességre, mert az az erőfeszítés, hogy a logikai tökéletességet elérjük, csak a tudatlanság jele. Minthogy gondolkozásunk anyaga a szó, a meghatározásra való törekvés igen dicséretes, s Európában Sokrates indította el a meghatározások mániáját. A veszedelem az, hogy amikor a meghatározott szavak már tudatossá váltak bennünk, kénytelenek vagyunk a meghatározó szavakat meghatározni, úgyhogy végül az életet meghatározó vagy ki fejező szavak mellett van a szavaknak egy egész osztálya, amely más szavakat határoz meg s a mi filozófusaink főként ezekkel törődnek. Shakespeare, aki igazán bensőségesen érezte az életet, kétségtelenül boldogult anélkül, hogy bármit is igyekezett volna meghatározni, – vagy talán éppen azért, – s így aztán olyan „magva” van a szavainak, mint egy más író szavainak sem s nyelve át van itatva az emberi tragédia és nagyság érzékével, amit ma gyakran nélkülözünk. Szavait éppoly kevésbé köthetjük le akármilyen speciális funkcióra, mint őt magát például az asszonyinak valami különleges felfogása mellé. Mert a meghatározásnak az a természete, hogy igyekszik elfojtani gondolkozásunkat s megfosztani az élet izzó, fantasztikus, jellegzetes színeitől.

De ha a szó szükségszerűen elgáncsolja gondolatunkat a kifejezés folyamán, a rendszer imádása még végzetesebb akadálya az élet világos észrevezésének. A rendszer csak rákancsítás az igazságra s minél logikusabb a rendszer, annál szörnyűbbé válik ez a szellemi kacsintás. Az az emberi vágy, hogy az igazságnak csak azt az egyetlen részletét vegyük szemügyre, amelyet véletlenül felfogunk s ezt tökéletes logikai rendszerré fejlesszük és emeljük: ez az egyik oka annak, hogy filozófiánk kénytelen az élettől elidegenedni. Aki beszél az igazságról, már ezzel a ténnyel megsérti; aki be akarja bizonyítani, már ezzel megcsonkítja és eltorzítja; aki cédulát akaszt rá és beilleszti a gondolkozás valamilyen iskolájába, az megöli; aki hívójének vallja magát, az

eltemeti. Ennélfogva minden igazság, amelyből rendszert csináltak, háromszorosan meghalt és el van temetve.

Az embertelenné vált logika eredménye az embertelenné vált igazság. Ma olyan filozófiánk van, amely idegen az élettől, jóformán le is mondott arról a szándékról, hogy minket az élet értelmére és bölcsességére megtanítsa és elvesztette az életnek azt a bensőséges érzését és észrevevését, amelyet mi a filozófia tulajdonképpen lényegének nevezünk. Ezt a bensőséges életérzést nevezte William James „élményanyagának”. Úgy érzem, idő múltával William James filozófiája és logikája egyre pusztítóbb hatással lesz a modern nyugati gondolkozásmódra. Hogy a nyugati filozófiát emberivé tehesük, először a nyugati logikát kell emberivé tenni. Olyan gondolkozáshoz kell visszatérnünk, amely fontosabbnak tartja, hogy a valósággal, az élettal és mindenekfölött az emberi természettel érintkezzék, mint azt, hogy pusztán kifogástalan, logikus és következetes legyen. A gondolkozásnak azt a betegségét, amelyet Descartes híres fölfedezése jellemez: „Gondolkozom, tehát vagyok”, helyettesítenünk kell Walt Whitman emberibb és okosabb állításával: „Elég vagyok úgy, ahogy vagyok”. Nem szabad, hogy az élet térdre borulva könyörögjön a logikának: bizonyítsa be, hogy ő van.

Konfucius azt mondta: „Az igazság nem tér el az emberi természettől. Ha az, amit igazságnak tekintenek, eltér az emberi természettől, nem kell igazságnak tekinteni”. Meg ezt is mondja egy elmés sorban, amely James ajkáról is fakadhatott volna: „Nem az igazság teszi naggyá az embert, hanem az ember az igazságot”. Nem, a világ nem szillogizmus vagy érv, hanem élőlény; a világegyetem nem beszél, hanem él; nem érvel, csak rátapint az igazságra. Azt hiszem, a nyugati logikusoknak csak egy kis alázatosságra lenne szükségük: megváltásuk az volna, ha valaki meggyógyítaná Hegel tanaitól felpuffadt fejüket.

III. A józan ész szelleme

A logika ellentéte: a józan ész szelleme. Azt hiszem, a józan ész szelleme az emberi kultúra legmagasabb és legegészségesebb ideálja s a józan eszű ember a művelt emberi lénynek legmagasabbrendű típusa. Senki sem lehet tökéletes: az ember csak arra törekedhetik, hogy szeretetreméltó és józaneszű lény váljék belőle. Várom azt az időt, amikor a világ népeit eltölti majd ez a szellem, egyéni és nemzeti életükben egyaránt. Józaneszű nemzetek békében élnek, józaneszű házaspárok boldogságban. Ha majd férjet választok lányaimnak, ez lesz egyetlen mértékem: józaneszű ember-e? Nem tudunk elképzelni tökéletes házastársakat, akik sohasem veszekszenek, csak olyanokat tudunk elképzelni, akik józanul veszekszenek és józanul ki is békülnek. Csak józaneszű lények világában lehetséges a béke és a boldogság. A józan ész kora, ha eljő valaha, a béke kora lesz. Az a kor, amelyben a józan ész szelleme uralkodik.

A józan ész szelleme a legjobb, amivel Kína a Nyugatot megajándékozhatja. Nem állítom, hogy a kínai hadvezérek józanul cselekszenek, amikor ötven esztendővel előre megadóztatják a népet; csak azt állítom, hogy a kínai civilizáció lényege és legjobb oldala a józan ész szelleme. Ezt a fölfedezésemet véletlenül megerősítette két amerikai, aki sokáig élt Kínában. Az egyik, harminc esztendei kínai tartózkodás után, azt mondta, hogy az egész kínai társadalmi élet alapja ez a szó: „Okosan beszélni”. Kínai veszekedésben az utolsó és döntő érv ez: „Ugye, hogy ez okos dolog?” s a legsúlyosabb és leggyakoribb elítélése valakinek, hogy „Nem beszél okosan”. Aki elismerte, hogy amit mondott, nem volt észszerű, az már le is van győzve a vitában.

Az emberies gondolkozás egyszerűen észszerű gondolkozás. A logikus ember mindig el van telve a maga igazával, ennél fogva embertelen, tehát nincs igaza, míg a józan ész embere gyanítja, hogy talán tévedhet s ennél fogva mindig igaza van. Az ellentét a józaneszű és a logikus ember közt gyakran megmutatkozik a levelek utóirataiban. Mindig szeretem az utóiratokat barátaim leveleiben, – kínőnösen azokat, amelyek tökéletesen ellentmondanak a levél

tartalmának. Ezekben sűrűsödik össze minden okos utógondolat, habozás s az elmésség és józan ész felvillanásai. Az a lángeszű gondolkozó, aki előbb csökönyösen igyekezett valamilyen állítást hosszú érveléssel bebizonyítani, aztán egyszerre eljut az intuícióig, s a józan ész felvillanásával megsemmisíti előbbi érveit és elismeri, hogy tévedett. Ez az, amit emberies gondolkozásnak nevezek.

A józan ész szelleme emberissé teszi egész gondolkozásunkat s nem engedi, hogy bizonyosak legyünk a magunk igazában. Arra törekszik, hogy gondolatainkat kikerekítse s viselkedésünk szögleteit elsimítsa. A józan ész szellemének ellentéte minden fajta fanatizmus és dogmatizmus, gondolkozásunkban és viselkedésünkben, egyéni és nemzeti életünkben, házasság, vallás és politika dolgában. Állítom, hogy a kínai emberben kevesebb az értelmi fanatizmus és dogmatizmus. Igaz, hogy a kínai csöcselék könnyen felizgatható (lásd az 1900-as boxer-lázadást), – de a józan ész szelleme nagy mértékben emberivé tette autokratikus monarchiánkat, vallásunkat s a nők úgynevezett „elnyomását”. Mindezt némi megszorításokkal kell ugyan elfogadni, de azért mégis igaz. Ennek a szellemnek köszönhető, hogy a kínai császárok, istenek és férjek mind emberek. A kínai császár nem volt olyan félisten, mint a japán uralkodók s a kínai történetírók kifejlesztették azt az elméletet, hogy a császár mennyei megbízásból uralkodik s ha rosszul uralkodik, eljuttassa ezt a mennyei megbízást. Ha rosszul uralkodik, egyszerűen levágjuk a fejét és sokkal több királynak és császárnak a fejét vágjuk le a sok keletkező és elbukó dinasztia idején, semhogy Istennek vagy félistennek hihetnők őket. Bölcsseinket nem avatjuk Istenné, hanem mindig csak a bölcsesség tanítóinak tekintettük, isteneink pedig nem a tökéletesség mintaképei, hanem megvásárolható, korrump és hízalgéssel megközelíthető lények, akárcsak a tisztviselőink. Amit a józan ész föl nem érhet, azt tüstént elítéljük azzal, hogy „eltávolodik az emberi természettől” s aki túlságosan szent vagy túlságosan tökéletes, az még áruló is lehet, mert lélektanilag abnormális.

A politika területén van valami irtózatosan embertelen bizonyos európai államok embereinek logikájában és viselkedésében. Nem józan dolog istenné emelni az államot és fétist csinálni belőle, amely elnyeli az egyénnek azt a jogát, hogy gondolkozzék, érezzen és keresse a boldogságát.

Bizonyos értelemben elmondhatjuk, hogy a mai Európát nem a józan ész, hanem a fanatizmus szelleme vezeti. Aki rátekint a mai Európa kékére, azt valami idegesség fogja el, nem annyira a nemzeti célok, állami határok és gyarmati igények okozta összeütközések miatt, amelyekkel a józan ész szelleme könnyen elbánhatna, hanem inkább Európa vezetőinek szellemi állapota miatt. Mintha taxiba ülnénk egy idegen városban s hirtelen bizalmatlanság fogna el a sofőrökkel szemben. Nem az a legnagyobb baj, ha a sofőr nem ismeri a város térképét s nem a helyes úton viszi céljához az embert; izgatóbb, ha az utas a hátsó ülésen azt hallja, hogy a sofőr összefüggéstelenül beszél s gyanítani kezdi, hogy részeg. Az idegesség határozottan fokozódik, ha a részeg sofőr fegyvert hord magával s az utas nem szállhat ki a kocsiból. Van okunk azt hinni, hogy az emberi elmének ez a karikatúrája nem maga az emberi elme, hogy ezek csak eltévelyedések, ideiglenes elmeháborodás állapotai s éppen úgy kiégnek, mint minden pusztító járvány. Van okunk bízni az emberi elme képességeiben s hinni abban, hogy a halandó emberi elme, bármennyire korlátozott is, végtelenül magasabban áll Európa vakmerő sofőrjeinek értelmiségénél s hogy végül békességben élhetünk majd, mert megtanultunk józanul gondolkozni.

- o 0 o -

Megjegyzések

[←1]

Szerencse, hogy a modern gondolkozás haladtával az ördög az első akit kidobnak a hajóból. Azt hiszem, hogy száz liberális keresztény közül, aki ma még valamilyen formában hiszi az Istent, nincs több ötnél aki egy valóságos ördögben hisz, legföljebb képes értelemben. A valóságos pokol hite is előbb tűnik el, mint a valóságos mennyország hite.

[←2]

Itt fordításban adom a *Mingliaotsze utazásai* című kínai vázlatot, amely eleven képet rajzol a kínai tudósoktól idealizált dicsőséges, nagyműveltségű csavargóról s boldog, gondtalan életfilozófiát fejt ki, amelynek jellemző vonásai az igazság, szabadság és kóborlás. Írója T'u Lung (másnéven T'u Cs'ih sui), aki a XVI. század vége felé és s az orthodox kínai kritikusok sohasem méltányolták kellőképpen.

Tartalom

ELŐSZÓ

ELSŐ FEJEZET – ÉBREDÉS

I. Közeledés az élethez

II. Áltudományos formula

III. A csavargó, mint ideál

MÁSODIK FEJEZET – FELFOGÁSOK AZ EMBERISÉGRŐL

I. Keresztény, görög és kínai

II. Földhözkööttség

III. Szellem és test

IV. Biológiai felfogás

V. Az emberi élet: költemény

HARMADIK FEJEZET – ÁLLATI ÖRÖKSÉGÜNK

I. A majom-eposz

II. A majom képére

III. Halandó mivoltunkról

IV. Arról, hogy gyomrunk van

V. Arról, hogy erős izmaink vannak

VI. Az emberi elméről

NEGYEDIK FEJEZET – EMBERI VOLTUNKRÓL

I. Az emberi méltóságról

II. A játssi kíváncsiság: az emberi civilizáció kezdete

III. Az álmról

IV. A humorérzékről

V. A szeszélyességről és kiszámíthatatlanságról

VI. Az egyéniség tana

ÖTÖDIK FEJEZET – KI TUDJA LEGJOBBAN ÉLVEZNI AZ ÉLETET?

I. Találd meg önmagadat: Csuangtsze

II. Szenvedély, bölcsesség és bátorság: Mencius

III. Cinizmus, bolondság és álcázás: Laotsze

IV. A „fele-fele filozófiája”: Tszesze

V. Az élet szerelmese: T'ao Yüanming

HATODIK FEJEZET – AZ ÉLET LAKOMÁJA

- I. A boldogság problémája
- II. Az emberi boldogság érzéki
- III. Csin harminchárom boldog pillanata
- IV. A materializmus félreértései
- V. Hogy állunk a szellemi élvezetekkel

HETEDIK FEJEZET – A LUSTÁLKODÁS FONTOSSÁGA

- I. Az ember az egyetlen dolgozó állat
- II. Kínai elmélet a lustálkodásról
- III. A tétlen élet kultusza
- IV. Ez a föld az egyetlen mennyország
- V. Mi a szerencse?

NYOLCADIK FEJEZET – AZ OTTHON ÉLVEZÉSE

- I. Biologikus leszek
- II. A coelibátus a civilizáció szeszélye
- III. A sex appeal
- IV. A kínai családi ideál
- V. A szép öregség

KILENCEDIK FEJEZET – AZ ÉLET ÉLVEZÉSE

- I. Az ágybanfekvés
- II. Székben ülés
- III. A társalgás
- IV. Tea és barátság
- V. Dohány és tömjén
- VI. Az ital és a bor-játékok
- VII. Étél és orvosság
- VIII. Egynémely furcsa nyugati szokás
- IX. A nyugati öltözködés embertelensége
- X. Ház és berendezés

TIZEDIK FEJEZET – A TERMÉSZET ÉLVEZÉSE

- I. Elveszett paradicsom?
- II. Nagyság
- III. Szerelem és természet
- IV. Sziklák és fák
- V. A virág és elrendezése
- VI. Yüan Csunglang „vázába tett virágai”
- VII. Csang Cs’ao epigrammái

TIZENEGYEDIK FEJEZET – AZ UTAZÁS ÉLVEZÉSE

I. Jární és látni

II. „Mingliaotsze utazásai”

TIZENKETTEDIK FEJEZET – A KULTÚRA ÉLVEZÉSE

I. Ízlés a tudásban

II. A művészet mint játék és egyéniség

III. Az olvasás művészete

IV. Az írás művészete

TIZENHARMADIK FEJEZET – VISZONYUNK ISTENHEZ

I. A vallás helyreállítása

II. Miért vagyok pogány?

TIZENNEGYEDIK FEJEZET – A GONDOLKOZÁS
MŰVÉSZETE

I. Szükség van emberies gondolkozásra

II. Visszatérés a józan észhez

III. A józan ész szelleme